

**O`ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLYIY VA O`RTA MAXSUS TA`LIM VAZIRLIGI**

NAMANGAN DAVLAT UNIVERSITETI

**Asqarova O`g`iloy, Mahmudjon Nishonov,
Zarifa Kurbanova, Dilafro`z Muminova**

**PEDAGOGIKA VA PSIXOLOGIYA
FANLARINI
O`QITISH METODIKASI**

5110900-“Pedagogika va psixologiya” yo`nalishi talabalari uchun darslik

Toshkent – 2019

Pedagogik va psixologik fanlarni o‘qitish metodikasi.

O‘.M.Asqarova, M.S.Nishonov, Z.B.Kurbanova, D.A.Muminova

Ushbu darslik pedagogika va psixologiya yo‘nalishining “Pedagogik va psixologik fanlarini o‘qitish metodikasi” fanining o‘quv dasturiga muvofiq yaratilgan. Unda o‘quv predmetining maqsadi, vazifalari, ob‘yekt, predmeti, oliy ta‘lim muassasalarida pedagogik va psixologik fanlarni o‘qitishning o‘ziga xos xususiyatlari, o‘qitishning tashkiliy shakllari, metodlari, vositalari, usullari, texnologiyalari, interfaol metodlar hamda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarning pedagogik hamda psixologik fanlarini o‘qitishdagi didaktik imkoniyatlari haqida so‘z yuritilgan. Shuningdek, o‘quv qo‘llanmada OTMda tashkil etiladigan pedagogik amaliyot va mustaqil ta‘lim mazmuni, tartibi, umumiy asoslari yoritilgan.

Ushbu darslikdan oliy ta‘limning bakalavriat bosqichi talabalari, pedagoglar, kasbiy kompetentligini rivojlantirish istagida bo‘lgan yosh o‘qituvchilar, magistrantlar, ilmiy izlanuvchilar va pedagogika sohasiga qiziquvchilar foydalanishlari mumkin.

5110900- Pedagogika va psixologiya

Taqrizchilar: Pedagogika fanlari doktori,
professor **T.A.Egamberdiyeva**

Psixologiya fanlari nomzodi,
dotsent **M.A.Maxsudova**

Pedagogika fanlari nomzodi,
dotsent **X.A.Пахматова**

SO‘Z BOSHI

Bugungi kunda O‘zbekiston Respublikasida ta‘lim tizimida ijtimoiy hayotning barcha sohalarida bo‘lgani kabi keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Islohotlarning ko‘lami shu darajadagi, unda uzluksiz ta‘lim tizimini barcha bosqichlari – maktabgacha ta‘limdan tortib toki kadrlarni qayta tayyorlash, ularning malakasini oshirish bosqichi, qolaversa, ta‘lim tizimini boshqarish bo‘g‘inigacha bo‘lgan jarayonlar qamrab olingan. Zero, mazkur bosqichlarning har biri yaxlit tizim bo‘lgan ta‘lim sohasining muhim tarkibiy elementlari bo‘lib, ular bir-birlarini taqozo etadi, o‘zaro aloqadorlik va bog‘liqlikda rivojlanadi.

Mavjud sharoitda, ta‘limiy islohotlar doirasida yosh avlodga ta‘lim-tarbiya berish jarayonining asosiy ishtirokchisi bo‘lgan o‘qituvchi, pedagoglarni tayyorlash, ularni kasbiy shakllantirish, sohaviy bilim, ko‘nikma, malakalarini izchil rivojlantirish, kasbiy kompetentlik sifatlarini mustahkamlashga alohida e‘tibor qaratilayotganligi oliy ta‘lim muassasalarida o‘qitish sifatini yaxshilash, samaradorligini oshirish barcha davrlarda bo‘lgani kabi dolzarb muammo ekanligini tasdiqlaydi. Binobarin, o‘qituvchi, pedagoglarning bilim darajasi, kasbiy tajribasi, pedagogik kompetentligi, ilg‘or ish uslublari, kasbiy faoliyatiga bo‘lgan zamonaviy yondashuvlari yosh avlodga ta‘lim berish, uni barkamol shaxs etib tarbiyalashga qo‘yilayotgan ijtimoiy talablarni to‘g‘ri anglash, zimmalariga yuklatilgan vazifani mavjud talablardan kelib chiqqan holda oqilona tashkil etish uchun muhim “yadro” bo‘lib xizmat qiladi.

Shaxsning kamolotini ta‘minlashda ustozlar – o‘qituvchi, pedagoglarning ishtiroki, o‘rni va roli qanchalik muhim ekanligi tarixiy tajribalardan ma‘lum. Sohibqiron Amir Temurning shijoatli, mard inson bo‘lishida piru komil Said Barakaning, ulkan zakovat egasi – Ali Qushchining Movarounnahr, Turkiya hududlarida ehtiromga sazovor bo‘lishida buyuk astronom, davlat arbobi Mirzo Ulug‘beklarning faoliyatlari, nazariy va amaliy yo‘l-yo‘riqlari, hayotiy tamoyillari, borliqqa bo‘lgan ijobiy munosabatlari, shaxs imkoniyatlariga bo‘lgan cheksiz ishonchlari o‘ziga xos ahamiyat kasb etgan. Shunday ekan, malakali, fidoyi, yuqori darajada kasbiy

kompetentlikka ega o'qituvchi, pedagoglarni tarbiyalash maqsadga muvofiqdir.

Darhaqiqat, barkamol shaxs va malakali mutaxassisni tayyorlashning o'zi ham muhim ta'limiy jarayon bo'lishi bilan birga u mazkur jarayonni ilmiy-nazariy hamda amaliy jihatdan samarali, muvaffaqiyatli tashkil eta oladigan pedagoglar tomonidan tashkil etiladi. Shu sababli mavjud voqelik, eng avvalo, zamonaviy texnologiyalar bilan qurollantirilgan ta'lim jarayonini to'g'ri tashkil eta biladigan, uning yuksak mahorat bilan boshqarilishini ta'minlay oladigan pedagog kadrlarni tayyorlash ijtimoiy, qolaversa, ta'limiy islohotlarning samarali kechishi, O'zbekistonning barcha sohalarda jahonning yetakchi davlatlari bilan tenglasha olishi uchun katta imkoniyatlar yaratadi.

Malakali pedagoglarni tayyorlashda pedagogik oliy ta'lim muassasalari talabalarini pedagogik bilimlar bilan qurollantirish, ularni yosh avlodni tarbiyalash va unga ta'lim berish jarayoniga kasbiy nuqtai nazardan yo'naltirish katta mas'uliyatni taqozo etadi. Bu jarayonda umumiy va mutaxassislik, jumladan, pedagogika fanlarini zamonaviy talablarga muvofiq samarali o'qitish talab etiladi. Mazkur talabni inobatga olgan holda oliy ta'lim muassasalarida "Pedagogika fanlarini o'qitish metodikasi" fani bo'yicha o'quv adabiyotlarining yangi avlodini yaratish maqsadga muvofiqdir.

Zamonaviy o'quv adabiyotlarining yangi avlodini yaratish murakkab, mas'uliyatli jarayon bo'lib, unda pedagogika sohasida ro'y berayotgan o'zgarishlar, komil inson, malakali mutaxassisni tayyorlash borasidagi ijtimoiy ehtiyoj hamda shaxs kamolotida muhim ahamiyat kasb etadigan ustuvor tamoyillarni inobatga olish zarur. Pedagogika oliy ta'lim muassasalarining bakalavriat yo'nalishi talabalari uchun mo'ljallangan mazkur o'quv qo'llanmada pedagogik va psixologik fanlarini o'qitishga qo'yilayotgan talablar imkon qadar to'la qamrab olishga urinilgan.

1-§. “PEDAGOGIKA FANLARINI O‘QITISH METODIKASI” FANINING PREDMETI, MAQSAD VA VAZIFALARI

Reja:

1. “Pedagogika fanlarini o‘qitish metodikasi” fani – o‘quv predmeti sifatida.
2. “Pedagogika fanlarini o‘qitish metodikasi” fanining maqsadi, vazifalari va ustuvor tamoyillari.
3. “Pedagogika fanlarini o‘qitish metodikasi” fanining asosiy tushuncha (kategoriya)lari.
4. “Pedagogika fanlarini o‘qitish metodikasi” fanining boshqa fanlar bilan aloqadorligi.
5. “Pedagogika fanlarini o‘qitish metodikasi” fanining ilmiy-tadqiqot metodlari.

Tayanch tushunchalar: pedagogika fanlari, o‘qitish, o‘qitish metodikasi, pedagogika fanlarini o‘qitish metodikasi, ustuvor tamoyillar, asosiy kategoriyalar.

1. “Pedagogika fanlarini o‘qitish metodikasi” fani – o‘quv predmeti sifatida. Til iste’mol va ta’lim jarayonida ham fan, o‘quv predmeti kabi tushunchalar faol qo‘llaniladi. Bo‘lajak mutaxassis sifatida talabalarning ushbu ikki tushuncha o‘rtasidagi farqni aniq bilib olishlari maqsadga muvofiqdir.

Elektron manbalardan birida “fan” tushunchasi shunday ta’riflanadi: **fan** – tabiat, jamiyat va ong to‘g‘risidagi aniq bilimlarni ishlab chiqish va amaliyotda qo‘llashga yo‘naltirilgan tadqiqotchilik faoliyati sohasi¹.

P.F.Kapterevning fikriga ko‘ra, **fan** – bilimlar (ularning ahamiyati, imkoniyatlari, ilmiy tasnifi va tajribasi; ilmiy muassasalar, ularning jihozlanishi to‘g‘risidagi qarashlar)ni ishlab chiqish faoliyati; ilmiy-tadqiqot ishi metodlari; ilmiy tushunchalar va ularning turlari, ilmiy ahborot tizimi, shuningdek, yoki dastlabki asos, yoki vosita, yoki ilmiy ishlab chiqarishning natijalari bo‘lgan bilimlar majmui².

Fan – kishilik faoliyatining tarixan shakllangan shakli bo‘lib, u borliqni anglashga va faoliyatni yanada samarali tashkil etishga

---

¹ Понятие науки, специфика и виды научного знания // <https://sites.google.com/site/philosophytips/home/14>.

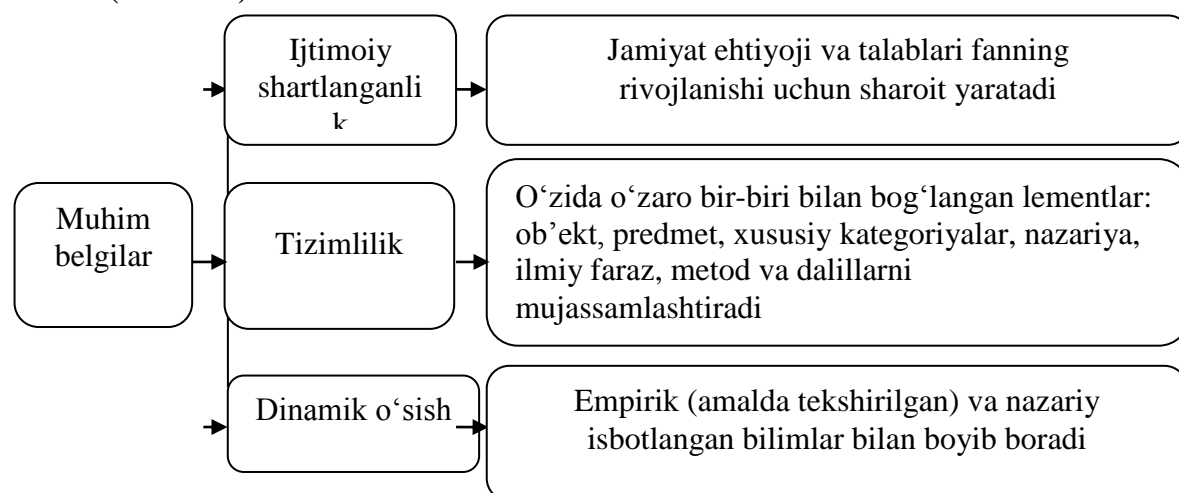
² Каптерев П.Ф. Избранные педагогические сочинения. – М.: Педагогика, 1982. – С. 278.

yoʻnaltirilgan bilimlar tizimi sifatida aks etadi. Har qanday fan asoslari tarixiy taraqqiyot jarayonida kishilarning faoliyati negizida maʼlumotlar yigʻindisini amaliy (empirik) tekshirishga asoslanadi.

Fanlar quyidagi toʻrtta jihatiga koʻra guruhlarga ajratiladi:

- shaxsiy-ilmiy (fan bilimlarni oʻzlashtirish manbai– ilmiy asar, ilmiy maqola, ilmiy elektron manba sifatida);
- ijtimoiy-madaniy (fan ijtimoiy institut – ilmiy-tadqiqot instituti, ilmiy ishlab chiqarish muassasasi, ilmiy-amaliy ishlab chiqarish birlashmasi sifatida);
- predmet (bilimlar ahamiyatligiga koʻra tizimlashtirilgan ilm sohasi sifatida);
- faoliyat (ijtimoiy subʼetlarning faoliyati sifatida).

Har qanday fan oʻzining xususiy belgilariga ega. Biroq, fanlarning barchasi quyidagi umumiy belgilar³ni oʻzida namoyon etadi (1-rasm):

1-rasm. Fanni ifodalovchi belgilar

Zamonaviy fanlar orasida pedagogika ham oʻziga xos oʻrin tutadi.

Pedagogika – shaxs rivojlanishining qonuniyatlari, tamoyillari, omillari, mazmuni, shakl, metod, vosita, usul, texnologiyasini, pedagogik jarayonning muhim tarkibiy elementlarini oʻrganuvchi fan

Mazkur fanning tarkibiy elementlari sifatida obʻyekt, predmet, muhim pedagogik kategoriyalar, nazariya, ilmiy faraz, metod va dalillar namoyon boʻladi. Bir soʻz bilan aytganda, Pedagogika fani

³ Тот источник. – С. 278.

pedagogik jarayonni tadqiq etadi, yangi ijtimoiy talab va ehtiyojlar asosida har tomonlama yetuk shaxsni o‘qitish, tarbiyalash, rivojlantirishda yuzaga keladigan muammolarni bartaraf etish, yutuqlarni boyitishga imkon beradigan shart-sharoitlarni o‘rganadi.

Pedagogik fikrlar taraqqiyoti tarixida Pedagogika O‘zbekiston sharoitida yagona fan bo‘lib shakllangan bo‘lsa, bugungi kunda uning negizida ko‘plab yo‘nalishlar mustaqil tadqiqot ob‘yektiga aylandi va ular “pedagogika fanlari” yoki “pedagogik turkum fanlar” nomini oldi. Hozirda ta‘lim muassasalarida pedagogik turkum fanlarning o‘quv predmeti (o‘quv fani) sifatida o‘qitilishi yo‘lga qo‘yilgan.

O‘quv predmeti (o‘quv fani) – ta‘lim muassasasida o‘qitish uchun fan, texnik, san‘at, ishlab chiqarish faoliyatining alohida sohalari bo‘yicha tanlab olingan bilim, ko‘nikma va malakalar tizimi bo‘lib, belgilangan vaqt oralig‘i (o‘rta maktab, o‘rta maxsus ta‘lim muassasalari – akademik litsey, kasb-hunar kollejlari, oliy ta‘lim tizimining muayyan bosqichi – bakalavriat yoki magistratura)da o‘qitiladi

Odatda o‘quv predmetlarining o‘qitilishi o‘quv rejasiga muvofiq tashkil etiladi.

Ushbu turkum fanlar orasida “Pedagogika fanlarini o‘qitish metodikasi” o‘quv predmeti sanalib, pedagogik turkum fanlar orasida o‘ziga xos o‘rin tutadi.

“Pedagogika fanlarini o‘qitish metodikasi” – pedagogik turkum fanlarini samarali o‘qitish qonuniyatlari, tamoyillari, omillari, mazmuni, shakl, metod, vosita, usul va texnologiyasini, pedagogik jarayonning muhim tarkibiy elementlarini o‘rganadigan o‘quv predmeti (fani)

Mazkur o‘quv predmeti oliy ta‘lim muassasalarining pedagogika va psixologiya yo‘nalishi talabalarini sohaga oid nazariy va amaliy bilimlardan xabardor etib, ular tomonidan kasbiy faoliyatni samarali, oqilona tashkil etishning umumiy asoslarini puxta o‘zlashtirilishi uchun xizmat qiladi.

Pedagogik turkum fanlar – shaxsni o‘qitish, tarbiyalash va rivojlantirishning u yoki bu masalalarini o‘rganadigan fanlar majmui.

Pedagogik turkum fanlarining maqsadi – shaxsni har tomonlama rivojlantirish, unda yuksak ma‘naviy-axloqiy sifatlarni

tarbiyalash, dunyoqarashni hosil qilish, muayyan faoliyat ko'nikma va malakalarini shakllantirish sanaladi.

Pedagogik turkum fanlarning ob'yekti shaxsni har tomonlama rivojlantirish, unda ilmiy bilimlarni hosil qilish, dunyoqarashni shakllantirish, yuksak ma'naviy-axloqiy sifatlarni tarbiyalash jarayoni bo'lsa, **predmetini** har tomonlama rivojlangan, barkamol avlodni tarbiyalash jarayonining umumiy mohiyati, qonuniyatlari, ustuvor tamoyillari, ta'lim muassasalarida tashkil etiladigan pedagogik faoliyat mazmuni, pedagogik hodisalar tashkil etadi.

O'z mohiyatiga ko'ra pedagogik turkum fanlarning asoslari ta'lim va tarbiya jarayonining mazmuni, tamoyillari, qonuniyatlari, bosqichlari, samarali shakllari, metodlari, vositalari, texnologiyalari, o'qituvchi hamda ta'lim jarayoni ishtirokchisi (tarbiyalanuvchi, o'quvchi, talaba, tinglovchi) munosabatlari, ular faoliyatini nazorat qilish va baholash, ta'lim-tarbiya jarayonlarining natijalaridan iborat.

Pedagogik fanlar tomonidan quyidagi vazifalarni hal qilinadi:

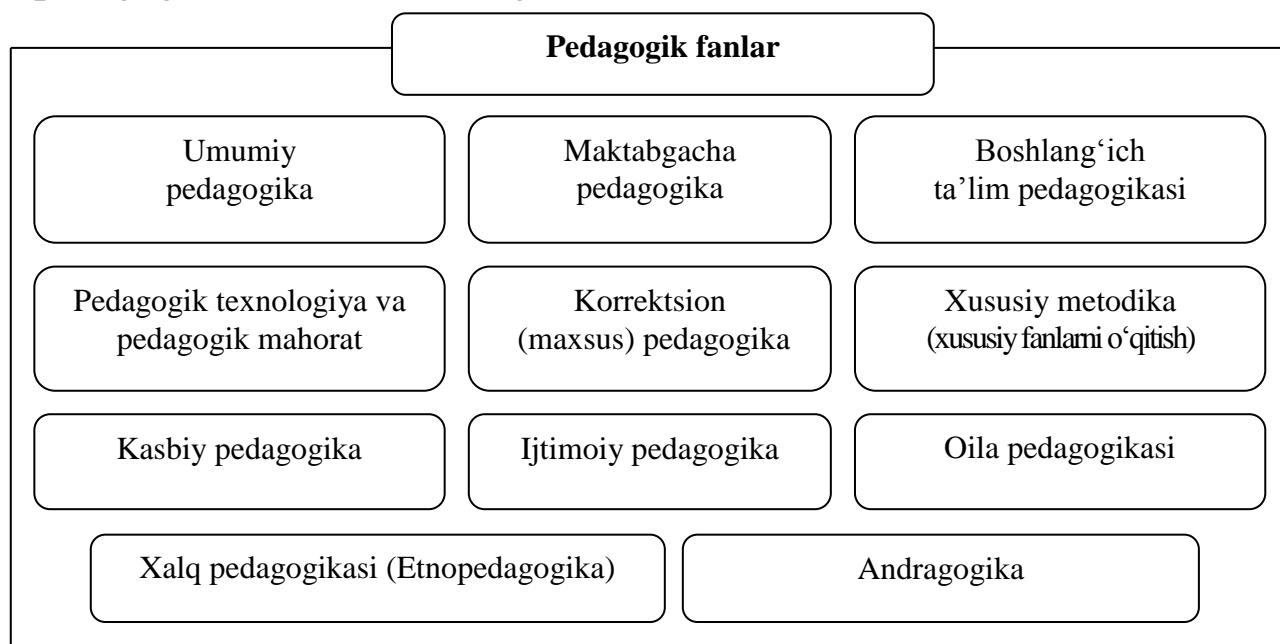
- 1) barkamol shaxs, malakali kadrlarni tarbiyalashga yo'naltirilgan pedagogik jarayon mohiyatini o'rganish;
- 2) shaxsni har tomonlama kamol toptirish qonuniyatlarini aniqlash;
- 3) rivojlangan mamlakatlar ta'lim tajribasi asosida uzluksiz ta'lim tizimini takomillashtirish;
- 4) ta'lim muassasalari va ularda faoliyat olib borayotgan pedagoglar faoliyati mazmunini asoslash;
- 5) ilg'or pedagogik tajribalarni umumlashtirish va amaliyotga joriy etish;
- 6) pedagog kadrlarni mutaxassislik bilimlari, ta'lim-tarbiyaning ilg'or usullari bilan qurollantirish;
- 7) ta'lim va tarbiya, ijtimoiy tarbiya yo'nalishlari o'rtasidagi o'zaro aloqadorlikni ta'minlashning pedagogik shart-sharoitlarini o'rganish;
- 8) o'qitish va tarbiyalash jarayonining samarali texnologiyalarini yaratish;
- 9) oila tarbiyasini to'g'ri tashkil etish yuzasidan ota-onalar uchun ilmiy-metodik tavsiyalarni ishlab chiqish.

Shaxsni shakllantirish, o'qitish, tarbiyalash va rivojlantirish masalalarini o'rganuvchi pedagogik xarakterdagi fanlarning yaxlitligi, umumiy jihatlari hamda o'ziga xosliklari to'g'risida so'z yuritishdan avval "tizim" tushunchasining mazmunini anglab olish maqsadga muvofiq sanaladi.

Tizim (mustaqil tushuncha sifatida) – o'zaro bog'langan ko'plab elementlar (tarkibiy qismlar) o'rtasidagi mustahkam birlik va o'zaro yaxlitlik

Respublikaning pedagogika oliy ta'lim muassasalarida quyidagi pedagogik turkum fanlarning

2-rasm. Pedagogika oliy ta'lim muassasalarida turg'un o'qitiladigan pedagogik turkum fanlar

Ushbu pedagogik fanlar quyidagi maqsadlar uchun xizmat qiladi:

Umumiy pedagogika – har tomonlama rivojlangan, barkamol shaxsni shakllantirish, unda dunyoqarash va yuksak ma'naviy-axloqiy sifatlarni tarbiyalash, pedagogik fikrlarning paydo bo'lishi va rivojlanish tarixini, pedagogik jarayonni yuksak mahorat bilan tashkil etish, boshqarish tamoyillarini, turli davrlarda bola tarbiyasini tashkil etishga oid bilimlarning shakllanishini tadqiq qiladi.

Maktabgacha pedagogika – maktabgacha ta'lim yoshi bolalarini axloqiy, aqliy, jismoniy va estetik tarbiyalash, ularga boshlang'ich bilimlarni berish masalalarining tadqiqi bilan shug'ullanadi.

Boshlang'ich ta'lim pedagogikasi – boshlang'ich sinf o'quvchilarining yosh, psixologik xususiyatlarini inobatga olgan holda ularni o'qitish va tarbiyalash jarayonini o'rganadi.

Pedagogik mahorat va pedagogik texnologiya – bo'lajak o'qituvchilarda pedagogik jarayonni metodik jihatdan to'g'ri, samarali tashkil etish, o'qituvchi va o'quvchi munosabatlarini oqilona yo'lga qo'yish, ularni kasbiy faoliyatni tashkil etishga tayyorlash, ta'lim va tarbiya jarayonlarini texnologik yondashuv

asosida takomillashtirish, ilg'or pedagogik texnologiyalarni yaratish va ta'lim amaliyotiga samarali tatbiq etish masalalarini o'rganadi.

Xususiy metodika (xususiy fanlarni o'qitish metodikasi) – tegishli fanni o'qitishning o'ziga xos, xususiy qonuniyatlari, tamoyillari, yondashuvlari, texnologiyalari, shakllari, metodlari va vositalarini o'rganadigan fan⁴.

Kasbiy pedagogika – turli (ijtimoiy, texnik, madaniy-maishiy, ishlab chiqarish) yo'nalishlarida tegishli soha (masalan, qishloq xo'jaligini rivojlantirish, madaniy-maishiy xizmat ko'rsatish tizimini takomillashtirish va boshqalar) bo'yicha kasbiy faoliyatni samarali yo'lga qo'yish yo'llarini o'rganadi.

Korreksion (maxsus) pedagogika – imkoniyati cheklangan karsoqov (surdopedagogika), ko'r (tiflopedagogika), aqliy jihatdan rivojlanishda ortda qolgan (oligofrenopedagogika) bolalarga ta'lim berish va ularni tarbiyalashning o'ziga xos xususiyatlarini o'rganadi.

Ijtimoiy pedagogika – maxsus hamda ta'lim muassasalarida barcha yosh va ijtimoiy guruhlariga mansub shaxslarning ijtimoiylashuvi (ijtimoiy hayotga moslashuvi)ni, jamiyatda qaror topgan ijtimoiy munosabatlarni, jamiyat a'zolarining bir-birlari bilan o'zaro aloqasini, ma'lum guruhlariga birlashish sabablarini, mega, makro, mikro muhitga moslashish jarayonini, salbiy ijtimoiy masalalarning kelib asoslarini o'rganishga xizmat qiladi.

Xalq pedagogikasi (Etnopedagogika) – etnomadaniy an'analar, xalqning poetik va badiiy ijodiyotiga asoslangan og'zaki bilimlar, tarbiyaviy (faoliyat) ko'nikmalar majmui, bolalarning bir-birlari va kattalar bilan qiladigan muloqotining barqaror shakllarini o'zida namoyon etuvchi fan.

Oila pedagogikasi – oilada bolalarni barkamol shaxs sifatida tarbiyalash qonuniyatlari, tamoyillari, yondashuvlari, shakllari, metodlari, vositalarini, ota-onalarda pedagogik bilimlarni shakllantirish, bolalarni tarbiyalashda oila va ta'lim muassasalari o'rtasida hamkorlikni qaror toptirish masalalarini o'rganadigan fan.

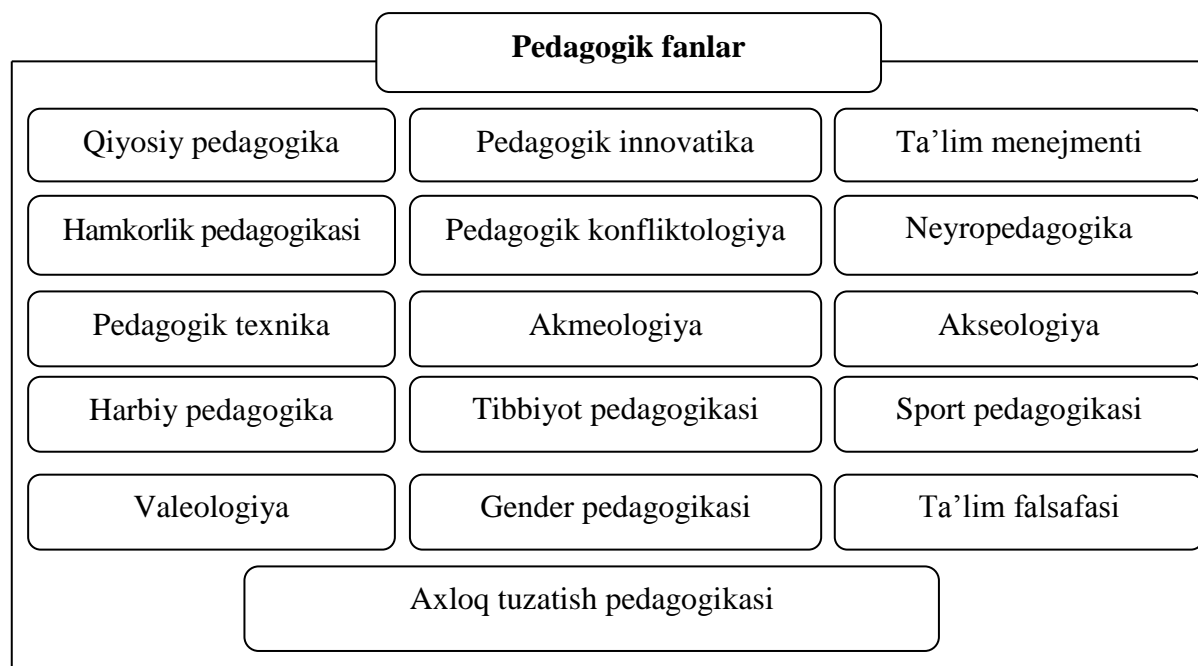
Andragogika (OTMdan keying ta'limda ushbu fan asoslaridan foydalaniladi; yun. “άνήρ anér” – katta kishi, erkak; “άγειν ágein” – etaklab yurmoq) – o'qitish nazariyasining katta yoshli sub'ekt (shaxs)lar tomonidan bilim va malakalar o'zlashtirilishi qonuniyatlarini, pedagogning bu faoliyatni boshqarishining o'ziga xos jihatlarini ochib

---

⁴ Система педагогических наук (отрасли и разделы) // https://www.e-reading.club/chapter.php/98165/5/Erofeeva-Obshchie_osnovy_pedagogiki_konspekt_lekicii.html.

beruvchi bo‘limi (“Andragogika” tushunchasi 1833 yilda nemis tarixchisi Aleksandr Kapp tomonidan is’temolga kiritilgan)⁵.

Pedagogika oliy ta’lim muassasalarida, shuningdek, quyidagi pedagogika fanlari ham o‘qitiladi (3-rasm):

3-rasm. Pedagogika oliy ta’lim muassasalarida o‘qitiladigan pedagogik fanlar

Ushbu pedagogik fanlar quyidagi maqsadlar uchun xizmat qiladi:

Qiyosiy pedagogika – ta’limning jahon, mintaqa, davlat miqyosidagi rivojlanishining umumiy va alohida tendentsiyalari, qonunlari va qonuniyatlarini o‘zaro solishtirish, qiyoslash asosida o‘rganadi, xalqaro pedagogik tajribaning ijobiy va salbiy jihatlarini, milliy pedagogik madaniyatlar almashinuvining shakl va usullarini aniqlaydi.

Pedagogik innovatika – ta’lim sub’ektlari nuqtai nazardan pedagogik innovatsiyalarning mohiyati, paydo bo‘lish, rivojlanish qonuniyatlarini hamda pedagogik an’analar bilan kelajak ta’limining loyihalashtirilishi o‘rtasidagi aloqalarni o‘rganadigan fan.

Ta’lim menejmenti – ta’lim muassasasi faoliyatini samarali tashkil etish va oqilona boshqarish masalalarini tadqiq qiladi.

⁵ Андрогогика // <https://ru.wikipedia.org/wiki>.

Hamkorlik pedagogikasi – turli fanlar yoki mutaxassislik asoslarining ta’lim beruvchi hamda oluvchilar o’rtasidagi o’zaro muloqot asosida samarali o’rganish mazmuni, tamoyillari, shakllari, metodlari va vositalarini ko’rsatib beradi.

Pedagogik konfliktologiya – o’qitish va tarbiyalash jarayonida ta’lim ishtirokchilari o’rtasida yuzaga keladigan pedagogik nizolar, ularning xususiyati, darajasi, sabablari, oqibatlari, ijobiy pedagogik nizolarni rivojlantirish hamda salbiy pedagogik nizolarning oldini olish yo’llari, shakl, metod, vosita va usullarini o’rganadi.

Neyropedagogika – inson miyasining ijodiy imkoniyatlarini aniqlash va amaliy (funktional) rivojlantirish, shaxsda faoliyatga nisbatan faol, ongli munosabatni qaror toptirish, ijtimoiy hulq-atvorni psixologik korrektsiyalash, bolalar ruhiy rivojlanishni tashxislash va bashoratlashning yangi ilmiy dasturlari, samarali shakl va metodlarini, shuningdek, yangi turdagi maktabgacha ta’lim muassasalari faoliyatini tadqiq etadi.

Pedagogik texnika – nopedagogik OTM pedagoglarini pedagogik mahorat va pedagogik texnika asoslari bilan tanishtirish orqali ularda ta’lim jarayonini sifatli, samarali tashkil etish ko’nikma, malakalarini rivojlantirish masalalarini o’rganadi.

Akmeologiya (qad.yun. “ακμή” (“akme”) – cho’qqi, yuksak daraja; “λόγος” (“logos”) – ta’limot) – shaxsning kamolotga erishishi, u tomonidan jismoniy, ma’naviy-axloqiy va kasbiy rivojlanishda yuksak darajaga erishish, bu rivojlanishning insonparvarlashuvini ta’minlashda yordam ko’rsatishga; individual rivojlanishda yuqori darajaga erishish imkoniyatini ta’minlovchi qonuniyatlar va mexanizmlarni tadqiq etish⁶ga xizmat qiladi.

Akseologiya (yun. “axio” – qadriyat, “logos” – ta’limot) – qadriyatlarning shaxsni rivojlantirish, ijtimoiy moslashtirish, shuningdek, kasbiy shakllantirishdagi ahamiyati, o’rni va rolini o’rganadi.

Harbiy pedagogika – harbiy-pedagogik jarayonning qonuniyatlarini, harbiy xizmatchilar va harbiy mutaxassislarni o’qitish va tarbiyalash, ularni harbiy harakatlarni hamda harbiy-kasbiy faoliyatni muvaffaqiyatli olib borishga tayyorlash asoslarini o’rganuvchi soha.

---

⁶ Akmeologiya // <https://ru.wikipedia.org/wiki/Akmeologiya>.

Tibbiyot pedagogikasi – sog‘liqni saqlash muassasalari xodimlarini tayyorlash qonuniyatlari, tamoyillari, shakllari, metodlari va vositalari, ularning didaktik va tarbiyaviy imkoniyatlarini tadqiq etadigan fan.

Davolash pedagogikasi – turli shishlar, jarohatlanishlar, qandli diabet, bronxial astma, yurak-qon tomir, skolioz, autizm va boshqa kasalliklar bilan og‘rigan bemorlarni maxsus o‘qitish samaradorligini amaliy jihatdan tasdiqlash asosida yuzaga kelgan davolash nazariyasi va amaliyotining sohasi.

Sport pedagogikasi (Jismoniy madaniyat va sport pedagogikasi) — jismoniy mashqlar va sport bilan shug‘ullanishda ushbu jarayonning maqsadi, mazmuni, ta‘lim berish va o‘qitish qonuniyatlarini hamda mazkur jarayonni boshqarish asoslarini o‘rganuvchi fan.

Valeologiya (lot. “valeo”– salomat bo‘lish) – shaxsning ma‘naviy-axloqiy, jismoniy va ruhiy salomatligiga nisbatan integral yondashuvini ifodalovchi, shuningdek, o‘quvchi (talaba)larni valeologiyaning nazariy va amaliy asoslari bilan tanishtiradigan o‘quv fani.

Gender pedagogikasi – turli yoshdagi shaxs (tarbiyalanuvchi, o‘quvchi, talaba)larning ta‘lim muassasalarida o‘zlarining erkin, qulay sezishlari, ularning erkak va ayol sifatida ijtimoiy muammolarni muvaffaqiyatli hal qilishlariga yordam ko‘rsatuvchi yondashuvlarni, genderlik xususiyatlarining rivojlanishiga salbiy etuvchi omillarni tadqiq etadigan fan.

Ta‘lim falsafasi – ta‘lim va tarbiyaning falsafiy asoslarini o‘rganuvchi pedagogik fan.

Axloq tuzatish pedagogikasi – jinoyat sodir etgan va jazoga mahkum qilingan shaxslarni qayta tarbiyalash qonuniyatlari, tamoyillari, yondashuvlari, yo‘llari, shakllari, metodlari va vositalarini tadqiq etadigan fan.

Mazkur o‘quv fanlari ham pedagogika oliy ta‘lim muassasalarining Pedagogika-psixologiya yo‘nalishi talabalarini sohaga oid nazariy va amaliy bilimlar bilan tanishtirish, kelgusida kasbiy faoliyatda ulardan maqsadli, o‘rinli foydalanishlari uchun zarur shart-sharoitni yaratishga xizmat qiladi.

2. “Pedagogika fanlarini o‘qitish metodikasi” fanining maqsadi, vazifalari va ustuvor tamoyillari. Har qanday fan yoki o‘quv predmetida bo‘lgani kabi “Pedagogika fanlarini o‘qitish metodikasi” ham o‘zining maqsadi, vazifalari, ob’yekti, predmeti va muhim kategoriyalariga ega.

“Pedagogika fanlarini o‘qitish metodikasi” fanining maqsadi: pedagogik turkum fanlarini samarali o‘qitish qonuniyatlari, tamoyillari, omillari, mazmuni, shakl, metod, vosita, usul va texnologiyasi, pedagogik faoliyatning muhim tarkibiy elementlari, o‘quv-tarbiya jarayonlarini samarali tashkil etish yo‘llarini aniqlash va talabalarni ulardan xabardor qilish

Ma’lumki, maqsadga uning negizida muayyan vazifalarni belgilash va hal qilish asosida erishiladi. Oliy ta’lim muassasalarida “Pedagogika fanlarini o‘qitish metodikasi”ni o‘qitishda quyidagi vazifalar⁷ hal qilinadi.

1. Bo‘lajak pedagoglarni kasbiy tayyorlashni takomillashtirish maqsadida o‘quv predmetining maqsadi, vazifalarini, pedagogik fanlarni integratsiyalash vositalarini ilmiy asoslangan holda ishlab chiqish.
2. Pedagogik turkum fanlarni o‘qitish jarayonining asosini tashkil etuvchi qonuniyatlari va didaktik tamoyillar to‘g‘risidagi masalalarni hal qilish;
3. Talabalarda o‘quv va tarbiyaviy ishlarni tashkil etishda samarali shakl, metod, vosita, usul va texnologiyalarni tanlash hamda tizimlashtirishga oid bilim, ko‘nikma, malakalarni hosil qilish.
4. Pedagogik turkum fanlarni o‘qitishga doir tajribalarni o‘rganish, umumlashtirish va tizimlashtirish.
5. Pedagogik turkum fanlarni o‘qitishga oid mualliflik yondashuvlarini modellashtirish va ularni pedagogik ta’lim amaliyotiga tatbiq etish.
6. Bo‘lajak pedagoglarni kasbiy pedagogik faoliyatda ijodiy imkoniyatlarni namoyon qilishga rag‘batlantirish

O‘quv predmetining maqsad va vazifalari belgilanganda uning ob’yekti va predmetini ham aniqlab olish ahamiyatli sanaladi.

“Pedagogika fanlarini o‘qitish metodikasi”ning **ob’yekti** – pedagogik turkum fanlarini samarali o‘qitish qonuniyatlari, tamoyillari, omillari, mazmuni, shakl, metod, vosita, usul va texnologiyasini, pedagogik faoliyatning muhim tarkibiy elementlarini o‘rganish, samarali ta’limni tashkil etish, pedagog va talabalarining munosabatlari jarayoni bo‘lsa, **predmeti** pedagogik turkum fanlarining metodologik asoslari, yetakchi pedagogik ta’limotlar, muhim nazariy g‘oyalari, yangicha pedagogik yondashuv (paradigma)lar sanaladi

Ko‘p holatda metodika va metodologiya aynan bir holatni ifodalovchi tushunchalar tarzida qo‘llaniladi. Biroq, ularni bir-biri bilan adashtirish, biri o‘rniga ikkinchisini qo‘llash mumkin emas. “Metodika” va “metodologiya” tushunchalarining mazmuni, ular o‘rtasidagi o‘zaro farqlarni anglab olish bo‘lajak pedagogiklar uchun ahamiyatlidir.

Ko‘pgina izohli lug‘atlarda ham “Metodika – qat’iy ketma-ketlikka (algoritmik xarakterga), ilgari o‘rnatilgan reja (qoida), tizimga aniq rioya qilish bo‘lib, biror bir ishni maqsadga muvofiq o‘tkazish metodlari, yo‘llari majmuasi”ni ifoda etishi ko‘rsatib o‘tilgan⁸.

“**Metodika**” atamasining ma’nosini anglash uchun uning etimologiyasiga e’tibor qaratish lozim. Yunon tilida “ika” (eka, tika, dika, teka) qo‘shimchasi “ombor”, “to‘plam”, “yig‘indi”, “jamlanma” ma’nosini anglatadi.

Masalan: Biblioteka – “Bibliya”lar to‘plami (yig‘indisi);
audioteka – audio yozuvlar to‘plami (yig‘indisi);
videoteka – video lavhalar to‘plami (yig‘indisi);
apteka – retsept asosida tayyorlanadigan dorilar ombori, to‘plami (yig‘indisi);
diskoteka – disk (aylana, doira)lar to‘plami (yig‘indisi).

Shunga ko‘ra lug‘aviy jihatdan olganda “metodika” tushunchasi “metodlar to‘plami, jamlanmasi” ma’nosini anglatadi. Biroq, nazariy jihatdan metodika faqat ma’lum faoliyatni tashkil etishda qo‘llaniladigan metodlar yig‘indisiningina anglatib qolmay, balki, shakl, metod, vosita va usullar yig‘indisi, jamlanmasini ifodalaydi.

---

⁸Хасанбоев Ж., Тўракулов Х., Ҳайдаров М., Ҳасанбоева О., Усманов Н. Педагогика фанидан изохли луғат. –Т.: “Фан ва технология”нашриёти, 2009. – 311-б.; Ожегов С. И., Шведова Н. Ю. Толковый словарь русского языка: 80 000 слов и фразеологических выражений / Российская академия наук. Институт русского языка им. В. В. Виноградова. – 4-е изд., дополненное. – М.: Азбуковник, 1999.

Yuqoridagi fikrga tayangan holda “ta’lim metodikasi” tushunchasi quyidagi ma’noni anglatishiga ishonch hosil qilish mumkin:

Ta’lim metodikasi – o’qitishga qaratilgan faoliyatni tashkil etish uchun qo’llaniladigan shakl, metod, vosita va usullar to’plami, yig’indisi

Ya’ni, tegishli faoliyatni tashkil etishda uning tashkiliy shakli, metod, vosita va usullari birgalikda, yaxlit holatda qo’llaniladi. Shuningdek, bir tomondan o’rganilayotgan fanda erishilgan yutuqlar, ikkinchi tomondan, pedagogika fanining rivojlanishi bilan boyib boradi, rivojlanadi.

Demak, o’qitish metodikasi:

1) pedagogning o’qitish usullari va talabani o’qitish usullari hamda talabani talabalar bilan o’zaro bog’langanligini;

2) pedagog va talabalarning hamkorligi asosida belgilangan maqsadga yetish, ta’lim vazifalarini hal etishda o’qitish shakl, metod, vosita, usul va texnologiyalarni qo’llashga qaratilgan faoliyatidir.

Bir so’z bilan aytganda, “Pedagogika fanlarini o’qitish metodikasi” – pedagogik nazariya hamda ta’lim-tarbiya amaliyotini bog’lash xususiyatiga ega bo’lib, uning negizida pedagogik ta’limning maqsadi, vazifalari, mazmuni, shakli, metodi, vosita, usul va texnologiyalari, o’qitish hamda o’qitishdan iborat yaxlitlik, birlik tadqiq etiladi.

“Metodika” tushunchasiga berilgan xilma-xil ta’riflarga tayangan holda quyidagi umumlashmalarga kelish mumkin:

1) o’qituvchi ishini tashkil etishning shakl, metod va vositalari;

2) ma’lum bir faoliyatni amalga oshirish uchun zarur bo’lgan metod va usullar yig’indisi;

3) bilim, ko’nikma va malakalarni egallash jarayonini maqsadga yo’naltirilgan tarzda tashkil etish, rejali va tizimli amalga oshirishga yordam beruvchi usullar yig’indisi;

4) ma’lum maqsadga yo’naltirilgan yo’naltirilgan harakatlarni amalga oshirish chora-tadbiri; pedagogik jarayonda real qo’llaniladigan usul va vositalar mohiyati, ahamiyati, amaliy qiymati, texnik jihatlarini ochib berish algoritmi; ta’lim metodlari to’g’risidagi fan⁹.

⁹ Педагогика. Кискача изоҳли луғат / Ў.Аскарлова, Х.Раҳматова, М.Усмонбоева, Ф.Аскарлова. – Тошкент: “Наврўз”, 2014. – 117-б.

“Metodika” tushunchasi turli fanlarni o‘qitish bilan ham bog‘liklikda qo‘llanilib, ma’lum sohani o‘qitish jarayonining mazmuni, qonuniyatlari, tamoyillari, shakl, metod va vositalari yig‘indisini o‘zida ifoda etadi. Pedagog olim A.M.Stolyarenkoning fikricha, “O‘quv fanlarini o‘qitish metodikasi metodika ma’lum bir pedagogik vazifalarni hal etish bilan bog‘liq metod, metodik usullar, vosita va tashkiliy chora-tadbirlar majmuidir”¹⁰. G.M.Kodjaspirova, A.Yu.Kodjaspirovlarning fikricha, “O‘qitish metodikasi pedagogik faoliyatni amalga oshirishning aniq usullari, uslublari va texnikasidir”¹¹.

Pedagogik manbalarda “metodika” tushunchasi “texnologiya”, “metod” atamaları bilan sinonim sifatida ham qo‘llaniladi. Biroq, metodika texnologiya va metoddan muayyan jihatlariga ko‘ra farqlanadi. Masalan: metodikaning metoddan farqi ta’lim jarayonida hal qilinayotgan vazifalar, qo‘llanilayotgan usullarning yanada aniqligida, texnologiyadan farqi esa pedagogik (ta’limiy va tarbiyaviy) faoliyatning bevosita loyiha yordamida tashkil etilmasligi, ya’ni har bir pedagogik harakat mohiyatining bosqichma-bosqich ochib berilishi shart emasligida ko‘rinadi. Ta’lim jarayonida testdan foydalanish – metod, test metodini qo‘llash shartlarini asoslash, testni ishlab chiqish, uning natijalarini tahlil qilish mezonlarining belgilanishi – metodika hisoblanadi¹².

O‘qitish metodikasiga qo‘yiladigan zaruriy talablarga quyidagilar kiradi:

- hayot bilan uyg‘unlik;
- qayta ishlab chiqishga yo‘nalganlik;
- aniqlik;
- rejalashtirilgan harakat maqsad va vazifalariga moslik;
- asoslanganlik;
- natijaviylik.

Yuqoridagi fikrlarni umumlashtirib aytganda, o‘qitish metodikasi o‘zida:

- ta’limning maqsad va ta’limiy, tarbiyaviy, rivojlantiruvchi, tashkiliy vazifalarini;
- ta’limning qonuniyat va tamoyillarini;
- ta’lim mazmunini;

¹⁰ Столяренко А.М. Психология и педагогика. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2008. – С.368.

¹¹ Коджаспирова Г.М., Коджаспиров А.Ю. Словар по педагогике. – М.: ИКС “МарТ”, 2005. – С. 174.

¹² Педагогика. Қискача изоҳли луғат / Ў.Асқарова, Х.Раҳматова, М.Усмонбоева, Ф.Асқарова. – Тошкент: “Наврўз”, 2014. – 117-б.

- ta'limni tashkil etishning asosiy va yordamchi shakllarini;
- ta'limning umumiy va xususiy metodlarini;
- o'quv vositalari;
- o'qitish natijasini aks ettiradi.

“Metodologiya” tushunchasining talqiniga ham ko'pchilik noto'g'ri yondashadi. An'anaviy yondashuvga ko'ra, **metodologiya** – metodlar to'g'risidagi ta'limot va ilmiy faoliyatning bajarish tartibi; shuningdek, umumiy bilish nazariyasi (gnoseologiya)ning, ayniqsa, ilmiy bilish nazariyasi (epistemologiya) va falsafiy fanlarning alohida bo'limi.

Amaliy jihatdan atama yanada aniq talqin etiladi: **metodologiya** – tadqiqotchi ma'lum fan doirasida bilimlarni olish va ularni qayta ishlashda tayanadigan tadqiqotchilik faoliyatining tamoyillari va yondashuvlar tizimi¹³.

Yuqoridagi fikrlarga tayangan holda fanga taalluqligiga ko'ra “metodologiya” tushunchasini shunday talqin qilish mumkin:

Metodologiya – muayyan fanning asosini yorituvchi qonuniyatlar, ustuvor tamoyillar, eng muhim nazariyalar, yetakchi g'oyalar, o'ziga xos yondashuvlar, kontseptsiyalar, metodlar mohiyatini yorituvchi ta'limot

Yuqorida keltirilgan ta'rifga tayanganilsa, u holda “Pedagogika fanlarini o'qitish metodikasi”ning metodologiyasi o'zida quyidagi mazmuni ifodalaydi:

“Pedagogik fanlarni o'qitish metodikasi”ning metodologiyasi – pedagogik turkum fanlar asosini yorituvchi qonuniyatlar, ustuvor tamoyillar, eng muhim nazariyalar, yetakchi g'oyalar, o'ziga xos yondashuvlar, kontseptsiyalar, metodlar mohiyatini yorituvchi ta'limot

Mazmunan “Pedagogika fanlarini o'qitish metodikasi”ning metodologiyasida dialektika, gnoseologiya, logika va sotsiologiyaning asosiy mazmuni, ta'lim, tarbiya, rivojlanish va o'qitishga oid pedagogik nazariya (kontseptsiya)lar, o'quv predmetini o'qitish metodikasining ilmiy-tadqiqot metodlari namoyon bo'ladi¹⁴. Pedagogika fanlari o'qituvchisi o'quv predmeti metodologiyasini puxta o'zlashtirishi, uni metodik tadqiqotlarda

¹³ Методология науки //https://ru.wikipedia.org/wiki/Metodologiya_nauki.

¹⁴ Губайдуллина Г.Н. Методика преподавания педагогики: учебное пособие. – Уст-Каменогорск: Изд-во ВКГУ им. С.Аманжолова, 2012. – С. 44.

qo'llay olishi, turli o'zgarishlar, pedagogik jarayonda yuzaga keladigan vaziyatlardan kelib chiqqan holda metodikani o'zgartirish oqibatlarini taxmin qila olish imkoniyatiga ega bo'lishi zarur.

Metodologik bilim, birinchidan, muayyan faoliyat turlarining mazmuni va izchilligini o'z ichiga olgan odat va normalar shaklida, ikkinchidan, amalda bajarilgan faoliyatning ta'siri sifatida yuzaga chiqadi.

3. "Pedagogika fanlarini o'qitish metodikasi"ning asosiy tushuncha (kategoriya)lari. Har bir fan, shuningdek, o'quv fanining muhim xususiyatlaridan biri – ularning o'z kategoriyalari, tanyach tushunchalariga ega bo'lishi sanaladi. "Pedagogika fanlarini o'qitish metodikasi" ham ham o'zining tayanch tushunchalari – asosiy kategoriyalariga ega.

- ***bilim*** – shaxsning ongida tushuncha, sxema, ma'lum obrazlar ko'rinishida aks etuvchi borliq haqidagi tizimlashtirilgan ilmiy ma'lumotlar majmui;

- ***ko'nikma*** - shaxsning muayyan faoliyatni tashkil eta olish qobiliyati; ma'lum xatti-harakatlarni, muayyan faoliyatni bajarishga odatlanishi; zaruriy harakatlarni bajarishda namoyon bo'lib, mashqlarni ko'p marta takrorlash asosida takomilga yetkaziladigan amaliy faoliyatning tarkibiy qismi;

- ***malaka*** – muayyan harakat, faoliyatni bajarishning avtomatlashtirilgan shakli; bilim, hayotiy tajriba, shuningdek, o'zlashtirilgan ko'nikmalar asosida amaliy va nazariy harakatlarni ongli va mustaqil bajarishga tayyorlik; biror bir uchul bilan bexato bajarish, ko'nikmaning avtomatlashgan, takomillashgan darajasi;

- ***vosita*** – muayyan maqsadga erishish yoki ma'lum ish-harakat, faoliyatni amalga oshirish uchun qo'llaniladigan narsa, qurol; ma'lum harakat, faoliyatnini amalga oshirishda foydalaniladigan narsa; o'quv jarayonining predmetli qo'llab-quvvatlanishi, yangi materialni o'zlashtirish jarayonida o'qituvchi va talabalar tomonidan foydalaniladigan ob'yekt; egallangan bilimlarning aniq xatti-harakatdagi ifodasi;

- ***maqsad*** – erishish, amalga oshirish uchun ko'zda tutilgan narsa, murod, muddao; o'qitishning nimaga qaratilganligi, mavjud kuchning qay yo'sinda safarbar etilishi;

- ***mazmun*** – o'qitish jarayonida egallanishi lozim bo'lgan ilmiy bilim, amaliy ko'nikma va malakalar, faoliyat, fikrlash usullari tizimi;

- **metod** – muayyan maqsadga erishish uchun ma'lum yo'lni, tartib, tizimga solingan faoliyat usulini tanlash; o'qitish maqsadiga erishish (maqsadni amalga oshirish) yo'li;

- **natija** – o'quv jarayonining so'nggi mahsuli, belgilangan maqsadlarning amalga oshganlik darajasi.

- **tashkil etish** – qo'yilgan maqsadni yaxshi amalga oshirish uchun unga zaruriy shaklni taqdim etadigan, aniq mezonlar bo'yicha tartiblangan didaktik jarayon;

- **ta'lim** – o'quvchilarni nazariy bilim, amaliy ko'nikma, malakalar bilan qurollantirish, ularning bilish qobiliyatlarini o'stirish, dunyoqarashlarini shakllantirishga yo'naltirilgan jarayon; o'qitish jarayonida egallanadigan bilim, ko'nikma, malakalar, fikrlash usullari tizimi;

- **ta'limning tashkiliy shakli** – o'quvchi (talaba)larga bilim berish, ularda ong, tafakkur, dunyoqarash va hayotiy tajribani shakllantirishga yo'naltirilgan pedagogik faoliyatni tashkiliy jihatdan uyushtirilishi, dars qurilishi, tarkibiy tuzilishi; o'quv jarayonining tashqi ifodasi, uning ichki mohiyati, mantig'i, mazmuni uchun qobiq;

- **o'rganish** – anglash, mashq qilish va egallangan tajribalar asosida xulq-atvor va faoliyatning yangi shakllarini egallash jarayoni;

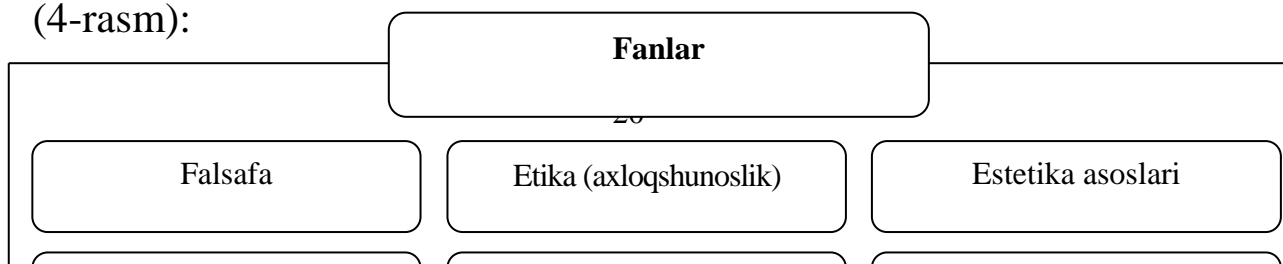
- **o'rgatish** – pedagogning o'qitish maqsadini amalga oshirishga qaratilgan tartibli faoliyati;

- **o'qish** – ta'lim oluvchi tomonidan mavjud ilmiy bilimlarni o'zlashtirish maqsadida tashkil etiladigan faoliyat

- **o'qitish** – pedagog bilan talabalarning qo'yilgan maqsadga erishishga yo'naltirilgan o'zaro tartibli harakati.

4. “Pedagogika fanlarini o'qitish metodikasi” o'quv fanining boshqa fanlar bilan aloqadorligi. Shaxs kamolotini ta'minlash, uning intellektual, ma'naviy-axloqiy hamda jismoniy jihatdan rivojlanishiga erishishda turli yosh davrlari, har bir davrning o'ziga xos jihatlari, shuningdek, bolaning fiziologik, psixologik holatini inobatga olish maqsadga muvofiqdir. Yaxlit pedagogik jarayon muayyan turkumni tashkil etuvchi pedagogika fanlari tomonidan o'rganiladi.

Shu bilan birga **“Pedagogika fanlarini o'qitish metodikasi”** o'quv fani bir qator o'quv fanlar bilan o'zaro aloqadorlikda pedagogik turkum fanlarni samarali o'qitish masalalarini tadqiq etadi (4-rasm):

Iqtisodiy bilim asoslari – talabalarda iqtisodiy hodisa va jarayonlarning mohiyatini har tomonlama tushunib yetish imkonini beradigan iqtisodiy tafakkurni shakllantirish, jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy hayotining turli jihatlarini va davlat iqtisodiy siyosatining yo‘nalishlarini tahlil qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi¹⁵. Jamiyat rivojlanishining hozirgi bosqichida Pedagogikaning iqtisodiyot fanlari bilan aloqasi mustahkamlanib bormoqda. Ijtimoiy fanlardagi ma’lumotlarga suyanib, pedagogika jamiyatning tarbiyaga bo‘lgan ob’ektiv ehtiyojini va ularni amalga oshirish shart-sharoitlarini o‘rganadi.

Fiziologiya – odam organizmi, fiziologik tizim, organlar, hujayra va alohida hujayra tuzilmasining funktsiyalari, ularning ish tartibini ta’minlovchi mexanizmlar, organizm hayotiy faoliyati qonuniyatlari, organizmning atrof-muhit bilan o‘zaro ta’sirini o‘rganadi¹⁶. Ushbu fan pedagogika hamda psixologiyaning tabiiy ilmiy bazasi hisoblanadi. Pedagogika fiziologiyaning oliy asab (nerv) faoliyatining rivojlanishi, asab sistemasining o‘ziga xosligi, birinchi va ikkinchi signal sistemalar haqidagi, shuningdek, sezgi organlarining, tayanch harakat apparatlarining, yurak, qon-tomir hamda nafas olish sistemalarining faoliyati, rivojlanishi haqidagi ma’lumotlarga suyanadi. Psixologik hodisalarning fiziologik asoslarini bilish pedagogika uchun tarbiya va ta’limning ba’zi bir omillarini yaqqol, aniq bilib olish, tushunish imkoniyatini yaratadi hamda ta’lim-tarbiya jarayonini samaradorligini oshirishning ko‘pgina muammolarini muvaffaqiyatli hal etishga yordam beradi.

---

¹⁵ Основы экономических знаний // http://mosgu.ru/sveden/files/Annot_2_Osnovy_ekonomicheskikh_znaniy_20.06.2016.pdf.

¹⁶ Физиология как наука, ее задачи // <http://medlecture.ru/lectures/physiologia-lechebnoe-delo/pages/physiologia-lechebnoe-delo-lektsiya-1>.

Falsafa – tabiat, jamiyat va tafakkur taraqqiyotining umumiy qonuniyatlarini o‘rganadi. U fan sifatida insoniyat jamiyati, tabiat rivojlanishining umumiy qonuniyatlarini tashkil etadigan, ya’ni pedagogikaning taraqqiy etib borishiga imkon beradigan ilmiy manbai sanaladi. Pedagogik va falsafiy, ayniqsa, bilishning dialektik nazariyasini ishlab chiqish bilan bog‘liq bo‘lgan gneseologik nazariyalar, shaxsning kamoloti, ta’lim jarayonining mohiyati, masalalar Falsafa va Pedagogika uchun birdek ahamiyatli.

Etika (axloqshunoslik) – axloqning genezisi, mohiyati, o‘ziga xos xususiyatlarini, uning jamiyat hayotidagi o‘rni va rolini, shaxs faoliyatini axloqiy boshqarish mexanizmlarini, axloqiy jarayon mezonlarini, jamiyat va shaxsga xos axloqiy ong tuzilmasini o‘rganib, ezgulik, adolat, burch, or-nomus, vijdon, erkinlik, mas’uliyat, hayotning mazmuni va yovuzlik kategoriyalarining ma’nosi va talqini tadqiq etadi¹⁷.

Estetika asoslari – nafis san’atni, badiiy ijodiyotni, tabiat va turmushdagi go‘zallikning mohiyati, shakllarini, inson va ijtimoiy borliq o‘rtasidagi qadriyatlar munosabatini o‘rganadi.

Psixologiya – inson faoliyati, shaxs xatti-harakatlarida borliqning aks etishini, ruhiy jarayonlar, hodisalar va xislatlarning mohiyatini yoritadi.

Axborot-kommunikatsion texnologiyalar – zamonaviy axborot-kommunikatsiya vositalari, ularning texnik, texnologik, axborot ta’minoti, ta’lim jarayonidagi o‘rni hamda didaktik imkoniyatlarini tadqiq etadi.

Hayot faoliyati xavfsizligi – mehnatni muhofaza qilish, jarohatlanish, baxtsiz hodisalarning sabablarini, ularning oldini olish, bartaraf etish va ularga qarshi kurashish yo‘llarini, texnogen hodisalar (yong‘inlar, portlashlar, xavfli zararli moddalarni tashqariga chiqarish), binolar, inshootlar, texnik qurilmalardan xavfsiz foydalanish, inson organizmiga yorug‘lik, issiqlik energiyasi, elektr toki, shovqin va tebranishlarning ta’sirini, xavfsizlik texnikasi (qoidalari), sanitariya-gigienik talablarni o‘rganadi.

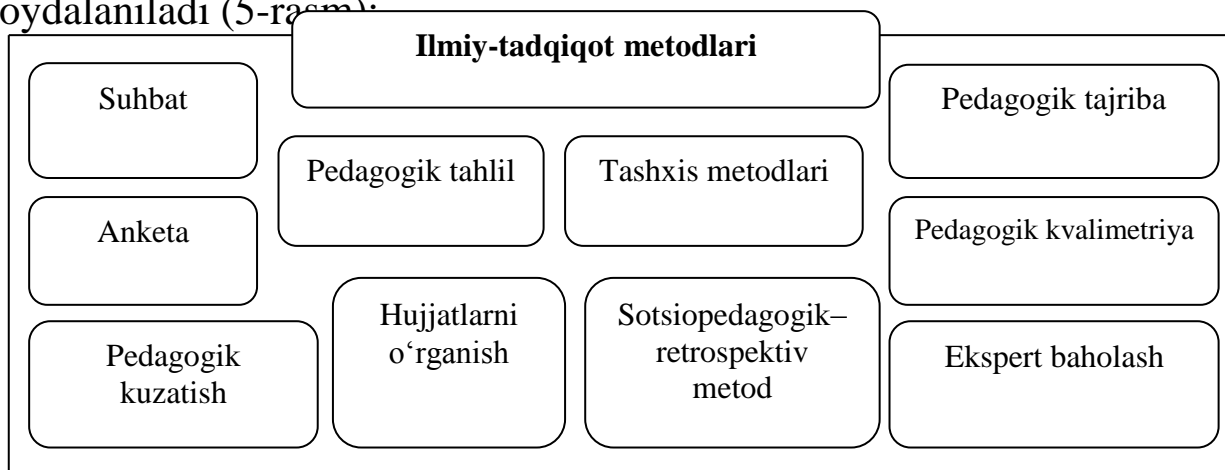
5. “Pedagogika fanlarini o‘qitish metodikasi” fanining ilmiy-tadqiqot metodlari. Pedagogika fani rivoji muayyan pedagogik muammolarni tadqiq etish maqsadida olib borilgan tadqiqot

---

¹⁷ Предмет этики: основные понятия и функции этики // <http://etika-education.ru/otvety-na-voprosy-po-etike-predmet-etiki-osnovne-ponyatiya-i-funksii-etiki.html>.

ishlarining g'oyasi, mazmuni, natijalari hisobiga ta'minlanadi. Pedagogik ilmiy-tadqiqot metodlar shaxsni tarbiyalash, unga muayyan yo'nalishlarda chuqur, puxta ilmiy bilimlarni berishga berish tamoyillari, ob'yekti va sub'yektiv omillarini aniqlovchi pedagogik jarayonning ichki mohiyati, aloqa va qonuniyatlarini maxsus tekshirish va bilish usullaridir. Pedagogik ilmiy tadqiqotlarni amalga oshirish murakkab, izchillik, uzluksizlik, tizimlilik va aniq maqsad kabi xususiyatlarga ega jarayon.

“Pedagogika fanlarini o'qitish metodikasi” fani asoslarini o'qitishda quyidagi pedagogik ilmiy-tadqiqot metodlardan foydalaniladi (5-rasm):

5-rasm. “Pedagogik fanlarni o'qitish metodikasi” fanining ilmiy-tadqiqot metodlari

Quyida mazkur metodlarning mohiyati to'g'risida qisqacha so'z yuritiladi.

1. Suhbat metodi pedagogik kuzatish chog'ida talabanning kasbiy shakllanish va rivojlanishga oid bilimlarini boyitish, vaziyatga to'g'ri baho berish, muammoning yechimini topishga imkon beruvchi pedagogik shart-sharoitlarni yaratish, tajriba-sinov ishlari sub'ektlari imkoniyatlarini muammo yechimiga jalb etishga yordam beradi. Suhbat **indiidual, guruhli hamda ommaviy shaklda** o'tkaziladi. Suhbat vaqtida talabalarning kreativlik imkoniyatlari to'la namoyon bo'lishiga erishish muhim.

Suhbatning samarali kechishini ta'minlovchi shartlar:

- 1) maqsaddan kelib chiqqan holda suhbat uchun belgilanuvchi savollarning mazmuni aniqlash, savollar o'rtasidagi mantiqiylik va izchillikni ta'minlash;
- 2) suhbat joyi va vaqtini aniq belgilash;
- 3) suhbat ishtirokchilarining sonini aniqlashtirish;
- 4) suhbatdosh to'g'risida avvaldan muayyan ma'lumotlarga ega bo'lish;
- 5) suhbatdosh bilan samimiy munosabatda bo'lish;
- 6) talabanning o'z fikrlarini erkin va batafsil qayta olishi uchun sharoit yaratish;

2. Anketa (fr. “tekshirish”) metodi yordamida pedagogik kuzatish va suhbat jarayonida to‘plangan dalillar boyitiladi. Metod tizimli savollar asosida respondentlar bilan muloqotni tashkil etishga asoslanadi. Savollarga javoblar, odatda, yozma shaklda olinadi. O‘rganilayotgan jarayon mohiyatidan kelib chiqqan holda anketalar quyidagicha bo‘ladi: 1) ochiq savollar (erkin, batafsil javob berish uchun imkon yaratadigan savollar)ga ega; 2) yopiq savollar (“ha”, yo‘q”, “ijobiy”, “salbiy” va h.k. tarzdagi javob variantlarini tanlashga imkon beradigan savollar)ga ega anketalar.

Anketa metodini qo‘llashda ham bir qator shartlarga amal qilish zarur.

Anketa samaradorligini ta’minlovchi shartlar:

- 1) savollar muammoning mohiyatini yoritishga xizmat qilishi lozim;
- 2) savollar yirik hajmli va noaniq bo‘lmasligi kerak;
- 3) savollar o‘quvchilarning dunyoqarashi, yosh va psixologik xususiyatlarini inobatga olish asosida tuzilishi zarur;
- 4) savollarga to‘la javob qaytarilishi uchun yetarlicha vaqt ajratilishi kerak;
- 5) anketa talabalarning pedagogik va psixologik tavsifnomalarini tuzish manbaiga aylanmasligi zarur;
- 6) javoblar muayyan mezonlar asosida puxta tahlil etilishi shart

3. Pedagogik kuzatish metodini qo‘llashda ta’lim muassasalarining o‘quv-tarbiya ishlari jarayonini o‘rganish asosida tadqiq etilayotgan muammo aniqlanadi, tajriba avvali va yakunida qo‘lga kiritilgan ko‘rsatkichlar o‘rtasidagi farq tahlil qilinadi. Kasbiy shakllanish va rivojlanish murakkab jarayon bo‘lib, o‘ziga xos xususiyatlarni namoyon etadi. Shu sababli pedagogik kuzatish aniq maqsad asosida, uzluksiz, izchil va tizimli amalga oshirilsa, kutilgan natijani qo‘lga kiritish mumkin. Olib borilayotgan pedagogik kuzatish ta’lim-tarbiya sifatini oshirish, shaxsda kasbiy-pedagogik sifatlarni shakllantirishga xizmat qilsa, mazkur metodning ahamiyati yanada oshadi.

Pedagogik kuzatuvni tashkil etishga qo‘yiladigan shartlar:

- kuzatuv jarayonida aniq maqsadga egalik;
- kuzatishni tizimli ravishda yo‘lga qo‘yish;
- kuzatishning har bir bosqichida muayyan vazifalarni hal etish;
- har bir holatning mohiyatini sinchiklab o‘rganish;

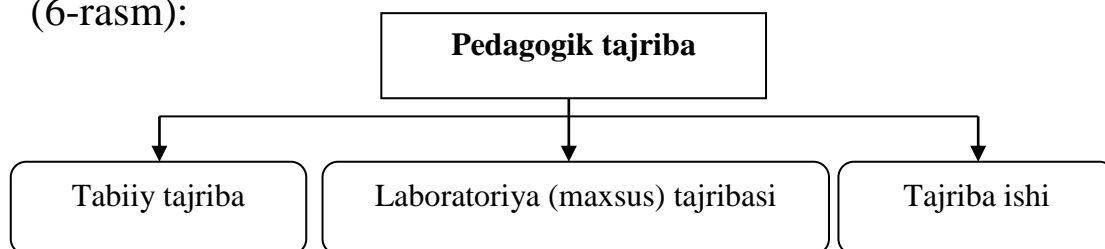

4. Pedagogik tahlil. Tadqiqotni olib borish jarayonida ushbu metodni qo'llashdan ko'zlangan maqsad tanlangan talaba tomonidan kasbiy-pedagogik bilim, ko'nikma va malakalarining o'zlashtirish darajasini aniqlashdan iborat bo'lib, pedagog tomonidan ilgari surayotgan g'oyaning nazariy jihatdan haqqoniyligini asoslashga xizmat qiladi.

5. Hujjatlarni o'rganish. Talabaning shaxsi, ayniqsa, uning pedagogik turkum fanlar bo'yicha o'zlashtirish ko'rsatkichlari bilan tanishish, sohaga oid turli tanlov-ko'riklar (fan olimpiadasi, talabalarning ilmiy anjumani, "Mening pedagogik loyiham!", "Bo'lajak innovator o'qituvchi", "Milliy ta'limning istiqbolli rivoji" kabi ko'rik)lardagi ishtirokini, talabaning portfoliosini o'rganish, yutuqlaridan xabardor bo'lish uning kasbiy-pedagogik jihatdan shakllanish, rivojlanish darajasini baholash, istiqbolini belgilashga yordam beradi. Metod, shuningdek, talabalar tomonidan tayyorlangan ijodiy-pedagogik loyihalar bilan tanishish imkoniyatini yaratadi.

6. Pedagogik tajriba (lot. "eksperiment" – "tajriba qilib ko'rish") metodidan muammo yechimini topish imkoniyatlarini o'rganish, mavjud pedagogik sharoitlarning maqsadga erishishning kafolatlay olishi, berilayotgan tavsiyalarning amaliyotda o'z in'ikosiga ega bo'la olishi va ularning samaradorligini aniqlash maqsadida foydalaniladi. Pedagogik tajribaning quyidagi **turlari** mavjud

(6-rasm):

6-rasm. Pedagogik tajriba turlari

7. Tashxis metodlari (pedagogik-psixologik tashxis metodlari). Bu kabi metodlar talabaning kasbiy-pedagogik bilim, ko'nikma va malakalariga egaligini tashxislash hamda baholashga xizmat qiladi.

Zamonaviy sharoitda talabning kasbiy-pedagogik bilim, ko'nikma va malakalariga egaligini tashxislashda o'nlab metodlar qo'llanilmoqda. Ushbu metodlardan ta'lim jarayonida uzluksiz, izchil qo'llash mumkin. Bu talabning kasbiy-pedagogik bilim, ko'nikma va malakalarini dinamik rivojlanish borishini kuzatish, darajasini baholash asosida pedagogik faoliyat yo'nalishini belgilash imkoniyatini beradi. Pedagogik-psixologik tashxis metodlari orasida bir guruh metodlar amaliy jihatdan samarali bo'lib, ular rivojlangan xorijiy mamlakatlarda keng qo'llanilmoqda. Pedagogika oliy ta'lim muassasalarida "Individual rivojlanish dasturi", "Kasbiy rivojlanish shkalasi", "Zahiraviy model" (Gauena) kabi pedagogik-psixologik tashxis metodlarini samarali qo'llash mumkin.

Pedagogik tajribalarni amalga oshirishda asosiy e'tibor ularning samarali kechishiga qaratiladi. Bunda esa bir qator shartlarni inobatga olish lozim. Ya'ni:

Pedagogik tajriba samaradorligini ta'minlovchi shartlar:

- tajribaning maqbul loyiha (dastur) asosida uyushtirilishi;
- tadqiqot ilmiy farazining puxta asoslanishi;
- tadqiqot ob'ektlari va usullarining to'g'ri tanlanishi;
- tajriba o'tkazilish vaqti, davomiyligining aniqlanishi;
- zarur pedagogik shart-sharoitlar (asbob-uskuna, jihozlar, vositalar)ning yaratilganligi;

Pedagogik tajriba yakunida olingan natijalarga asoslanib umumiy xulosaga kelinadi va ilmiy-metodik tavsiyalar ishlab chiqiladi.

8. Sotsiopedagogik-retrospektiv (retrospektiv – lot. “retro” — orqaga, “specio” — qaramoq, nazar tashlamoq) metod – muayyan shaxs, guruh yoki jamiyatning shakllanish tarixini, “amalda voqelikning sabab-oqibat jarayonida qanday rivojlanganligini”¹⁸ o'rganish bo'lib, u pedagogik ob'yektni qiyosiy tahlil qilish va yakuniy xulosalarga kelish imkoniyatini beradi.

9. Pedagogik kvalimetriya (lot. “quales” – sifat, qad.yun. “μετρέω” – o'lchayman) metodi ta'lim sifatini nazorat qilish va samarali boshqarish maqsadida qo'llaniladi. Bunda turli darajadagi testlar, muammoli vaziyatlarni hal qilish (keyslarni yechish) asosida talabning kasbiy-pedagogik sifatlarga egaligi, kasbiy shakllanganlik darajasi darajasi o'rganiladi hamda baholanadi.

¹⁸ <https://studopedia.ru/4172320/glava-retrospektivniy-metod.html>.

10. Ekspert baholash (lot. “expertus” – tajribasiga ko‘ra biladigan, tajribali, sinalgan, tekshirilgan) metodi zamonaviy sharoitda deyarli barcha sohalara olib boriladigan tajribalarda jarayonida qo‘llaniladigan va keng ommalashgan ilmiy-taqqot metodlardan biri sanaladi. Ko‘p holatlarda talabning kasbiy-pedagogik sifatlarga egaligi, kasbiy shakllanganlik darajasini aniqlash psixolog, pedagog va bevosita Pedagogikaga dahldor sohalarning vakillari – malakali mutaxassislar ishtirokida amalga oshiriladi. Ammo ta‘lim jarayonida hamkorlik ta‘limi tamoyillariga muvofiq talabalarning o‘rtasida ham har bir talabning o‘quv topshiriqlarini bajarishga jiddiy yondashuvi, o‘z ustida ishlashi, kasbiy rivojlanishga e‘tiborni qaratishi holatining samaradorligini baholash maqsadida ekspert guruhi shakllantirilishi mumkin. Mazkur guruh talabalarning kasbiy-pedagogik mazmunga ega ijodiy mahsulotlari, loyihalarini o‘rganib, ularning sifatini baholaydi.

Shunday qilib, zamonaviy sharoitda ta‘lim va tarbiya jarayonlarining sifatli, samarali tashkil etilishi ijtimoiy zaruriyat sifatida kun tartibiga qo‘yilmoqda. Ushbu zaruriyatning qondirilishi bo‘lajak pedagoglarning kasbiy-pedagogik bilimlardan xabardorligi, o‘zlarida ta‘lim va tarbiya jarayonini tashkil etish ko‘nikma, malakalarini shakllantira olishi hamda kasbiy faoliyatda ulardan samarali foydalanishga bog‘liq. Oliy ta‘lim muassasalarining Pedagogika-psixologiya yo‘nalishi talabalarini, ayniqsa, mutaxassislik bilimlarini puxta o‘zlashtira olishlari zarur. Binobarin, ular yosh avlodni har tomonlama tarbiyalash, ularga sifatli ta‘lim berishga bevosita javobgar sanaladi. Tegishli yo‘nalish talabalarini kasbiy-pedagogik bilimlar bilan yaqindan tanishtirish, ularda ta‘lim va tarbiya jarayonini samarali tashkil etish ko‘nikma, malakalarini shakllantirish hamda rivojlantirishda “Pedagogika fanlarini o‘qitish metodikasi” o‘quv predmeti o‘ziga xos o‘rin tutadi. Mazkur o‘quv predmeti pedagogik turkum fanlarini samarali o‘qitish qonuniyatlari, tamoyillari, omillari, mazmuni, shakl, metod, vosita, usul va texnologiyasini, pedagogik jarayonning muhim tarkibiy elementlarini o‘rganadi. “Pedagogika fanlarini o‘qitish metodikasi” bo‘yicha o‘quv adabiyotlarining yaratilishi, ularning muqobil variantlarga ega bo‘lishini ta‘minlash Pedagogika sohasi rivojini kafolatlaydi.

Nazorat savollari:

1. “Pedagogika fanlarini o‘qitish metodikasi” o‘quv predmetini oliy ta‘lim muassasalarida o‘qitilishi qanday ahamiyatga ega?

2. “Pedagogika fanlarini o‘qitish metodikasi”ning maqsadi va vazifalarini nimalar tashkil etadi?

3. “Pedagogika fanlarini o‘qitish metodikasi”ning ob’yekti va predmeti nimadan iborat?

4. “Pedagogika fanlarini o‘qitish metodikasi” qanday asosiy kategoriyalarga ega?

5. “Pedagogika fanlarini o‘qitish metodikasi” qanday fanlar bilan o‘zaro aloqadorlikda rivojlanadi?

6. Talabalarni kasbiy-pedagogik shakllantirish va rivojlantirishda qanday ilmiy-tadqiqot metodlari qo‘llaniladi?

O‘quv topshiriqlari:

1. “Toifalash” metodi yordamida berilgan tushunchalarni ish qog‘ozida ko‘rsatilgani kabi toifa (guruh)larga ajrating: Umumiy pedagogika, Pedagogik innovatika, Qiyosiy pedagogika, Maktabgacha ta’lim pedagogikasi, Boshlang‘ich ta’lim pedagogikasi, Pedagogik konfliktologiya, Neyropedagogika, Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat, Hujjatlarni o‘rganish, Korreksion (maxsus) pedagogika, Pedagogik texnika, Akmeologiya, Falsafa, Etika (axloqshunoslik), Suhbat, Pedagogik tahlil, Xususiy metodika (xususiy fanlarni o‘qitish), Psixologiya, Tashxis metodlari, Kasbiy pedagogika, Tibbiyot pedagogikasi, Harbiy pedagogika, Pedagogik tajriba, Ijtimoiy pedagogika, Estetika asoslari, Anketa, Harbiy pedagogika, Andragogika, Ta’lim menejmenti, Iqtisodiy bilim asoslari, Sport pedagogikasi, Sotsiopedagogik–retrospektiv metod, Tibbiyot pedagogikasi, Pedagogik kvalimetriya, Hamkorlik pedagogikasi, Hayot faoliyati xavfsizligi, Akseologiya, Axborot-kommunikatsion texnologiyalar, Ekspert baholash, Sport pedagogikasi, Fiziologiya, Pedagogik kuzatish.

Ish qog‘ozi

Pedagogik turkum fanlar	Pedagogik turkum fanlar bilan aloqador fanlar	Pedagogika fanlarining ilmiy-tadqiqot metodlari
1.	1.	1.
2.	2.	2.
3.	3.	3.
4.	4.	4.
5.	...	...
...		

2. “Tushunchalar ta’rifi ” metodi yordamida quyidagi tushunchalarni ta’riflang:

Ish qog‘ozi

1-guruh

Tushunchalar	Ularning ta’rifi
Qiyosiy pedagogika	
Boshlang‘ich ta’lim pedagogikasi	
Tibbiyot pedagogikasi	
Akmeologiya	
Hujjatlarni o‘rganish	
Pedagogik tahli	
Ekspert baholash	

2-guruh

Tushunchalar	Ularning ta’rifi
Korreksion (maxsus) pedagogika	
Andragogika	
Ta’lim menejmenti	
Pedagogik kvalimetriya	
Pedagogik kuzatish	
Anketa	
Suhbat	

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Акмеология // <https://ru.wikipedia.org/wiki/Акмеология>.
2. Губайдуллина Г.Н. Методика преподавания педагогики / Учеб.пособие. – Уст-Каменогорск: Изд-во ВКГУ им. С.Аманжолова, 2012. –148 с.
3. Каптерев П.Ф. Избранные педагогические сочинения. – М.: Педагогика, 1982. – С. 278.
4. Коджаспирова Г.М., Коджаспиров А.Ю. Словарь по педагогике. – М.: ИКС “MapT”, 2005. – С.174.
5. Методология науки // https://ru.wikipedia.org/wiki/Methodologiya_nauki.
6. Ожегов С. И., Шведова Н. Ю. Толковый словарь русского языка: 80 000 слов и фразеологических выражений / Российская

академия наук. Институт русского языка им. В. В. Виноградова. – 4-е изд., дополненное. – М.: Азбуковник, 1999.

7. Основы экономических знаний // http://mosgu.ru/sveden/files/Annot_2_Osnovy_ekonomicheskikh_znaniy_20.06.2016.pdf.

8. Педагогика. Қисқача изоҳли луғат / Ў.Асқарова, Х.Раҳматова, М.Усмонбоева, Ф.Асқарова. – Тошкент: “Наврўз”, 2014. – 117-б.

9. Понятие науки, специфика и виды научного знания // <https://sites.google.com/site/philosophytips/home/14>.

10. Предмет этики: основные понятия и функции этики // <http://etika-education.ru/otvety-na-voprosy-po-etike-predmet-etiki-osnovne-ponyatiya-i-funkcii-etiki.html>.

11. Ретроспективный метод // https://studopedia.ru/4_172320_glava--retrospektivniy-metod.html.

2-§. PEDAGOGIK FANLAR VA ULARNING O'ZIGA XOSLIKLARI

Reja:

1. Pedagogika fanlarining umumiy jihatlari
2. Pedagogika fanlarining o'ziga xosliklari
3. Pedagogika fanlarini o'qitish jarayonining mohiyati
4. Pedagogika fanlarini o'qitish funktsiyalari

Tayanch tushunchalar: tizim, pedagogik fanlar, pedagogik fanlar tizimi, pedagogik fanlarning o'ziga xosligi, pedagogika fanlarini o'qitish jarayonining mohiyati, pedagogik fanlarini o'qitish funktsiyalari.

I. Pedagogika fanlarining umumiy jihatlari va o'ziga xosliklari. Tizim sifatida namoyon bo'ladigan pedagogik fanlar o'rtasidagi mustahkam birlik va o'zaro yaxlitlik quyidagilarda namoyon bo'ladi:

1. Shaxsning o'qitish, tarbiyalash va rivojlantirish ob'yekti sifatida qabul qilinishi.

2. Shaxsni o'qitish, tarbiyalash va rivojlantirishda uning yosh, psixologik, fiziologik (jismoniy) imkoniyatlari, ijtimoiy-axloqiy sifatlarga egaligining inobatga olinishi.

3. Uzluksiz ta'lim tizimining muayyan bosqichi yakuni (savodxonlik, onglilik, tarbiyalanganlik, rivojlanganlik, shuningdek, ma'lumoti darajasi)ning navbatdagi bosqich uchun asos bo'lishi.

4. Turli yosh bosqichlarida shaxsning ma'naviy-axloqiy sifatlar, dunyoqarash, bilim, ko'nikma, malaka, ma'lumoti darajasini inobatga olgan holda o'ziga xos o'qitish, tarbiyalash va rivojlantirish shakllari, metodlari va vositalarini tanlash bilan birga umumiy pedagogik yondashuvlar, didaktik hamda tarbiya tamoyillari, ustuvor pedagogik nazariyalarga tayanib ish ko'rilishi.

5. Pedagogik turkum fanlarini o'qitishda asosiy e'tibor barkamol shaxs va malakali mutaxassisni tarbiyalab, voyaga yetkazishdan iborat ijtimoiy buyurtmaning bajarilishiga qaratilishi.

Yuqorida aytib o'tilganidek, barcha pedagogik fanlarning tarbiya ob'yekti – muayyan yosh bosqichidagi shaxs sanaladi. Shaxsning shakllanishi va rivojlanishini ifodalovchi jarayon pedagogik turkum fanlar uchun tadqiqot ob'yekti sanaladi. Binobarin, individning shaxs sifatida shakllanishi psixologik jihatdan taraqqiy etish, o'z xatti-harakatlari bilan boshqalardan ajralib turish, shaxsiy xususiyatlarga, xulq-atvor hamda dunyoqarashga ega bo'lish talab qilinadi.

Individning shaxsga aylanishini ta'minlash uchun:

- 1) irsiyat (biologik omil);
- 2) muhit (ijtimoiy omil);
- 3) tarbiya kabi omillarning mavjud bo'lishi talab qilinadi.

Individning shaxsga aylanish jarayoni rivojlanish deb yuritiladi. "Shaxsning rivojlanishi" deganda individning fiziologik, ruhiy va intellektual o'sishini ta'minlovchi faoliyat, xatti-harakatlarning miqdor va sifat jihatdan o'zgarishini ifodalovchi jarayonni tushunish lozim.

Faoliyatning shaxs rivojlanishiga samarali ta'siri uning maqsadga muvofiqligi, pedagogik jihatdan to'g'ri uyushtirilishi, izchil, uzluksiz va tizimli bo'lishi bilan belgilanadi.

Mehnat shaxsning yashashi, rivojlanishi, ruhiy jihatdan kamol topishi, o'z-o'zini anglashi va o'z-o'zini inson sifatida baholay olishining muhim sharti bo'lib, shaxs mehnat yordamida moddiy va ma'naviy boyliklarni, turmush tarzini yo'lga qo'yish uchun zarur qulayliklarni yaratadi.

Shaxsning rivojlanganlik darajasi uning fiziologik, ruhiy va intellektual o'sishini ta'minlovchi faoliyat, xatti-harakatlarning miqdor va sifat jihatdan o'zgarishi kabi holatlar bilan belgilanadi.

Pedagogika fanlari tarkibiy tuzilmasiga ko'ra bir-birlari bilan umumiy jihatlarni namoyon qiladi. Pedagogik amaliyot, pedagogik nazariyalar, pedagogik hodisa va jarayonlarning tahlili, o'qitish metodlari pedagogika fanlarining tarkibiy tuzilmadagi umumiy jihatlar sanaladi.

Pedagogik amaliyot pedagog hamda talabalarning o'zaro munosabatlarini namoyon etadi. Ta'lim va tarbiya maqsadidan kelib chiqqan holda pedagogik amaliyot ta'lim hamda tarbiya jarayonining sub'ekti va ob'yektiga nisbatan qo'yiladigan muayyan talablar asosida tashkil etiladi. Mazkur talablarning bajarilishi ta'lim hamda tarbiya jarayonining sifatli, samarali tashkil etilishini ta'minlaydi. Odatda qo'yiladigan talablar pedagogika fanlarining asosiy yo'nalish va shakllarini belgilashga xizmat qiladi.

Pedagogik nazariyalar o'z navbatida pedagogik amaliyotning tahlilidan kelib chiqqan holda ma'lum ilmiy farazlarni ilgari surish va ularning mohiyatini tushunib yetishga imkon beradi. Ilmiy farazlar pedagogik amaliyotda sodir bo'ladigan hodisa va jarayonlar to'g'risidagi ilmiy dalillarni tekshirib ko'rish, muayyan tartibni o'rnatishga yordam beradi. Buning natijasida esa pedagogika fanlarining rivojlanishiga erishiladi.

Pedagogik hodisa va jarayonlarning o'rganish imkoniyatini beradigan pedagogik metodlar, vosita va usullar kutilgan natijalarga erishish imkoniyatini yaratadi.

Qo'yilgan maqsad negizida tashkil etilgan pedagogik faoliyat natijalari tabiiy ravishda ularni tahlil etishni taqozo qiladi. Tahlil, odatda, bir necha darajada amalga oshiriladi hamda pedagogik hodisa, jarayonning mazmuni va uning natijalarini baholashga yo'naltiriladi.

Pedagogik hodisa va jarayonlar quyidagi to'rt darajada tahlil qilinadi:

I daraja – gnoseologik (bilishga oid) xarakteridagi yondashuv; u pedagogik hodisa va jarayonlarni tahlil qilishda bir qadar umumiy ilmiy yondashuvlarni to'g'ri shakllantirish imkoniyatini yaratadi.

II daraja – dunyoqarash xarakteridagi yondashuv; u o'zida shaxsni shakllantirish va rivojlantirish omillari to'g'risidagi, ta'lim, o'qitish, tarbiya hamda pedagogik faoliyatning ijtimoiy hodisa sifatidagi holatni ifodalaydi.

III daraja – ilmiy xarakterdagi yondashuv; u pedagogika fanlari qonunlari va qonuniyatlari, shaxsni o‘qitish va tarbiyalash nazariyasi hamda metodikasini yoritishga xizmat qiladi.

IV daraja – mantiqiy-gnoseologik (mantiqiy bilish) xarakteridagi yondashuv; u pedagogikaning predmeti va ob‘yekti, fanlar kategoriyasi, shuningdek, pedagogik kategoriyalarning aniqlanishi va rivoji, pedagogika nazariyasi hamda pedagogik amaliyot o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni, pedagogika fanlarining boshqa fanlar bilan aloqadorligini ko‘rsatish, fundamental va amaliy tadqiqot, ishlanmalar o‘rtasidagi o‘zaro munosabat to‘g‘risidagi g‘oyalarni shakllantirish, pedagogika fanlari taraqqiyotini bashoratlashga yordam beradi¹⁹.

Pedagogika fanlarining o‘ziga xosligida yana bir jihat ko‘zga tashlanadi. Bu ularning aniq shaxslar (maktabgacha ta’limda tarbiyalanuvchilar, boshlang‘ich ta’limda boshlang‘ich sinf o‘quvchilari, umumiy o‘rta ta’limda o‘quvchi (o‘smir)lar, o‘rta maxsus, kasb-hunar ta’limida o‘quvchi (o‘spirin)lar, oliy ta’limda talabalar, oliy ta’limdan keyingi ta’limda tadqiqotchilar, malaka oshirish tizimida tinglovchilar) bilan ishlashidir. Uzluksiz ta’limning barcha bosqichlarida shaxslar toifasi, ularning o‘ziga xosliklarini bilish ta’sir omillari (ichki va tashqi omillar)ni to‘g‘ri tanlash, zarur pedagogik shart-sharoitlarni yaratish imkoniyatini oshiradi.

Turli yosh, dunyoqarash va psixologik imkoniyatlarga ega shaxslarni o‘qitish va tarbiyalashda ularning tashqi omillar bilan shartlangan tavsifini inobatga olish ham talab etiladi. Bunda asosiy e’tibor ularning ijtimoiy va muayyan guruhga mansubligini, rivojlanishidagi yaxlitlik va bosqichlarning o‘ziga xos xususiyatlarini inobatga olishga qaratiladi. Binobarin, tashqi muhit shaxsning har tomonlama rivojlanishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Masalan, og‘ir iqlim sharoitiga ega tog‘li, cho‘l va shimol xalqlari yosh avlodni o‘qitish va tarbiyalashda, eng avvalo, mavjud tabiiy shart-sharoitni hisobga olish asosida kun kechirishga, yashashga o‘rgatadi. Ular barcha qulayliklarga ega shahar, shaharchalarda yashayotgan kishilarga nisbatan irodali, chidamli, tartibli bo‘lishadi, vaqtni qadrlash, oziq-ovqat, yashashga imkon beradigan xomashyolardan tejamkorlik bilan foydalanish ko‘nikmalariga ega bo‘lishadi.

---

¹⁹ Особенности педагогики как науки // http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Pedagog/krysko2/20.php.

Jamiyatning iqtisodiy va madaniy taraqqiyoti ham shaxs tarbiyasiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Jumladan, mehnatga haq teng taqsimlangan jamiyat bilan bozor munosabatlariga asoslangan jamiyatda voyaga yetayotgan shaxslarning hayotiy qarashlari bir-biridan farq qiladi.

Pedagogika fanlari turli yosh, dunyoqarash va psixologik imkoniyatlarga ega shaxslarni o'qitish, tarbiyalash hamda rivojlantirishda ularning anatomik-fiziologik rivojlanishini ham inobatga oladi. Zero, shaxsning anatomik-fiziologik jihatdan mo'tadil, izchil rivojlanishi uning psixologik barqaror bo'lishini ta'minlaydi. Binobarin, psixologik jihatdan barqaror rivojlangan shaxsda temperament, his-tuyg'u, xatti-harakat va xulq ko'nikma, malakalari me'yorida rivojlanadi. Buning natijasida shaxs samarali ta'lim oladi, tarbiyalanadi va rivojlanadi.

Irodaviy, axloqiy va hissiy sifatlarning o'zaro integratsiyalashuvi shaxs kamolotini ta'minlaydi.

Pedagogik fanlarni o'qitish jarayoni shaxsda faol hayotiy pozitsiyasini qaror toptirishga yo'naltirishi zarur. Faol hayotiy pozitsiyaga egalik shaxsning xatti-harakatlari va xulqida g'oyaviy-axloqiy yo'l-yo'riq, bilim, malaka, qarash, odatlar va munosabatlarining namoyon bo'lishiga olib keladi.

Shaxsning faol hayotiy pozitsiyaga egaligi quyidagilarda namoyon bo'ladi:

- xulqi va xatti-harakatlarida maqsadga intilish va onglilik;
- sharoit qanday bo'lishidan qat'iy nazar turli faoliyatlarni tashkil etishda mas'uliyatli va faol bo'lish;
- shaxs ijtimoiy faolligi va faoliyati natijalarining kasbiy faoliyat va jamiyatning ijtimoiy talablariga mos kelishi;
- shaxs xulqi va hayot tarzining u tomonidan sodir etiladigan aniq harakatlarda namoyon bo'lishi²⁰.

II. Pedagogika fanlarini o'qitishning o'ziga xosliklari. Oliy ta'lim muassasalarida pedagogika fanlarini o'qitishda umumiy jihatlar bilan birga o'ziga xosliklar ham ko'zga tashlanadi. Pedagogika fanlarini o'qitishdagi o'ziga xosliklar quyidagilardan iborat:

---

²⁰ Особенности педагогики как науки // http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Pedagog/krysko2/20.php.

Umumiy pedagogika – talabalarga har tomonlama rivojlangan, barkamol shaxsni shakllantirish, unda dunyoqarash va yuksak ma'naviy-axloqiy sifatlarni tarbiyalashga oid bilimlarni berish bilan birga ularda ta'lim va tarbiyaning umumiy qonuniyatlari, tamoyillaridan xabardor bo'lish, ijtimoiy tarbiya turlari bo'yicha kasbiy faoliyatni tashkil etishda samarali shakl, metod va vositalarni tanlash, o'qitish va tarbiya jarayonida ta'lim hamda tarbiya texnologiyalaridan foydalanish, ta'limni muvaffaqiyatli boshqarish ko'nikmalarini hosil qiladi.

Maktabgacha pedagogika – talabalarni maktabgacha ta'lim yoshi bolalarini axloqiy, aqliy, jismoniy va estetik tarbiyalash, ularga boshlang'ich bilimlarni berishga nazariy va amaliy jihatdan tayyorlaydi, ularda maktabgacha ta'lim yoshi bolalari bilan muloqot, munosabatda yosh, psixologik, jismoniy hamda anatomik-fiziologik imkoniyatlarni hisobga olish, harakatli o'yinlarni maqsadga muvofiq tanlash va ulardan foydalanish malakalarini shakllantiradi.

Boshlang'ich ta'lim pedagogikasi – talabalarga boshlang'ich sinf o'quvchilarining yosh, psixologik xususiyatlarini inobatga olgan holda ularni o'qitish va tarbiyalash jarayoni asoslari to'g'risidagi bilimlarni berish asosida ularni mazkur yoshdagi bolalarda savodxonlik, og'zaki va yozma nutq ko'nikmalarini shakllantirish, murakkab bo'lmagan matematik hisob-kitoblarni, jismoniy mashqlarni bajarishga o'rgatishga tayyorlaydi.

Pedagogik mahorat va pedagogik texnologiya – talabalarda turli yosh, psixologik, fiziologik va dunyoqarashga ega shaxslar bilan pedagogik jarayonni metodik jihatdan to'g'ri, samarali tashkil etish, o'qituvchi va o'quvchi munosabatlarini oqilona yo'lga qo'yish, kasbiy faoliyatni samarali tashkil etish, ilg'or pedagogik texnologiyalarni ta'lim amaliyotiga samarali tatbiq etishga oid bilim, ko'nikma, malakalarni hosil qiladi.

Korreksion (maxsus) pedagogika – talabalarni kasbiy, ruhiy jihatdan imkoniyati cheklangan kar-soqov (surdopedagogika), ko'r (tiflopedagogika), aqliy jihatdan rivojlanishda ortda qolgan (oligofrenopedagogika) bolalarga ta'lim berish va tarbiyalash jarayoniga tayyorlaydi.

Xususiy metodika (xususiy fanlarni o'qitish) – talabalarni tegishli fanni o'qitishning o'ziga xos, xususiy qonuniyatlari, tamoyillari, yondashuvlari, texnologiyalari, shakllari, metodlari va vositalari bilan yaqindan tanishtirish, tegishli fanlar bo'yicha

qobiliyatni rivojlantirish asosida ularda ta'lim jarayonini samarali tashkil etish ko'nikma, malakalarini hosil qiladi.

Kasbiy pedagogika – talabalarga turli (ijtimoiy, texnik, madaniy-maishiy, ishlab chiqarish) yo'nalishlarida tegishli soha (masalan, qishloq xo'jaligini rivojlantirish, madaniy-maishiy xizmat ko'rsatish tizimini takomillashtirish va boshqalar) bo'yicha kasbiy faoliyatni samarali yo'lga qo'yish yo'llari to'g'risidagi nazariy bilimlarni berish bilan birga mazkur sohalarda samarali amaliy faoliyat olib borish ko'nikma, malakalarini shakllantiradi.

Ijtimoiy pedagogika – talabalarni maxsus va umumiy ta'lim muassasalarida barcha yosh va ijtimoiy guruhlariga mansub shaxslarning ijtimoiylashuvi (ijtimoiy hayotga moslashuvi)ni, jamiyatda qaror topgan ijtimoiy munosabatlarni, jamiyat a'zolarining bir-birlari bilan o'zaro aloqasini, ma'lum guruhlariga birlashish sabablarini, mega, makro, mikro muhitga moslashish jarayonini, salbiy ijtimoiy masalalarning kelib asoslaridan xabardor qilish asosida og'ir ijtimoiy sharoit (nosog'lom yoki noto'liq oila)da o'sayotgan, amoral (axloqsiz) ota-onalarga ega, deviant (ruhiy, ijtimoiy va pedagogik og'ish (o'qishdan qochish, daydilik, aroqxo'rlik, giyohvandlik, axloqsizlik, suiqasd sodir etish holatlari) kuzatilayotgan, delikvent xulq-atvoriga ega (agressiv xulq-atvoriga egalik (atrofdagilarni haqoratlash, ularga jismoniy va ruhiy azob berish, ob'yektlarga o't qo'yish); g'arazli xulq-atvoriga egalik (mayda bezorilik, o'g'rilik, ta'magirlik, avtoulavlarga ziyon yetkazish, mulkiy tajovuz); giyohvand moddalarni yetishtirish va tarqatishda ishtirok etgan) o'smirlar bilan ishlashga, oilalarga ijtimoiy xizmat yoki yordam ko'rsatishga tayyorlaydi.

Xalq pedagogikasi (Etnopedagogika) – talabalarni etnomadaniy an'ana (bayram, marosim, tadbir)lar, urf-odatlar, xalqning poetik va badiiy ijodiyotiga asoslangan og'zaki bilimlar (rivoyat, matal, maqol, tez aytish, masal, pand, nasihat, duo)lar, tarbiyaning xalqona metod va usullari bilan yaqindan tanishtirish orqali turli yoshdagi shaxsni tarbiyalashda ulardan samarali foydalanishga o'rgatadi.

Oila pedagogikasi – talabalarni oilada bolalarni barkamol shaxs sifatida tarbiyalash qonuniyatlari, tamoyillari, yondashuvlari, shakllari, metodlari, vositalarini, ota-onalarda pedagogik bilimlarni shakllantirishga oid bilimlardan xabardor qilish asosida namunali oilalar, ularning oilaviy munosabatlarni tashkil etish, oila byudjetini shakllantirish, oila xo'jaligini yuritish, oilada farzandlarni sog'lom,

ma'naviy-axloqiy, aqliy, estetik jihatdan yetuk shaxslar etib tarbiyalashdagi tajribalarini o'rganishga, bolalarni tarbiyalashda oila va ta'lim muassasalari o'rtasida o'zaro hamkorlikni qaror toptirish yo'lida faollik ko'rsatishga tayyorlaydi.

Andragogika – talabalarga katta yoshli sub'ekt (shaxs)lar tomonidan bilim va malakalar o'zlashtirilishi qonuniyatlari, pedagogning bu faoliyatni boshqarishining o'ziga xos jihatlari to'g'risidagi bilimlarni berish orqali ularni kattalar auditoriyasida ishlashga tayyorlaydi.

III. Pedagogika fanlarini o'qitish jarayonining mohiyati. Ta'lim tizimli bilim olishning eng muhim va ishonchli sohasidir. Ta'limga ikki tomonlama aloqa (ta'lim olish va ta'lim berish), shaxsni har tomonlama rivojlantirish va boshqa xususiyatlar xosdir. Ta'lim o'qituvchi tomonidan boshqariluvchi o'ziga xos anglash jarayonidir. O'qituvchining yo'naltiruvchi sifatidagi roli talabalarning aqliy va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishni ta'minlovchi bilim, ko'nikma va malakalarni to'liq o'zlashtira olishlarida ko'rinadi.

Ta'lim o'qituvchining talabalar bilan muloqoti jarayoni ham sanaladi. U talabalarga o'quv materialini mazmunini tushuntiradi, savol va topshiriqlar beradi, ularning faoliyatini nazorat qiladi, xato va kamchiliklarini aniqlaydi, yo'l qo'yilgan xatolarni to'g'rilaydi, qanday ishlash lozimligini qayta ko'rsatadi. Har qanday ta'lim o'zida o'qituvchi va talabaning faoliyati, ya'ni, o'qituvchining o'rgatish hamda talabaning o'rganishga yo'naltirilgan faoliyati, boshqachai aytganda to'g'ridan to'g'ri, bevosita va nisbiy munosabat aks etadi.

Pedagogika fanlarini o'qitish jarayonida o'qituvchi va talaba o'rtasida o'zaro muloqot yuzaga keladi. "Muloqot" tushunchasi "ta'lim" tushunchasidan ko'ra keng ma'noga ega.

Ta'lim talabalarga nazariy bilimlarni berish asosida ularning bilish qobiliyatlarini o'stirish, ularda amaliy ko'nikma va malakalar, shuningdek, dunyoqarashni shakllantirishga yo'naltirilgan jarayondir.

Ta'lim va pedagogika fanlarini o'qitish jarayoni (didaktik jarayon) sinonim tushunchalar emas. Jarayon – yaxlit pedagogik hodisa, pedagogik faoliyatning tarkibiy qismi sifatida ta'lim tizimining muayyan holatini o'zgartirish hisoblanadi. didaktik jarayonning mohiyatini V.P.Bespal'ko tomonidan taklif etilgan quyidagi formula asosida to'laqonli anglash mumkin:

$$DJ = M + To'f + B$$

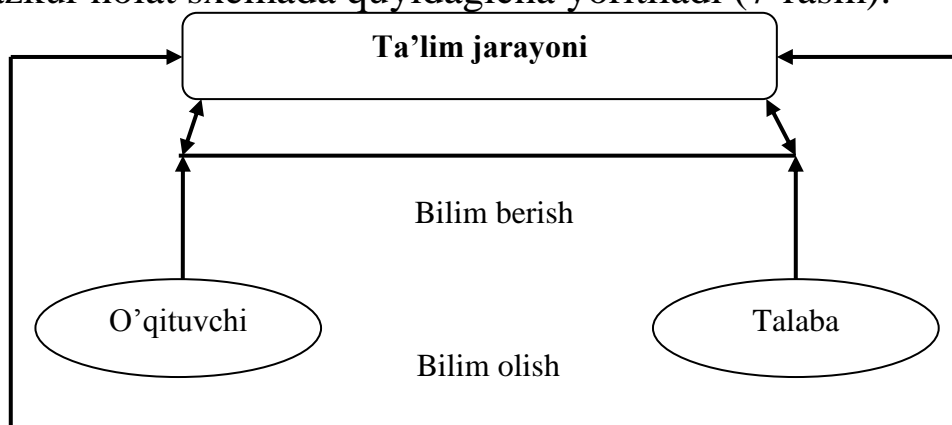
Bu yerda: DJ – didaktik jarayon; M – talabalarning o‘qish (ta’lim olish) motivatsiyasi; To‘f – talabalarning o‘zlashtirish faoliyati; B – talabalarning bilish faoliyatini boshqarish.

Pedagogika fanlarini o‘qitish jarayonining “yaxlitligi”, “tizimlilik” va “majmuaviyligi”ni bir xilda talqin etish mumkin emas. Biroq, pedagogika fanlarini o‘qitish jarayonining yaxlitligi uning tizimlilik bilan uzviy bog‘liq. Pedagogika fanlarini o‘qitish yaxlit tizim sifatida ko‘plab o‘zaro bog‘liq quyidagi elementlarni o‘z ichiga oladi: ta’lim maqsadi, o‘quv axborotlari, o‘qituvchi va talabalarning ta’limiy faoliyatlari, uning shakllari, pedagogik muloqot vositalari, shuningdek, ta’lim jarayonini boshqarish usullari.

Pedagogik manbalarning birida ta’lim jarayoni quyidagicha ta’riflanadi²¹:

Ta’lim jarayoni – ma'lumot mazmuni hamda unga oid faoliyat usullarini o'quvchilarning o'zlashtirishi uchun o'qitish va o'qish faoliyatlarining real aloqahi, sababiy bog'lanishi, bir-biriga muvofiqlashuvi asosida ta'limning bo'ginlar, cikllar shaklida makon va zamonda harakatlanadigan maqsadga muvofiq tashkil etiladigan o'zaro hamkorlikdagi faoliyati

Mazkur holat sxemada quyidagicha yoritiladi (7-rasm):

7-rasm. Ta'lim jarayonining mohiyati

Ta'limning asosiy vazifalari shaxsni ilmiy bilimlar, ko‘nikma va malakalar bilan qurollantirishdan iborat. Ta'lim inson bilish faoliyatining bir turi sifatida bir necha ma'noni bildiradi, ya'ni ta'lim oluvchilarda bilim, ko‘nikma va malakalar hosil qilish, ularda

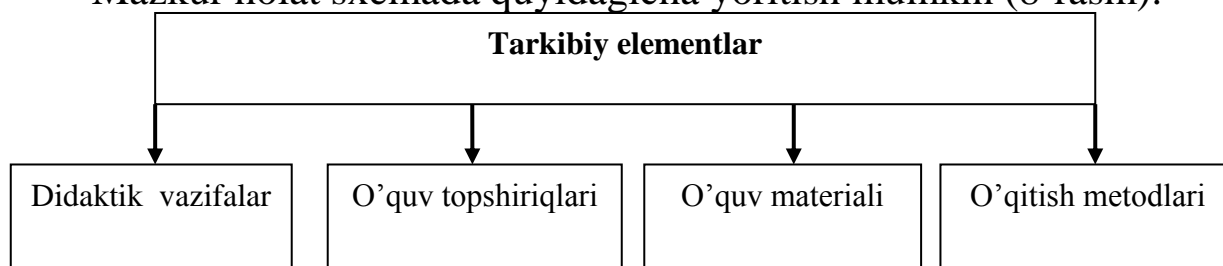
²¹ Дидактика / О.Розиқов ва бошқалар. – Тошкент: ”Фан”, 1997. – 111-б.

dunyoqarash, fikr va e'tiqodlarni shakllantirish hamda ularning qobiliyatlarini o'zlashtirishdir.

Ta'lim orqali yosh avlodga insoniyat tajribasi orqali to'plangan bilimlar beriladi, zaruriy ko'nikma va malakalar hamda e'tiqodlar shakllantiriladi. Ta'lim o'qituvchi va talabalarning birgalikdagi faoliyati bo'lib, u ikki tomonlama xarakteiga ega, ya'ni unda ikki tomon o'qituvchi va talaba faol ishtirok etadi. O'qituvchi aniq maqsadni ko'zlab, reja va dastur asosida bilim; ko'nikma va malakalarni singdiradi, talaba esa uni faol o'zlashtirib oladi. Bildirish, bilish murakkab, qiyin, ziddiyatli jarayondir. Bu jarayonda inson psixikasiga tegishli sezgi, idrok tassavvur va tafakkur kabi jarayonlar faol ishtirok etadi va muhim rol o'ynaydi. Ta'lim berish, yoshlarga bilim berish, ularda ko'nikma va malakalarni hosil qilish, ya'ni haqiqatlarini ocha olishga qodir bo'lgan jiddiy mantiqiy tafakkurni tarbiyalashdir.

O'qituvchi, talaba va talabalardagi fikrlash jarayonini to'g'ri yo'lga solish uchun amaliyot har qanday fa'ollikning negizidir, degan qoidani hisobga olish zarur. Ta'limda o'qituvchi bilim berish bilan cheklanmaydi, u talabalarning fikrlash faoliyatiga ham rahbarlik qiladi, talabalarda ishdagi mustaqillik, ijodkorlik qobiliyatlarini o'zlashtiradi va shu tariqa o'rganilayotgan narsaning ongli ravishda o'zlashtirib olishga erishiladi, materialni idrok qilishlari va tushunib olishlari bilan birga, uni puxta esda saqlab qolishlari to'g'risidagi ham g'amho'rlik qiladi.

Mazkur holat sxemada quyidagicha yoritish mumkin (8-rasm):

8-rasm. O'qitish faoliyatining tarkibiy elementlari

O'qituvchi talaba talabaning bilish faoliyatlarini tashkil qilish maqsadida o'quv ishlarni olib borar ekan, avvalo ta'lim jarayoni orqali uch vazifani, ya'ni bilim berish orqali uch maqsadni hal qilish lozimligini unutmasligi kerak. Bu maqsadlar o'qituvchi va talabalar faoliyatini birlashtiradi:

1. Ta'limiy maqsad – o'quv materialining mazmunini bilish, ya'ni ushbu fanga tegishli ilmiy bilimlarni o'zlashtirish va amaliyotga tatbiq qila olish sanaladi.

2. Tarbiyaviy maqsad – fan asoslarini o'zlashtirish orqali uning mazmunida yotgan g'oyalar, dunyoqarashlar ta'sirida o'zining shaxsiy sifatlarini, imon-

Bu maqsadlarni amalga oshirish natijasida talabada mustaqil ishlash iste'dodi paydo bo'ladi. Uni o'ylashga o'rgatadi, ta'lim jarayonida tafakkur qukmronlik qiladi. Bu bog'liqlikni, avvalo, ta'limni amalga oshirish bosqichlarda ko'rishimiz mumkin. Bu bosqichlar quyidagilardan iborat:

Birinchi bosqich – o'quv materiallarini idrok qilishdan iborat. Bunda talaba talaba ta'limning mazmuni bilan tanishib, o'zining bilish vazifalari nimalardan iborat ekanligini tushunib oladi. Bunda sezgi, idrok, tasavvur kabi jarayonlar faol ishtirok etadi.

Ikkinchi bosqich – ular o'quv materiallarini tushunib oladilar, uning mohiyatini anglaydilar va umumlashtiradilar. Natijada ularda yangi bilimlar paydo bo'ladi. Buning uchun ular analiz, sintez, taqqoslash, xulosa chiqarishdan foydalanadilar.

Uchinchi bosqich – yangi bilimlar, mashqlar, mustaqil ishlar o'qituvchining qo'shimcha izoqlari orqali mustahkamlanadi.

To'rtinchi bosqichda – ular o'zlashtirib olgan bilimlarni imkoniyatga qarab amaliyotga tatbiq qiladilar.

Bularni bilish orqali o'qituvchi ta'lim-tarbiya jarayonini sama-rali boshqarishi mumkin. Shuning uchun o'quv jarayonining ham-ma bosqichlarida o'qituvchi etakchilik va boshqaruvchilik rolini o'ynaydi. Yuqoridagi fikrlardan xulosa chiqaradigan bo'lsak, o'qituvchi jarayoni bilish faoliyatining muhim tarmog'i sifatida qator vazifalarni bajaradi. Jumladan:

1. Talabalarda bilim ko'nikmalari va malakalarini hosil qiladi.
2. Talabalarlarda dunyoqarash, ishonch va e'tiqodlarini o'stiradi.
3. Talabalarni muayyan darajada o'qimishli, muayyantarbiyali kishilar bo'lib etishishlariga, qobiliyat va istedadlarini o'stirishga erishiladi.

Bu vazifalarni muvaffaqiyatli hal etish uchun o'qituvchida o'z kasbiga layoqat bo'lishi lozim. Layoqatlilik pedagogik mehnatni muvaffaqiyatli bajarishga qodir bo'lishdir. Bu, avvalo, pedagogik kasbning ijtimoiy roli va zaruriyatini yaqqol tasavvur qila olishda ko'rinadi. Bundan tashqari o'qituvchi talabaga qiziqib qarashi, uning

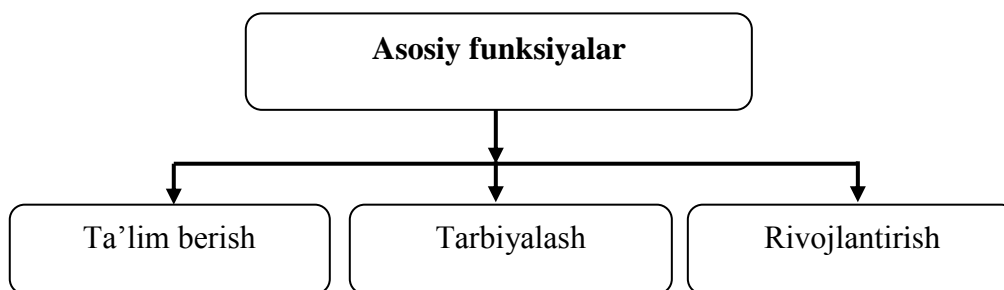
ehtiyoj va xususiyatlarini tushuna bilish lozim.

O'qituvchi keng ko'lamdagi didaktik bilimlarga, pedagogik mahoratga ega bo'lishi lozim. Shundagina o'qituvchi kadrlar tayyorlash milliy dasturi talablari darajasida ta'lim jarayonini tashkil qiladi va boshqaradi.

Barcha tarkibiy qismlarning o'zaro birligi va yaxlitligi sifatida namoyon bo'luvchi pedagogika fanlarini o'qitish jarayonining negizini o'qituvchi va talabalarning ta'limiy faoliyatlari tashkil etadi

IV. Pedagogika fanlarini o'qitish funksiyalari. "Funksiya" tushunchasi "pedagogik fanlarini o'qitish vazifalari" tushunchasiga yaqindir. Pedagogika fanlarini o'qitish funksiyasi pedagogika fanlarini o'qitish jarayonining mohiyatini ifoda etadi, vazifasi esa pedagogika fanlarini o'qitishning komponentlaridan biri hisoblanadi.

Bugungi kunda pedagogika fanlarini o'qitish jarayonining quyidagi uchta funksiyasini ajratib ko'rsatish mumkin (9-rasm):

9-rasm. Pedagogik fanlarini o'qitishning asosiy funksiyalari

Ta'lim berish funksiyasi pedagogika fanlarini o'qitish jarayonining talabalarda bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirishdan iborat.

Pedagogika fanlarini o'qitish natijasi *sifatida bilimlarining to'raligi, chuqurligi, tizimlili, anglanganligi, mustahkamligi va amaliy xususiyat kasb etishi* muhimdir. Bu kabi holatlar pedagogika fanlarini o'qitish jarayonining metodik jihatdan to'g'ri tashkil etilganligini ifodalaydi.

Pedagogika fanlarini o'qitish jarayonida talabalarda ular tomonidan o'zlashtirilgan nazariy bilimlar asosida hosil qilingan amaliy ko'nikma va malakalarning shakllanishi ham alohida ahamiyatga ega.

Tarbiyalash pedagogika fanlarini o'qitish mazmuni, shakli va metodlarining mohiyati bilan belgilanadi va o'qituvchi hamda

talabalar o'rtasidagi munosabatlarni tashkil etish jarayonida yetakchi o'rin tutadi.

Pedagogika fanlarini o'qitish jarayonida shaxsning ma'naviy-axloqiy va estetik tasavvurlari, xulq-atvori va dunyoqarashi shakllantiriladi.

Pedagogika fanlarini o'qitishning tarbiyalovchilik xususiyati, eng avvalo, pedagogika fanlari mazmunida aks etadi.

Pedagogika fanlarini o'qitish jarayonida tarbiyaning ikkinchi omili o'qituvchi va talabalarning munosabatlari, sinfdagi psixologik muhit, o'qish jarayoni ishtirokchilarining o'zaro munosabatlari, talabalarning idrok etish faoliyatlariga o'qituvchining rahbarligi hisoblanadi. Zamonaviy pedagogika o'qituvchi va talabalar o'rtasidagi munosabatning eng qulay usuli sifatida demokratik usulini e'tirof etadi. Bu usul pedagogika fanlarini o'qitish jarayonida talabalar shaxsini hurmat qilish, ularning xohish-istaklari, qiziqishlarini inobatga olinishini anglatadi.

Pedagogika fanlarni o'qitishning **rivojlantirish funktsiyasi** pedagogikafanlarini o'qitish jarayonida, bilimlarni o'zlashtirish jarayonida talabaning rivojlanishi sodir bo'lishini ko'rsatadi. Rivojlanish quyidagi yo'nalishlarda sodir bo'ladi: nutqi rivojlanishi, fikrlashi, shaxsning sensorli va harakatlanish sohalari, emotsional-irodaviy va ehtiyoj-sababli sohalari rivojlanadi. To'g'ri tashkil etilgan ta'lim shaxsni har doim rivojlantiradi, lekin o'qituvchi va talabaning shaxsiy har tomonlama rivojlanishiga qaratilgan maxsus o'zaro munosabatlarida rivojlantirish funktsiyasi yanada samaraliroqdir.

Ta'limning talaba shaxsini rivojlantirishga yo'naltirilganligi "rivojlantiruvchi ta'lim" tushunchasi bilan ifoladanadi. XX asr 60-yillaridan boshlab rivojlantiruvchi ta'limni tashkil etishga nisbatan turli yondoshuvlar yuzaga keldi.

Bularning hammasi fanlarni o'qitishni tashkil etish faqat bilimlarni shakllantirishga emas, talabani har tomonlama rivojlantirish (birinchi navbatda, aqliy rivojlantirish, aqliy faoliyat usullari, analiz qilish, taqqoslash, turlarga ajratish va boshqalarni kuzatish, xulosa chiqarish, ob'yektlarning muhim belgilarini ajrata bilish, faoliyat maqsadi va usullarini aniqlashni bilishga o'rgatish, uning natijalarini tekshirishni bilish malakasini rivojlantirish)ga xizmat qilishini anglatadi.

Pedagogika fanlarini o‘qitish jarayoni tarbiyalovchi xususiyatga ham ega. Tarbiya va ta’lim o‘rtasidagi bog‘liqlik ob’yektiv va qonuniy hisoblanadi. Biroq shaxsni ta’lim jarayonida tarbiyalash tashqi omillar (oila, mikromuhit va boshqalar)ning ta’siri tufayli qiyin kechadi.

Demak, pedagogik fanlar tizim sifatida namoyon bo‘ladi. Tizimning asosiy xususiyati uning tarkibiy qismlari o‘rtasida o‘zaro aloqadorlik va bog‘liqlikning mavjud bo‘lgani kabi, pedagogik turkum fanlar o‘rtasida ham o‘zaro aloqadorlik hamda bog‘liqlik mavjud. Shu sababli ular bir-birini taqozo etadi. Shaxsning shakllanishi va rivojlanishini ifodalovchi jarayon pedagogik turkum fanlar uchun tadqiqot ob’yekti sanaladi. Pedagogik turkum fanlar ta’lim-tarbiya jarayonida ro‘y beradigan pedagogik hodisa va jarayonlarni tadqiq qiladi. Pedagogik hodisa va jarayonlarni tadqiq qilishda pedagogik turkum fanlar umumiy jihatlarni aks ettirish bilan birga, o‘ziga xos xususiyatlarni ham namoyon etadi.

Nazorat savollari:

1. Pedagogika fanlarining umumiy jihatlari nimalarda aks etadi?
2. Pedagogik hodisa va jarayonlar qanday darajada tahlil qilinadi?
3. Qanday holatlar shaxsning faol hayotiy pozitsiyaga egaligini ifodalaydi?
4. Pedagogika fanlarining o‘ziga xosliklari nimalarda namoyon bo‘ladi?
5. Didaktik jarayon mohiyatini qanday formula asosida yoritish mumkin?
6. Didaktik jarayon mohiyatini yorituvchi formula kim tomonidan taklif etilgan?
7. Pedagogika fanlarini o‘qitishning asosiy funksiyalari nimalardan iborat?

O‘quv topshiriqlari:

1. “T-jadval” metodi bo‘yicha quyidagi ish qog‘ozida yordamida pedagogika fanlarining umumiy jihatlari va o‘ziga xosliklarini yoriting.

Ish qog‘ozini

Pedagogika fanlarining umumiy jihatlari va o‘ziga xosliklari	
<i>Umumiy jihatlari</i>	<i>O‘ziga xosliklari</i>

1.	1.
2.	2.
3.	3.
...	...

2. Quyidagi ish qog‘ozi yordamida “Ikki sahifali kundalik” metodi bo‘yicha “Pedagogika fanlari tizimi va ularning o‘ziga xosliklari” mavzusi bo‘yicha o‘quv mashg‘ulotining ta’limiy, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi maqsadlarini belgilang.

Ish qog‘ozi

“Pedagogika fanlari tizimi va ularning o‘ziga xosliklari” mavzusi bo‘yicha o‘quv mashg‘ulotining maqsadlari	
<i>Ta’limiy maqsad</i>	
<i>Tarbiyaviy maqsad</i>	
<i>Rivojlantiruvchi maqsad</i>	

3. Pedagogika fanlarini o‘qitish funksiyasilarini ularga tegishli holatlar bilan moslashtiring: 1. Ta’lim berish. 2. Tarbiyalash. 3. Rivojlantirish.

1.	Ta’lim berish	A	Shaxsning ma’naviy-axloqiy va estetik tasavvurlari, xulq-atvori va dunyoqarashi shakllantiriladi
2.	Tarbiyalash	D	Talabalarda bilim, ko‘nikma va malakalarni shakllantirishdan iborat
3.	Rivojlantirish	C	Shaxsning nutqi, fikrlash, sensor va harakatlanish, hissiy-irodaviy va ehtiyoj-sababiy qobiliyatlari rivojlanadi

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Губайдуллина Г.Н. Методика преподавания педагогики / Учеб.пособие. – Уст-Каменогорск: Изд-во ВКГУ им. С.Аманжолова, 2012.
2. Дидактика / О.Розиқов ва б. – Тошкент: ”Фан”, 1997.
3. Коджаспирова Г.М., Коджаспиров А.Ю. Словар по педагогике. – М.: ИКС “МарТ”, 2005. – С.174.
4. Особенности педагогики как науки // http://www.gumer.info/bibliotek_Vuks/Pedagog/krysko2/20.php.
5. Педагогика. Қисқача изоҳли луғат / Ў.Асқарова, Х.Раҳматова, М.Усмонбоева, Ф.Асқарова. – Тошкент: “Наврўз”, 2014. – 117-б.
6. Столяренко А.М. Психология и педагогика. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2008. – С. 368.
7. Ҳасанбоев Ж., Тўрақулов Х., Ҳайдаров М., Ҳасанбоева О., Усманов Н. Педагогика фанидан изоҳли луғат. –Т.: “Фан ва технология” нашриёти, 2009. -б.

3.§ ZAMONAVIY DIDAKTIK KONSEPSIYALAR

Reja

1. Rivojlantiruvchi ta’limning asosiy kontseptsiyasi
2. Ta’lim nazariyasiga zamonaviy yondashuvlar

Tayanch tushunchalar: tizim, zamonaviy yondashuvlar, rivojlantiruvchi ta’lim, pedagogika fanlarini o‘qitish jarayonining mohiyati, pedagogika fanlarini o‘qitish funksiyalari, rivojlantirish, intellektual

L.V.Zankovning (1901-1977 yillar) rivojlantiruvchi ta'lim kontsepsiyasi XX asrning 50-yillarida keng tarqaldi. Uning g'oyalarini amalga oshirish ta'lim jarayoniga insonparvarlik g'oyasini singdirish, shaxsni barkamol rivojlanishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishga imkon beradi.

Psixolog L.S.Vo'gotskiy (1896-1934 yillar) tomonidan 30-yillarda ilgari surilgan "YAqin rivojlanish zonasi" g'oyasi ham muhim ahamiyatga ega. Unga ko'ra bola kattalar yordamida bilim olib, o'zi mustaqil bajara olmagan ishlarni bajara boshlaydi.

Bolaning intellektual qobiliyatini rivojlantirish barcha rivojlantiruvchi ta'lim texnologiyalarining asosi.

▶ Bolaning intellektual qobiliyatini rivojlantiruvchi ta'lim texnologiyalari.

▶ *Bolaning intellektual qobiliyatini rivojlantirish* metodlariga ilmiy tafakkurni jonlantirish, yangi muammolarni yechish malakasini ishlab chiqishga, muammolarni yechishda ongli izlanishga olib keladigan metodlar taalluqlidir.

▶ *rivojlantirish* metodlariga ilmiy tafakkurni jonlantirish, yangi muammolarni yechish malakasini ishlab chiqishga, muammolarni yechishda ongli izlanishga olib keladigan metodlar taalluqlidir.

▶ Bularga-

1.L.V.Zonkovning rivojlantiruvchi ta'lim texnologiyasi.

2.D.B.Elkoninning rivojlantiruvchi ta'lim texnologiyasi.

3.V.V.Davidovlarning rivojlantiruvchi ta'lim texnologiyasi kabilar kiradi.

L.V.Zonkovning rivojlantiruvchi ta'lim texnologiyasi va nazariy bilimlarning hal qiluvchilik roli tamoyili.

▶L.V.Zonkovning rivojlantiruvchi ta'lim texnologiyasi.

▶o`quvchilarning bilim egallashi va mashqlari asosida faqat qayta yaratuvchi faoliyat yotar ekan, fikrlash va faoliyat go`yo oldindan solingan yo`l bo`ylab boradi. Bu nafaqat o`quvchilar aqliy rivojiga yordamlashmaydi, hatto ayrim hollarda uni tormozlaydi ham. Ular faktik materialni chuqur tahlil qilishiga o`rganmay, axborot va uni amalda qo`llash usullarini mexanik yod olishga intiladilar

Mamlakatimizda rivojlanib borayotgan innovatsion siyosat ta'lim oldiga muhim va mas'uliyatli vazifalarni qo`ymoqda. 2006 yil iyul oyida Sankt-Peterburg shahrida "Sakkizlik guruhi" tomonidan Sammitda qabul qilingan "XXI asrda innovatsion jamiyat uchun ta'lim" to`g`risidagi hujjat g'oyalarini yiriklashtirishni hisobga

olishni va muammoning yechimini talab etadi. Fanni va innovatsiyani kelajakda rivojlantirish strategiyasida “innovatsion insonni” yaratish, ya’ni ishlashidan qat’i nazar u innovatsiya va yangi bilimlarga moyil bo’lishi kerak. Bugungi kunda zamonaviy innovatsion yaroqlilik yuzaga kelmoqda. Hozirgi milliy loyihalar saytida “innovatsion ta’lim” iborasi paydo bo’lmoqda va unda aytilishicha innovatsion ta’lim o’qitishni yangi bilimlarni yaratish jarayonida amalga oshirishni taqozo etmoqda. Bu esa bugungi kunda mavjud “Innovatsion ta’lim texnologiyalari” tushunchasi bilan yangi “innovatsion ta’lim” tushunchalarini bir-biridan ajratishni talab etmoqda.

Ta’lim sohasi – mamlakatimizda birinchilardan bo’lib faol innovatsion harakatni boshladi. Ma’lum bosqichda XX asr oxirlarida bunday harakatlar yo’lga qo’yilgan edi. Masalan, A.G.Rivin va V.K.Dyachenko tomonidan o’qitishni jamoaviy o’qitish, D.B.Elkonin, V.V.Davidov, L.V.Zankovlar tomonidan ilgari surilgan rivojlantiruvchi innovatsion ta’lim to’g’risidagi harashlar o’z vaqtida ma’lum ahamiyat kasb etdi. Shu bilan birga boshqa innovatsion ta’lim texnologiyalari: dialektik o’qitish usullari (A.I.Goncharuk, V.L.Zarina), o’qitishning individual yo’nalishli usuli (A.A.Yarulov), “Ekologiya va dialektika” (L.V.Tarasov), evristik o’qitish (A.V.Xutorskoy) dialog madaniyati (V.S.Bibler, S.Yu.Kurganov), loyihali o’z-o’zini refleksiya (G.P.Shedrovitskaya) va boshqalarni keltirish mumkin.

Yuqoridagi keltirilgan texnologiyalar o’qitishda o’zlashtirishni yuqori ko’tarish, o’quv jarayonida qiziqtirishni, o’quv materialini tushunishni yaxshilashni, funktsional savodxonlikni shakllantirishni, loyihali savodxonlikni, nazariy fikrlashni, ekologik va iqtisodiy fikrlashni, kommunikativlikni, ijtimoiy faollikni, fuharolik ongini, o’z-o’zini anglash va boshqa vazifalarni hal etishga yo’naltirilgan edi.

. Hozirgi sharoitda innovatsion faollik ta’limning ham mazmun hamda tashkiliy to’zilmaviy jihatdan qayta ishlab chiqish bilan bevosita bog’liq. Bu jarayonlarning asosi bo’lib oxirgi uch, o’n yillikda pedagogik ta’lim nazariyasini tezkor ishlab chiqilishi bo’ldi (A.A.Abdulina, ye.V.Bondarevskaya, V.I.Zagvyazinskiy, V.S.Ilin, N.M.Kan-Kalik, V.A.Slastenin va b.q).

Pedagogik ta’lim rivojlanishining zamonaviy innovatsion yo’nalishlari ichida xususiy innovatsion nazariyani, shaxsiy (xususiy)

yoʻnalishli taʼlim sohasidagi ishlanmalarni, taʼlimni tashkiliy-toʻzilmaviy modelini, taʼlimni koʻp darajali tizimini rivojlantirishni ajratib koʻrsatish mumkin.

D.B.Elkonina va V.V.Davidovlarning rivojlantiruvchi taʼlim texnologiyasi va ularning mashgʻulotlardagi oʻquvchilarning maqsadga yonaltirilgan faol oʻquv faoliyati tamoyili.

- ▶ D.B.Elkoninning rivojlantiruvchi taʼlim texnologiyasi.
- ▶ Oʻquv faoliyati–ijtimoiy tajribani oʻzlashtirish asosidir.
- ▶ D.B.Elkonin taʼkidlaydiki, oʻquv faoliyati eng avvalo shunday faoliyatki, uning natijasida tinglovchining (oʻquvchida) oʻzida oʻzgarish yuz beradi. Bu faoliyat oʻz xolicha oʻzgarishdir. Uning maxsuli, sub'ektning oʻzida yuz bergan oʻzgarishlardir. Uning maxsuli, sub'ektning oʻzida yuz bergan oʻzgarishlardir
- ▶ **V.V.Davidovlarning rivojlantiruvchi taʼlim texnologiyasi**
- ▶ Bolaning aqliy rivojlanishda rejasini taʼlim va tarbiya taraqqiyoti belgilaydi. Yani, taʼlim va tarbiya taraqqiyoti bola rivojlanishidan oldinda boʻlishi lozim.
- ▶ Bolaning intellektual qobiliyatini rivojlantiruvchi
- ▶ Zona- taʼlimning taraqqiyot zonasi ichida boʻladi.

Oxirgi oʻn yillikda pedagogik innovatsiyani nazariy asoslari ishlab chiqilyapti. Ayniqsa, K.Anglovskiy M.V. Klarin, V.Ya.Lyaudis, M.N.Potashnik, S.D.Polyakov, T.I.Shamova, O.T.Xomeriki, N.R.Yusup-bekova, V.A.Slastenin va b.q.larning ishlarida pedagogik professionalizmni rivojlantirishning oʻziga xos tomonlarini aniqlash va oliy taʼlimda oʻqitish jarayonida boʻlgʻusi oʻqituvchining innovatsion imkoniyatlarini rivojlantirish olib borilayotgan ilmiy-tadqiqotlarning bahs mavzusi boʻlib qolmoqda.

2. Shaxsiy yoʻnalishli taʼlim kontseptsiyasi madaniy-tarixiy va faoliyatli yondashuvga asoslanadi (L.S.Vigotskiy, A.A.Leontev, D.B.Elkonin, E.V.Ilenko, V.V.Davidov, G.P.Shedrovitskiy, A.G.Asmo-lov) va bugungi kunda umummetodologik jihatdan V.V.Serikov, V.G.Tsukerman, V.P.Zinchenko, L.N.Kulikovlarning ishlari alohida ahamiyatga molik. Tashkiliy-boshharuv darajasida ushbu muammo bilan M.N.Kostikov, V.A.Boltovlar shugʻullangan. Ushbu kontseptsiyaning yetakchi gʻoyalaridan biri pedagogik taʼlimda predmetli tayyorlashning roli va oʻrnini anglab yetish, predmetlarni oʻzlashtirish bilan asosiy eʼtibor oʻquvchilarni rivojlantirish vositasi sifatida predmetni oʻqitishga asosiy maqsad haratiladi.

Ushbu kontsepsiyaning boshqa bir g'oyasi o'quv shakllarini konstruktsiyalash bilan bog'liq bo'lib, bunda ta'lim jarayoni yagona jarayon sifatida haraladi, (xususiyl o'quv faoliyati) unda materialni anglab yetish va tadqiqot ishi birgalikda bo'lg'usi pedagogning shaxsiyl pedagogik pozitsiyasi bo'lib shakllanadi. Mazkur yondashuvda asosiy talablar quyidagi izchillikda: shaxs o'zi uchun va boshqalar uchun ham asosiy boylik bo'lib, bunda ta'lim-oliyl ta'limdagi yaxlit pedagogik jarayon sifatida yo'naltirilgan shaxsni o'zgartirishga haratilgan jarayondir.

Bunday ta'limning bosh natijasi egallangan bilim, ko'nikma va malakalar emas, balki shaxs o'sishiga qobiliyat, empatik o'zaro munosabatlar va shaxsiyl samaradorlikka haratilgan yuqori ijtimoiyl faollik tushuniladi. Hayotiy kelajakni amalga oshirish uchun inson ongli tarzda qayta o'z-o'zini faoliyatini yo'lga qo'yadi va buning uchun ta'lim jarayoni imkoniyatlaridan foydalanadi. Ayniqsa, bu jarayon tinglovchi yoshi davri, yoshlik davri ayni ushbu jarayonni yo'lga qo'yish uchun muhim bosqich davri hisoblanadi. Ushbu kontsepsiyaning keyingi g'oyasi pedagogik sub'ektivlikni rivojlanishi bilan bog'liq: tinglovchi "o'rganuvchi", "o'quvchi", "o'qitadigan" pozitsiya orqali o'tadi. Agar oliyl o'quv yurti "o'qish joyi va vaqti emas, balki yigit va qizlarni katta bo'lish maydoni"(D.B.Elkonin) deb qaralsa, u holda ushbu oliyl o'quv yurtidagi pedagogik jarayon uni amalga oshirish orqali ta'lim olayotgan tinglovchining o'z-o'zini rivojlantirishini faollashtiruvchi, hech bir narsa bilan qiyoslab bo'lmaydigan pedagogik jarayonni ijodiy-o'zini qayta qurish sub'ekti ham tinglovchi, ham pedagog uchun imkoniyatlar hisoblanadi. O'qituvchi faoliyati ham o'zgaradi: "usta" ishlari orqali bilimlarini pedagogik texnologiya asosida yetkazishdan, tinglovchilarda pedagogik qobiliyatni shakllantirish maqsadida birgalikdagi faoliyatni tashkil etuvchi "maslahatchi" pozitsiyada tinglovchilar bilan birgalikda uning kelajak kasbiyl faoliyatini loyihalovchiga aylanadi. Shunga ko'ra integrativ ta'lim texnologiyalarini yo'lga qo'yish dolzarb bo'lib qoladi. Ushbu masalada ta'limni loyihalash bilan shug'ullanuvchi muammolar instituti bugungi kundagi dolzarb masalada yetakchilik qilmog'i zarur. Bundan tashhari oliyl ta'limda har bir fanlarni o'qitish sohasida pedagogi-psixologik va psixologiya fanlari bloki tezkor texnologik izlanishlarni amalga oshirish bilan shug'ullanishlari kerak.

Nazorat savollari:

1. L.V.Zankovning (1901-1977 yillar) rivojlantiruvchi ta'lim kontsepsiyasi qanday?

2. Shaxsiy yo`nalishli ta'lim kontsepsiyasi nimaga asoslanadi?

3. V.V.Davidovlarning rivojlantiruvchi ta'lim texnologiyasini sanang?

4. D.B.Elkonin ta'kidlaydiki, o`quv faoliyati qanday?

5. Psixolog L.S.Vo'gotskiy (1896-1934 yillar) tomonidan 30-yillarda ilgari surilgan "YAqin rivojlanish zonasi" g'oyasi axamiyati nimada?

O'quv topshiriqlari:

1. "T-jadval" metodi bo'yicha quyidagi ish qog'ozini yordamida pedagogika fanlarining umumiy jihatlari va o'ziga xosliklarini yoriting.

Ish qog'ozini

Zamonaviy didaktik konsepsiyalar va o'ziga xosliklari	
<i>Umumiy jihatlari</i>	<i>O'ziga xosliklari</i>
1.	1.
2.	2.
3.	3.
...	...

2. Quyidagi ish qog'ozini yordamida "Ikki sahifali kundalik" metodi bo'yicha "**Zamonaviy didaktik konsepsiyalar**" mavzusi bo'yicha o'quv mashg'ulotining ta'limiy, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi maqsadlarini belgilang.

Ish qog'ozini

"Zamonaviy didaktik konsepsiyalar va ularning o'ziga xosliklari" mavzusi bo'yicha o'quv mashg'ulotining maqsadlari	
<i>Ta'limiy maqsad</i>	
<i>Tarbiyaviy maqsad</i>	
<i>Rivojlantiruvchi maqsad</i>	

--	--

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Губайдуллина Г.Н. Методика преподавания педагогики / Учеб.пособие. – Уст-Каменогорск: Изд-во ВКГУ им. С.Аманжолова, 2012.
2. Дидактика / О.Розиқов ва б. – Тошкент: ”Фан”, 1997.
3. Коджаспирова Г.М., Коджаспиров А.Ю. Словар по педагогике. – М.: ИКС “МарТ”, 2005. – С.174.
4. Особенности педагогики как науки // **Ошибка! Недопустимый объект гиперссылки..**
5. Педагогика. Қисқача изоҳли луғат / Ў.Асқарова, Х.Раҳматова, М.Усмонбоева, Ф.Асқарова. – Тошкент: “Наврўз”, 2014. – 117-б.
6. Столяренко А.М. Психология и педагогика. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2008. – С. 368.
7. Ҳасанбоев Ж., Тўрақулов Х., Ҳайдаров М., Ҳасанбоева О., Усманов Н. Педагогика фанидан изоҳли луғат. –Т.: “Фан ва технология” нашриёти, 2009. -б.

4-§. PEDAGOGIKA FANLARINI O‘QITISH JARAYONI – YAXLIT TIZIM SIFATIDA

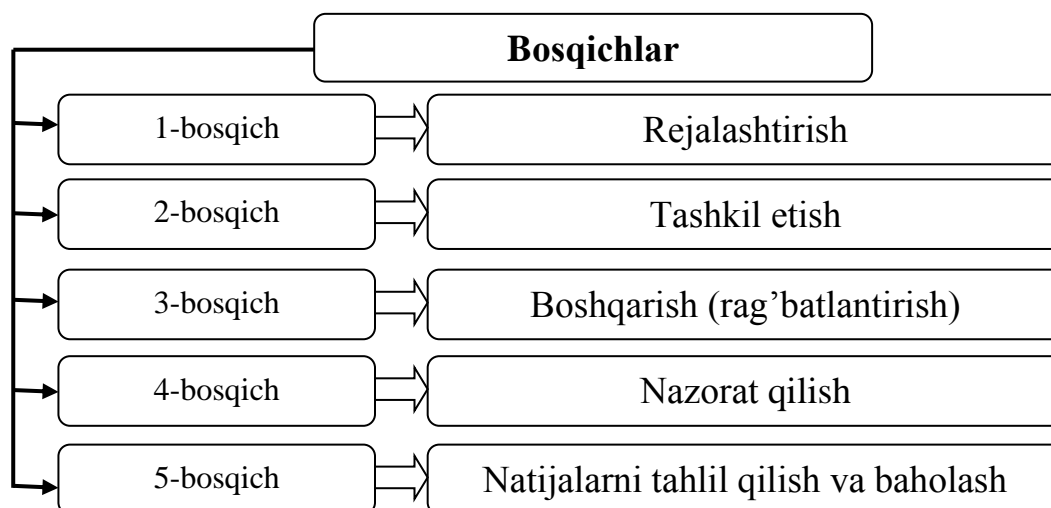
Reja:

1. Pedagogika fanlarini o‘qitish jarayonida o‘qituvchi faoliyati, uning vazifasi va tuzilishi.
2. Pedagogika fanlarini o‘qitish jarayonida talabalarning faoliyati.
3. Bilimlarni o‘zlashtirish jarayonining tuzilishi.
4. Talabalarning bilimlarni o‘zlashtirish darajalari.
5. Ta’lim maqsadlarini oydinlashtirish.

Tayanch tushunchalar: o‘qitish, o‘qitish jarayoni, o‘qituvchi, talaba, o‘qituvchining ta’limiy faoliyati, talabaning ta’limiy faoliyati, o‘qituvchi faoliyatining vazifasi, o‘qituvchi faoliyatining tuzilishi, bilimlarni o‘zlashtirish, bilimlarni o‘zlashtirish darajalari, ta’lim maqsadlari, ta’lim maqsadlarini oydinlashtirish.

I. O‘qituvchi faoliyatining vazifasi va tuzilishi. Pedagogika fanlarini o‘qitish jarayonida talabaning faoliyati o‘qituvchi rahbarligi ostida kechadi. O‘qituvchi faoliyatining vazifasi talabalarning ijtimoiy borliqni ongli va faol idrok etishga yo‘naltirilgan faoliyatlarini boshqarishdan iboratdir.

Pedagogika fanlarini o‘qitish jarayonini boshqarish quyidagi bosqichlardan iborat (12-rasm):

12-rasm. Pedagogik fanlarni o‘qitish jarayonini boshqarish bosqichlari

O‘qituvchi faoliyatini **rejalashtirish** bosqichi kalendar-tematik yoki darslar rejalarini tuzish bilan yakunlanadi. Rejalar, reja-konspektlar yoki konspektlarni tuzish uchun uzoq, jiddiy ishlash kerak bo‘ladi. O‘qituvchi talabalarning tayyorliklari darajasi, ularning o‘quv imkoniyatlari, moddiy baza holati, shaxsiy (kasbiy) imkoniyatlarini o‘rganib chiqishi, o‘quv materialini mazmunini tanlab olishi, mashg‘ulot olib borish shakli va metodini o‘ylab chiqishi kerak bo‘ladi.

Talabalar faoliyatini **tashkil etish** ular oldiga o‘quv masalalarini qo‘yishni va uni bajarish uchun imkoniyatlar yaratishdan iborat bo‘ladi.

Talabalarning faoliyatini **boshqarish**da o‘qituvchi dastlab ularda motivatsiyani hosil qilishga e’tiborni qaratadi. Talabalarda motivatsiyani hosil qilish ma’ruza mashg‘ulotida ularni faollashtirish,

ya'ni, vaqti-vaqti bilan ularga savollar berish, bayon etilayotgan masala yuzasidan fikr bildirishga undash, qolaversa, amaliy mashg'ulotlarda ularga berilayotgan o'quv topshiriqlarining interfaollik, muammolilik kasb etishiga e'tiborni qaratish asosida ta'minlanadi.

O'quv topshiriqlarining bajarilishini **nazorat qilish**da faqatgina natijani kutish emas, balki jarayonning borishini diqqat bilan kuzatib, talabalarining o'quv harakatlari qay darajada to'g'ri bo'layotganligini tahlil qilish, zarur o'rinlarga yo'l-yo'riq ko'rsatish, maslahatlar berish muhim didaktik ahamiyatga ega.

Nazorat qilish – talabalar tomonidan bilim, ko'nikma, malakalarning o'zlashtirilganligi, ma'naviy-axloqiy sifatlar, dunyoqarashning shakllanganlik darajasini aniqlash maqsadida ularning faoliyatini bevosita va bilvosita o'rganish jarayoni.

Ayniqsa, talabalar tomonidan mustaqil ta'limning tashkil etilishida o'qituvchi tomonidan ular faoliyatining izchil nazorat qilib borilishi kutilgan natijalarni ta'minlaydi. Bunda talabalar bilan suhbat uyushtirish, topshiriqlar yechimining dastlabki (xomaki) varianti bilan tanishish, hech bo'lmaganda o'quv axborotlarining to'planganlik darajasini o'rganish ularning o'quv faoliyatlari samarali bo'lishiga yordam beradi.

Talabalarni ilmiy bilimlarni ularning mohiyatini to'la tushungan holda o'zlashtirish shartlari bilan tanishtirib, ularga o'zini o'zi nazorat qilishning mohiyati va ahamiyatini tushuntirish maqsadga muvofiqdir. O'zini o'zi nazorat qilishda talabalar ular qo'llayotgan aqliy mehnat vositalarining samaradorligi, shuningdek, o'z mehnati natijalarini baholashi kerak.

Natijalarni tahlil etish va baholash o'quv harakatlarining ajralmas qismlari hisoblanadi. Ta'lim jarayonida talaba tomonidan o'zini nazorat qilish, o'zini baholash va o'zini analiz qilishni amalga oshirish o'qituvchining shunga o'xshash o'rgatuvchi harakatlarini kuzatish asosida shakllanadi. Bu harakatlarni shakllantirish talabalarni o'z tengdoshlari faoliyatini kuzatishga jalb etish, o'zaro nazoratni tashkil etish, o'rnatilgan mezonlar asosida o'z faoliyati natijalarini o'zaro baholash va tahlil qilishga yordam beradi.

Tahlil etish – talabalar tomonidan bilim, ko'nikma, malakalarning o'zlashtirilganligi, ma'naviy-axloqiy sifatlar, dunyoqarashning shakllanganlik darajasini aniqlash maqsadida ularning faoliyatini

bevosita va bilvosita o'rganishda qo'lga kiritilgan ko'rsatkichlarni miqdor hamda sifat jihatlarini bo'yicha qiyosiy baholash.

Baholash – nazorat ishlarini tashkil etish, talabalar faoliyatini bevosita yoki bilvosita (mas.: kompyuter texnologiyasi yordamida) tekshirish orqali ularning xulq-atvori, axloqi, bilim, ko'nikma, malakalari, shuningdek, muayyan sohalarida erishgan yutuqlari darajasi aniqlash va ularga ball qo'yish jarayoni.

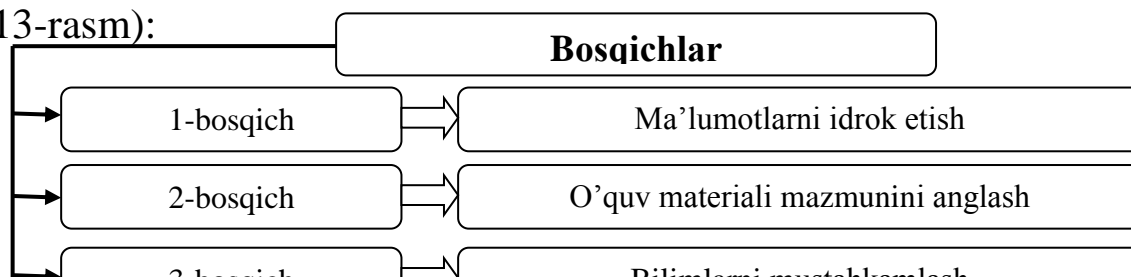
II. Pedagogika fanlarini o'qitish jarayonida talabalarning faoliyati. Bilim olish faoliyatning o'ziga xos ko'rinishi sifatida muayyan tuzilish, rivojlanish va faoliyat qonuniyatlariga ega. **Bilim olish** borliqni idrok etish, o'rganish, mashq qilish va muayyan tajriba asosida xulq-atvor hamda faoliyat ko'nikma, malakalarining mustahkamlanib, mavjud bilimlarning takomillashib, boyib borish jarayoni hisoblanadi. Bilim olishning muhim komponenti **motiv**, ya'ni, ta'limiy xarakterdagi harakat yoki faoliyatni tashkil etishga nisbatan rag'batni his etish, ehtiyojning yuzaga kelishidir.

O'qishning keyingi komponenti **o'quv harakatlari** (operatsiyalari) sanalaib, ular anglangan maqsadga binoan amalga oshiradi. O'quv harakatlari o'quv jarayonini tashkil etishning barcha bosqichlarida namoyon bo'ladi. Harakatlar tashqi (kuzatiladigan) va ichki (kuzatilmaydigan) ko'rinishda bo'lishi mumkin. Tashqi o'quv harakatlari predmetli harakatlar (yozish, rasm chizish, tajribalar o'tkazish); pertseptiv harakatlar (tinglash, fikrlash, kuzatish, sezish) hamda nutqdan foydalanish kiradi.

Ichki (mnemonik; yun. "mnemonikon" – eslab qolish madaniyati) harakatlarga materialni eslab qolish, uni tartibga solish va tashkil etish, shuningdek, tasavvur va fikrlash harakatlari (intellektual) kiradi.

Har qanday bilimni o'zlashtirishda talabalardan idrok etish madaniyatiga ega bo'lish va o'quv materialini anglab yetish talab etadi. Pedagogik jarayonda talabalar tomonidan ilmiy bilimlarning ma'nosini yetarli darajada tushunmay, faqat tovushlar birligi sifatida qabul qilinishi va yodlab olinishi xavflidir.

III. Bilimlarni o'zlashtirish jarayonining tuzilishi. Talabalar o'quv idrok etish faoliyatlarini boshqarishga o'rganib olish uchun bilimlarni o'zlashtirish jarayoni tuzilishini yaxshi tasavvur etish, talabalar tomonidan bilimlarning egallash bosqichlarini bilish zarur (13-rasm):

Birinchi bosqich **idrok** etish hisoblanadi. Psixologiyadan ma'lumki, idrok etish aniq maqsadga yo'naltirilgan anglash jarayoni bo'lib, u tanlash xususiyatiga ega. SHuning uchun birinchi navbatda talabalarga mavzuni, ya'ni, ularning nimani o'rganishlari (masalani qo'yish)ni tushuntirib berish kerak. SHu asosida o'quv materialini bilan dastlabki tanishish amalga oshiriladi. U haqiqiy mavjud yoki hayoliy predmet, hodisa, vaziyatlarni kuzatish, mumkin bo'lgan tajribalarni o'tkazishdan iborat bo'ladi. Birinchi bosqich talaba qaysi hodisa va voqealarni, predmetlarni o'rganish haqida yetarlicha tasavvurga ega bo'lganida va o'quv masalasini tushunib yetganda yakunlanadi.

Ikkinchi bosqich – **o'quv materialini anglab yetish**. U ma'lumotlarning nazariy jihatlarini ajratib olish va analiz qilishdan iborat. Bunda asosiy mazmuni topish, tushunchani ajratib olish, ularning belgilarini asoslab berish, tushuntirish materialini xususiyatini aniqlab olish, misollar va tushuntiruvchi dalillar to'plamini o'rganib chiqish kerak. Bu vaziyatda bilimlar o'rtasidagi tizimlilik muhim ahamiyatga ega. Unda talaba eng **asosiy, ikkinchi darajali hamda qo'shimcha, tushuntiruvchi elementlarni** ajratib ko'rsatsin. Talaba o'quv masalasini yechish usulini tushunsa, bilimlar o'rtasidagi tizimni anglab yetsa, ushbu bosqich yakunlangan sanaladi.

Uchinchi bosqich – **eslab qolish va mustahkamlash**. Bu bosqich o'zlashtirilgan bilimlarini uzoq vaqt davomida saqlab qolishdan iborat. Unda idrok etish faoliyati ko'proq mashqlar, mustaqil reproduktiv va ijodiy masalalar xususiyatiga ega bo'ladi. Nazariy material, tushuncha, qoida, isbotlar turli xil mashqlarda takrorlanadi. O'qituvchi talabalar topshiriqlarni tushunib bajarishlarini kuzatib borishi kerak. Ular matnlarni mexanik ko'chirib olishlari, topshiriqlarni bajarishlari, qoida va tushunchalarni chuqur anglab yetmay bajarishlari mumkin. Bosqich yakunida talabalar nazariy

materiallarni biladilar va ulardan mashqlarni bajarish, masalani yechish, teoremani isbotlashda foydalanishni biladilar. Ularda o'quv malakalari va ko'nikmalari shakllantirilgan bo'ladi.

To'rtinchi bosqich **bilim, ko'nikma va malakalarni amaliy faoliyatda qo'llashdan** iborat bo'ladi. Bilimlarini qo'llash o'rganilayotgan materialning mazmuni xususiyatiga qarab faoliyat turli shakllari va ko'rinishlarida amalga oshirilishi mumkin. Bu o'quv mashqlari, laboratoriya ishlari, tadqiqot topshiriqlari, maktab yer maydonidagi ishlar bo'lishi mumkin.

IV. Talabalarning bilim o'zlashtirish darajalari. 1. Reproduktiv faoliyatda o'zlashtirilgan bilim, ko'nikma, malakalar, ularning algoritmlari va qoidalari faqat har xil ko'rinishlarda qayta ishlab chiqiladi (ta'limda aynan qayta gapirib berishdan tortib, o'xshash vaziyatlarda bir oz o'zgartirib aytishgacha), o'quv predmetida dastlab bilib olingan ma'lumotlarga talaba faoliyat davomida biror yangi axborot qo'shmaydi. Algoritmik harakatlar, ya'ni, yaxshi tanish sharoitlarda va aniq tasvirlangan qoidalarga binoan harakat qilish reproduktiv faoliyat uchun xarakterlidir. Masalan, talaba umumiy ta'lim, ixtisoslik predmetlari bo'yicha o'quv qo'llanmalarida barcha masalalar (vazifalar)ni ilgari o'zlashtirilgan (bilingan) qoidalar va algoritmlarga binoan yechadi, talabaning bunday faoliyati reproduktivlik doirasidagi harakatlardir.

2. Mahsuldor faoliyat jarayonida talaba har doim o'quv predmetidan o'zlashtirib olinganiga nisbatan yangi harakat – bilim, ko'nikma, malakalar yaratadi, ya'ni o'quv qo'llanmasining mazmunidan farq qiladigan yangi axborotni yuzaga keltiradi. Yangi axborotni yaratish ham doimo izlanuvchanlik faoliyatida oldingi tajribaga tayanadi.

3. Reproduktiv va mahsuldor faoliyatlar o'zaro bog'langan bo'lib, bilim egallashdagi ikki bosqichdir. Talaba ham reproduktiv, ham mahsuldor faoliyatga doir harakatni har bir masalani yechish jarayonining elementi sifatida bajaradi. Psixologik-pedagogika fanlarida masala deganda ma'lum harakat yordamida bajarish mumkin bo'lgan ma'lum bir maqsad tushuniladi. Shunday qilib, maqsad vaziyat va harakat masalaning komponentlari hisoblanadi. Reproduktiv va mahsuldor faoliyatni qo'llash komponentlari masalalarda ko'rsatilgan variantlarga bog'liq bo'ladi.

Bilimlarni o'zlashtirishning 1-darajasi (A I). Agar masalada uning yechishning maqsadi, vaziyati va harakati ko'rsatilgan bo'lsa, talabdan ushbu uchta komponent masalaning tuzilishidagi barcha komponentlarga mos kelishi haqida xulosa chiqarishgina talab etiladi, bu bilish faoliyati hisoblanadi. Talaba uni ob'yektlar, jarayonlar yoki harakatlar haqidagi ilgari o'zlashtirilgan axborotni qayta idrok qilgandagina bajara oladi. Bu algoritmik ko'rinishdagi faoliyatdir.

Bilimlarni o'zlashtirishning 2-darajasi (A II). Agar masala(vazifa)da maqsad va vaziyat berilgan bo'lsa, talabdan uni yechish uchun oldin o'zlashtirilgan (o'rganilgan) harakatni qo'llash talab etiladi, bu reproduktiv algoritmik harakat. Talaba uni – bu harakatni bajarishning oldin o'zlashtirilgan mo'ljali haqidagi axborotni mustaqil qayta tiklab va qo'llab bajaradi. Buni tipik masala deyiladi.

Bilimlarni o'zlashtirishning 3-darajasi (A III). Agar masala (vazifa)da maqsad berilgan bo'lib, lekin unga erishishning vaziyati noaniq bo'lsa, talabdan esa vaziyatni aniqlash (to'ldirish) hamda bu notipik masalani yechish uchun oldin o'zlashtirilgan harakatni qo'llash talab etilsa, bu evristik tipdagi mahsuldor harakat hisoblanadi. Talaba bunday faoliyatni tipik harakatning ilgaridan ma'lum mo'ljali asosini mustaqil o'zgartirish jarayonida o'zi uchun yangi axborotni topish va notipik masalani yechish uchun sub'ektiv yangi (HMA)ni qurish jarayonida bajaradi. Bu evristik faoliyat bo'lib, tayyor algoritm yoki qoidaga binoan bajarilmaydi, balki harakatning o'zi davomida yaratilgan yoki qayta o'zgartirilgan algoritm yoki qoidaga binoan bajariladi.

Bilimlarni o'zlashtirishning 4-darajasi (A IV). Agar vazifa (masala)da faoliyatning maqsadi umumiy tarzda ma'lum bo'lsa, maqsadga erishish uchun vaziyatni ham, harakatni ham ishlab topish talab etilsa, bu ijodiy tipdagi mahsuldor faoliyatdir, buning natijasida faoliyatning ob'yektiv yangi mo'ljali asosi yaratiladi. Faoliyatni bajarish jarayonida ob'yektiv yangi axborot olinadi. Bunda kishi o'ziga ilgaridan ma'lum bo'lgan sohada “qoidasiz” harakat qiladi, harakatning yangi qoidasini yaratadi, ya'ni ijodiy (tadqiqotchilik) faoliyatini bajaradi. Tadqiqotchilik va yaratuvchanlikni taqozo qiladigan faoliyatlar bunga misol bo'la oladi.

V. Ta'lim maqsadlarini oydinlashtirish. Jamiyatning ta'lim sohasidagi buyurtmasi (maq-sadi) umumiy tarzda “Ta'lim

to'g'risida"gi Qonuni, Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi va boshqa me'yoriy hujjatlarda o'z aksini topgan. Hatto o'quv dasturlarida ko'rsatilgan maqsadlar ham umumiy tarzda bir-ikkitadan jumladan iborat bo'ladi, ulardan aniq bir narsani anglash qiyin. Agar **jamiyat-davlat buyurtmasidan – ta'lim tizimining maqsad va vazifalariga, undan shu o'quv yurtining, o'quv pred-metining, uning bo'limlari, mavzulari, ayrim o'quv masalalarining maqsadi, vazifasiga** qarab borilsa, o'ziga xos **maqsadlar tizimi** (daraxti) hosil bo'ladi.

1. Maqsadni ta'lim mazmuniga binoan belgilash. O'qituvchi odatda mashg'ulotning maqsadini mashg'ulotning maqsadini "Birinchi bobning mazmunini o'zlashtirish", "Bobur lirikasini o'rganish" kabi belgilaydi. Bunda ta'lim maqsadi o'rganilayotgan predmetning, bilimning mazmunini ko'rsatadi. Maqsad bunday ifodalanganda ta'lim maqsadiga erishilganligini aniqlab bo'lmaydi. Keltirilgan misollardagi "maqsadlar" mavhum ulardan maqsadga erishilganligini o'lchab, aniqlab bo'lmaydi.

2. Ta'lim maqsadini o'qituvchi faoliyati orqali aniqlash. "Boburning badiiy-pedagogik merosini o'rgatish", "10 ichida qo'shish amaliga doir misollar ishlatish". Maqsadni bunday qo'yishda e'tibor o'qituvchining faoliyatiga qaratiladi. Bunda ham pedagog faoliyatining natijasini aniqlash qiyin.

3. Ta'lim maqsadini talaba shaxsining ruhiy, aqliy, axloqiy, estetik jarayonlari shaklida ifodalash. Masalan, "Voqelikni tahlil etish malaka-sini hosil qilish", "Ekologik hodisalarga qiziqishni shakllantirish" kabilar. Ta'lim maqsadini bunday umumiy tarzda belgilash o'quv yurti, o'quv fani yoki bir guruh o'quv predmetlari darajasida bo'lishi mumkin. Lekin ayrim mashg'ulot, darsning maqsadini bunday keng ifodalash foydasiz. Bunda ham mashg'ulotda qanday natijaga erishilganligini bilib bo'lmaydi.

4. Ta'lim maqsadini talabaning o'quv-bilish faoliyati orqali qo'yish. Mashg'ulotning maqsadi "Ijodiy tafakkurni shakllantirishga doir vazifalarni hal etish". Bir qarashda ta'lim maqsadini bunday qo'yish mashg'ulotni rejalashtirish va o'tkazishga aniqlik kiritganga o'xshaydi. Lekin bunda ham eng muhim narsa – mashg'ulotda ko'zda tutilgan natija e'tibordan chetda qoladi.

Pedagogik texnologiya tarafdorlarining fikricha, ta'lim maqsadlarini predmetning mazmuni, o'qituvchi yoki talaba faoliyati orqali belgilash **mashgulotdan kutiladigan natija haqida to'liq**

tasavvur bermaydi. Ta'lim natijasini talabanning ko'zga ko'rinadigan harakatlaridan, tashqi belgilaridan bilib olish mumkin. O'qituvchi ta'lim maqsadi – natijasini oydinlashtirish uchun kutilayotgan natijaning tashqi, kuzatiladigan belgilarini (harakat, nutq) yaqqol tasvirlashi lozim.

Ta'lim maqsadi talabanning harakatlarida aks etgan o'qish-o'qitish natijalari orqali ifodalanishi kerak va bu harakatlarni muallim yoki biror ekspert ko'rib, eshitib bilishi va o'lchashi mumkin bo'lsin.

Pedagogik texnologiya tarafdorlarining fikricha, ta'lim maqsadlarini predmetning mazmuni, o'qituvchi yoki talaba faoliyati orqali belgilash **mashg'ulotdan kutiladigan natija haqida to'liq tasavvur bermaydi. Ta'lim natijasini talabanning ko'zga ko'rinadigan harakatlaridan, tashqi belgilaridan bilib olish mumkin.** O'qituvchi ta'lim maqsadi – natijasini oydinlashtirish uchun kutilayotgan natijaning tashqi, kuzatiladigan belgilarini (harakat, nutq) yaqqol tasvirlashi lozim.

Pedagogik texnologiya taklif etayotgan **maqsadni belgilash** usulining mohiyati shundan iboratki, **ta'lim maqsadi, talabanning harakatlarida aks etgan o'qish-o'qitish natijalari orqali ifodalanishi kerak va bu harakatlarni muallim yoki biror ekspert ko'rib, eshitib bilishi va o'lchashi mumkin bo'lsin.**

Shunday qilib, pedagogika fanlarini o'qitish jarayonining mohiyati o'qituvchi va talabalarning aniq ta'limiy maqsadga erishishga yo'naltirilgan harakatlarida namoyon bo'ladi. Pedagogika fanlarini o'qitish ta'lim jarayonida belgilangan maqsadga erishishda ta'lim berish, rivojlantirish va tarbiyalash funksiyalari bajaradi. O'qituvchining bu jarayondagi faoliyati rejalashtirish, tashkil etish, boshqarish (rag'batlantirish), nazorat hamda natijalarni baholash va tahlil qilishdan iboratdir. Talabalarning faoliyati esa bilim olish va bu yo'lda o'quv harakatlarini tashkil etishga qaratiladi. O'quv faoliyatida bilimlarning o'zlashtirish jarayoni idrok etish, o'quv materialini anglab yetish, mustahkamlash, amaliy faoliyatida bilimlarini qo'llash kabi bosqichlar asosida amalga oshiriladi. Talabalar tomonidan o'zlashtirilgan bilimlar to'rtta darajaga ko'ra farqlanadi. O'qitish jarayonini izchil, oqilona tashkil etish, o'qituvchi va talabalar faoliyatini to'g'ri yo'lga qo'yishda ta'lim maqsadlarini oydinlashtirish muhim ahamiyatga ega. O'quv maqsadlari aniq

belgilansa kutilgan natijani qo‘lga kiritish va yuqori samaradorlikka erishish mumkin bo‘ladi.

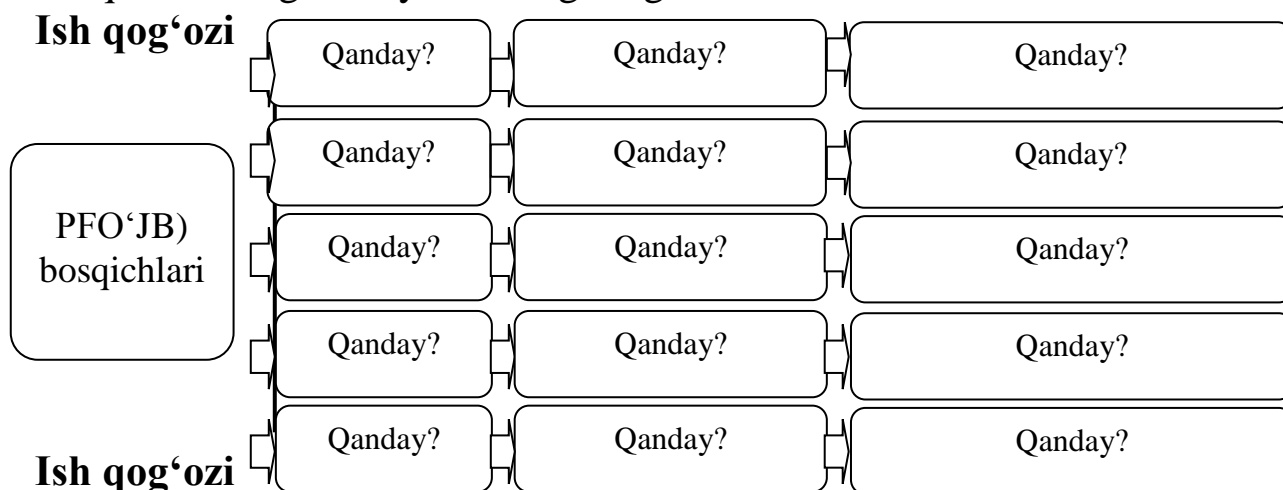
Xulosa qilib aytganda, pedagogika fanlarini o‘qitish jarayonida talabanning faoliyati o‘qituvchi rahbarligi ostida kechadi. O‘qituvchi faoliyatining vazifasi talabalarning ijtimoiy borliqni ongli va faol idrok etishga yo‘naltirilgan faoliyatlarini boshqarishdan iborat bo‘lib, bu jarayonning samarali kechishi uni to‘g‘ri rejalashtirish, oqilona tashkil etishga bog‘liq. Bunda talabalar faoliyatini nazorat, tashxis va tahlil qilish muhim ahamiyatga ega.

Nazorat savollari:

1. O‘qituvchi faoliyati qanday tuzilmaga ega?
2. Pedagogika fanlarini o‘qitish jarayonida talabalarning faoliyati nimalardan iborat bo‘ladi?
3. Bilimlarni o‘zlashtirish jarayoni qanday tuzilma orqali namoyon bo‘ladi?
4. Bilimlar necha bosqichda o‘zlashtiriladi?
5. Talabalarning bilimlari nechta darajada ko‘rinadi?
6. Ta‘lim maqsadlarini oydinlashtirish qanday ahamiyatga ega?

O‘quv topshiriqlari:

1. Quyidagi ish qog‘ozi yordamida “Qanday” metodi bo‘yicha pedagogik fanlarni o‘qitish jarayonini boshqarish (PFO‘JB) bosqichlarining mohiyatini belgilang.

2. Quyidagi ish qog‘ozi yordamida “Kontseptual jadval” metodi bo‘yicha talabalarning bilim o‘zlashtirish darajalarini yoriting.

Ish qog‘ozi

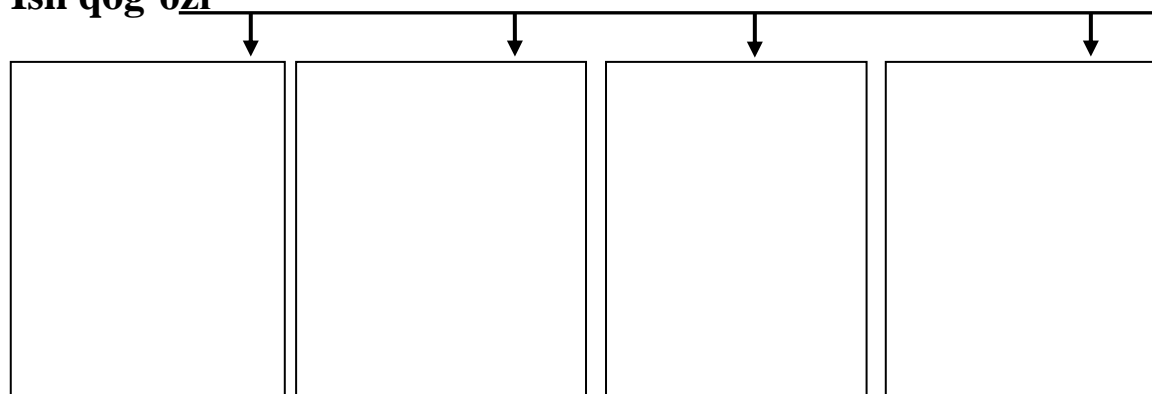
Talabalarning bilim o‘zlashtirish	Muhim belgi (tavsif)lar		
	1-belgi (tavsif)	2-belgi (tavsif)	3-belgi (tavsif)

darajalari			
1-darajasi (A I)			
2-darajasi (A II)			
3-darajasi (A III)			
4-darajasi (A IV)			

Quyidagi ish qog‘ozi (sxema) orqali ta’lim maqsadlarini oydinlashtirish imkoniyatini beradigan yo‘llarni yoriting.

Ta’lim maqsadlarini oydinlashtirish yo‘llarni

Ish qog‘ozi

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Педагогика / Дарслик. М.Тохтаходжаева ва б. Проф. М.Тохтаходжаева тахрири остида. – Тошкент: Иқтисод-молия, 2008.

2. Педагогика / Дарслик. Р.Мавлонова ва б. – Тошкент: Ўқитувчи, 2001.

3. Подласый И.П. Педагогика / Кн.1. – Москва: Владос, 2003. – С. 37-40.

4. Общая педагогика / Под. ред. В.А.Сластенина. Кн.2. – Москва: Владос, 2003. – С. 32-33.

5. Титов В.А. Общая педагогика / Конспект лекций. – Москва: Приор-издат, 2003. – С. 14-19.

5-§. MAVZU: PEDAGOGIK FANLARNI O‘QITISH MAZMUNI

1. Ta’lim nazariya (kontseptsiya)lari mazmuni.

2. Hozirgi zamon bosqichida ta’lim mazmunini belgilovchi muhim g‘oyalari (asoslar).

3. Pedagogik fanlar mazmunini tanlab olish tamoyil va mezonlari

4. Pedagogik fanlar mazmunini belgilovchi me'yoriy hujjatlar
5. Davlat ta'lim standarti

Tayanch tushunchalar: ta'lim nazariyasi, konsepsiyalar, empirizm, real yo'nalish, falsafiy ratsionalizm, pragmatik, emotsional qadriyat, differentsiyalashtirish .

1. Ta'lim nazariya (kontsepsiya)lari mazmuni. An'anaviy pedagogikada formal va moddiy ta'lim nazariyasi keng tanilgan. Bu nazariyalarning mohiyati nima va o'rta ta'lim mazmuniga qanday ta'sir etadi?

Formal ta'lim nazariyasiga Djon Lokk (XVII asr), Pestalotsi, Kant va Gerbart (XVIII-XIX asrlar) asos solganlar. XVIII asrning oxirlarida didaktik formalizm nazariyasi (kontsepsiyasi) vujudga keldi (bu nom E.Shmit va A.A.Nemeyerning «Printso'pi vospitaniya i obucheniya» asarida tilga olinadi). Kontsepsiya tarafdorlari ta'limni o'quvchilarning itidori va qiziqishlarini rivojlantiruvchi vositasi sifatida e'tirof etadilar. Keyinchalik bu ta'limot formal ta'lim nazariyasi sifatida shakllantirildi. Didaktik formalizm tarafdorlarining asosiy g'oyasi qadimiy olim Geraklit tomonidan aytilgan (ko'p bilim aqlni kuchaytirmaydi) fikrlariga asoslanadi. Keyinchalik bu g'oyani I.Kant va I.G.Pestalotsilar rivojlantirishdi. Ular o'qitishning asosli maqsadi, eng avvalo, o'quvchining iqtidorini rivojlantirish, o'quvchining to'g'ri tafakkur yuritishini kuchaytirish bo'lishi shart deb hisoblaydilar.

Ushbu nazariya tarafdorlari falsafiy ratsionalizm (lotinchada «rationals» - aqli)ga tayanadilar va bilim manbai aqldir, bilim faqat aqlning mustaqilligida tug'iladi, shu bois ta'lim o'quvchilarning ma'lum bilimlarni egallab olishlari emas, balki ularning aqlini o'stirish, ya'ni, analiz, sintez, mantiqiy fikrlash layoqatlarini rivojlantirish kabi vazifani hal etishi zarur deb hisoblaydilar. Ularning fikricha, fikrlashni rivojlantirish vositasi tillar, ayniqsa, qadimiy yunon va lotin tili, shuningdek, matematikani o'rganish lozim. Formal ta'lim elementlaridan hozirgi kunda ham foydalaniladi. Angliyadagi grammatik maktablarda ushbu nazariya g'oyalari asosida ish ko'riladi.

XVII asr oxiri – XIX asr boshlarida moddiy ta'lim nazariyasi jadal rivojladi. Nazariyaning paydo bo'lishiga sanoat va uning ilmiy-texnik asoslari rivojlanishi asos bo'lib xizmat qildi. Binobarin, sanoatning jadal rivojlanishi tabiiy fan, texnik va amaliy tayyorgarlikka ega bo'lgan odamlarni tayyorlash masalasini kun

tartibiga olib chiqdi. Pedagogika tarixida bu nazariya (kontseptsiya) didaktik materializm nazariyasi sifatida ham mashhurdir. Ushbu nazariya tarafdorlari (ularni “entsiklopedistlar” deb ham ataganlar), xususan, ingliz shoiri va tarixchisi Dj.Milton, nemis pedagogi N.B.Besedovlar maktabning asosiy maqsadi o’quvchilarga bilimlar berish deb hisoblaganlar hamda o’zlari o’qitadigan fanga iloji boricha ko’proq materiallarni kiritishga intilganlar. Maktab ta’limi mazmunini shakllantirishga bunday yondoshishning samarasi kam bo’lib chiqdi, chunki o’quvchilarga juda ko’p axborotlar beriladi. Natijada axborotlar qisman va yuzaki o’zlashtiriladi.

Bu nazariyaning boshqa tarafdorlari empirizm g’oyalari ilgari suradilar (lotincha «empiria» - tajriba). Faylasuf-empiristlar, xususan ingliz faylasufi G.Spenser (1820-1903 yillar) bilish tajriba chegarasidan chiqa olmaydi va bilim manbai fag’at tajriba hisoblanadi, deya ta’kidlaydilar. Bundan quyidagi pedagogik xulosalar chiqariladi: o’quvchilarni asosan tabiiy-ilmiy bilimlar bilan qurollantirish kerak, ta’lim materiallarini tanlash uchun esa hayotga, kelajakda o’quvchilarning amaliy faoliyatlari uchun zarur bo’lgan bilimlarga murojaat qilish kerak. Moddiy ta’lim nazariyasi real yo’nalish deb ataluvchi maktab ta’limi asosini tashkil etadi. Masalan, XIX asr oxirlari XX asr boshlarida Rossiya, va Turkistonda real gimnaziya va real bilim yurtlarida o’qitish qadimgi va g’arbiy Yevropa tillarini o’rganishga emas, balki tabiiy-ilmiy fanlar (matematika, fizika, ximiya va boshqalar) hamda amaliy xususiyatli fanlarni o’zlashtirishga asoslangan.

Formal va moddiy ta’lim nazariyalarini K.D.Ushinskiy va A.Avloniy ham juda asosli tanqid qiladilar. K.D.Ushinskiy bilimlarni o’zlashtirishdan uzoq bo’lgan formal deb ataluvchi rivojlanish o’ylab topilgan yolg’on deb aytadi. Har bir fan biror-bir boshqa narsa bilan emas, odamni o’zining mazmuni bilan rivojlantirishini ta’kidlaydi. SHunday ekan, maktab faqatgina rivojlantiribgina qolmay, balki ularning keyingi faoliyatlarida foydali bo’ladigan bilimlarni ham berishi kerak. O’zbek pedagogi Abdulla Avloniy ham (1878-1934 yillar) ana shunday fikrni bildirgan. U o’zining “Turkiy guliston yohud axloq” nomli asarida “... bilim bizning aqlimizni va bizning xotiramizni qilich kabi o’tkir qiladi. Bilim, fanni egallash taraqqiyot yo’lida bizning ilgari qadam tashlashimiz shartidir.... Bilimsiz odam bu mevasiz daraxtga o’xshaydi” deb yozadi. SHu bilan bir vaqtda A.Avloniy fanni o’zlashtirishga faqatgina xayoliy amaliyoti uchun

utilitar (foydali) yaroqliligi nuqtai nazaridan yondoshish mumkin emas deb hisoblaydi. U hayot bilan to'g'ridan-to'g'ri bog'liq bo'lmagan bilimlar ham bor va ular amaliy bilimlardan kam bo'lmagan ahamiyatga ega deb hisoblaydi. Misol uchun qadimgi tarixdan amaliy faoliyatda foydalanib bo'lmaydi, lekin uni o'rganish kerak va foydalidir: uni (tarixni) bilish o'quvchilarning bilimlarini kengaytiradi, dunyoqarashni shakllantiradi.

XX asr boshlarida chet el va ayniqsa amerika pedagogikasida maktab ta'limi masalalari bo'yicha pragmatik (yunoncha «pragma» – harakat, amaliyot) g'oyasi keng tarqaldi. Pedagogikada mashhur pragmatizm tarafdori Djon Dyun (1859-1952 yillar) maktab ta'limining o'z kontsepsiyasini yaratishga ko'p urindi. Bu yo'nalishlar vakillari (Dj.Dyun, G.Kershenshteyner) o'qitish bu o'quvchining “tajribasini qayta tashkil etish” uzluksiz jarayoni deb hisoblaydilar.

O'qitishni Dyun kundalik hayotdan olingan amaliy masalalarni hal etishga oid bolalar faoliyatini tashkil etish sifatida tushunadi. Bu nazariyaning asosiy boshlang'ich qoidalari quyidagilardan iborat deb hisoblangan: “Oldindan tuzilgan o'quv kurslari kerak emas”, “O'qitish materiallarini bolaning tajribasidan olish kerak”, “Bola o'qitishning sifati kabi miqdorini ham belgilashi kerak”, “Bajarish yordamida o'qitish – maktabda asosiy metod”. Shunday qilib, Dyun maktabda ta'lim va alohida fanlar aniq belgilangan mazmuni zarurligini rad etadi, ilmiy ta'limni tan olmaydi va o'qitishni tor hamda o'quvchilarning qiziqishlariga asoslangan praktitsizmidan iborat hisoblaydi.

Mazkur nazariya asosida uning izdoshi Uilyam Kilpatrik 20-yillarda “o'qitishning loyihali tizimi” (yoki loyihalar metodi)ni ishlab chiqdi, uning mazmuni o'z qiziqishlaridan kelib chiqib bolalar o'qituvchi bilan birga qandaydir amaliy masalaning yechimini loyihalashtirishlaridan iborat. Misol uchun, o'yinchoq uychaning qurilishi amaliy faoliyatga kiritiladi va uning davomida til, matematika, boshqa fanlari bo'yicha u yoki bu ma'lumotlarni bilib oladilar. Bu nazariya ommaviy maktabda ta'lim darajasini pasaytirishi mumkinligini tushunish qiyin emas.

Amerikalik pedagoglar I.Adler, Dj.Brunner va boshqalar Dyun nazariyasi amerika maktablari rivojlanishini ortga tortganini aytadilar va ta'limni modernizatsiyalashtirish hamda takomillashtirish yo'llarini izlaydilar.

Ko'plab pedagoglar - A.Disterveg, K.D.Ushinskiy, M.Behbudiy va A.Avloniylar maktab ta'limiga taalluqli ko'plab qimmatli g'oyalarni ilgari surganlar. Ular xalq maktablari, yangi usulli maktabda ta'lim darajasini oshirish, tabiiy-ilmiiy fanlar va gumanitar fanlar birligi tarafdori edilar.

Bugungi kunda turli ta'lim kontseptsiyalari mavjud. Kontseptsiyalardan biri ta'lim mazmunini ta'lim muassasalarida o'rganiladigan fanning pedagogik moslashtirilgan asoslari sifatida talqin qiladilar. Bu yerda shaxsning ijodga qobiliyati, erkin tanlashni amalga oshira bilishi, odamlarga haqqoniy munosabatlarda bo'lishi kabi sifatleri chetda qolib ketadi. Ushbu yondoshish o'quvchilarni fan va ishlab chiqarishga jalb etishga qaratilgan, lekin demokratik jamiyatda mustaqil hayotga yo'naltirishga emas. Amalda odam bu yerda ishlab chiqarish omili sifatida ishtirok etadi (avtoritarizm).

Boshqa bir kontseptsiya ta'lim mazmunini o'quvchi o'zlashtirishi kerak bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalar majmui sifatida qaraydi. Bu kontseptsiya mualliflari bilim va malakalarni egallab olish odamga zamonaviy jamiyatda mos ravishda hayot kechirishga imkon beradi deb hisoblaydilar. Odamdan faqatgina u bilishi va bajara olishini talab etish yetarli. Bunday holatda ta'limga talablar ham quyidagicha bo'ladi: o'sib kelayotgan avlodga ona tili, matematika, fizika va boshqa fanlar bo'yicha bilim va malakalar berish zarur.

Milliy umumiy o'rta ta'lim maktabi hozirgi zamon sharoitlarida rivojlanishi uchun bu yetarli emas. Jamiyatning o'quvchilardan faqat ma'lum o'quv fanlari mazmunini emas, balki ularda iroda kuchi, o'z harakatlari uchun, jamiyat va mamlakat taqdiri uchun mas'uliyatli, atrof-muhitni himoya qilish; millatchilik va diniy aqidaparastlikka yo'l qo'ymaslik va shu kabi sifatleri rivojlantirishni talab etadi. O'zbekiston Respublikasining «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi» (1997) da zamonaviy ta'lim mazmuni ijodiy, mustaqil fikrlovchi demokratik jamiyat fuqarosini shakllantirish vazifalariga mos kelishi kerak deb yozib qo'yilgan.

Rossiya ta'lim akademiyasi (RAO) haqiqiy a'zosi V.V.Kraevskiy tomonidan ilgari surilgan kontseptsiyada qayd etilishicha, ta'limning asosiy ijtimoiy vazifasi ajdodlar tomonidan to'plagan tajribalarni avlodlarga uzatish hisoblanadi.

Mazkur kontseptsiya mazmunida ta'lim mazmuni quyidagi to'rtta tashkiliy elementlardan iborat bo'ladi:

- idrok etish faoliyatini amalga oshirish usullari qayd etilgan shaklidagi idrok etish faoliyati (bilimlar);

- amaliy faoliyatni amalga oshirish usullari shaklida qayd etilgan amaliy faoliyat tajribasi (ko'nikma va malakalar);

- muammoli vaziyatlar, nostandart vaziyatlarda yangi masalalarni hal etish shaklida ijodiy faoliyat tajribasi;

- atrof-muhitga, bir-biriga, emotsional qadriyatli munosabatlar tajribasi, ya'ni, emotsional, axloqiy, estetik tarbiyalash.

Mazkur elementlar o'zaro bog'liq va bir-biriga asoslangandir. Mamlakalar bilimlarsiz bo'lishi mumkin emas. Odamning ijodiy faoliyati bilimlar va ko'nikmalar mazmunli ma'lum materialida amalga oshiriladi. Ma'naviy-axloqiy tarbiyalilik odam yashaydigan jamiyatining xulq ko'nikma va malakalarini egallab olganligini ko'zda tutadi. Ijtimoiy tajribaning bu elementlarini o'zlashtirish odamga jamiyatda muvaffaqiyatli yashash, yaxshi bajaruvchi bo'lish bilan birga mustaqil harakat qilish, jamiyatni o'zgartira olish, ijtimoiy taraqqiyotga o'z hissasini qo'sha olishga imkon beradi. SHuning uchun umumiy o'rta, o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi birinchi navbatda, hayotga tayyorlaydi, ikkinchidan, inson ushbu tartibga o'z hissasini qo'shish, xatto uni qayta tuzishga ham qodir bo'ladi. Akademik V.V.Kraevskiyning kontseptsiyasi o'qituvchini o'quvchilar ongida umuminsoniy va milliy qadriyatlar tizimi, odamlarga insonparvarlik munosabatini shakllantirish, erkin fikrlovchi, barkamol rivojlangan shaxsni shakllantirishga qaratilgan maxsus faoliyatga yo'naltiradi.

2.Hozirgi zamon bosqichida ta'lim mazmunini belgilovchi muhim g'oyalar (asoslar). Ta'lim mazmuni – bu jamiyatning shaxsni ma'naviy rivojlanishi darajasiga qo'yilgan talablar, jamiyatning ijtimoiy tajriba va madaniyatini aks ettirgan ijtimoiy buyurtmasi modelidir. Ijtimoiy tajriba quyidagi to'rt element bilan tavsiflanadi:

- inson tabiat, jamiyat haqidagi bilimlari

- faoliyatning ko'nikma, malaka va usullari;

- yangi vazifalarni hal etish bo'yicha ijodiy faoliyat tajribasi;

- atrofdagilar bilan o'zaro emotsional (hissiy) – qadriyatli munosabatlar tajribasi.

Shularga muvofiq zamonaviy didaktika g'oyalariga ko'ra ta'lim mazmunining tarkibida quyidagilar o'z aksini topadi: 1) olam haqidagi bilimlar; 2) faoliyatni amalga oshirish usullari tajribasi; 3)

ijodiy faoliyat tajribasi; 4) atrof-muhitga emotsional (hissiy) qadriyatli munosabat tajribasi.

Bilim va ko'nikmalar ijodiy faoliyat asosi bo'lib qolishi mumkin, lekin unga tayyorlikka kafolat bo'la olmaydi. Ijodga, ta'limning o'ziga xos turi sifatida maxsus o'qitish kerak bo'ladi. Atrof-muhitga emotsional-umumiy munosabatda bo'lish u haqida bilish, lekin ularga to'g'ridan-to'g'ri bog'liq bo'lmaslikni nazarda tutadi. Uni rivojlantirish uchun o'qitish jarayonida maxsus ishlash olib berish zarur.

Ilmiy asoslangan ta'lim mazmunini qanday aniqlash mumkin? Ta'lim mazmuniga nima ta'sir ko'rsatadi? U nimaga bog'liq bo'ladi?

Ta'lim mazmunini aniqlovchi asosiy omillar quyidagilardan iborat bo'ladi:

- fan, texnika, madaniyatning jamiyatda rivojlanganligi darajasi;
- ta'limning maqsad va vazifalari;
- o'quvchilarning yoshi xususiyatlari;
- o'quvchi shaxsining ehtiyojlari.

Umumiy o'rta va o'rta maxsus ta'lim mazmuni o'quvchilarda atrof-muhit haqida umumiy tasavvurlarni hosil qilishi, ularni o'zlarining amaliy faoliyatlari uchun zarur bo'lgan bilimlarni izlashg va bu bilimlarni hayotiy muammolarni hal etishda qo'llashga o'rgatishi kerak. Ta'lim mazmuni o'quv rejalari, o'quv dasturlarida, darsliklarda aks ettiriladi,

XX asr 80-yillarida amaliy qo'llanilgan o'rta umumta'lim maktabi namunaviy o'quv rejalari maktabni yangilash vazifalariga, o'quv-tarbiyaviy jarayonni hozirgi zamon talablari asosida tashkil qilishga mos kelmas edi. Bu o'quv rejasining eng asosiy kamchiligi – uni shakllantirishning haddan tashqari markazlashtirilishidir, bu esa maktablarning hammasi bir xil bo'lishi, taklif etilayotgan ta'lim idealining bir xilligiga olib keladi, unda shaxs, jamiyat va davlatning turli ta'limiy talablari hisobga olinmaydi; ko'p predmetlilik, o'quvchilarga vazifalar ortiqchalik, og'irlik qiladi va ta'lim mazmunining sun'iy qisqaligi, aralashligi yuzaga keladi; bu ta'limning texnokratik yo'nalishi uning insonparvarlik va madaniy, badiiy-yaratuvchilik rolini yo'qotishiga olib keladi. O'quv rejasining ana shu va boshqa ko'plab kamchiliklari didakt olimlar va amaliyotchilar tomonidan keskin va haqli ravishda tanqid qilindi.

1991 yilda O'zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishgach, uzluksiz ta'lim tizimini takomillashtirishga kirishildi. Bunday

sharoitlarda ta'lim, yangi demokratik davlat barpo etish, madaniy va ma'naviy tiklanish, demokratik jamiyat va bozor munosabatlari shakllanishi, milliy fan va texnikaning rivojlanishini dunyo standartlari talablari darajasiga ko'tarishning asosi bo'lib qolishi kerak.

Umumiy o'rta ta'lim, o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi mazmuniga talablar ta'limni rivojlantirish davlat strategiyasi bilan belgilanadi. Bu strategiya respublikaning «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi»da belgilangan (1997 yil), ta'limni tubdan isloh qilish, rivojlangan demokratik davlatlar darajasida yuqori malakali kadrlar tayyorlash bo'yicha milliy tizimni yaratish hisoblanadi. Ta'lim mazmunida quyidagi ikki jihat ko'zga tashlanadi: milliylik va umuminsoniylik.

Hozirgi sharoitda o'rta maktab, akademik litsey va kasb-hunar kollejlari uchun ta'lim mazmuni (o'quv rejalari)ni ishlab chiqishda ta'lim mazmunida quyidagi g'oyalar yetakchi o'rin tutadi:

- 1) insonparvarlashtirish;
- 2) integratsiya;
- 3) standartlashtirish;
- 4) ko'p bosqichlilik;
- 5) axborotlashtirish;
- 6) individuallashtirish;
- 7) ketma-ketlik.

Ta'lim mazmunini insonparvarlashtirish ta'lim muassasasining o'quvchiga e'tibor qaratishi, uning shaxsi, xohish-istak va qiziqishlarini hurmat qilishi, birinchi navbatda o'quvchilarning qobiliyatlarini rivojlantirish, ularning mustaqil hayotda o'z yo'llarini topib olishlari uchun sharoit yaratishni ko'zda tutadi. Insonparvarlashtirish gumanitar va tabiiy fanlarni optimal nisbatlarda bo'lishi, matematik, biologik, texnik kurslar mazmunini insoniylik haqidagi bilimlar bilan boyitishni ko'zda tutadi. Ta'lim mazmunida insonparvarlik g'oyalarining aks etishi o'quvchilarda fikrlash layoqatining shakllanishiga yordam beradi.

Ta'limni insonparvarlashtirish bu ta'lim tizimi va butun ta'lim jarayonini har bir inson huquqlarini hurmat qilish, pedagoglar o'rtasida o'zaro hurmatga asoslangan munosabatlarni rivojlantirish, ularning sog'liqlarini saqlash va mustahkamlash, shaxsiy qadr-qimmatlarining his etishlarini ta'minlash va shaxsiy imkoniyatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Ta'limni insonparvar (gumanitar)lashtirish yangi tayanch o'quv rejasining ikkinchi muhim g'oyasidir. Ta'limni gumanitarlashtirish birinchi navbatda tayanch o'quv rejasida gumanitar fanlar hajmini oshirishda o'z ifodasini topadi (50 % dan ko'proq). Bu xususan estetik tarbiyani tashkil etishga o'quv vaqtini ikki barobar ko'paytirishga imkon beradi. Gumanitarlashtirish – bu ta'limning bosqichi va turidan qat'iy nazar asosiy ijtimoiy muammo - inson farovonligi muammosini hal etishga imkon beruvchi ta'lim mazmunini o'zlashtirishga yo'naltirishdir.

Ta'lim yangi mazmunini ishlab chiqishning uchinchi g'oyasi – ta'limni differentzialashtirish. Bu yo'nalish majburiy kurslar bilan birga katta sinflarda chuqurlashtirilgan va ixtisoslashtirilgan o'qitish, fanlarni tanlash asosida olib borishni ko'zda tutadi. Sinfda, sinflar o'rtasida hamda turli yoshdagi o'quv guruhlarida fakultativ kurslarni individual, guruhli mashg'ulotlar hamda qiziqishlariga ko'ra to'garaklarni rivojlantirish ham ko'zda tutiladi. Differentialsatsiyalash – bu zamonaviy sharoitda ta'limni rivojlantirish umumiy yo'nalishi hisoblanadi. Respublikada o'tgan asrning 90-yillarida ta'limni differentialsatsiyalash maqsadida ixtisoslashtirilgan maktablar va sinflar (fizika, ximiya, matematika, chet tillarini chuqur o'rganish bilan) litseylar, gimnaziyalar ochildi.

1997-yilda O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi XI sessiyasida O'zbekiston Respublikasining “Ta'lim to'g'risida”gi +onuni va “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi”ning qabul qilinishi ta'lim tizimini rivojlantirishda yangi bosqich bo'ldi. Davlat ta'lim standartlari talablaridan kelib chiqib ta'lim dasturlarining yangi avlodi ishlab chiqildi.

Kurslarni integratsiyalashtirish ta'limning yangi mazmunini ishlab chiqishga qaratilgan yana bir g'oya o'quvchilarda dunyoni yaxlit tasavvur qilish layoqatini rivojlantirishda umumlashtiruvchi, dunyoqarashni shakllantirish imkonini beruvchi integrativ fanlarni yaratish muhim ahamiyat kasb etadi.

Yangi yagona (tayanch) o'quv rejasida integratsiyalash hisobiga o'quv fanlari soni kamaytirildi, soatlarning umumiy hajmi ixchamlashtirildi. Xususan, “Tarix” fani umumiy tarix va O'zbekiston xalqlari tarixiga asoslanadi.

Standartlashtirish – bu majburiy o'quv fanlari to'plamini soatlari aniq belgilangan hajmini belgilash. Ta'lim standartlari yordamida ta'lim muassasalarida o'quv ishlarining normativlari

moslashtiriladi, o'quvchilar bilimlarini baholashning yagona mezonlari ishlab chiqiladi.

Ko'p bosqichlilik – bu ta'limning har bir bosqichida o'quvchining imkoniyat va qiziqishlari darajasiga javob bera oladigan bilim darajasiga erishish imkonini beruvchi ko'p bosqichli ta'lim jarayonini tashkil etishdan iborat. Turli bosqichlarning har birida o'qitishning yakuniy holati ta'limning sifatli yakunlanganligi hisoblanadi.

Fundamentallashtirish – shaxs (o'quvchi)ni ijtimoiy faoliyatiga nazariy va amaliy jihatdan tayyorlashni kuchaytirish. Bu yerda maktab bo'lsa ham, litsey, kollej yoki oliy o'quv yurtining ta'lim tizimi, o'quv rejasi, barcha fanlar bo'yicha ilmiy-nazariy bilimlarni chuqur va tizimli o'zlashtirishga alohida ahamiyat beriladi.

Ta'limni axborotlashtirish o'quvchilarni o'qitish jarayonida hisoblash texnikasi va axborot texnologiyalaridan ommaviy va keng foydalanish bilan bog'liq bo'ladi. Ta'limni axborotlashtirish oxirgi o'n yillikda keng tarqaldi, buning boisi shuki, zamonaviy video-radiotexnika va kompyuterlarning ta'lim tizimida qo'llanilishi mumkin bo'lganligi hamda foydalanish nisbatan oddiyligidir.

Individuallashtirish ta'lim-tarbiya jarayonida o'quvchi va o'qituvchilar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning hamma turlaridan foydalangan holda ularning individual xususiyatlarini hisobga olish va rivojlantirish demakdir.

Uzluksizlik jamiyat hayotining tez o'zgarib borishi odamni doimiy ravishda ta'lim olish (mustaqil ta'lim olish)ga undovchi jarayon mohiyatini anglatadi.

3. Pedagogik fanlar mazmunini tanlab olish tamoyil va mezonlari. Pedagogik fanlar mazmunini shakllantirish quyidagi umumiy tamoyillarga muvofiq amalga oshiriladi:

1. Ta'lim mazmunining barcha elementlari barcha bosqichlarda jamiyat, fan, madaniyat va shaxs rivojlanishi talablariga mos bo'lishi tamoyili. Bu tamoyil ta'lim mazmuniga an'anaviy bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalar bilan birga jamiyatning rivojlanganligi, ilmiy bilim, madaniy hayot darajasi va shaxsning rivojlanish imkoniyatlarini aks ettiruvchi fanlarni kiritishni talab etadi.

2. Ta'limning yagona mazmunli va protsessual tomoni tamoyili. Bu tamoyil ta'lim mazmunini tanlashda bir tomonlama ilmiy yo'nalishni rad etadi. U aniq bir o'quv jarayonini amalga

oshirish bilan bog'liq pedagogik haqiqatni hisobga olishni ko'zda tutadi. Bu umumiy o'rta va o'rta maxsus ta'lim mazmunini loyihalashtirishda uni berish va o'zlashtirish tamoyillari hamda texnologiyasi, o'zlashtirish darajasi va u bilan bog'liq harakatlarni hisobga olish kerakligini anglatadi.

3. Ta'lim mazmunining yaxlit tuzilishi tamoyili. Bu tamoyil ta'lim tizimining turli bosqichlarida nazariy bilimlarning berilishi, o'quv fani, o'quv material, pedagogik faoliyat, o'quvchi shaxsi kabi tashkil etuvchilarining o'zaro mosligini ko'zda tutadi.

Oxirgi yillarda ta'lim mazmunini tanlash gumanitarlashtirish va fundamentallashtirish kabi tamoyillar yetakchi o'rin egallamoqda. Bu umumiy o'rta va o'rta maxsus ta'lim shaxsning insonparvarlik madaniyatini shakllantirishga yo'naltirilgan bo'lishini anglatadi. Insonparvarlik madaniyati birinchi navbatda bilim, hissiyotlar madaniyati, muomala va ijodiy harakatlar uyg'unligidir.

4. Ta'lim mazmunini insonparvarlashtirish tamoyili. Bu tamoyil birinchi navbatda o'quvchilarning umuminsoniy va milliy madaniyatni faol ijodiy va amaliy o'zlashtirishlari uchun sharoitlar yaratish bilan bog'liqdir. Buning uchun gumanitar g'oyalar umumiy ta'lim mazmuniga singdirilishi kerak. Bu esa o'z navbatida gumanitar va tabiiy-ilmiy fanlarning o'zaro bog'liqligi va o'zaro munosabatlari tamoyilining o'zgartirilishini talab etadi, uning asosini shaxsga e'tibor qaratish tashkil etishi zarur.

5. Ta'lim mazmunini fundamentallashtirish tamoyili ta'limni gumanitarlashtirishdagi to'siqlarni yo'qotishga imkon beradi (an'anaviy pedagogikada uni ilmiylik, tushunarlik va tarixiylik tamoyili sifatida qaraladi). U gumanitar va tabiiy-ilmiy bilimlarni birlashtirish, ketma-ketlikni o'rnatish va fanlararo aloqalarni o'quvchilarning idrok etish va amaliy faoliyat metodologiyasi mohiyatini anglab yetishlariga tayanishni talab etadi.

6. Ta'lim mazmunining ketma-ketligi tamoyili, bu tamoyil ta'lim mazmunini o'sib boruvchi yo'nalishda rejalashtirishdan iborat bo'lishini anglatadi, bunda birinchi navbatda har bir yangi bilim avvalgisiga tayanadi va undan kelib chiqadi.

7. Ta'limning mazmuni muntazamligi tamoyili, ushbu tamoyil o'rganilayotgan bilimlar va shakllantirilayotgan malakalarni yagona tizimdagi o'rni, umumiy o'rta va o'rta maxsus ta'lim, barcha o'quv kurslari va yaxlit mazmunning bir-biriga hamda umuminsoniy, milliy madaniyat tizimiga kiruvchi tizim sifatida ko'rishni ko'zda tutadi.

8. Ta'lim mazmunining o'quvchilar yoshlari imkoniyatlariga mosligi tamoyili o'quvchilarning yosh darajasi va tayyorgarligini ko'zda tutadi. Ularga o'zlashtirish uchun u yoki bu bilimlar va malakalar tizimi o'zlashtirish uchun taklif etiladi.

Umumiy o'rta va o'rta maxsus ta'limning mazmunini shakllantirish ko'rib chiqilgan tamoyillarini zamonaviy o'rta maktablar va akademik litseylari uchun tanlab olish quyidagi mezonlar bo'yicha amalga oshiriladi:

- erkin fikrlovchi shaxsning rivojlanishi va uning madaniyatini shakllantirish masalalari mazmunini yaxlit aks ettirish;
- ilmiy va amaliy ahamiyati;
- ta'lim mazmunining murakkabligi, o'quvchilar imkoniyatlarining mavjud o'quv dasturlariga mosligi;
- ta'lim hajmining uni o'rganishga ajratiladigan vaqtga mosligi;
- maktab hamda litseylar bazasining zamonaviy talablarga javob berishi;
- umumiy o'rta ta'lim mazmunini qurishda xalqaro tajribalarni hisobga olish.

3. Pedagogik fanlar mazmunini belgilovchi me'yoriy hujjatlar.

Ilmiy pedagogik adabiyotlarda ta'lim mazmunini shakllantirishning quyidagi uch bosqichi ko'rsatiladi:

- 1) umumiy nazariy bosqich;
- 2) o'quv bosqichi;
- 3) o'quv materialini o'zlashtirish bosqichi, ya'ni, ta'lim mazmunining o'quv rejasi, o'quv dasturi va darsliklar kabi me'yoriy hujjatlarda o'z ifodasini topishi.

Umumiy o'rta, o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi mazmuni davlat ta'lim standarti, o'quv rejalari mazmunida namoyon bo'ladi. O'quv rejalari quyidagilardan iborat: tayanch, namunaviy va maktab o'quv rejasi.

Umumiy o'rta hamda o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi muassasalari (akademik litsey va kasb-hunar kollejlari) uchun tayanch o'quv rejasi davlat ta'lim standartining tashkiliy qismi hisoblangan asosiy me'yoriy hujjat bo'lib, u namunaviy va amaliy o'quv rejalari ishlab chiqish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Tayanch o'quv rejasi davlat ta'lim standarti tarkibiy qismi sifatida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan tasdiqlanadi.

Maktab, akademik litsey va kasb-hunar kollejlarining namunaviy o'quv rejalari tayanch o'quv rejasi asosida tuziladi va O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi hamda Oliy va o'rta maxsus ta'lim Vazirliklari tomonidan tasdiqlanadi. Bu reja uzoq muddatga mo'ljallab tuziladi va uning asosida mavjud sharoitlarni hisobga olib ishchi o'quv rejalari ishlab chiqiladi.

O'quv rejasi – me'yoriy hujjat hisoblanib (ta'lim muassasasi sertifikat) quyidagilarni belgilaydi:

- o'quv yili, chorak (semestr)lar va ta'tillarning davomiyligi;
- ushbu ta'lim muassasasida o'rganiladigan o'quv fanlari tartibi;

- o'qish yillari bo'yicha fanlarni taqsimlash;
- har bir fan bo'yicha yaxlit ta'lim davri va har bir sinf (kurs)da fanlarni o'rganishga ajratilgan soatlar hajmi;
- har bir fanni o'rganishga ajratilgan haftalik soatlar hajmi;
- praktikumlar, ishlab chiqarish va pedagogik amaliyotlar hamda shu kabilarning davomiyligi.

O'quv rejasida, yana shuningdek, aniq bir o'quv muassasi xususiyatlarini aks ettiruvchi, o'quvchilarning erkin tanlovi bo'yicha fakultativ va majburiy mashg'ulotlar aks ettiriladi.

O'quv dasturi – muayyan o'quv fani bo'yicha bilim, ko'nikma va malakalar mazmuni, umumiy vaqtni muhim bilimlarni o'rganilishi bo'yicha taqsimlash, mavzularning ketma-ketligini belgilash hamda ularning o'rganilish darajasini yorituvchi me'yoriy hujjat.

Dasturda o'quv materialining ta'limning har bir yili va har bir sinf, kurs bo'yicha taqsimlanishi tuzilishi asoslab berilgan. Dasturda ko'rsatilgan bilim, malaka va ko'nikmalarni o'quvchilar tomonidan to'la o'zlashtirilishi o'qitish jarayoni muvaffaqiyatlilik va samaraliligi mezonlaridan biri hisoblanadi.

O'quv dasturlari namunaviy, ishchi va mualliflik bo'lishi mumkin.

Namunaviy o'quv dasturi u yoki bu ta'lim sohasiga nisbatan davlat ta'lim standartlari talablari asosida ishlab chiqiladi. O'quv dasturlari quyidagilardan iborat bo'ladi:

- ushbu fanni o'rganish maqsadlari, o'quvchilarning bilim va malakalariga asosiy talablar, o'qitish tavsiya etiladigan shakl va metodlari haqidagi tushuntirish xati;

- o'rganilayotgan materialning tematik mazmuni;

- kursning alohida savollarini o'rganishga o'qituvchi sarflaydigan taxminiy soatlari hajmi;
- dunyoqarashni shakllantiruvchi asosiy savollari ro'yxati;
- fanlararo va kurslararo bog'liqlikni amalga oshirish bo'yicha ko'rsatmalar;
- o'quv uskunalari va ko'rgazmali qo'llanmalar ro'yxati;
- tavsiya etiladigan adabiyotlar.

Namunaviy o'quv dasturlari Xalq ta'limi hamda Oliy va o'rta maxsus ta'lim Vazirliklari tomonidan tasdiqlanadi, tavsiyanoma xususiyatiga ega bo'ladi. Namunaviy dastur asosida maktab, akademik litsey pedagogik kengashi tomonidan ishchi o'quv dasturlari ishlab chiqiladi va tasdiqlanadi. Namunaviy dasturdan farqli ravishda ishchi dasturda regional komponenti ta'riflanadi, o'quv jarayonini metodik, informatsion, texnik ta'minlash imkoniyati, o'quvchilarning tayyorgarligi darajasi hisobga olinadi.

Mualliflik o'quv dasturlari davlat standarti talablarini hisobga olgan holda o'quv fanini qurilishi boshqacha mantiqidan iborat bo'lishi, u yoki bu nazariyalarni o'rganishga mualliflik yondashuvi, o'rganilayotgan hodisa va jarayonlarga nisbatan mualliflik nuqtai nazarini aks ettirishi lozim. Bunday dasturlar ushbu fan sohasida pedagog, psixolog, metodistlarning tashqi retsenziyalariga ega bo'lishi kerak va ular mavjud bo'lganida maktab, akademik litsey hamda kasb-hunar kollejlarning Pedagogik Kengashi tomonidan tasdiqlanadi. Mualliflik o'quv dasturlari o'quvchilarning erkin tanlovi bo'yicha (majburiy va fakultativ) kurslar tashkil etishda keng foydalaniladi.

O'quv fani ta'lim muassasalarida o'quvchilarning yosh, idrok etish imkoniyatlariga muvofiq ularga muayyan fan sohasi bo'yicha umumiy yoki mutaxassislik bilimlarini berish, ko'nikma va malakalarni shakllantirishni ta'minlovchi manbadir.

O'quv fanining mazmuni har bir pedagog tomonidan ixtiyoriy belgilanmaydi, balki ijtimoiy hodisa sifatida ta'limning tarixiy rivojlanishi davomida ishlab chiqiladi. O'rta maktab, akademik litsey va kasb-hunar kolleji o'quv fanlarini ilmiy bilimning umumiy tuzilishiga mos ravishda shakllantirish kerak deb hisoblovchi nuqtai nazar eng keng tarqalgan va tan olingan hisoblanadi.

Ta'lim mazmuni va o'quv dasturlari o'quv adabiyotlarida loyihalashtiriladi. Bunday adabiyotlar sirasiga darsliklar va o'quv qo'llanmalari kiradi.

O'quv adabiyotlari orasida darslik alohida o'rin tutadi. Darslik muayyan o'quv fani bo'yicha ta'lim maqsadi, o'quv dasturi va didaktik talablarga muvofiq belgilangan ilmiy bilimlari to'g'risidagi ma'lumotlarni beruvchi manba bo'lib, u mazmuni va tuzilishiga ko'ra fan bo'yicha yaratilgan o'quv dasturiga mos keladi. Namunaviy o'quv dasturlari asosida yaratilgan darsliklar maqsadga muvofiq holda Respublika Xalq ta'limi, Oliy va o'rta maxsus ta'lim Vazirliklari tomonidan barcha maktablar, akademik litseylar va kasb-hunar kollejlari uchun tavsiya etiladi. /oyaviy va metodik jihatdan mukammal bo'lgan darslik ta'lim mazmuniga qo'yiladigan barcha talablarga javob bera olishi, o'quvchilar uchun qiziqarli, iloji boricha qisqa, tushunarli, ko'rgazmalilik nuqati nazaridan estetik xususiyatga ega bo'lishi kerak.

Darslik bir vaqtning o'zida ham barqaror, ham qulay tarkibiy tuzilmaga ega bo'lishi kerak. Darslik barqarorligiga ko'ra mustahkam asosga ega, mobilligiga ko'ra ega asosiy tuzilmaga dahl etmagan holda yangi bilimlarni tezlikda kiritish imkoniyatini namoyon etadi. Ularga qo'yiladigan talablar turli-tuman va qarama-qarshi bo'lib, mukammal darsliklarning yetishmovchiligi doimo his etiladi. Iqtisodiy rivojlangan mamlakatlarda muqobil, parallel darsliklar nashr etiladi, shu sababli o'qituvchilar va o'quvchilar ular orasidan eng yaxshilarini tanlab olish imkoniyatiga egalar.

Darslik o'quvchilarning ta'lim jarayonida ongli ravishda va faol ishtirok etishlari, o'quv materialini to'la o'zlashtirishlarini ta'minlashi kerak. Ana shu masalalarni hal etish yo'lida darsliklar quyidagi vazifalarni bajaradi:

1) motivatsion vazifa - bu vazifa o'quvchilarni ushbu fanni o'rganishga yo'naltiradigan, ularda ishga pozitiv munosabati va qiziqishini shakllantiruvchi rag'bat (sabab)larni hosil qilishdan iborat;

2) axborot vazifasi o'quvchilarga axborotlarni yetkazish, samarali usullar yordamida ularning bilimlari hajmini kengaytirishga imkon beradi;

3) nazorat-tuzatish (mashq qilish) vazifasi – ta'lim jarayoni, uning natijalarini tekshirish, o'quvchilarda o'zini baholash va tuzatish layoqati hamda zarur bo'lgan ko'nikma, malakalarni shakllantirish uchun o'rganish mashqlarini tavsiya etishni nazarda tutadi.

4) muvofiglashtirish vazifasi material ustida ishlash jarayonida ta'limning boshqa vositalari (xaritalar, ko'rgazmali materiallar, diapozitiv va boshqalar)ni jalb etishni ifodalaydi;

5) rivojlantiruvchi–tarbiyalovchi vazifasi darslik mazmunining o'quvchilarga ma'naviy-axloqiy ta'sir ko'rsatishi, kitoblar bilan ishlash jarayonida ulardan mehnatsevarlik, faol fikrlash, ijodiy qobiliyat kabi sifatlarni shakllantirishdan iborat;

6) o'qitish vazifasi darslik bilan ishlashda mustaqil bilim olish uchun zarur bo'lgan konpekt yozish, umumlashtirish, asosiysini ajratib ko'rsatish, mantiqiy eslab qolish kabi malaka va ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam berishida ko'zga tashlanadi.

Ta'lim mazmuni o'quv materiali darajasida darsliklar bilan bir qatorda turli xil o'quv qo'llanmalari: adabiyot va tarix xrestomatiyalari, spravochniklar, matematika, fizika, ximiya bo'yicha masalalar to'plamlari, geografiya, biologiya bo'yicha atlaslar, til bo'yicha mashqlar to'plamlari va boshqalarda ochib beriladi. O'quv qo'llanmalari darslikning ba'zi tomonlarini kengaytiradi va aniq masalalarni hal etish maqsadiga ega bo'ladi (axborot, mashq qilish, tekshirish).

5.Davlat ta'lim standarti. Ta'lim mazmunining rivojlanishida ko'zga tashlanayotgan zamonaviy tendentsiyalaridan biri uni standartlashtirish (davlat miqyosida yagona qoidalar va talablar o'rnatilishi) hisoblanadi. Standartlashtirishda quyidagi ikki omil muhim ahamiyatga ega:

1) turli ta'lim muassasalarida tahsil olayotgan yoshlarning umumiy o'rta, o'rta maxsus, kasb-hunar bilimlar hajmining bir xillik darajasini ta'minlovchi mamlakatda yagona pedagogik muhitni yaratish zarurligi;

2) O'zbekistonning jahon hamjamiyati tizimiga kirishi natijasida xalqaro ta'lim amaliyotida umumiy o'rta va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi mazmunini rivojlanishi tendentsiyalarining hisobga olinishi.

Davlat ta'lim standarti:

1) ta'lim olish shaklidan qat'iy nazar bitiruvchilar erishishlari kerak bo'lgan ta'lim darajasini belgilovchi asosiy hujjat;

2) o'quv fani bo'yicha yakuniy ta'limning yakuniy natijalarini belgilovchi asosiy hujjat;

3) ta'lim dasturlari mazmunining minimumi, o'quvchilar tomonidan bajariladigan o'quv ishlarining maksimal hajmi,

shuningdek, bitiruvchilarning tayyorgarlik darajalariga qo'yiluvchi talablarni belgilaydi.

O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi +onuni bilan bir qatorda ta'lim standarti asosiy me'yoriy hujjat hisoblanadi. «Standart» ingliz tilidan tarjima qilinganda «me'yor», «namuna», «andoza», «model» ma'nolarini anglatadi. Standart yordamida respublika miqyosidagi turli ta'lim muassasalarida ta'limning barqarorlik darajasini ta'minlashga erishiladi, o'quv ishlari normativlari moslashtiriladi, o'quvchilarning bilimlarini baholash mezonlari ishlab chiqiladi. O'quvchi davlat tomonidan belgilangan ta'lim standarti bilan cheklanishlari mumkin, yoki bilimlarni yanada chuqurroq egallab olish maqsadida mustaqil shug'ullanish imkoniyatiga ega. Uning uchun qiyin bo'lgan yoki qiziqarli bo'lmagan fanni o'rganishda o'quvchiga standartga kiritilgan normativ minimum bilan cheklanish imkoniyati beriladi.

Ushbu holatda o'quvchi o'ziga mos keladigan ta'lim yo'lini anglagan holda va mustaqil tanlab, o'z qiziqishlari, istagi, qobiliyatlari va intilishlarini amalga oshirishga imkoniyatga ega bo'ladi. Shakli va mazmuni bo'yicha tushunarli ifoda etilgan standart talablari oldindan o'quvchilarga va ularning ota-onalariga yetkaziladi.

Ta'limni standartlashtirish dunyoning rivojlangan mamlakatlarida allaqachon o'quv rejalari va dasturlarini ishlab chiqish, ta'lim ma'lum darajasini belgilab bilan amalga oshiriladi. Ammo "standart" termini o'zi ta'limga nisbatan yaqin davrlardan qo'llanila boshlangan. Davlat ta'lim standartlari ta'lim sifatini oshirishga imkon beradi. Ular ta'lim mazmuni minimal hajmini qayd etish va ta'lim darajasining quyi chegarasini belgilab beradi.

Ta'lim standartini kiritishdan avval bunday majburiy qoidalar mavjud emas edi. O'zlashtirishning aniq belgilangan chegaralari yo'qligi XX asrning 80-yillarida ko'pchilik bitiruvchilarining haqiqiy bilim darajalari juda past bo'lishiga olib keldi.

Davlat ta'lim standartlarini yaratish bo'yicha ishlar O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi +onunini (1992 yil) qabul qilingandan keyin boshlandi. Mazkur hujjatning 6-bandida jahon ta'limi amaliyoti me'yorlariga mos keluvchi davlat ta'lim standartlarini yaratish zarurligi ta'kidlab o'tiladi. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisning IX sessiyasida (1997 yil) O'zbekiston Respublikasining yangi tahriridagi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni

qabul qilingandan so'ng ta'lim dasturlari yangi avlodi yaratildi. Jahon amaliyoti tajribasi asosida yaratilgan ta'lim standartlari har bir fan bo'yicha o'zlashtirilishi zarur bo'lgan bilimlarning minimal darajasini belgilashga imkon berdi.

Davlat ta'lim standartlari tarkibiy tuzilishiga ko'ra quyidagilardan iboratdir:

1. Ta'limning yangi yoki aniqlashtirilgan maqsadlari, fanning o'rganish ob'ektlari va asosiy mazmunli yo'nalishlari ko'zda tutiladigan o'quv fanining umumiy ta'rifi.

2. O'quv fanining mazmuni, tayanch (invariant) darajasini tasvirlash.

3. Ta'limning majburiy natijalarini ifodalash, ya'ni o'quvchilarning o'quv tayyorgarliklari zarur bo'lgan minimal darajasiga talablar.

4. Bilim, ko'nikma va malakalarga qo'yiluvchi talablar, bu ularning majburiy tayyorgarliklari darajasining "o'lchamidir", ya'ni, tekshirish ishlari, testlar va alohida topshiriqlarni bajarishlariga qarab o'quvchilar tomonidan talablarning majburiy darajasiga erishilganligi haqida fikr yuritish mumkin bo'ladi.

Nazorat uchun savollar:

1. Ta'lim mazmunining mohiyati nimadan iborat?
2. Umumiy o'rta, o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi mazmunini tanlab olish tamoyillarini ta'riflab bering.
3. Hozirgi bosqichda ta'lim mazmunini belgilash asosiy g'oyalarini (asoslarini) aytib bering.
4. Mutaxassislik fani bo'yicha umumiy o'rta, o'rta maxsus ta'limi davlat ta'lim standartini tahlil qilib bering.
5. O'quv rejalarining turlarini ayting, akademik litsey o'quv rejasini ta'riflab bering.
6. O'quv dasturlarining qanday turlari mavjud?
7. Mutaxassislik fani bo'yicha darsliklar bilan tanishib chiqing. Quyidagi savollar bo'yicha uni ta'riflab bering: a) darslikda kitobning mazmuni, maqsad va vazifalari; b) kirish so'zining mavjudligi; v) kitob bilan ishlash davomida o'quvchilarni faollashtirish yo'lida foydalanilgan usullar; g) kitobning ko'rgazmali materiallari, ularning darslik matni bilan bog'langanligi; d) paragraf

yoki bo'lim oxirida rezyume yoki xulosalarning mavjudligi; j) kitobning tashqi ko'rinishi (qog'ozi, shrifti, asmlari, muqovasi).

Test topshiriqlari:

1. Qaysi javob variantida ta'lim mazmunini aniqlovchi asosiy omillar ko'rsatilgan?

a) fan, texnika, madaniyatning jamiyatda rivojlanganligi darajasi; ta'limning maqsad va vazifalari; o'quvchilarning yoshi xususiyatlari; o'quvchi shaxsining ehtiyojlari;

v) inson ehtiyoji; jamiyat talabi; ta'lim usullari;

s) ta'lim bosqichi; ta'lim jarayoni; pedagogik munosabatlar;

d) ta'lim samarasi; ta'lim tamoyillari; pedagogik texnologiyalar;

e) ta'lim maqsadini yorituvchi me'yoriy hujjatlar, o'qituvchining pedagogik mahorati, nazorat usullari.

2. Ta'lim mazmunini belgilovchi me'yoriy hujjatlar qaysi javob variantida to'g'ri ko'rsatilgan?

a) ilmiy, ilmiy-ommaviy va badiiy adabiyotlar;

v) dars loyihasi, yillik reja, o'qituvchining malakasi;

s) ommaviy axborot vositalari sahifalarida berilayotgan materiallar, Internet ma'lumotlari, axborotlar;

d) o'quv rejasi, o'quv dasturlari, o'quv fani, darslik va o'quv qo'llanmalar;

e) ilmiy adabiyotlar, o'quv rejasi, axborot vositalari.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi +onuni //Barkamol avlod – O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. – Toshkent, SHarq nashriyot-matbaa kontserni, 1997.

2. O'zbekiston Respublikasining «Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi» //Barkamol avlod – O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. – Toshkent, SHarq nashriyot-matbaa kontserni, 1997.

3. Karimov I.A. Barkamol avlod – O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. - Toshkent, Sharq nashriyot-matbaa kontserni, 1997.

4. Podlasoy I.P. Pedagogika. Noviy kurs. V 2 kn. Kn. 1. – Moskva, Vldos, 1999.

6- §. PEDAGOGIK FANLARNI O'QITISH METOD VA VOSITALARI

Reja:

1. “Ta’lim metodlari” va “ta’lim usullari” tushunchalarining mohiyati.

2. Zamonaviy didaktikada ta’lim metodlari tasnifiga turlicha yondashuvlar.

3. Ta’lim metodlarining mohiyati.

4. Ta'lim metodlarini tanlash shartlari.
5. Keys-stadi – ta'limning zamonaviy metodi.
6. Ta'lim vositalari va ularning funktsiyalari.

Tayanch tushunchalar: ta'lim, metod, ta'lim metodi, usul, ta'lim usuli, vosita, ta'lim vositalari.

I. “Ta’lim metodlari” va “ta’lim usullari” tushunchalarining mohiyati. “Metod” so‘zining yunoncha tarjimasida “tadqiqot”, “usul”, “maqsadga erishish yo‘li” kabi ma’nomlarni anglatadi. Filofosiya lug‘atida ushbu tushuncha umumiy tarzda “maqsadga erishish usullari” deya sharhlangan.

Ta’lim metodlari dastlab pedagog ongida muayyan yo‘nalishdagi faoliyatning umumlashma loyihasi tarzida namoyon bo‘ladi. Mazkur loyiha amaliyotga o‘qituvchi va o‘quvchilar faoliyatining o‘zaro tutashuvi, o‘qitish va o‘qishga qaratilgan aniq harakatlar, amallar yoki usullar majmuasi sifatida joriy etiladi. Metod boshqa shakllarda namoyon bo‘lmaydi, buning boisi ta’lim metodi o‘zida umumiy holda faoliyatning didaktik modelini ifoda etadi.

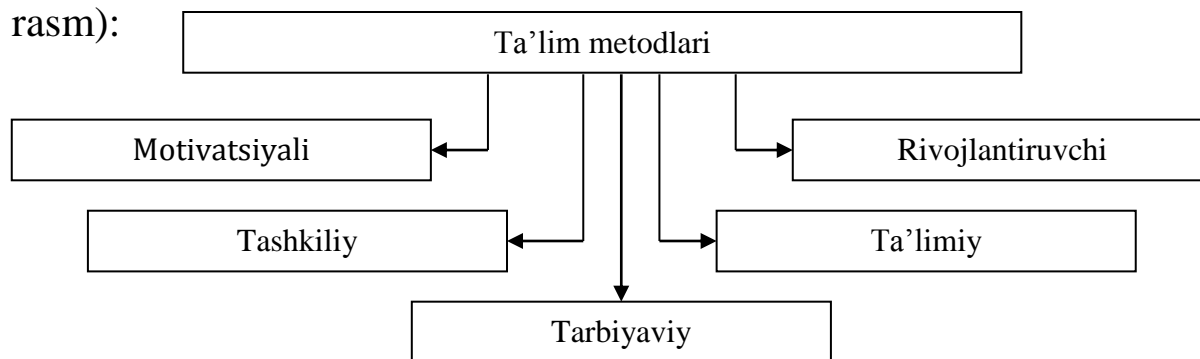
Ayni vaqtda pedagogik manbalarda “ta’lim metodi” tushunchasiga berilgan ta’riflarning xilma-xil ekanligiga guvoh bo‘lish mumkin (18-rasm)

<p>Ta’lim metodi – zamonaviy darajada o‘quv-tarbiyaviy maqsadlarga erishishga yo‘naltirilgan pedagog va o‘quvchilarning o‘zaro bog‘liq faoliyat usullaridir (V.I.Zagvyazinskiy)</p>	<p>Ta’lim metodlari – o‘quv jarayonining murakkab tarkibiy unsuri bo‘lib, o‘qituvchi va o‘quvchi faoliyatining barcha yo‘nalishlarini yoritishga xizmat qiladi, ular o‘rtasida ko‘p sonli aloqa va bog‘lanishlarni yuzaga keltiradi (G.I.Shukina)</p>	<p>Ta’lim metodlari deganda o‘qituvchining o‘rgatuvchanligi va o‘quvchilarning o‘quv materialini egallashga yo‘naltirilgan turli didaktik masalalar yechimini topishga oid o‘quv-bilish faoliyatini tashkil etish usullari tushuniladi (I.F.Xarlamov)</p>	<p>Ta’lim metodi – belgilangan maqsadga erishishni ta’minlovchi algoritmlashtirilgan, muayyan mazmunga ega harakatlar tizimidir (P.I.Podlasby)</p>
---	---	---	--

Ta'lim metodlari ta'lim maqsadlariga erishish uchun qo'llaniladigan yo'l va usullar majmui

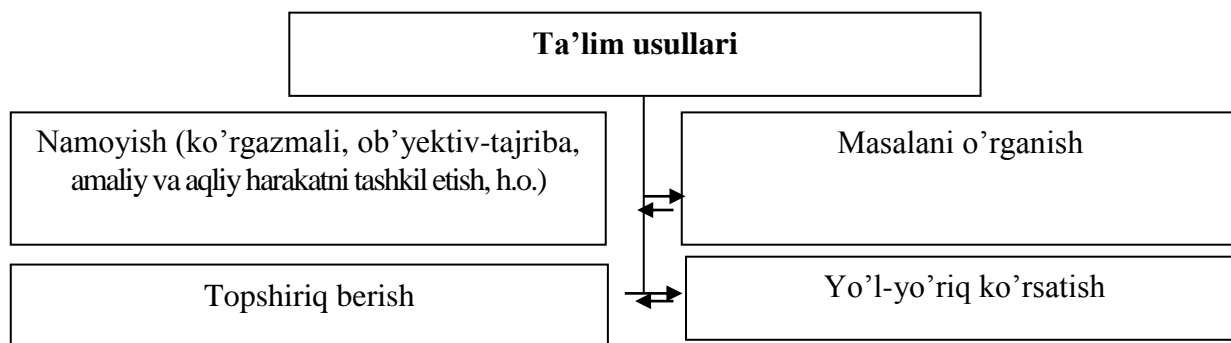
Ta'lim metodlari ta'lim maqsadini yoritishga xizmat qiladi, u yordamida ta'lim mazmunini o'zlashtirish yo'llari ifoda etiladi, o'qituvchi va o'quvchilarning o'zaro harakati, xususiyati aks ettiriladi.

Ta'lim metodlari quyidagi asosiy funktsiyalarni bajaradi (19-rasm):

Bu funktsiyalar ta'lim metodlarining asosiy funktsiyalari bir-biridan ajratilgan holda yoki ketma-ket joriy etilmaydi, aksincha bir-biriga o'zaro singib ketadi. Misol uchun, tashxisli funktsiya o'qituvchining bir qator metodlardan yaxlit foydalanishi evaziga bajariladi.

“Ta'lim metodi” atamasi bilan birga ko'p hollarda **“ta'lim usullari”** (sinonimlari – pedagogik usullar, didaktik usullar) tushunchasi ham qo'llaniladi. U ta'lim metodining tarkibiy qismi, uning muhim unsuri, metodni joriy qilishdagi alohida qadam sifatida ta'riflanadi. Har bir ta'lim metodi muayyan ta'lim usullarini chog'ishtirish orqali joriy etiladi. Metodik usullarni xilma-xilligi ularni tasniflashga imkon bermaydi, biroq, o'qituvchi faoliyatida tez-tez qo'llaniladigan usullarni ajratib ko'rsatish mumkin (20-rasm):

20-rasm. Ta'lim usullarining turlari

II. Zamonaviy didaktikada ta'lim metodlari tasnifiga turlicha yondashuvlar. Didaktikada munozaralarga sabab bo'layotgan yana bir muhim ob'yekt ta'lim metodlarining tasnifidir. "Ta'lim metodlari tasnifi ularning ma'lum belgilari bo'yicha tartibini ifodalovchi tizimdir. Hozirgi vaqtda o'nlab ta'lim metodlari ma'lum", - ekanligini ta'kidlagan holda I.P.Podlasiy fikrini quyidagicha davom ettiradi, - "Biroq bugungi kunda yetakchi sanaluvchi didaktik g'oya yagona va o'zgarimas metodlar majmuini yaratishga intilish samarasiz ekanligini tushunishga yordam beradi. O'qitish – favqulodda harakatchan, dialektik jarayon. Metodlar tizimi ham bu harakatlanishni aks ettiradigan darajada jo'shqin bo'lishi, metodlarni qo'llash amaliyotidagi doimiy o'zgarishlarni hisobga olishi kerak".

Ta'lim metodlarini tanlash muammosi uzoq davrdan buyon tadqiq qilib kelinmoqda. Didaktik jarayon tuzilmasiga mos holda ta'lim metodlarini quyidagi uch guruhga ajratish mumkin (-jadval).

1. O'quv-bilish faoliyatini tashkil etish va bajarish metodlari.
2. O'quv-bilish faoliyatini rag'batlantirish va motivlash metodlari.
3. Nazorat va o'z-o'zini nazorat metodlari.

O'z navbatida har bir guruh kichik guruhlariga ajratiladi (13-jadval):

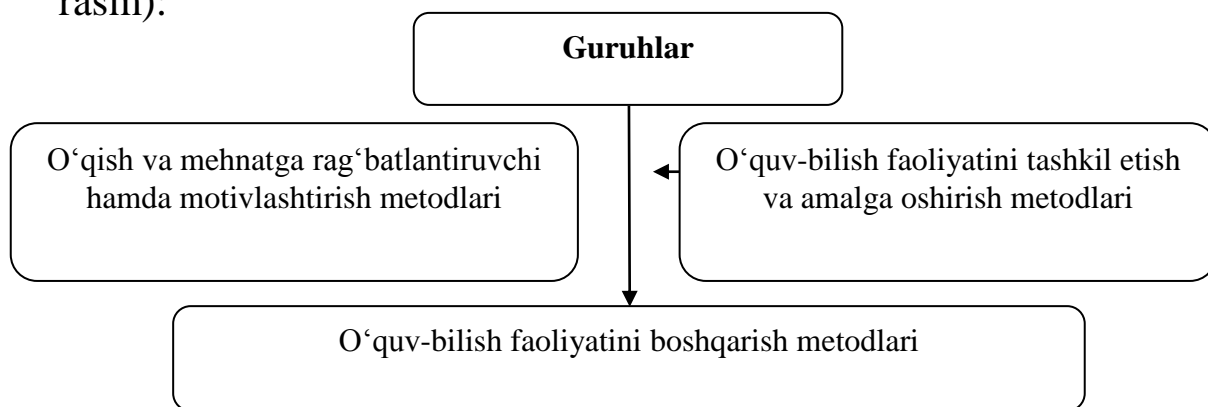
13-jadval. Ta'lim metodlarining umumiy tasnifi

I. O'qish va mehnatga rag'batlantiruvchi hamda motivlashtirish metodlari		
I kichik guruh	II kichik guruh	III kichik guruh
O'qishga qiziqishni rag'batlantiruvchi metodlar	O'qish va mehnatda burch hamda javobgarlikni rag'batlantiruvchi metodlar	Mehnatga va muayyan kasbga qiziqishni rag'batlantiruvchi metodlar
Biluv o'yinlari; o'quv bahsi; hissiy-axloqiy kechinmali vaziyatlar yaratish; appertseptsiyali (idrokning tajribaga bog'liqligi) vaziyatlarni yaratish; biluv yangiliklari vaziyatlarini yaratish	O'qish va mehnatning muhimligiga ishontirish; talablarni ifodalash; talablarni bajarish uchun mashq; o'qishdagi rag'bat; o'qishdagi kamchilik uchun tanbeh	G'oliblarni ma'naviy va moddiy rag'batlantirish; o'quvchilarning ishlab chiqarish vositalarini mustaqil boshqarishga intilishlarini rag'batlantirish; ish joyidagi xulqini

		ragʻbatlantirish
II. Oʻquv-bilish faoliyatini tashkil etish va amalga oshirish metodlari		
I kichik guruh	II kichik guruh	III kichik guruh
Oʻquv-bilish faoliyatining moʻljal asoslarini vujudga keltirish metodlari	Oʻquv-bilish faoliyatini bajarish metodlari	Mehnatda va mehnatda nazorat va oʻz-oʻzini nazorat metodlari
Ogʻzaki: hikoya; suhbat; tushuntirish; maʼruza; yoʻriqnoma	Amaliy: mashq; oʻquv-ishlab chiqarish tajribasi; oʻquv-unumli mehnat; kitob bilan ishlash; yozma ish	Ogʻzaki: individual soʻrov; yalpi soʻrov; dasturli ogʻzaki soʻrov
Koʻrsatmali: illyustratsiya; namoyish	Izlanuvchi: qisman-izlanuvchi tadqiqotchilik; algoritmlik; tashxisli	Yozma: nazorat-yozma ish; yozma sinov (test); yozma imtihon; dasturli yozma sinov (test); nazorat laborotoriya ishi; laborotoriya-amaliy; mashinali nazorat; unumli mehnatni son va sifat jihatdan baholash
III. Oʻquv-bilish faoliyatini boshqarish metodlari		
<i>Bilish faoliyatini kuzatish metodlari:</i> bevosita; bilvosita yoʻriqnoma yordamida; oʻz-oʻzini nazorat		
<i>Nazorat metodlari:</i> oʻqituvchi topshiradi; dasturli qoʻllanmadan foydalaniladi; taʼlimning texnik vositalari yordamida		
<i>Oʻquv faoliyatini tuzatish (korrektsiya) metodlari:</i> tezkor; yakuniy natija boʻyicha; foiz koʻrsatkichi boʻyicha		

Taqdim etilayotgan ta'lim metodlari tizimi nazariy-amaliy jihatdan asoslangan va mazkur tizim yaxlit o'quv-tarbiya jarayonini qamrab oladi. Ushbu tizim bir qarashda akademik Yu.K.Babanskiy tomonidan asoslangan ta'lim metodlari tizimiga o'xshash. Biroq, Yu.K.Babanskiy tasnifiga ko'ra ta'lim jarayoniga nisbatan kibernetik yondashuv maqsadga muvofiq, unga ko'ra har qanday murakkab faoliyat, shu jumladan, ta'limiy faoliyat ham quyidagi uchta tarkibiy qismdan iboratdir: tashkiliy; rag'batlantiruvchi; nazorat.

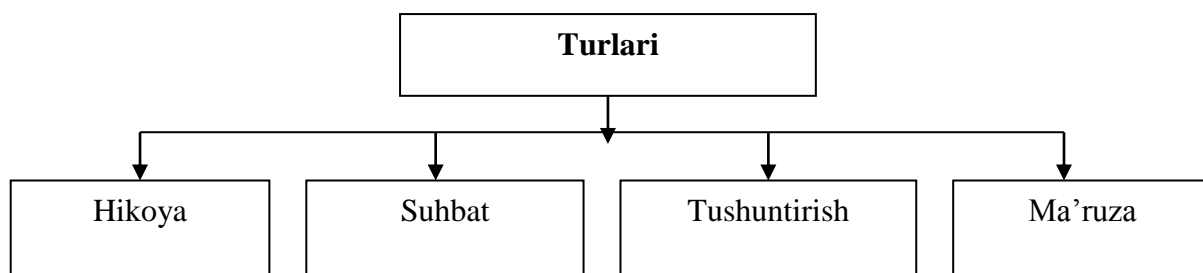
Shu bilan birga ta'lim metodlari quyidagicha guruhlanadi (21-rasm):

21-rasm. Ta'lim metodlarining guruhlari

Didaktik jarayon nazariyasi asosida ko'rilgan o'qish metodlarining tasnifi kichik guruhlar tarkibi, soni va unga kiritilgan metodlar nomenklaturasi hamda funktsiyalari bilan kibernetik yondashuvli tizimdan tubdan farqlanadi va o'quv-tarbiya jarayonining metodik jihatdan birmuncha yuqori darajasini ta'minlaydi.

III. Ta'lim metodlarining mohiyati. Qayd etib o'tilganidek, ta'lim metodlari tizimida *og'zaki bayon qilish metodlari* muhim o'rin tutadi (22-rasm).

22-rasm. Og'zaki bayon qilish metodlarining turlari

Og‘zaki mashqlardan ta’lim jarayonida keng foydalaniladi. Ular o‘quvchilarning umumiy madaniyati, mantiqiy fikrlashi hamda bilish qobiliyatini rivojlantirish bilan bog‘liqdir. Shuningdek, og‘zaki mashqlarning nutq boyligini oshirish va xorijiy tillarni o‘rganishdagi ahamiyati beqiyos.

Hikoya – o‘qituvchi tomonidan mavzuga oid dalil, hodisa va voqealarning yaxlit yoki qismlarga bo‘lib, tasviriy vositalar yordamida obrazli tasvirlash yo‘li bilan ixcham, qisqa va izchil bayon qilinishi

Metodning samarasi ko‘p jihatdan o‘qituvchining nuqt mahorati, so‘zlarni o‘z o‘rnida, ifodali bayon qilishi, shuningdek, o‘quvchilarning yoshi, rivojlanish darajasini inobatga olgan holda yondashuviga bog‘liq. Shu bois hikoya mazmuni o‘quvchilarning mavjud bilimlariga tayanishi, ularni kengaytirishga xizmat qilishi zarur. Hikoyaning axborotlar bilan boyitilishi maqsadga muvofiqdir.

Hikoya qilinaotgan materialni samaralash maxsus reja asosida amalga oshiriladi. O‘qituvchi har bir darsda uning maqsadini aniq belgilab oladi, undagi asosiy tushunchalarga alohida urg‘u berishga e’tiborni qaratadi. Hikoya qisqa (5-10 daqiqa), shu bilan birga o‘quvchilarda his-hayajon va mavzuga nisbatan qiziqishni uyg‘otishi kerak. Bu holat hikoyani boshqa ta’lim metodlari (xususan, namoyish yoki muammoli bayon etish va hokazolar) bilan birga solishtirganda ro‘y berishi mumkin.

Suhbat – savol va javob shaklidagi dialogik ta’lim metodi

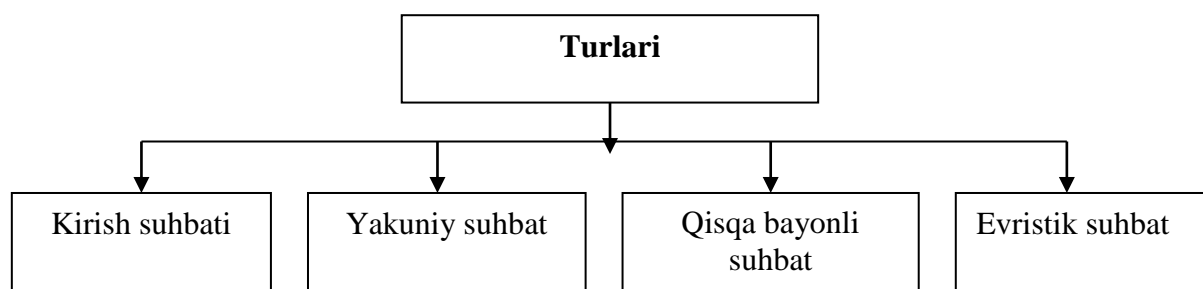
Suhbat metodi fanga qadimdan ma’lum, xatto undan o‘z faoliyatida Suqrot ham mohirona foydalangan. Suhbat ta’lim jarayonida ko‘p funktsiyalar (aqliy fikrlash, hozirjavoblik, muloqot madaniyati va boshqa sifatlarni shakllantiradi) bajaradi, ammo asosiysi o‘quvchida faollikni yuzaga keltiradi. Suhbat o‘qituvchi fikriga mos harakat qilish, natijada yangi bilimlarni bosqichma-bosqich egallashga imkon beradi.

Suhbat faoliyatini endigina boshlagan o‘qituvchi uchun murakkab ta’lim metodi hisoblanadi, binobarin, savollarni tayyorlash, ularning ketma-ketligini ta’minlash ko‘p vaqt talab etadi, uni tashkil etishda esa barcha o‘quvchilarning diqqatini jalb etish talab qilinadi.

O‘qituvchi oddiy savollar berishi, o‘quvchilarga ular yuzasidan batafsil o‘ylash uchun vaqt ajratishi, o‘quvchilarning javoblarini esa diqqat bilan tinglashi, zarur o‘rinlarda ularni sharhlashi lozim. Shu bois suhbatda bilish deduktiv yoki induktiv yo‘l bilan amalga oshadi. Deduktiv suhbat o‘quvchilarga oldindan ma’lum bo‘lgan qoidalar, tushunchalar, hodisalar, jarayonlar asosida tashkil etilib, o‘quvchilar tahlil yordamida xususiy xulosalarga keladi. Suhbatning induktiv

shaklida alohida dalillar, tushunchalarning tahlil asosida umumiy xulosaga kelinadi.

Suhbat ko‘proq o‘quvchilarni yangi bilimlar bilan tanishtirish, bilimlarni tizimlashtirish va mustahkamlash, nazoratni tashkil etish hamda o‘zlashtirilgan bilimlarni tashxislashda ijobiy natijalarni beradi. Mazmuniga ko‘ra suhbat turli ko‘rinishlarda tashkil etiladi. Ya’ni (23-rasm):

23-rasm. Mazmuniga ko‘ra suhbat turlari
Kirish suhbat o‘quv ishlarining boshida tashkil etiladi. Uni tashkil etishdan ko‘zlangan maqsad hal etilishi zarur bo‘lgan ishlar mohiyatining o‘quvchilar tomonidan anglab yetilganligini tekshirib ko‘rishdan iborat. Bunday suhbatlar o‘quvchilarning o‘quv salohiyatini aniqlash, loyihalashtirish ishlarini tashkil etish hamda yangi bilimlarni o‘zlashtirishga kirishish oldidan uyushtiriladi.

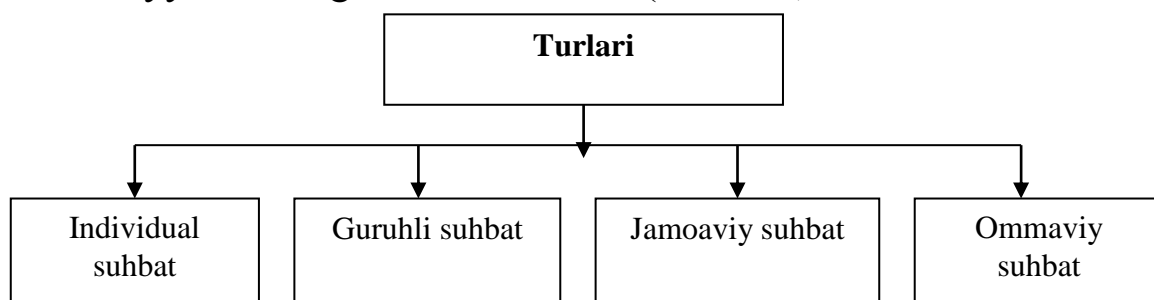
Yakuniy suhbat o‘quvchilar tomonidan egallangan bilimlarni umumlashtirish va tizimlashtirish maqsadida amalga oshiriladi.

Qisqa bayonli suhbat – o‘quvchilarning boshlang‘ich bilim darajasi hamda ularning yangi o‘quv metodikasini o‘zlashtirishga tayyorgarligini aniqlash uchun tajribali o‘qituvchilar tomonidan dars avvalida yohud o‘rganilgan materialni mustahkamlash uchun dars so‘nggida qo‘llaniladi.

Evristik suhbat yangi bilimlarni muammoli tarzda egallashga yo‘naltiriladi. Bunda savollar shunday ketma-ketlikda berilishi zarurki, natijada ularga “ha” yoki “yo‘q” tarzidagi javoblarni olish emas, aksincha, o‘quvchilarni mustaqil fikrlash, ularda faollikning

yuzaga kelishini ta'minlash, ularni tahlil qilishga undash, dalillarni ilgari surishga erishish imkoniyati yaratilsin.

Suhbatlar, shuningdek, unga shaxslarning jalb etilishiga ko'ra ham muayyan turlarga bo'linadi. Ular (24-rasm):

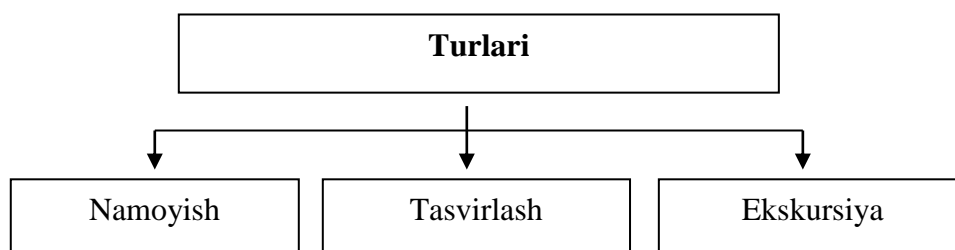
24-rasm. Shaxslarning jalb etilishiga ko'ra suhbatlarning turlari

Tushuntirish o'quv materialini mazmunini isbot, tahlil, umumlashma, taqqoslash asosida bayon qilishdir. Bu metod hikoyaga nisbatan birmuncha keng qo'llaniladi. Undan odatda nazariy materiallar hamda murakkab masalalarni o'rganishda foydalaniladi. Tushuntirish jarayonida o'quv materialining bir qadar qiyin unsurlari ko'zga tashlanadi va shu asosda materialning mohiyati ochib beriladi.

Ma'ruza – yirik hajmdagi o'quv materialini og'zaki bayon qilish metodi sanalib, u qat'iy mantiqiy ketma-ketlik, uzatilayotgan axborotlarning ko'pligi, bilimlar bayonining tizimlilik kabi o'ziga xos xususiyatlarini namoyon etadi

ob yektar, jarayonlar, ularning sababii-oqibatii bog lanishlari, qonun va qoidalar tashkil etadi. Shu bois ma'ruza maktab sharoitida yuqori sinflardagina qo'llaniladi. Chunki u butun dars jarayonini qamrab olishi mumkin. Ma'ruza metodi tushuntirish va suhbatning asta-sekin kengayib borishidan vujudga keladi va bir vaqida o'quvchilarni qisqacha yozib olish (konspektlash)ga o'rgata boradi.

Ta'lim samaradorligini ta'minlashda **ko'rgazmali metodlar** ham alohida ahamiyatga ega. Ko'rgazmali metodning quyidagi turlari mavjud (25-rasm):

25-rasm. Ko'rgazmali metodlarning turlari

Ushbu metodlardan foydalanish zaruriyati ko'rsatmalilik tamoyiliga amal qilish maqsadga muvofiq ekanligida ko'rinadi. Inson miyasining 30 foiz hajmini ko'rishni, faqat 3 foizigina eshitishni ta'minlovchi neyronlar tashkil etadi. Pedagogik-psixologik yo'nalishda olib borilgan tadqiqotlar natijalaridan ma'lum bo'ladiki, shaxs tomonidan o'zlashtirilayotgan bilimlarning 85 foizi ko'rish retseptorlari yordamida o'zlashtiriladi. Demak, o'zbek xalqi tomonidan ko'p bora qo'llaniladigan "Yuz marta eshitgandan bir marta ko'rgan yaxshi" maqoli ilmiy asosga ega ekan.

Namoyish metodi – o'rganilayotgan ob'ekt harakat dinamikasini ochib berishda qo'l keladigan, predmetning tashqi ko'rinishi va ichki tuzilishi haqida to'laqonli ma'lumot beradigan metod

Tabiiy ob'yektlarni namoyish qilishda odatda uning tashqi ko'rinishi (shakli, hajmi, miqdori, rangi, qismlari, ularning o'zaro munosabatlari)ga e'tibor qaratiladi, so'ngra ichki tuzilishi yoki alohida xususiyatlarini o'rganishga o'tiladi. Ko'rsatish ko'p holatlarda o'rganilayotgan ob'yektlarning sub'ekti yoki chizmasi yordamida kuzatiladi. Tajribalar namoyishi esa sinf taxtasiga chizish yoki o'qituvchining maxsus jihozlar yordamida ko'rsatib berishi hisobiga amalga oshadi, bunda ushbu tajriba asosida yotuvchi tamoyillarni tushunish osonlashadi.

Predmetlar, hodisa yoki jarayonlarni tabiiy holatda namoyish qilish yanada ko'proq didaktik samara beradi, biroq, bunday namoyishni amalga oshirish har doim ham mumkin bo'lavermaydi. Shu bois o'qituvchilar tabiiy predmetlarni namoyish qilishda sun'iy muhitga murojaat qilishadi (masalan, hayvonlar bilan hayvonot bog'ida, turli o'simliklar bilan esa issiqxonalarda tanishish) yoki sun'iy ravishda yaratilgan ob'yektlar (maket, model, mulyaj, skelet va boshqalar)dan foydalaniladi.

Bu metod yordamida o'qituvchi o'quvchilarni mustaqil ravishda ob'yektlarni o'rganish, zaruriy o'lchov ishlarini olib borish, aloqadorlikni o'rnatish, shuningdek, hodisalarning mohiyatini anglab yetishga bir so'z bilan aytganda faol bilish jarayoniga yo'naltirishi lozim. Namoyish samarasi ko'p jihatdan o'qituvchining bilish jarayoni mohiyatan o'quvchilarning yoshiga mos holda to'g'ri

tanlanishi hamda mumkin qadar ularning diqqatini namoyish etilayotgan predmetning muhim jihatlariga yo'naltirishiga bog'liqdir.

Tasvirlash (illyustratsiya) metodi namoyish metodiga chambarchas bog'liq bo'lsada, didaktikada alohida o'rganiladi.

Tasvirlash – narsa, hodisalar va jarayonlarni ularning ramziy ko'rinishlari – chizma, portret, rasm, fotosurat, yassi modellar va boshqalar yordamida ko'rsatishni taqozo etadigan metod

Namoyish va tasvir metodlari o'zaro bog'liqlikda bir-birini to'ldirgan holda qo'llaniladi. Agar hodisa va jarayonni o'quvchi yaxlit holda qabul qilishi zarur bo'lsa namoyishdan foydalanish, agar hodisa mohiyati hamda uning unsurlari o'rtasidagi bog'lanishlarni anglash talab etilsa illyustratsiyaga murojaat qilinadi.

Tasvirning samarasi ko'pincha o'qituvchi tomonidan ko'rsatuv texnologiyasi qay darajada o'zlashtirilganligiga bog'liq bo'ladi. Ko'rsatmalardan foydalanishning bilish jarayonidagi didaktik ahamiyati o'rganilayotgan ob'yekt mohiyatini to'laqonli yoritish bilan belgilanadi. Aslida illyustratsiyalar oldindan tayyorlanib, dars jarayonida zarur o'rinlarda kerakli hajmda ko'rsatiladi, aks holda ular sonining oshib ketishi o'quvchilarni hodisa mohiyatini anglashda chalg'itadi. Ayrim hollarda tarqatma materiallar (fotosurat, jadval, tabiiy ob'yektlar va boshqalar) yoki texnik vositalar xizmatidan foydalanishga to'g'ri keladi.

O'rganilayotgan mavzuning mazmuniga bog'liq bo'lgan narsa, hodisa va voqealarni hamma vaqt sinf sharoitida namoyish qilish mumkin bo'lmaydi. Shuning uchun ham o'tilayotgan mavzuning xarakteriga qarab, *ekskursiya* metodidan ham foydalaniladi. Mazkur metod sinf sharoitida – dars jarayonida qo'llaniladigan ta'lim metodlaridan iubdan farq qiladi.

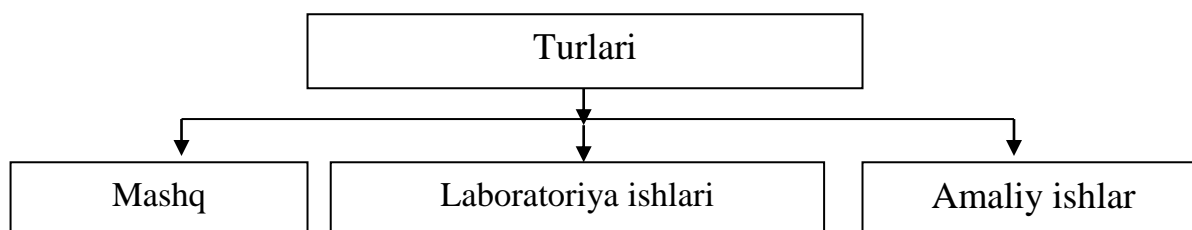
Ekskursiya – narsa va hodisalar mohiyatini tabiiy sharoitlar (ishlab chiqarish muassasalari, fermer va jamoa xo'jaliklari, tabiat) yoki maxsus muassasalar (muzey, ko'rgazma zallari va h.o.)da bevosita o'rganilishini

Amaliy ishlar metodi – o'zlashtirilgan bilimlarni amaliy masalalar echimini topish jarayonida qo'llanilib, buning natijasida talabalarda nazariy bilimlarni amaliyotda qo'llash ko'nikmasi hosil qilinadigan metod

Amaliy ishlar sinfda yoki tabiiy sharoitlar – maktab yer maydoni, issiqxona, geografik maydonlarda amalga oshiriladi. Ularni amalga oshirishda sodir etiladigan harakatlar o'qituvchi tomonidan nazorat

qilinadi va zarur hollarda o'quvchilarga yo'riqnoma yoki maxsus ko'rsatma beradi.

Amaliy ishlar metodlari o'quvchilar tomonidan o'zlashtirilgan nazariy bilimlar yordamida ularda amaliy ko'nikma va malakalarni hosil qilishda alohida ahamiyat kasb etadi (26-rasm):

26-rasm. Amaliy metodlarning turlari

Mashq – aqliy yoki amaliy (jismoniy) harakatlarni bajarish ko'nikmalarini egallash yo'lidagi ko'p marta takrorlanishlar bo'lib, mashqsiz ko'nikma hamda malakalarni shakllantirish mumkin emas. Mashqlar og'zaki, yozma, gradikaviy (texnik jarayonlar mohiyatini ifodalash), ijtimoiy-foydali, jismoniy va boshqa turlarga bo'linadi.

Mashq metodining ko'rinishkaridan biri – yozma mashqlar sanaladi.

Yozma mashqlar – ta'limning tarkibiy qismi sifatida zaruriy ko'nikma va malakalarni shakllantirish hamda mustahkamlash maqsadida qo'llaniladi. Diktant, insho, masala, misol, shuningdek, referat yozish va tajriba mohiyatini yoritish ham yozma mashqlar sirasiga kiradi.

Laboratoriya ishlari o'quvchilarning jihoz, maxsus uskuna, qurol hamda turli texnikaviy qoliplardan foydalangan holda tajribalarni o'tkazish metodlari bo'lib, ular ko'proq tabiiy fanlar asoslarini o'rganishda qo'llaniladi. Bu metod o'quvchilarning asbob-uskunalar bilan ish ko'rish, o'lchash ishlarini amalga oshirish va ularning natijalariga ishlov berish kabi ko'nikmalarini tezkor shakllantirishga imkon beradi. Laboratoriya ishlarini bajarish maxsus qurilma va jihozlar, shuningdek, materiallar hamda vaqtni sarflash, ularni ishga tayyor holatga keltirishni talab etadi. Biroq bu harakatlar o'quvchilarning yuqori darajadagi faolligi asosida mustaqil ravishda tajriba va o'lchash ishlarini tashkil etish bilan takomillashtirilib boriladi.

Amaliy (grafikaviy) ishlar ham yozma ishlar bilan o'xshash jihatlarga ega bo'lib, ulardan asosan texnik jarayonlar (jumladan, geografiya, fizika, matematika, chizmachilik, rasm hamda texnologik ta'lim)da keng ko'lamda foydalaniladi.

Ayrim holatlarda o'quvchilar ovoz chiqarib o'quv harakatlarini takrorlashlari va bajarishlari lozim. Ular izohli mashqlar deb nomlanib, bajariladigan harakatlarning mohiyatini anglagan holda ko'nikma, malakalarni egallashga imkon beradi.

Laboratoriyadan amaliy ishlarning farqi shundaki, bu metod o'quvchilarning mavjud nazariy bilimlarni amaliy masalalar yechimini topishga yo'naltirilgan faoliyatini tashkil etishga xizmat qiladi. U o'quvchilarning bilimlarini chuqurlashtirish, bilish faoliyatini nazorat qilish hamda yo'l qo'yilgan kamchiliklarni tuzatish borasidagi ko'nikmalarini shakllantirish kabi funktsiyalarni bajaradi.

Zamonaviy ta'lim tizimida o'quvchilar tomonidan o'zlashtirilgan nazariy bilimlar negizida amaliy ko'nikma va malakalarni shakllantirishda *didaktik o'yin*lardan foydalanishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Binobarin, o'yin ham ijtimoiy faoliyat ko'rinishi sanaladi.

Didaktik o'yin – o'rganilayotgan ob'ekt, hodisa va jarayonlarni modellashtirish asosida talabalarning bilishga bo'lgan qiziqishlari va faollik darajasini rag'batlantiruvchi o'quv faoliyati turi

Hozirgi vaqtda o'qituvchilar qo'lida barcha o'quv fanlari bo'yicha didaktik o'yinlarning ishlanmalari mavjud, ayniqsa, boshlang'ich ta'lim bo'yicha yaratilgan o'quv dasturlarda turli didaktik o'yinlarning ro'yxati yetarli darajada ko'rsatilgan.

Ta'limning globallashuvi ta'limiy va rivojlantiruvchi xarakteriga ega va yo'nalishi jihatidan xilma-xil bo'lgan kompyuter o'yinlarining maktab amaliyotiga jadal kirib kelishini ta'minlamoqda. Didaktik o'yinlar o'quvchilarga ijtimoiy-foydali mehnat hamda o'qish ko'nikmalarini faol o'zlashtirishda muhim ahamiyatga ega. Didaktik o'yinlarning ahamiyati uning natijasi bilan emas, balki jarayonning mazmuni va uning kechishi bilan belgilanadi. O'yinlar bolalarni ijtimoiy munosabatlar jarayonida faol ishtirok etishga tayyorlaydi, ularning turli psixologik zo'riqishlarini kamaytiradi. Didaktik o'yinlardan foydalanilganda o'quvchilarning manfaatdor bo'lishlari ijobiy ahamiyatga ega bo'lgan taqdirdagina ularni taqdirlash

mumkin. Aksincha, metodik jihatdan puxta asoslanmagan hamda shunchaki tashkil etilgan o‘yin ijobiy natija bermaydi.

IV. Ta’lim metodlarini tanlash shartlari. Har bir metod ma’lum ta’limiy vazifani muvaffaqiyatli hal etish, qolganlari esa birmuncha samarasiz bo‘lishi mumkin. Universal ta’lim metodlari mavjud emas, shu bois darsda turli ta’lim metodlaridan yoki ularning majmuasidan foydalanish mumkin.

Ta’lim metodlarini tanlash quyidagi **mezonlar** asosida aniqlanadi:

- didaktik maqsad;
- ta’lim mazmuni;
- talabalarning o‘quv ko‘nikmalarini egallash va rivojlanish darajasi;
- o‘qituvchining tajribasi va kasbiy tayyorgarlik darajasi

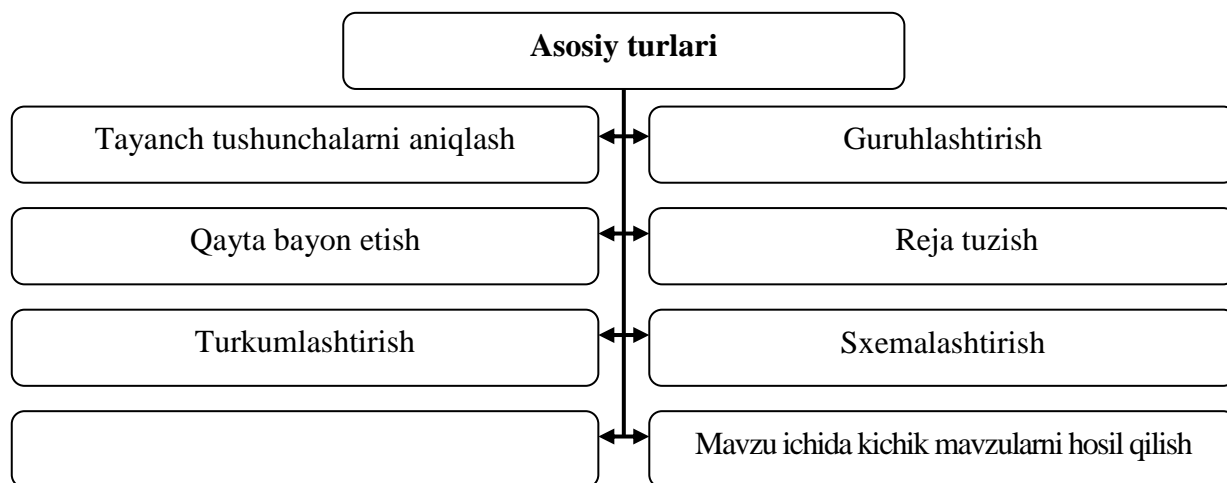
O‘qituvchi tomonidan qo‘llanilayotgan ta’lim metodlari majmuasi boshlang‘ich sinflardan yuqori sinflarga o‘tish asosida o‘zgarib hamda murakkab xususiyat kasb eta boradi. Ushbu jarayonda ayrim metodlarni qo‘llash chastotasi oshsa, ayrim metodlarni qo‘llashga bo‘lgan ehtiyoj kamayadi. Ta’lim metodlaridan foydalanish ko‘lami, holati o‘qituvchining kasbiy tayyorgarligi va mahorati darajasiga bog‘liq holda o‘zgaradi.

Pedagogika fanida o‘qituvchilarning amaliy tajribasini o‘rganish va umumlashtirish asosida ta’lim metodlarini tanlashga o‘quv-tarbiya jarayoni kechayotgan shart-sharoitlar va aniq holatlarga bog‘liq muayyan yondashuvlar vujudga keladi. Ta’lim metodlarini tanlashda quyidagi holatlar inobatga olinishi lozim:

- zamonaviy didaktikaning yetakchi g‘oyalari, ta’lim, tarbiya va rivojlantirishning umumiy maqsadlari;
- o‘rganilayotgan fan mazmuni va metodlari, mavzularining o‘ziga xosligi;
- xususiy fanlar metodikasining o‘ziga xosligi va umumdidaktik metodlarni saralashga qo‘yiluvchi talablarning o‘zaro aloqadorligi;
- muayyan dars materialining maqsadi, vazifalari va mazmuni;
- u yoki bu mavzuni o‘rganishga ajratilgan vaqt;
- o‘quvchilarning yosh xususiyati, bilish imkoniyatlari, darajasi;
- o‘quvchilarning darsga tayyorgarlik⁹³ darajasi;
- o‘quv muassasalari, auditoriyalarning moddiy ta’minlanganlik darajasi, jihozlar,
- ko‘rsatmali qurollar, texnik vositalarning mavjudligi;

O‘qituvchi bu holatlarni inobatga olib, u yoki bu ketma-ketlikda og‘zaki, ko‘rgazmali yoki amaliy metodlarni, reproduktiv yoki mustaqil ishlarni boshqarish metodlarini nazorat va o‘zini-o‘zi nazorat metodlarini tanlash borasida aniq yechimlar qabul qiladi.

Talabalar tomonidan umumiy va mutaxassislik fanlarini o‘qitishda quyidagi shaxs kreativligini rivojlantiruvchi metodlar²² ham samarali sanaladi (metodlarni qo‘llashga oid misollar “Pedagogika tarixi” fani bo‘yicha keltiriladi; 27-rasm):

27-rasm. Shaxs kreativligini rivojlantiruvchi metodlar

1. Tayanch tushunchalarni aniqlash. Ushbu metodni qo‘llashda talabalar ularning e‘tiborlariga havola etilayotgan o‘quv materialida ilgari surilayotgan fikrlar mohiyatini anglatuvchi asosiy tushunchalarni ajratib ko‘rsata olishlari lozim.

Talabalarning tayanch tushunchalarni aniqlay olishlari ularni o‘quv materialini yetarli darajada anglay yoki o‘zlashtira olganliklaridan dalolat beradi. Ta’lim jarayonida talabalarda tayanch tushunchalarni aniqlash ko‘nikma va malakalarini hosil qilishga ham

²² Турдиева М. Олий таълим муассасалари талабаларида педагогик тафаккурни шакллантириш. – Тошкент: Низомий номидаги ТДПУ, 2008. – 38-42-бетлар.

e'tibor qaratildi va ular bilan hamkorlikda ishlash asosida bir qator mavzular bo'yicha tayanch tushunchalar ajratildi.

Misol uchun: sohibqiron Amir Temurning pedagogik qarashlarini o'rganish chog'ida talabalarning o'quv materialini bo'yicha quyidagi tayanch tushunchalarning aniqlay olishlari ularning bu borada muayyan ko'nikmalarga ega ekanliklaridan dalolat beradi:

Xo'jalig'or qishlog'i (Kesh viloyatidagi), Ko'ragon, "Temur tuzuklari", shariat, davlatni boshqarish, kengash o'tkazish, podsho va vazirlar, axloq-odob, do'stlik, shirinsuxanlik

2. Guruhlashtirish. Metodni qo'llashda talabalar o'quv materialini mazmunan yoki unda faol qo'llanilayotgan tayanch tushunchalar asosida guruhlariga ajratib oladilar. Bu usul o'quv materialining kichik bo'lagida ilgari surilgan g'oyalarni puxta o'zlashtirib olish asosida navbatdagi bo'lak matni bilan ishlashga asoslanadi. Guruhlashtirishda dastlabki bo'lak o'quv materialini mohiyatini chuqur anglamay turib, keyingi bo'lak matni bilan ishlashga yo'l qo'yilmaydi. Zaruriyat bo'lsa, har bir bo'lak materialini talabalar tomonidan qayta-qayta o'rganiladi. Guruhlashtirish reja tuzish usuli uchun dastlabki asos bo'la oladi.

Ta'lim jarayonida talabalarda guruhlashtirish metodini qo'llash ko'nikma va malakalarini hosil qilishga e'tibor qaratildi va ular bilan hamkorlikda ishlash asosida bir qator mavzular bo'yicha guruhlar shakllantirildi.

Misol uchun: Mahmud Qoshg'ariyning pedagogik qarashlarini o'rganishda yaxlit o'quv materialini quyidagicha guruhlashtirish mumkin:

- a) Mahmud Qoshg'ariyning "Devoni lug'atit turk" asari va uning ommalashish tarixi;
- b) asarda bilim olishning ijtimoiy ahamiyati va bilimli kishilarning shaxsi haqidagi qarashlarning yoritilishi;
- v) insoniylik fazilatlarini to'g'risidagi fikrlar asar mohiyatini ochib beruvchi jihatlardan biri ekanligi;
- g) mehmon va uning ijtimoiy mavqeyini asarda aks ettirilishi;
- d) asarda mol-mulk va unga munosabat masalalarining bayon etilishi;
- j) xalq maqollarining asar mohiyatini ochib berishdagi o'rni

3. Qayta bayon etish. O‘rganilgan mavzu mohiyatini yorituvchi tayanch so‘zlar yordamida o‘quv materialini mazmunini o‘z fikrlari bilan ifodalash. Misol uchun Yan Amos Komenskiyning pedagogik qarashlarini o‘rganish jarayonida quyidagi tayanch tushunchalar talabalar tomonidan o‘rganilgan mavzu mazmunini qayta bayon etilishiga imkon beradi:

1952 yil, “Ugorskiy Brod” (Moraviya), “Chex qardoshlari”, “Tillar va hamma fanlarning ochiq eshigi” (1631 yil), “Buyuk didaktika” (1632 yil), “Pan sofiya” ideyasi, “Hislar vositasi bilan idrok qilinadigan narsalarning suratlari” (1648 yil), dunyoqarash, tarbiya yo‘nalishlari, yosh davrlari, didaktik tamoyillar, sinf-dars tizimi, axloqiy tarbiya, o‘qituvchi shaxsi

4. Reja tuzish. Talabalarni o‘zlashtirilayotgan mavzu bo‘yicha reja tuzishga undash va dastlabki ko‘nikmalarni hosil qilish ular tomonidan o‘quv materialini mohiyatini chuqur anglanishiga zamin yaratadi. Binobarin, bu holatda tinglanayotgan (o‘qituvchi hikoyasi) yoki o‘qilayotgan (darslik, qo‘llanma, yordamchi adabiyotlar, Internet materiallar va boshqalar) o‘quv materialini mantiqiy ravishda guruhlarga ajratish va har bir guruhga kiritilgan materialning tub mazmunini ochib berishga xizmat qiluvchi iboralarni ajratish talabdan barqaror diqqat, mantiqiy fikrlash qobiliyatiga ega bo‘lishni taqozo etadi. Usulni qo‘llashda shior bo‘lgan talab – rejaning har bir bandi uchun belgilanayotgan ibora o‘zida o‘quv materialini muayyan bo‘lagida ilgari surilayotgan fikr va qarashlar haqidagi ma‘lumotni reja bilan tanishayotgan vaqtdayoq anglata olishi zarur.

Ta‘lim jarayonida talabalarda reja tuzish ko‘nikma va malakalarini hosil qilishga ham e‘tibor qaratildi va ular bilan hamkorlikda ishlash asosida bir qator mavzular bo‘yicha rejalar tuzildi.

Misol uchun: Muhammad Sodiq Qoshg‘ariyning pedagogik qarashlarini o‘rganish chog‘ida talabalar tomonidan rejaning quyidagi tarzda tuzilishi maqsadga muvofiqdir:

- I. Muhammad Sodiq Qoshg‘ariy va uning “Odob as-solihin” asarining umumiy mazmuni.
- II. Ruxsat so‘rash va salomlashish qoidalari.
- III. Uxlash shartlari va kiyinish madaniyati.
- IV. Suhbatlashish odobi.
- V. Er-xotin munosabatlari mazmuni.
- VI. Bemor holidan xabar olish qoidalari.

5. Turkumlashtirish. Pedagogik bilimlarni muayyan yo‘nalishlar, jihatlar yoki muhim belgilariga muvofiq ajratish ularning talabalar tomonidan ma’lum tizim asosida o‘zlashtirilishiga imkon beradi.

Ta’lim jarayonida talabalarda pedagogik bilimlarni turkumlashtirish ko‘nikma va malakalarini hosil qilishga ham e’tibor qaratildi va ular bilan hamkorlikda ishlash asosida bir qator mavzular bo‘yicha pedagogik bilimlar turkumlashtirildi.

M: turkumlashtirish usulidan foydalanish “Pedagogika tarixi”dan Alisher Navoiyning pedagogik qarashlari o‘rganishda quyidagi andozaga muvofiq qo‘llanilishi mumkin (14-jadval):

14-jadval. Alisher Navoiyning insoniy sifatlar haqidagi qarashlari

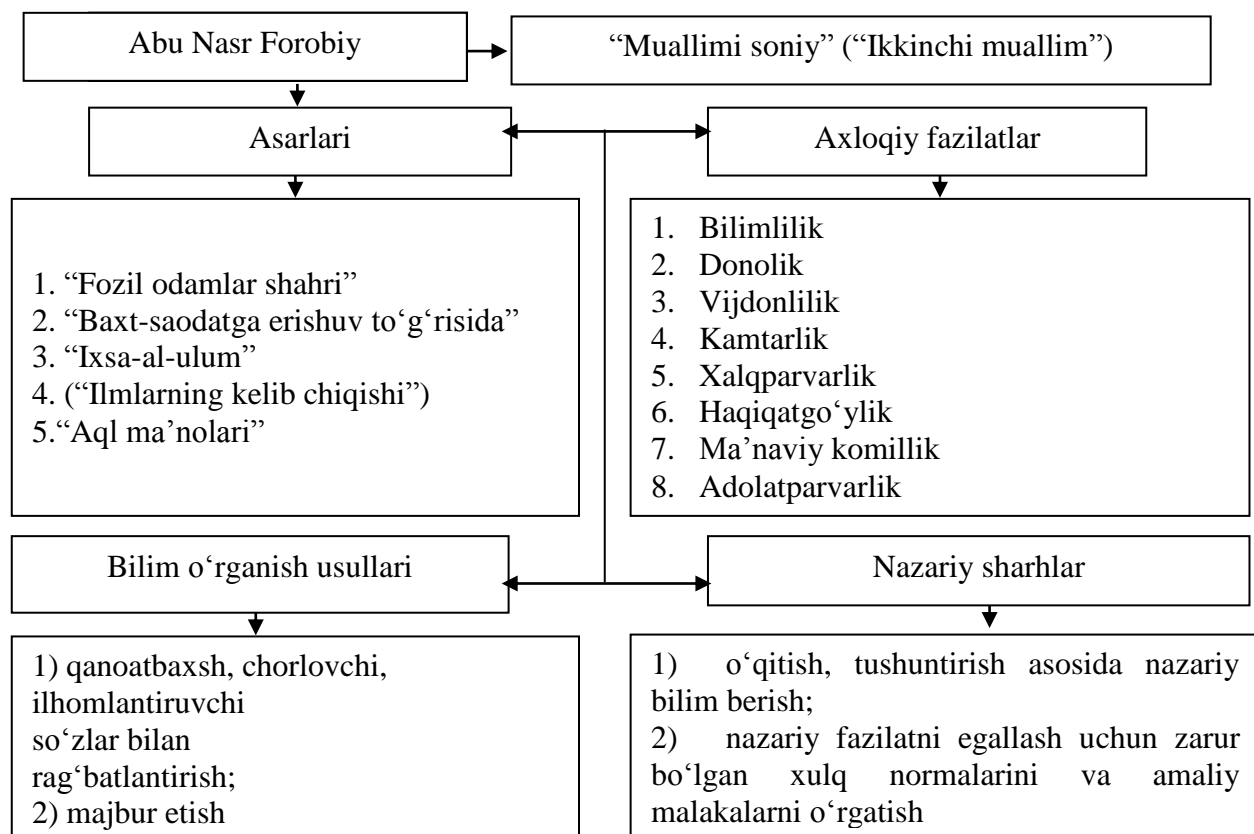
Insoniy sifatlar haqidagi qarashlar		
Ma’naviy-axloqiy sifatlar	Salbiy sifatlar	O‘qituvchi va uning odobi

6. Sxemalashtirish. Talabalar o‘rganilgan o‘quv materialini bo‘yicha o‘zlashtirgan bilimlarini mavzu mohiyatini yorituvchi sxema, jadval yoki tasvirlar asosida namoyish etadilar.

Ta’lim jarayonida talabalarda sxemalashtirish ko‘nikma va malakalarini hosil qilishga ham e’tibor qaratildi va ular bilan hamkorlikda ishlash asosida bir qator mavzular bo‘yicha sxemalar

yaratildi. Shuningdek, rasm, shakl va tasvirlarning yaratirilishiga ham erishildi.

M: Abu Nasr Forobiyning pedagogik qarashlarini o'rganish chog'ida talabalarning quyidagi tarzda sxemalarning ishlay olishlari kutilgan maqsadga erishilganlikni ifodalaydi (28-jadval):

28-rasm. Abu Nasr Forobiyning pedagogik qarashlari

o'zlashtirilgan mavjud tushunchalarga mazmunan yaqin bo'lgan pedagogik yoki psixologik terminlarni qo'shish. M: "So'fiylik ta'limotida yetuk inson muammosining talqin etilishi" mavzusini o'rganish chog'ida o'quv materialining mohiyatini quyidagi tushunchalar yordamida yetarli darajada anglash mumkin:

Sunniylik, shialik, tavhid, so'fiylik, ma'naviy komillik, Ahmad Yassaviy, Bahouddin Naqshband, Naqshbandiya tariqati

Ushbu tushunchalar mohiyatini o'rganish asosida talabalar qo'shimcha ravishda komil inson, komillikning ijtimoiy ahamiyati, ijtimoiy omillarning shaxs kamolotiga ta'siri kabi tushuncha va iboralarni ham o'zlashtirish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

8. Mavzu ichida kichik mavzularni hosil qilish. O'qituvchi talabalar e'tiborini o'rganilayotgan o'quv materialini mazmuniga

ko‘ra mustaqil kichik mavzularga ajratishga qaratadi. Bu usulni qo‘llashdan ko‘zlangan asosiy maqsad – talabalarda berilayotgan o‘quv axborotlar orasidan eng muhim fikrlar yoki qarashlarni ajrata olish ko‘nikmalarini shakllantirishdan iborat. Binobarin, bo‘lajak o‘qituvchilar o‘quvchilarga eng muhim axborotlarni uzata olish qobiliyatiga ega bo‘lishlari zarur. Bu holat o‘quvchilarni jismonan toliqishdan saqlaydi.

Ta‘lim jarayonida talabalarda mavzu ichida kichik mavzularni hosil qilish ko‘nikma va malakalarini hosil qilishga ham e‘tibor qaratildi va ular bilan hamkorlikda ishlash asosida bir qator mavzular bo‘yicha mavzu ichida kichik mavzular hosil qilindi.

Misol uchun: Unsurul-Maoliy Kaykovusning pedagogik qarashlarini o‘rganish davrida talabalarni taxminan mavzu ichida quyidagi kichik mavzularni hosil qilishga undash maqsadga muvofiqdir:

- I. Unsurul-Maoliy Kaykovus va “Kaykovus” asarining pedagogik fikrlar taraqqiyoti tarixidagi o‘rni.
- II. “Kaykovus” asarida juvonmardlik ruknlari va odobi to‘g‘risidagi qarashlarning yoritilishi.
- III. “Kaykovus” asarida bilim olishga bo‘lgan munosabatning ifodalanishi.
- IV. “Kaykovus” asarida turli kasb egalari jtimoiy mavqeining baholanishi.
- V. “Kaykovus” asarida axloq tarbiyasi asoslarining bayon etilishi.
- VI. “Kaykovus” asarida ota-onaning oiladagi o‘rni masalalarining tahlil etilishi.
- VII. “Kaykovus” asarida do‘st tutish odobining yoritilishi

V. Keys-stadi – ta‘limning zamonaviy metodi. “Keys-stadi” metodi talabalarda aniq, real yoki sun‘iy yaratilgan muammoli vaziyatni tahlil qilish orqali eng maqbul variantlarini topish ko‘nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. U talabalarni bevosita har qanday mazmunga ega vaziyatni o‘rganish va tahlil qilishga o‘rgatadi.

Ayni vaqtda keys-stadining ikki klassik maktab mavjud. Ular:

1. Garvard universiteti (AQSh). Universitet keyslari bir necha o‘nlab sahifaga ega bo‘lib, yagona to‘g‘ri javobga asoslanadi.
2. Manchester universiteti (Buyuk Britaniya). Universitet keyslari kam hajmli bo‘lib, bir necha variantli yechimlarga asoslanadi

Metodning asosiy elementlari: ta'lim, boshqarish, muammoni hal qilish, axborotlarni to'plash, ularni o'rganish, ilmiy tahlil, o'qituvchi va talaba o'rtasidagi ta'limiy aloqaning shakl, metod, vositalari, o'quv natijalaridan iborat.

Bugungi kunda xorijiy mamlakatlarda bo'lgani kabi barcha sohalar bo'yicha mutaxassislarni tayyorlash xususan, ta'lim jarayonida ham keyslardan keng foydalanilmoqda. Biroq, shu o'rinda aytib o'tish zarur, o'qitish jarayonida foydalanilayotgan keyslarning aksariyati psixologik, ijtimoiy xarakterdagi keyslar sanaladi. Ularda shaxslararo munosabatlar, ijtimoiy hodisa va voqealıklar tahlil etilmoqda. Bu kabi keyslarning ta'limiy ahamiyatini inkor etmagan holda asosiy e'tiborni o'quv keyslarini shakllantirish va ulardan foydalanishga qaratish muhimligini aytib o'tishni ma'qul topdik.

O'quv keyslari talabalar tomonidan o'quv materiali (mavzu)ni chuqur o'zlashtirish, mavjud bilimlarni amalda qo'llash ko'nikma-malakalarini shakllantirishga yordam beradigan keyslardir. Bu kabi keyslarning xarakterli jihati ular talabalarning mavzu, o'quv materialini o'zlashtirganlik, mavjud bilimlardan amalda foydalana olish ko'nikma, malakalariga egaliklarini darajasini aniqlash imkoniyatini yaratadi.

Xorijiy mamlakatlar ta'limi amaliyotida qo'llanilayotgan keyslar o'quv, ijodiy va ilmiy xarakterdagi keyslardir. An'anaviy ta'limda garchi "keys" tushunchasi qo'llanilamagan bo'lsa-da, ammo uning mazmuni, xarakteriga mos keluvchi o'quv topshiriqlari bajrib kelingan. Jumladan, kurs ishi, bakalavrlık malakaviy ishi va magistrlik dissertatsiyalari ilmiy xarakterdagi keyslar sanaladi. Chunki bu kabi keyslar texnologik nuqtai nazardan muammo (mavzu)ni aniqlash, uning yechimini topish yuzasidan axborotlarni izlash, to'plangan axborotlarni saralash, qayta ishlash, bir necha variantda yechimni shakllantirish, ularni tahlil etish asosida eng samaralisini aniqlash, yechimni taqdimot asosida bayon qilish, yechim bo'yicha muhokamani tashkil etish kabi izchil harakatlarning tashkil etilishiga asoslanadi. Respublika uzluksiz ta'limi amaliyotida o'quv va ijodiy keyslar hali u qadar keng ommalashmagan. Balki shu sabablidir, keys metodining ta'lim jarayonida qo'llanilishiga nisbatan turlicha yondashuvlar ko'zga tashlanmoqda. OTM pedagoglarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish tizimi amaliyoti natijalariga tayanib aytish mumkinki, o'quv keyslarining maqsadli, oqilona va to'g'ri shakllantirilishi talabalarda muammo mohiyatini

chuqur anglash, uning yechimini topish yo'lida tizimli, izchil harakatlarni tashkil etish, mustaqil, erkin, mantiqiy va tanqidiy fikrlash, o'zgalarning fikrini tinglash, ularni tahlil qilish, samarali yechimni topish, kasbiy bilimlardan amaliyotda o'rinli foydalanish kabi qobiliyatni shakllantiradiki, bu har tomonlama yetuk shaxs va malakali mutaxassisni tayyorlashga yordam beradi.

Keys-stadi metodini qo'llashda quyidagi holatlar nazarda tutiladi: 1) keys topshirig'ini yozma shaklda tayyorlash; 2) talabalar tomonidan keys topshirig'ini mustaqil o'rganilishi va muhokama etilishini ta'minlash; 3) pedagog boshchiligida keysning auditoriyada o'zaro hamkorlikda muhokama qilinishiga erishish; 4) keys yechimini topish jarayonida "echimdan ham muhimi – bu muhokama" tamoyiliga rioya etish.

Metod talabalarda predmetga bo'lgan qiziqish, ko'nikma, vaziyatni tahlil qilish va to'g'ri qaror qabul qilishga ijodiy yondashish malakalarini rivojlantirish, muammoli vaziyatlarni hal qilish asosida bilimlarni puxta o'zlashtirish uchun imkoniyat yaratish kabi didaktik imkoniyatlarga ega.

Keys-stadining o'zida muayyan jihatlarni aks ettiradi. Ya'ni:

1. Izlanuvchanlik faoliyatining mavjudligi.
2. Jamoaviy va guruhli o'qitish.
3. Individual, guruhli va jamoaviy faoliyat integratsiyasining qaror toptirilishi.
4. Turli o'quv loyihalarini ishlab chiqish.
5. Talabalar o'quv-bilish faoliyatini rag'batlantirish va muvaffaqiyatga erishishlarini ta'minlash

Pedagogning faoliyatida keys-stadi quyidagi bosqichlarda qo'llaniladi:

- 1) tayyorgarlik bosqichi;
- 2) asosiy (keysni amalda qo'llash) bosqich(i);
- 3) tahliliy, baholovchi bosqich

Keys metodining tarkibiy tuzilmasi o'quv keyslarini shakllantirishda ahamiyatli sanaladi. Xorijiy mamlakatlarda qo'llanilayotgan keyslarning aksariyati ilmiy xarakterga ega bo'lganligi sababli ular murakkab tarkib tuzilmaga ega. Ya'ni:

1. Pedagogik annotatsiya.
2. Kirish.
3. Keys (muammo)ning bayoni. 101
4. Keys topshirig'i yoki savoli.
5. Foydalanish uchun manbalar.
6. Talabalar uchun metodik ko'rsatmalar.
7. Keysni yechish jarayoni

Agarda talabalarga ilmiy xarakterdagi keys topshiriqlari berilsa, yuqorida keltirilgan tarkibiy tuzilmadan foydalanish maqsadga muvofiq.

OTM pedagoglarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish tizimida mini keyslar shaklidagi o'quv keyslarini shakllantirish tajribasi ham to'plandi. Bu turdagi o'quv keyslarini quyidagi tarkibiy tuzilma bo'yicha ham shakllantirish mumkin:

1. Keys (muammo)ning bayoni.
2. Keys topshirig'i yoki savoli.
3. Foydalanish uchun manbalar.
4. Talabalar uchun metodik ko'rsatmalar.
5. O'qituvchi (keysolog)ning yechimi

O'quv keyslari o'qituvchi tomonidan taqdim etilishiga ko'ra savolli yoki topshiriqli bo'lishi mumkin. O'z-o'zidan anglanadiki, keys bayoni yoritilgach, o'qituvchi uning mazmunidan kelib chiqqan holda talabalarga yoki savol tashlashi, yoki topshiriq berishi mumkin.

Ushbu tarkibiy tuzimaga ega o'quv keyslarining mazmunini huquq fanlari bo'yicha shakllantirilgan quyidagi ikkita keys misolida ochib berish maqsadga muvofiq deb topildi.

1-keys bayoni. O'zbekiston Respublikasining fuqarolik huquqi asoslariga ko'ra huquqiy layoqatni cheklashga qaratilgan kelishuv (bitim)lar qonun bilan belgilangan hollar va tartibda tuzilmagan bo'lsa haqiqiy hisoblanmaydi. Bu kabi cheklash faqatgina sudning hukmi bilan muayyan hollarda amalga oshirilishi mumkin.

Keys savoli:

1. Qaysi hollarda sud hukmiga ko'ra fuqarolarning huquqiy layoqatini cheklash mumkin?
2. Fuqaroning huquqiy layoqatini umrbod cheklash mumkinmi?

Foydalanish uchun manbalar:

1. Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик Кодекси
[//https://nrm.uz/contentf?doc//=9123_fuqarolik_kodeksi_\(1-5_boblar_1-80-moddalar\)&//products=1_zakonodatelstvo_respubliki_uzbekistan](https://nrm.uz/contentf?doc//=9123_fuqarolik_kodeksi_(1-5_boblar_1-80-moddalar)&//products=1_zakonodatelstvo_respubliki_uzbekistan).

2. Давлат ва ҳуқуқ асослари / Дарслик. – Т.: Ўқитувчи, 1995. – 680 б.

Talabalar uchun metodik ko‘rsatmalar. 1. Keys mazmunini diqqat bilan o‘rganing. 2. “Fuqarolik huquqi”, “huquqiy layoqat”, “muomala layoqati” tushunchalariga oid bilimlarni yodga oling. 3. Tavsiya etilgan manbalar asosida bilimingizni mustahkamlang. 4. Keys yechimini shakllantiring. 5. Yechimni mazmuni, mantiqiy ifodasiga ko‘ra tahlil qiling. 6. Yakuniy qaror (echim)ni bayon qiling.

O‘qituvchi (keysolog)ning yechimi. 1. Fuqarolarning huquqiy layoqatini sud hukmiga ko‘ra quyidagi hollarda cheklash mumkin: 1) fuqaro ozodlikdan mahkum etilib, uning erkinligini cheklash, hibsga olish to‘g‘risidagi hukm chiqarilganda; 2) fuqaro muayyan lavozimni egallash yoki ma‘lum faoliyat bilan shug‘ullanish huquqidan mahrum etilganda. 2. Fuqaroning huquqiy layoqatini umrbod cheklash mumkin emas. Bu kabi cheklash muayyan muddatgagina belgilanadi.

2-keys bayoni. Ta‘lim muassasalari o‘quv ishlari dars jadvallari asosida tartibga solinadi. Dars jadvallari o‘quvchi, talabalarning faoliyatini samarali boshqarish, muayyan tartibga bo‘ysunishni kafolatlabgina qolmay, fan o‘qituvchilari faoliyatining ham samarali, izchil tashkil etilishini ta‘minlaydi. Har bir ta‘lim muassasasida dars jadvallari mas‘ul shaxslar (o‘quv ishlari bo‘yicha direktor o‘rinbosarlari, bo‘lim boshliqlari) tomonidan shakllantiriladi. Aksariyat ta‘lim muassasalarida dars jadvaliga ko‘ra o‘quvchi, talaba va o‘qituvchilarning faoliyati tartibli, samarali bo‘lishiga xizmat qiladi. Biroq, ayrim ta‘lim muassasalarida dars jadvallarini shakllantirishga mas‘uliyatli yondashilmaydi, buning natijasida o‘quvchi, talaba va o‘qituvchilarning faoliyatida tartibsizlik yuzaga keladi, asabbuzarliklar, nizolar kelib chiqadi.

Keys savoli. Huquqiy nuqtai nazaridan dars jadvallari qanday asosda shakllantirilishi zarur?

Foydalanish uchun manbalar.

1. Давлат ва ҳуқуқ асослари / Дарслик. – Т.: Ўқитувчи, 1995. – 680 б.

2. Дарс жадвалини тузишга қўйиладиган талабалар // <http://idum.uz/archives/9947>.

Talabalar uchun metodik ko'rsatmalar. 1. O'zRning "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni, "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi", ta'lim muassasasining faoliyati to'g'risidagi me'yoriy hujjatlar bilan tanishib chiqing. 2. Dars jadvalini shakllantirishga oid huquqiy-me'yoriy talablarni aniqlang. 3. Ularga tayangan holda dars jadvalini oqilona, to'g'ri shakllantirish mohiyatini yoriting.

O'qituvchi (keysolog)ning yechimi. Dars jadvali quyidagi holatlar asosida shakllantiriladi: 1) kasaba uyushmasi qo'mitasi bilan kelishiladi; 1) ta'lim muassasasining pedagog-xodimlar bilan ta'minlanganlik darajasi, sanitariya-gigienik holati hisobga inobatga olinadi; o'qituvchining vaqti imkon qadar tejalishi (ularga metodik ishlarni tashkil etish, o'z ustilarida ishlashlari uchun haftada bir bo'sh kunning bo'lishi)ga erishish nazarda tutiladi.

VI. Ta'lim vositalari. O'qitish jarayonida metodlar bilan birga ta'lim vositalari ham qo'llaniladi. O'quv jarayoniga zamonaviy o'qitish vositalarini keng tadbiiq etilishi talabalarning o'quv-idrok etish faoliyatini yuqoriroq darajada tashkil qilish, o'qituvchilar va talabalar mehnatining intensivligini oshirish imkonini beradi. O'qitish vositalarini mohirlik bilan qo'llash talabalar mustaqilligi ulushini ancha ko'paytirish, darsda ularni yakka tartibda va guruhli ishlashlari imkoniyatini kengaytirish, ishchi materialni o'zlashtirishda aqliy faollik va tashabbusni rivojlantirishga imkon beradi.

O'qitish vositalari o'quv yurti moddiy-texnik jihozlanishining tarkibiy qismi sifatida buyumlarning yig'indisidan iboratdir, ular o'zlariga o'quv axborotini oladilar yoki mashq qiluvchi vazifalarni bajaradilar va o'quvchilarga bilimlar va ko'nikmalarni, shakllantirish, ularning idrok etish va amaliy faoliyatlarini, har tomonlama rivojlanishi va tarbiyasini boshqarishga mo'ljallanganlar.

Shaxs tomonidan muayyan maqsad yo'lida amalga oshirilib, samaraga erishish yo'lida qo'llaniladigan ish qurollari "vosita" deb nomlanadi.

Vosita (a. "vosidat" – chora, tadbir, usul, o'rta, o'rtadagi) – muayyan maqsadga erishish uchun qo'llaniladigan narsa, qurol; ma'lum harakat, faoliyatni amalga oshirishda foydalaniladigan narsa

Ta'lim vositalari – ta'lim maqsadiga erishish uchun qo'llaniladigan qurol; ta'limiy harakat yoki faoliyatni amalga oshirishda foydalaniladigan narsalar, buyumlar

K.D.Ushinskiy o'qish va mehnatni shaxs ongi, his-tuyg'ulari va xulq-atvoriga ta'sir etuvchi vosita sifatida e'tirof etadi. Pedagogning qayd etishicha, o'yin, o'quvchining ishi va o'qishidan tashqaridagi hayoti: o'rtoqlari va tarbiyachilari (o'qituvchilar, ota-onasi)ga bo'lgan munosabatini ham vosita deb qabul qilish mumkin. Mehnat shaxsni tarbiyalashning eng ta'sirchan vositasidir. Zero, mehnat yordamida shaxsda ma'naviy-axloqiy va estetik his-tuyg'ular shakllantiriladi, bilim va ishonch, e'tiqod, g'oyalar hosil qilinadi, xarakter, iroda va boshqa sifatlar tarbiyalanadi.

O'quv jarayonida qo'llaniluvchi barcha texnik qurollar va ko'rsatmali materiallar ta'lim vositalari bo'lib, ulardan foydalanish ta'limning maqsadi – qisqa muddatda yuqori samaradorlikka erishish uchun zarur shart-sharoitni yuzaga keltiradi.

O'qitish vositalari (rasmlar, suratlar, sxemalar, modellar) yordamida o'quvchilar ongida ushbu hodisalar va ob'yektlarning obrazlari yodda qoladi. Ko'rgazmali obrazlarga suyangan holda pedagog o'quvchilarni hodisalar va ob'yektlarning mohiyatini his qilishga olib keladi. Bunday yondashish abstrakt fikrlash, abstrakt tushunchalardan foydalanish bilan bog'liq. Bunda ko'rgazmali ob'yektlar tafakkurning o'rganilayotgan ob'yektlar, hodisalar bilan aloqasini ta'minlaydi, hodisa, ob'jektning ichki xususiyatlarini ochishga yordam bergan holda, tafakkurga kerakli axborotlarni yetkazib beradi.

O'qitish vositalarini qo'llanishi o'rganilayotgan hodisa, ob'jekt, jarayon haqida aniqroq axborot beradi va shuning bilan o'qitishning sifatini oshirishga ko'maklashadi. Ular yordamida o'qitish ko'rgazmaliroq bo'ladi, bu eng murakkab o'quv materialini ham oson qiladi.

O'qitish vositalari talabalarning hissiyotiga ta'sir qiladi, ularni faollashtiradi. Faollashish o'quvchining bevosita intensiv kechinmalarida namoyon bo'ladi, ularning uning tafakkuriga belgilangan yo'nalishni beradi, uning faoliyatining rag'bati, tanlangan yo'lning to'g'riligiga ishonchning manbai bo'lib xizmat qiladi. Shuning uchun o'qitish vositalari nafaqat o'quv vazifalarini yechish uchun, balki o'quv ishiga qiziqishni mustahkamlash, idrok etish faolligini rivojlantirish uchun zarurdir. Idrok etuvchi

qiziqishlarni ragʻbatlantirish hammadan avval oʻqitish vositalarining yangiligidan kelib chiqadi.

Nihoyat oʻqitish vositalarining roli oʻqituvchilar mehnatini oʻquvchilar tomonidan oʻquv materialini oʻrganish surʻatini ularning mustaqil ishiga suyangan holda oshirishga imkon beradi.

Taʼlim vositalarining afzalligi oʻquvchilar tomonidan oʻquv materiali mazmunini tezkor va puxta oʻzlashtirish orqali oʻquv jarayonining yuqori samaradorligini taʼminlashda koʻrinadi.

R.S.Nemovning taʼkidlashicha, taʼlim vositalari sifatida foydalanuvchi material yoki obʻyekt oʻqituvchi va oʻquvchilar oʻrtasida bilimlarni oʻzlashtirishga qaratilgan oʻzaro munosabatni qaror toptiradi.

Taʼlim vositalari quyidagi talablarga javob berishi lozim: oʻquv dasturining zamonaviy fan-texnika va ishlab chiqarishning rivojlanish darajasiga mos kelishi; mutaxassislarni tayyorlash xususiyatlarining aks ettirishi; tushunchalar, atamalar va shartli belgilar birligini taʼminlash; didaktikaning asosiy tamoyillariga mos kelishi hamda nazariy va amaliy taʼlim xususiyatlarini hisobga olishi; zamonaviy uslublar va taʼlimning zamonaviy shakllarini qoʻllashni ragʻbatlantirishi, talabalar faolligini taʼminlashi va bilish qobiliyatini rivojlantirishga xizmat qilishi; aqliy harakatlarni bosqichma-bosqich shakllantirish va talabalar faoliyatida yoʻnaltiruvchi asoslarni ishlab chiqarishda asos qilib olinishi; zarur holatlarda bilim, malaka va koʻnikmalarni individuallashtirish; talabalar malakasini shakllantirishda algoritmlikka yaqin didaktik yoʻnaltirilganlikni taʼminlashi; pedagog va talabalar mehnatini ilmiy tashkil qilishni taʼminlash, xususan vaqt isrofgarchiligini kamaytirish; ish xavfsizligini taʼminlashi, hamda estetik va gigienik talablarga javob berishi; ishlatishda mustahkam va ishonchli boʻlishi; ular minimal miqdori eng kam sarf-xarajatlar bilan maksimal pedagogik samarani taʼminlashi.

Taʼlim vositalari oʻqitish samaradorligini taʼminlovchi obʻyektiv (darslik, oʻquv qoʻllanmalari va qurollari, xarita, diagramma, plakat, rasm, chizma, dioproektor, magnitafon, videomagnitafon, uskuna, televizor, radio, kompyuter va b.sh.) va subʻektiv (oʻqituvchi nutqi, namunasi, muayyan shaxs hayoti, faoliyatiga oid misollar hamda b.sh.) omillar hisoblanadi.

S.Usmonov didaktik vositalarni ularning mavjudlik holatiga koʻra uch guruhga ajratadi, yaʼni:

- 1) o'quv adabiyotlari (darsliklar, o'quv hamda o'quv-metodik vositalar va b.);
- 2) o'quv-ko'rgazmali qo'llanmalar (chizmalar, plakatlar, sxemalar, instruktaj – xaritalar, jadvallar va h.k.);
- 3) o'quv-texnik vositalar (jihazlar, laboratoriya qurilmalari, asboblar, harakatni ko'rsatuvchi stendlar, kompyuter texnologiyalari, elektron o'qitish, masofaviy o'qitish hamda avtomatlashtirilgan tizimlar)

D.Fayzullewa tomonidan amalga oshirilgan tadqiqotda ham o'quv vositalarni guruhlashtirishga alohida e'tibor qaratilgan. Bu o'rinda muallif ularni quyidagi guruhlarga ajratadi:

- 1) o'quv hujjatlari majmui – o'quv rejasi, o'quv dasturi, istiqbolli mavzuiy reja, tajriba-amaliy mashg'ulot rejasi, texnologik xarita;
- 2) o'quv-metodik vositalar majmui – modulli o'quv axboroti, instruktaj – xarita, ish daftari, kundalik daftar, topshiriqlar majmui;
- 3) o'qitishning vositalari majmui – plakatlar, stendlar, o'quv-ko'rgazmali qurollar, mashina va jihazlar, asbob va moslamalar, texnik vositalar

Yangi o'quv vositalari sirasiga quyidagilar kiradi: tasviriy o'quv matni; axborot tashuvchilar (qog'oz, slayd, disk apparati), ta'limni amalga oshirish vositalari (yoritish asbobi (projektor), magnitafon, kompyuter, nusxa ko'chirish apparati va b.).

Ta'lim vositalarini quyidagicha tasniflash mumkin:

I. Qo'llanilish maqsadiga ko'ra – 1) ma'lumotlar manbai (o'quv material);

2) o'quv materialini o'zlashtirish quroli.

II. Turiga ko'ra – 1) moddiy ta'lim vositalari (adabiyotlar, o'quv qo'llanmalari, didaktik materiallar, manba (adabiyot)lar, test materiallari, modellar, ko'rgazmali qurollar, o'qitishning texnik vositalari va laboratoriya jihazlari);

2) sub'ektiv ta'lim vositalari (umumiy qabul qilingan belgilar tizimlari, yani til (og'zaki nutq), yozuv (yozma nutq), muayyan fanlar uchun mo'ljallangan shartli belgilanish tizimi (notali yorliq, matematik apparatlar va hokazo), sanat asarlari va madaniyat yutuqlari (tasviriy sanat, musiqa, adabiyot), ko'rgazmali vositalar (sxemalar, rasmlar, chizmalar, diagrammalar va boshqalar), kompyuter dasturlari, o'qituvchining malakasi va ichki madaniyat darajasi, tashkiliy-

muvofiglashtiruvchi faoliyati, o'quv faoliyatining usullari va tashkiliy shakllari, barcha mavjud ta'lim tizimlari.

Ta'limning texnik vositalari o'quv materialini to'liq yoritishga, o'quvchilarda unga nisbatan qiziqishni uyg'otishga xizmat qiladi. Ba'zi holatlar (masalan, musikiy asar)da texnik vositalarsiz o'quv materialini bayon qilish mumkin emas. Shuningdek, ta'lim jarayonida har qanday samarali texnik vositalar ham o'qituvchi nutqining o'rnini bosa olmaydi. Zero, o'qituvchi nutqi asosida o'zaro muloqot, o'quvchilar faoliyatini boshqarish, shuningdek, o'quv materialini o'quvchilarga tanishtirish jarayonining kechishiga nisbatan javobgarlik aks etadi. Shunga ko'ra nutqning asosiy vazifasi – o'quvchilarga o'quv axborotlarini yetkazib berish va va ularda ijobiy sifatlarni tarbiyalashdan iborat.

Shunday qilib, oliy ta'lim muassasalarida ta'lim metodlari va vositalaridan maqsadga muvofiq va samarali foydalanish talabalarning bilimlarini oshirishga yordam berish bilan birga kasbiy tayyorgarligini takomillashtirishda katta ahamiyatga ega. Ta'lim metodlari va vositalaridan yetarli darajada xabardor bo'lish, ularning didaktik imkoniyatlarini yetarlicha baholash o'quv jarayonini muvaffaqiyatli tashkil etilishini ta'minlaydi. Zamonaviy sharoitda har bir o'qituvchi mavzuning mohiyati, o'rganilayotgan bilim, ko'nikma va malakaning xarakteriga ko'ra ta'lim metodlari va vositalarini to'g'ri tanlay olishi, ulardan samarali foydalana bilishi zarur.

Xorijiy mamlakatlarning ta'lim amaliyotida keys metodidan foydalanishga katta e'tibor qaratiladi. An'anaviy ta'limda garchi keys tushunchasi qo'llanilmagan bo'lsa-da, biroq, ilmiy xarakterdagi keyslar (kurs ishlari, bakalavrluk malakaviy ishi, magistrlik dissertatsiyasi)dan foydalanilgan. Ayni vaqtda o'quv keyslarini shakllantirish maqsadga muvofiqdir. Zero, o'quv keyslari o'rganilgan mavzular bo'yicha talabalarning bilimlarini mustahkamlash, ularda mavjud bilimlardan amaliy faoliyatda foydalanish ko'nikma, malakalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Qolaversa, keyslar yordamida talabalarda mustaqil, erkin, tanqidiy va mantiqiy fikrlash, qarorlar qabul qilish, o'z fikrini asoslash qobiliyati rivojlanadi.

Nazorat uchun savollar:

1. Ta'lim metodi deganda nimani tushunasiz?
2. Ta'lim metodlari qanday guruhlarga ajratiladi?
3. Og'zaki bayon qilish metodlari sirasiga qanday metodlar kiradi?

4. Ko‘rgazmali metodlarning mohiyati nimadan iborat?
5. Amaliy metodlarning turlari qaysi?
6. Suhbatning qanday turlari mavjud?
7. Ta’lim vositasi nima va u nima uchun xizmat qiladi?
8. O‘qitish jarayonida qanday ta’lim vositalaridan foydalaniladi?
9. Ta’lim vositalari qanday tasniflanadi?
10. S.Usmonov va D.Fayzullevalar tomonidan ta’lim vositalari qanday guruhlarga ajratilgan?

O‘quv topshiriqlari:

I. Quyidagi ish qog‘ozini yordamida “Ta’lim metodlari” va “Ta’lim vositalari” mavzusidagi sinkveynlarni yarating.

Ish qog‘ozini

“Ta’lim metodlari” mavzusiga oid sinkveyn

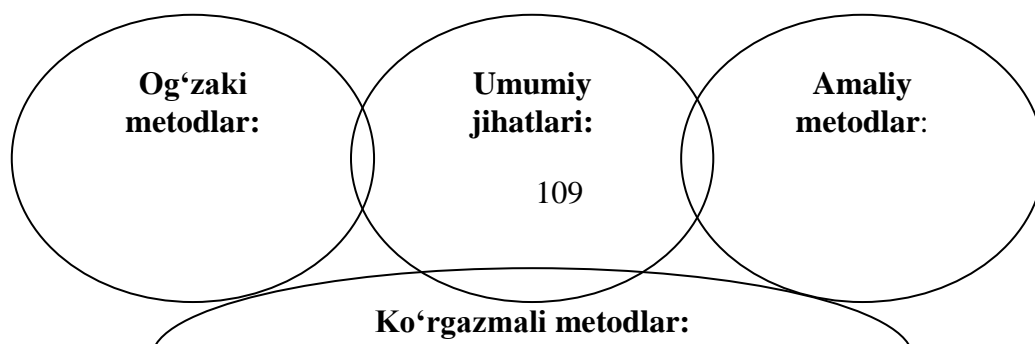
1. Bitta ot bilan ifodalang
2. Ikkita sifat bilan ifodalang
3. Uchta fe’l bilan ifodalang
4. To‘rtta so‘z bilan asosiy mazmuni yoriting
5. Otga sinonim toping

“Ta’lim vositalari” mavzusiga oid sinkveyn

1. Bitta ot bilan ifodalang
2. Ikkita sifat bilan ifodalang
3. Uchta fe’l bilan ifodalang
4. To‘rtta so‘z bilan asosiy mazmuni yoriting
5. Otga sinonim toping

II. Quyidagi ish qog‘ozini yordamida “Venn diagrammasi” metodi bo‘yicha ta’limning og‘zaki, ko‘rgazmali va amaliy metodlarini sintezlang.

Ish qog‘ozini

III. “Ajurli arra” metodi asosida ta’lim vositalarining didaktik imkoniyatlarini ochib bering:

A. “Ta’lim vositalari” tushunchasini yoritng va turlarini ko‘rsating.

B. Ta’lim vositalarining didaktik imkoniyatlarini ochib bering.

S. Kompyuterdan foydalanishning ta’limiy afzalliklarini yoritng.

D. O‘quv diafilmlarining didaktik imkoniyatlarini baholang.

4. “Ta’lim vositalari” mavzuidagi krossvordni yeching.

“Ta’lim vositalari” mavzuidagi krossvord

1/12																																													
							2/13																																						
3		13/14																																											
																											4/15																		
														16																															
5														6																															
	7																																												
								8																																					
9/18																												10																	
										19																																			
									11																																				

Krossvord savollari

Eniga:

1. O‘quv kinofilmi.

2. Osmon jismlari harakatini o'rganishga imkon beradigan asbob.
3. Murakkab qurilmagan ega elektron hisoblash mashinasi.
4. Kimyoviy tajribalar uchun mo'ljallangan shar yoki konus shaklidagi shisha idish.
5. O'quv-bilish faoliyatini amalga oshirish, bajarish tartibi va usullarini belgilovchi ko'rsatmalar.
6. Faoliyatni tashkil etishga doir zarur ma'lumot, ko'rsatmalarni o'z ichiga olgan hujjat.
7. Ish-harakat, faoliyatni tashkil etish uchun xizmat qiladigan narsalar.
8. O'quv maqsadi uchun xizmat qiladigan texnik moslama.
9. Yer sharining taglikka o'rnatilgan sharsimon modeli.
10. Yozuv quroli.
11. Pedagogik faoliyat va o'quvchilarning o'zlashtirish ko'rsatkichlari qayd etiladigan daftar.

Bo'yiga:

12. Yozish uchun mo'ljallangan silliq taxta.
13. Kasbiy malakalarni orttirish, mashina, mexanizmlarni boshqarishni o'rgatishga mo'ljallangan moslama.
14. Tibbiyot va biologik ko'p qo'llaniladigan optik asbob.
15. Matnli varaqdan iborat, muqovali va 48 betdan kam bo'lmagan o'quv quroli.
16. Kitobcha shaklida tikilgan, muqovali, xat yozish yoki rasm chizish uchun mo'ljallangan o'quv quroli.
17. O'zida qisqa matnli o'quv axborotlarini qad etadigan tasvir, surat.
18. Quritilgan o'simliklar majmuasini ifodalovchi o'quv vositasi.
19. Quritilgan hayvon terisi ichi yumshoq materiallar bilan to'ldirilgan o'quv vositasi.

IV. Quyidagi muammoli savollar asosida "Ma'naviyatli shaxs – kim u?" mavzusida evristik suhbat tashkil eting.

Muammoli savollar:

1. Yuksak ma'naviy-axloqiy sifatlarni o'zida namoyon eta olmagan shaxs tomonidan topilgan boylik ezgulikka xizmat qilmaydi! Sizningcha, bu fikr qanchalik to'g'ri?
2. Siz qanday qaraysiz, shaxsning turmush tarzi, ijtimoiy borliqqa nisbatan yondashuvi, kiyinishi hamda atrofdegilar bilan munosabati

uning ma'naviy-axloqiy dunyosi haqida yetarlicha ma'lumot bera oladimi?

3. O'ta bilimli, ziyoli shaxslarning ko'pchiligini moddiy boylik u qadar qiziqtirmaydi. Bu holatni Siz qanday baholaysiz?

4. 200 yildan buyon hal qilinmay kelinayotgan Puankare teoremasining yechimini topganligi uchun (2008 yil) Sankt-Piterburglik Georgiy Perelman jahon matematiklari uyushmasi tomonidan mukofot uchun belgilangan bir million AQSh dollari miqdoridagi moddiy mablag'ni olishdan voz kechdi. Siz qanday fikrdasiz, uning bu harakatini ma'naviy jasorat deb baholash mumkinmi?

5. O'zbek xalqi ongida "moddiy boylik" va "shaxs ma'naviyati" degan tushunchalar o'rtasida o'zaro bog'liqlik, aloqadorlik bo'lishi mumkin emas, degan tushuncha qaror topgan? Sizningcha, bu qaror to'g'rimi?

6. Totalitar tuzum davrida fuqarolar ongida "moddiy boylikka erishish kapitalistik tuzum sarqiti, axloqli shaxs boylikka ro'ju qo'ymaydi" degan munosabat qaror toptirilgan edi. Siz qanday fikrdasiz, mazkur munosabatni saqlab qolish kerakmi yoki o'zgartirish lozimmi?

7. Tasavvur qiling, Sizga juda katta miqdorda moddiy mablag'ni qo'lga kiritish mumkin bo'lgan ish taklif qilinmoqda. Biroq, bu ishning bajarilishi Sizga foyda keltirsa-da, jamiyatga zarar yetkazishi mumkin. Bunday vaziyatda qanday yo'l tutasiz?

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ибрагимов Х.И., Абдуллаева Ш.А. Педагогика назарияси / Дарслик. – Т.: "Фан ва технология" нашриёти, 2008.

2. Педагогика / Дарслик. Проф. М.Х.Тохтаходжаеванинг умумий тахрири остида. – Т.: "Ўзбекистон файласуфлари миллий жамияти" нашриёти, 2010.

3. Педагогика / Нопедагогик ОТМ учун дарслик. У.Иноятов, Н.Муслимов, Д.Рўзиева, М.Усмонбоева. – Т.: Низомий номидаги ТДПУ, 2013.

4. Педагогика. Психология / Х.Ж.Худойкулов ва б. –Т.: Дизайн-Пресс, 2011.

7-§ PEDAGOGIK FANLARNI O'QITISH SHAKLLARI

Reja:

1. Zamonaviy ta'lim turlari.
2. Ta'lim muassasalarida tashkil etiladigan ta'lim shakllari.
3. O'rta maxsus, kasb-hunar va oliy ta'lim muassasalarida tashkil etiladigan ta'lim shakllari.

Tayanch tushunchalar: ta'lim turi, ta'lim turlari, zamonaviy ta'lim turlari, ta'lim shakli, ta'limning tashkiliy shakllari.

I. Zamonaviy ta'lim turlari. Ta'lim taraqqiyotining turli davrlarida oliy ta'lim muassasalarida o'qitishning xilma-xil turlaridan foydalanib kelingan. Xo'sh, "ta'lim turlari" tushunchasining o'zi qanday ma'noni anglatadi?

Ta'lim turlari – ta'lim mazmuni, ta'limning tashkil etilish o'rni, bosqichi, qo'llaniladigan vositalari va ta'lim oluvchilarning yoshiga ko'ra farqlanuvchi ta'lim ko'rinishlari, shuningdek, o'quv jarayonini tashkil etish, amalga oshirishga nisbatan turlicha, o'ziga xos yondashuvlar

Umuman olganda, ta'lim taraqqiyotining turli davrlarida o'qitish faoliyatining oddiy yoki murakkab tarzda tashkil etilganligiga ko'ra ta'limning quyidagi turlaridan foydalanilganlikni aytib o'tish maqsadga muvofiqdir:

- arxaik (ibtidoiy) ta'lim;
- qadimgi (Shumer, Misr, Xitoyda eramizdan avvalgi uchinchi ming yillik) ta'lim;
- avestiy (Baqtriya, Sug'diyona, Xorazmda – eramizdan avv. VII-VI asrlar) ta'lim;
- yunon (Ellins, rim-yunon, rim – eramizdan av. V-I asrlar) ta'limi; bu davrda ta'limning suqrotcha suhbat (ta'lim oluvchini muammoli savollarga javob topishga undash asosida tashkil etilgan ta'lim) va dogmatik o'qitish (bilimlarni yodlash va takrorlash) kabi turlaridan foydalanilgan);
- o'rta asr ta'limi (V-XVI asrlarga taalluqli dogmatik, sxolastik ta'lim; unga ko'ra ta'lim oluvchilarning faoliyatlari tinglash, o'qish, yod olish, eslab qolish, matnni so'zma-so'z takrorlashdan iborat bo'lgan);
- zamonaviy (shaxsga yo'naltirilgan) ta'lim.

So'nggi yillarda ilm-fan, texnika, ishlab chiqarish va texnologiyalarning jadal rivojlanishi natijasida o'quvchi shaxsini faollashtirishga xizmat qiladigan ta'lim turlaridan foydalanishga katta

e'tibor qaratilmoqda. Ular "shaxsga yo'naltirilgan ta'lim" deb nomlanadi.

Globalashuv sharoitida ta'lim shaxsni har tomonlama voyaga yetkazish, unda komillik va malakali mutaxassisga xos sifatlarni shakllantirishda muhim o'rin tutadi. Bugungi tezkor davr ta'lim oluvchilar, shu jumladan o'quvchilarni ham qisqa muddatda va asosli ma'lumotlar bilan qurollantirish, ular tomonidan turli fan asoslarini puxta o'zlashtirilishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishni taqozo etmoqda.

Zamonaviy sharoitda ta'lim jarayonining barcha imkoniyatlariga ko'ra shaxsni rivojlantirish, ijtimoiylashtirish va unda mustaqil, tanqidiy, ijodiy fikrlash qobiliyatlarini tarbiyalashga yo'naltirilishi talab qilinmoqda. O'zida ana shu imkoniyatlarni namoyon eta olgan ta'lim shaxsga yo'naltirilgan ta'lim deb nomlanadi.

Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim – talabanning fikrlash va harakat strategiyasini inobatga olgan holda uning shaxsi, o'ziga xos xususiyatlari, qobiliyatini rivojlantirishga yo'naltirilgan ta'lim

Bu ta'lim o'qitish muhitining talaba imkoniyatlariga moslashtirilishini nazarda tutadi. Unga ko'ra ta'lim muhiti, pedagogik shart-sharoitlar, ta'lim hamda tarbiya jarayonini to'laligicha talabanning shaxsiy imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish, qobiliyatini rivojlantirish, shaxs sifatida kamolotga yetishini ta'minlash, tafakkuri va dunyoqarashini boyitishni nazarda tutadi.

Shaxsga yo'naltirilgan ta'limning o'ziga xos jihati ta'lim oluvchi shaxsini tan olish, uni har tomonlama rivojlantirish uchun qulay, zarur muhitni yaratishdan iborat

Bu turdagi ta'lim talabalarda mustaqillik, tashabbuskorlik, javobgarlik kabi sifatlar, shuningdek, mustaqil, ijodiy va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini tarbiyalashga xizmat qiladi. Bu turdagi ta'limni tashkil etishda pedagoglardan har bir talaba imkon qadar individual yondashishni, uning shaxsini hurmat qilishni, unga ishonch bildirish taqozo etiladi. Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim o'qitish jarayonining ishtirokchilari pedagog-talaba yoki talaba-talaba, talaba-talabalar guruhi, talaba-talabalar jamoasi tarzida o'zaro hamkorlikda bilim olish, shaxs sifatida kamol toptirish uchun qulay pedagogik sharoitni yaratish zaruriyatini ifodalaydi.

Shaxsga yo‘naltirilgan ta‘lim talabani ta‘lim tizimiga moslashtirishni emas, aksincha, uning individual xususiyatlarini inobatga olgan holda har tomonlama rivojlanishi, shaxs sifatida kamolotga yetishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishni nazarda tutadi. Bu turagi ta‘lim talabalarni o‘z-o‘zini rivojlantirishga, mustaqil bilim olishga, o‘zining ichki imkoniyatlari, qobiliyatlarini to‘la namoyon eta olishi, bilish faolligini oshirish uchun zarur sharoitni vujudga keltirishi zarur. Shaxsga yo‘naltirilgan ta‘lim talabalarni o‘quv materialini o‘zlashtirishga ijodiy, tanqidiy yonashishni, yangi g‘oyalarni ilgari surish, ularni asoslash, o‘z fikrini himoya qilish, muammoli vaziyatlarda samarali yechimni topish ko‘nikma, malakalarini o‘zlashtirish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Pedagog tomonidan ta‘lim jarayonida innovatsion xarakterga ega turli faol metodlarning qo‘llanilishi talabalarni rivojlantirish, qobiliyatlarini yanada o‘stirishga xizmat qiladi. Xususan:

- muammoli izlanish;
- kichik tadqiqotlarni olib borish;
- debat;
- bahs-munozara;
- evristik suhbat;
- kichik guruhlarda ishlash va b.

Pedagog ta‘lim jarayonida shaxsga yo‘naltirilgan ta‘lim turlaridan foydalanar ekan, bir qator shartlarga qat‘iy rioya etishi kerak. Ushbu talablar quyidagilaran iborat:

- har bir talabani alohida, o‘ziga xos shaxs sifatida ko‘ra olishi;
- talabani hurmat qilishi;
- talabani ruhiy holatini to‘g‘ri baholay olishi;
- talabani xohish-istak, qiziqishlarini inobatga olishi;
- har bir talabaga nisbatan tolerant munosabatda bo‘lishi;
- talabani kuchi, imkoniyati va intilishlariga ishonch bildirishi;
- har bir talaba o‘quv fanlari asoslarini yetarlicha o‘zlashtira olishi uchun qulay ta‘lim muhitini yaratishi;
- talabalarining mustaqil yoki kichik guruhlariga erkin ishlashlari uchun imkoniyat yaratish; - talabalarni o‘z faoliyatlarini mustaqil nazorat qilish, faoliyati samaradorligini aniqlash, yutuqlarning omillari va yo‘l qo‘yilgan xatolarning oqibatlarini tahlil qilish o‘rgatish;
- ta‘lim jarayonida hech bir talabaga tazyiq o‘tkazmaligi;
- alohida talabani kamchiliklarini bo‘rttirib ko‘rsatmasligi;
- bordi-yu, talaba tomonidan bilimlarni o‘zlashtira olmaslik, ta‘lim jarayonida o‘zini odobsiz tutish holati qayd etilsa, u holda qat‘iy xulosa chiqarmasdan, buning sabablarini aniqlash;

Mushg‘ulotlarni tashkil etishda pedagoglar o‘quv axborotlarining talabalar tomonidan bilimlarni o‘zlashtira olmaslik, o‘zini odobsiz tutish kabi holatlarni bartaraf etish, ko‘nikma, malaka va tajribalariga tayangan holda

ularni qiziqтира oladigan, fikrlashga, ijodiy yondashishga undaydigan imkoniyatga ega bo'lishini ta'minlashga alohida e'tibor qaratishlari zarur.

Ta'lim jarayonida pedagoglar tomonidan:

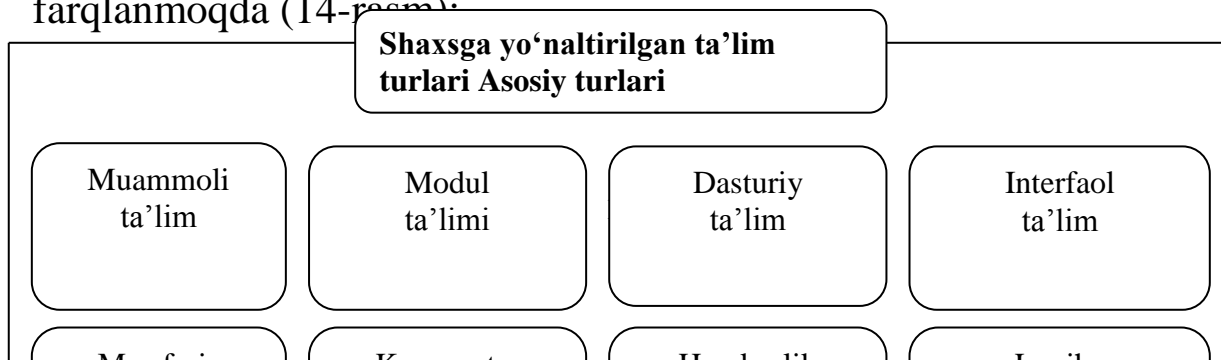
- turli shakl, metod, vosita va texnologiyalardan samarali, maqsadli foydalanish;
- o'quv topshiriqlarini bajarishda talabalarga usullarni mustaqil tanlash imkonini berish;
- talabani juftlikda, kichik guruhda va jamoada ishlashini ta'minlash;
- mashg'ulotlarning loyihalashtirilishiga e'tiborning qaratilishi nafaqat o'qitish sifatini yaxshilaydi, samaradorligini oshiradi, shu bilan birga talabalar shaxsning rivojlanishi uchun qulay sharoitni vujudga keltiradi

Eng muhimi pedagoglar o'quv mashg'ulotlarining nafaqat axborot berish, balki rivojlantirish xarakteriga ega bo'lishlariga e'tiborni qaratishlari zarur. Shuningdek, muhokama qilinayotgan masala, muammo, o'rganilayotgan mavzu yuzasidan talabalarining mustaqil fikr bildirishlari (noto'g'ri bo'lsa-da, fikr bilirishlari)ga imkon berish, nima bo'lganda ham ularni o'ylashga, fikrlashga undash shaxsga yo'naltirilgan ta'limga xos muhim belgilardan biri sanaladi.

Ta'lim jarayonida quyidagilardan foydalanish shaxsga yo'naltirilgan ta'limning yana bir belgisidir:

- ijodiy topshiriqlar;
- kreativ yondashishni taqozo etuvchi vazifalar;
- muammoli vaziyatlar;
- rolli va ishbilarmonlik o'yinlari;
- bahs-munozara, debat;
- musobaqa ko'rinishidagi bellashuvlar

Ayni vaqtda shaxsga yo'naltirilgan ta'limning quyidagi turlari farqlanmoqda (14-rasm):

Quyida ularning qisqacha mohiyatini yoritiladi.

1. Muammoli ta'lim zamonaviy ta'lim mohiyatini aks ettiruvchi ilg'or pedagogik texnologiya hisoblanadi. Ta'lim amaliyotida undan foydalanish ta'lim oluvchilarda ijodiy izlanish, kichik tadqiqotlarni amalga oshirish, muayyan farazlarni ilgari surish, natijalarni asoslash va ma'lum xulosalarga kelish kabi ko'nikma va malakalarni shakllantirishga xizmat qiladi. Muammoli ta'limda muammoli vaziyatlarni hal qilish metodi faol qo'llaniladi. Muammoli vaziyatlarni hal qilishda bahs-munozaralardan foydalaniladi. Bunda, ayniqsa, kichik guruhlarda ishlash samarali kechadi. Mazkur metodni qo'llash orqali o'quvchi, talabalar ma'lum muammoni hal qilishda bir necha variantlarni ilgari surish, ularning amaliy qiymatini baholash, ilgari surilgan muqobil variantlar orasidan eng maqbulini tanlash malakalarini o'zlashtiradilar.

2. Modul ta'limi (lotinchadan "modulus" – kichik o'lcham, ya'ni umumiy o'quv materialining alohida yoki fikran ajratilgan tarkibiy qismi) dan o'quvchilarning mustaqil ta'lim olishlarini yo'lga qo'yish, ularni ma'lum o'quv materiallari bilan ta'minlash, ularning ta'limiy faoliyati yuzasidan monitoringni tashkil etishda foydalaniladi. Uni qo'llashda beriladigan yaxlit o'quv materiallari blok (alohida ajratilgan qism)larda 1-blok, 2-blok va hokazo tarzida taqdim etiladi. Modul ta'limi asosida masofaviy ta'limni ham yo'lga qo'yish mumkin. Bunda o'quvchilar alohida chop etilgan yoki kompyuter varianti ko'rinishidagi bloklardan iborat materiallar bilan ta'minlanadilar.

Taqdim etilgan materiallar o'quvchilar tomonidan to'la o'rganilgandan so'ng ularga nazariy bilimlarga egalikni mustaqil baholash, mavjud bilimlarni mustahkamlashga xizmat qiluvchi psixologik yoki psixologik topshiriqlar beriladi.

3. Dasturiy ta'limning o'ziga xos jihati o'qitishning o'quvchilar ehtiyojlari, qiziqishlari, bilimlari, dunyoqarashlari hamda o'quv fanining imkoniyatlari, o'quvchilar tomonidan o'quv materiallarini o'zlashtirishda duch kelinayotgan muammolarni inobatga olgan holda tashkil etilishi bilan belgilanadi. Uzluksiz ta'lim jarayonida dasturiy ta'limni qo'llashda pedagoglar tomonidan mualliflik dasturlarining ishlab chiqilishi ahamiyatlidir. Zero, mualliflik dasturlari o'quv mashg'ulotlarining rang-barang bo'lishini ta'minlash bilan birga muayyan ta'lim muassasasining mavjud imkoniyatlarini to'la inobatga olgan holda ishlab chiqiladi.

4. Interfaol ta'lim (lot. "inter" – o'rtasida, o'zaro; "act" – harakat qilmoq) bugungi kunda keng ommalashgan ta'lim turlaridan biri sanaladi. Mazkur ta'lim turi ta'lim jarayonining asosiy ishtirokchilari – o'qituvchi, o'quvchi va o'quvchilar guruhi o'rtasida yuzaga keladigan hamkorlik, qizg'in bahs-munozalar, o'zaro fikr almashish imkoniyatiga egalik asosida tashkil etiladi, ularda erkin fikrlash, shaxsiy qarashlarini ikkilanmay bayon etish, muammoli vaziyatlarda yechimlarni birgalikda izlash, o'quv materiallarini o'zlashtirishda o'quvchilarning o'zaro yaqinliklarini yuzaga keltirish, "o'qituvchi – o'quvchi – o'quvchilar guruhi"ning o'zaro bir-birlarini hurmat qilishlari, tushunishlari va qo'llab quvvatlashlari, samimiy munosabatda bo'lishlari, ruhiy birlikka erishishlari kabilar bilan tavsiflanadi.

5. Masofaviy ta'lim (lot. "distantia" – masofadan foydalanish) o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi to'g'ridan-to'g'ri, shaxsiy aloqasiz "masofadan o'qitish" imkonini yaratib beruvchi zamonaviy axborot va telekommunikatsion texnologiyalardan foydalanishga asoslangan o'qitish jarayonining o'ziga xos yangi shakli bo'lib, unga ko'ra ta'lim jarayoni yangi axborot texnologiyalar, multimediya tizimi yordamida tashkil etiladi. Masofaviy ta'lim negizida kompyuter ta'limini ham tashkil etish mumkin. Bu turdagi ta'lim o'qitish jarayonini maxsus ta'lim dasturlariga muvofiq tashkil etilishini nazarda tutadi. Masofaviy ta'lim o'quv fanlari bo'yicha o'zlashtirish samaradorligini ta'minlash; idrok etish qobiliyati (qo'yilgan masalani hal etish, mustaqil fikrlash, kommunikativ malakalarni egallash

(axborotni to'plash, analiz, sintez qilish)ni rivojlantirish, u yoki bu ko'nikmani shakllantirishga imkon beradigan jarayonlarga e'tibor)ni kuchaytirish kabi imkoniyatlariga ega.

6. Kompyuter ta'limi masofaviy ta'limning o'ziga xos turi sanaladi. Unga ko'ra ta'lim jarayoni kompyuter texnologiyasining imkoniyatlari asosida tashkil etiladi. O'quvchi yoki talabalar nazariy bilimlarni kompyuter orqali uzatiladigan materiallar asosida o'zlashtirib, o'zlariga berilgan o'quv topshiriqlarini bajaradilar. Kompyuter ta'limi asosida o'quvchi va talabalarda ijodiy fikrlash, mustaqil o'qib o'rganish ko'nikma va malakalari hosil qilinadi.

7. Hamkorlik ta'limi pedagog va o'quvchi, talabalarning ta'limiy faoliyat jarayonida birgalikda rivojlanishlari, bir-birlarini tushuna olishlari, bir-birlariga nisbatan yaqinlikni his qilishlari, faoliyat bosqichlari va ularda erishilgan natijalarni hamkorlikda tahlil qilishdan iborat bo'lib, ilg'or, rivojlantiruvchi g'oyalarni o'zida aks ettirishi bilan alohida ahamiyat kasb etadi. Ushbu ta'limining asosiy g'oyasi o'quv topshiriqlarini birgalikda bajarish hamda birgalikda ta'lim olishni nazarda tutadi. Bunday ta'lim texnologiyasini qo'llashda o'quvchi, talabalar o'quv topshiriqlarini sheriklari bilan hamkorlikda to'g'ri bajarishlari bilan birga guruhning har a'zosida ta'limiy faollikni yuzaga keltirishga ham e'tibor qaratish lozim.

8. Loyiha ta'limi (lot. "projectus" – "ilgari surilgan") ta'limiy xarakterdagi aniq reja, maqsad asosida uning natijalanishini kafolatlagan holda pedagogik faoliyat mazmunini ishlab chiqishga yo'naltirilgan ta'lim sanaladi. Ta'lim jarayonida loyihani ishlab chiqish turli manbalar: maxsus adabiyotlar, monografiya, jurnal maqolalari, gazeta nashrlari, Internetdan ma'lumotlarni izlash, maxsus va ijtimoiy so'rovnomalarni tashkil etish orqali axborotlarga ega bo'lish bilan bog'liq. Loyiha natijasi (mahsuloti) – buklet, nashr ishi, elektron o'quv-ta'lim resursi shaklida taqdim etilgan, tanlab olingan, tahlil qilingan, umumlashtirilgan hamda tizimlashtirilgan axborotlar sanaladi. Mohiyatiga ko'ra loyihaning asosini ilmiy, ijodiy yoki nazariy xarakterga ega g'oyalar tashkil etadi.

9. Rivojlantiruvchi ta'lim o'quvchi, talabalarning ichki imkoniyatlari oshirish va ularni ro'yobga chiqarishga yo'naltiriladi. Rivojlantiruvchi ta'limda, ko'proq, treninglardan foydalaniladi. Treninglar ta'lim oluvchilarda muayyan bilimlarni puxta o'zlashtirish, ularni amaliyotda samarali qo'llay olishga doir ko'nikma-malakalarni shakllantirishga, bu jarayonda ularning

mavjud imkoniyatlarini to'la ro'yobga chiqarishga yordam beradi. Bugungi kunda uzluksiz ta'lim tizimida rivojlantiruvchi ta'limni qo'llashda taqdimotlardan ham samarali foydalanish tajribasi to'plandi. Mazkur metod ta'lim oluvchilarda o'quv faoliyatini tashkil etishga ijodiy yondashish, o'z ustida ishlash, mustaqil ta'lim olish ko'nikmalarini ham rivojlantirishga yordam beradi.

10. Tabaqalashtirilgan ta'limdan uzluksiz ta'lim tizimida samarali foydalanish o'quvchi, talabalarning shaxsiy layoqatlari, qiziqishlari, qobiliyatlarini aniqlash asosida ularga turli o'zlashtirish darajalari bo'yicha, biroq, davlat ta'lim standartlari va o'quv dasturi talablaridan kam bo'lmagan hajmdagi materiallarning berilishini anglatadi.

11. O'yin texnologiyalari zamonaviy sharoitda ta'lim amaliyotida rolli va ishbilarmonlik o'yinlaridan foydalanishni anglatadi. Rolli va ishbilarmonlik o'yinlari o'quvchilarni muayyan jarayonga tayyorlash, ularda ma'lum hayotiy voqelik, hodisalar jarayonida bevosita ishtirok etish uchun dastlabki ko'nikma-malakalarni hosil qilishga xizmat qiladi. Ta'lim jarayoni ishtirokchilari (m: o'quvchilar, ota-onalar, pedagogik jamoa a'zolari, ta'lim muassasalarining rahbarlari, jamoatchilik tashkilotlarning vakillari va b.sh.) sifatida turli rollarni bajarish talabalarga pedagogik faoliyat mazmuni bilan yaqindan tanishish imkoniyatini yaratsa, o'quvchilarga ma'lum faoliyatni samarali tashkil etishga ham nazariy, ham amaliy, eng muhimi, ruhiy jihatdan tayyorlanishga yordam beradi.

12. Individual ta'lim o'z mohiyatiga ko'ra shaxs tomonidan uning uchun qulay bo'lgan vaqt, makon va ma'lum muddatda muayyan dastur asosida bilim olinishini ta'minlaydi. Bozor munosabatlari sharoitida har bir mutaxassis kuchli raqobatga bardoshli bo'la olishi zarur. Bu esa tabiiy ravishda mutaxassislarni o'z ustilarida ishlash, kasbiy bilim, ko'nikma, malakalarini doimiy ravishda takomillashtirib borishni taqozo etadi. Xuddi mana shu sababga ko'ra uzluksiz ta'limning muayyan bosqichlari, umumiy o'rta ta'lim maktablari, kasb-hunarga yo'naltirilgan ta'lim muassasalari, oliy o'quv yurtlari, qolaversa, kasbiy faoliyatni olib borish davrida individual tarzda ilmiy bilimlarni o'zlashtirish, o'z bilimlarini mustahkamlash va boyitish, kasbiy faoliyatga tayyorlanishga yo'naltirishni taqozo etmoqda. Individual ta'lim vaqtni iqtisod qilish, ortiqcha kuch va mablag' sarflanmaslik, maqbul

dastur, vaqt va makonni tanlash imkoniyatini yaratadi. Bu turdagi ta'limning tobora keng ommalashib borayotgan shakli – bu repetitorlik ta'limidir. U asosida ta'lim olishda ma'lum qulayliklarga ega bo'lish mumkin. Bunda, eng muhimi, o'qituvchi butun e'tiborini alohida shaxsga qaratishi, uning ichki imkoniyatlari, qiziqish va ehtiyojlarini inobatga olgan holda o'quv materiallarini tanlaydi. **Repetitorlik ta'limi** (lot. “repetitor” – orqaga qaytarishni talab qiluvchi; takrorlovchi) – bu ta'limda o'quvchiga ma'lum bir o'quv fani yoki kursi bo'yicha chuqur bilimlarni berish maqsadida tashkil etiladigan pulli qo'shimcha ta'lim turi sanaladi.

13. Innovatsion ta'lim (ing. “innovation” – yangilik kiritish, ixtiro) o'quvchi, talabada yangi g'oya, me'yor, qoidalarni yaratish, o'zga shaxslar tomonidan yaratilgan ilg'or g'oyalar, me'yor, qoidalarni tabiiy qabul qilishga oid sifatlar, malakalarni shakllantirish imkoniyatini yaratadi. Innovatsion ta'lim tushunchasi ilk bor 1979 yilda Rim klubida “Ta'lim olishning chegarasi yo'q” (“Net predelov obucheniyu”) mavzusida o'qilgan ma'ruzada tilga olingan.

Mazkur ta'lim ijtimoiy muhit, madaniyat, ta'lim sohalarida ro'y berayotgan innovatsion o'zgarishlarni rag'batlantirish, shaxs hayoti, jamiyatning innovatsion davrida yuzaga kelayotgan muammoli vaziyatlarni ijobiy hal qilishni tezlashtirish imkoniyatini yaratadi. Uzluksiz ta'lim tizimida innovatsion ta'limdan foydalanish o'quvchi va talabalarda ular tomonidan bilim, ko'nikma, malakalar o'zlashtirayotgan sohalarda yangiliklarni yaratish, ilg'or g'oyalarni asoslash, amaliyotga samarali tatbiq etishga tayyorlaydi.

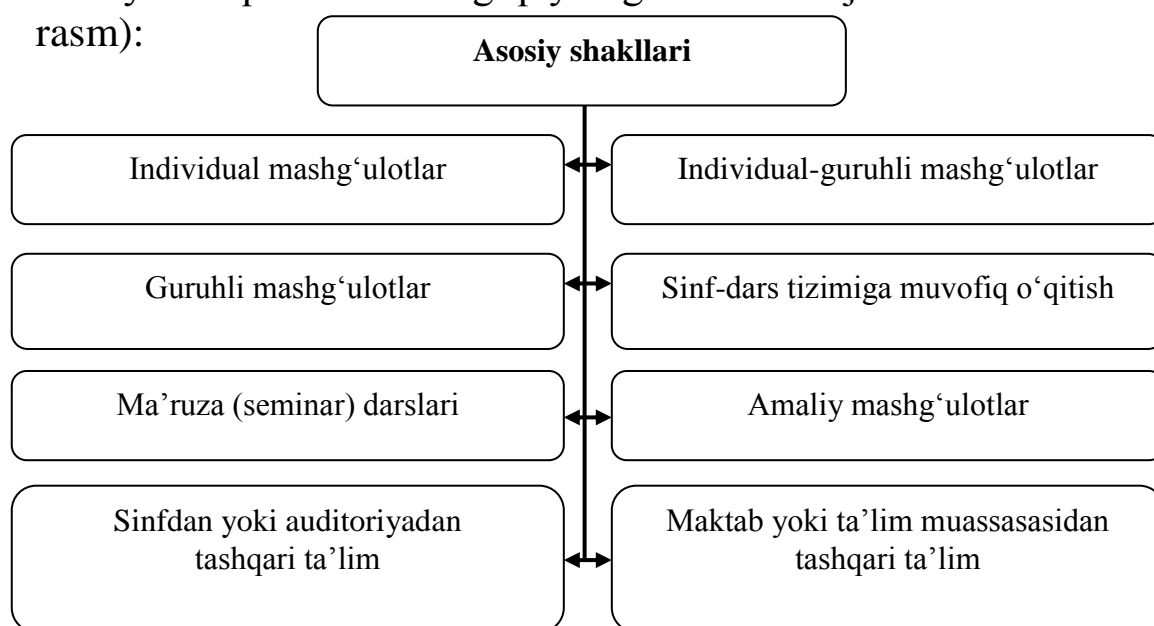
14. Mustaqil ta'lim olingan bilim, ko'nikma, malakalarni mustahkamlash, qo'shimcha ma'lumot yoki materialni mustaqil o'rganish maqsadida tashkil etiladi. Mustaqil ta'limning afzalligi o'quvchilar bilimlarni o'zlari uchun qulay bo'lgan sharoit va vaqtda o'zlashtira oladilar. Bugungi kunda mustaqil ta'lim olish uchun keng imkoniyatlar mavjud. O'quvchi mavjud nashr ishlari (o'quv, ilmiy, ilmiy-ommabop va ommabop asarlar), Internet, ommaviy axborot vositalari tomonidan taqdim etilayotgan materiallar yordamida o'z bilim, ko'nikma-malakalarini mustahkamlash imkoniyatiga ega. Biroq, mustaqil ta'limning tashkil etilishi uchun ham muayyan darajada nazorat zarur. Zero, yosh xususiyatlariga ko'ra imkoniyatlari turlicha bo'lgan o'quvchilar tizimlashtirilmagan, asoslanmagan ma'lumotlarni ham qabul qilishlari ehtimoldan holi emas. Shu sababli ta'lim muassasalarida o'qituvchilar ta'lim

oluvchilarni mustaqil ta'lim olishga rag'batlantirishda ularga metodik yordam ko'rsatishlari, to'g'ri yo'nalish bera olishlari kerak (mustaqil ta'limning didaktik imkoniyatlari to'g'risida keyingi paragraflarning birida batafsil to'xtalib o'tiladi)²³.

II. Ta'lim muassasalarida tashkil etiladigan ta'lim shakllari. Pedagogikada "ta'lim turlari" bilan birga "ta'lim shakllari" tushunchasi ham qo'llaniladi. Xo'sh, ta'lim shakllarining o'zi nima?

Ta'limning tashkiliy shakli – ta'lim jarayonining tashkiliy qurilishi

Ayni vaqtda ta'limning quyidagi shakllari ajratib ko'rsatiladi (15-rasm):

15-rasm. Ta'limning asosiy shakllari

O'quv muassasalarida foydalaniladigan ta'lim shakllari o'quvchilarni qamrab olishi, o'quvchilar faoliyatini tashkil etishi, jamoaviy va individual shakllarining nisbatlari, mustaqilligi darajasi va o'qish jarayoniga rahbarlik qilish xususiyatlari kabi belgilariga ko'ra quyidagi uch asosiy turga ajratiladi. Ya'ni:

- 1) individual;
- 2) sinf-darsli;
- 3) ma'ruza-seminarli.

²³ Шахсга йўналтирилган таълимнинг асосий турлари, уларнинг дидактик имкониятлари тўғрисидаги батафсил маълумот билан "Инновацион таълим технологиялари" (Муслимов Н.А., Усмонбоева М.Х., Сайфуров Д.М., Тўраев А.Б. – Тошкент: "Сано-стандарт" нашриёти, 2015. – 150 бет) асари орқали танишиш мумкин

Zamonaviy sharoitda ta'limning individual shakli har bir o'quvchining alohida mustaqil ishlashini nazarda tutadi; unga ko'ra o'quvchilar boshqa o'quvchilar bilan bevosita aloqaga kirishmaydilar. Individual ta'lim o'z mohiyatiga ko'ra sinf jamoasi yoki muayyan guruhlar bilan ishlashdan tubdan farq qilmasa-da, biroq, talaba o'zining shaxsiy imkoniyatlariga muvofiq pedagog tomonidan berilgan topshiriqni mustaqil bajaradi.

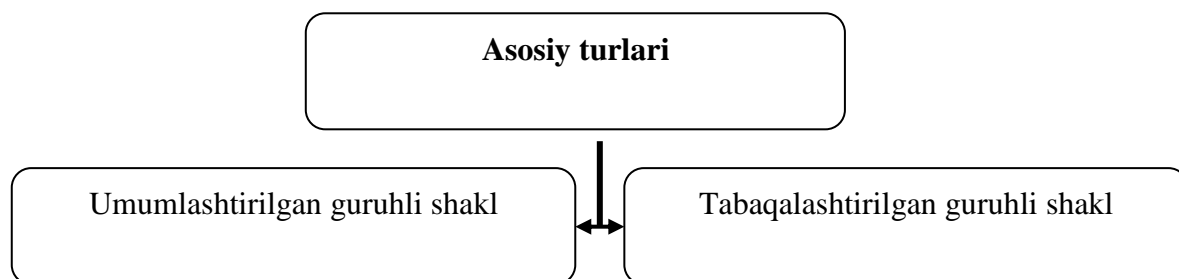
Ta'limning individual-guruhli shakli pedagog tomonidan mashg'ulotlarning bir nafar talaba bilan emas, balki tayyorlik darajasi turlicha bo'lgan turli yoshdagi ta'lim oluvchilar guruhi bilan olib borilishini ifodalaydi. Pedagog navbat bilan har bir talabadan o'tilgan materialni so'raydi, yangi savollarni tushuntiradi, mustaqil ishlash uchun individual topshiriqlar beradi, qolgan bolalar o'z ishlari bilan shug'ullanadilar. O'qishni bunday tashkil etishda ta'lim oluvchilar mashg'ulotlarga yilning turli davrlarida hamda kunning turli vaqtlarida kelishlari mumkin bo'lgan.

Ta'limning guruhli shakliga ko'ra pedagog bir vaqtning o'zida guruh talabalarining bilish faoliyatlarini boshqaradi. Unga ko'ra talabalar 3-6 kishidan iborat guruhlar yoki juftliklarda ish olib boradilar. Guruhlar uchun topshiriqlar bir xil yoki turlicha bo'lishi mumkin.

Ta'limning jamoaviy shakli ko'p hollarda tabaqalashtirilgan guruhlar faoliyatini tashkil etishda qo'llaniladi. O'quv ishlarini tashkil etishning jamoaviy shakli pedagog va talabalarining dinamik yoki o'zgaruvchan tartibli

juftliklarida kechayotgan munosabatlaridir.

Ta'limning guruhli shakllari quyidagi turlarga ajratiladi (16-rasm):

16-rasm. Ta'lim guruhli shakllarining asosiy turlari

Ta'limning **umumlashtirilgan guruhli shakli** har biri guruh tomonidan yagona topshiriqning faqat bir qismi bajarilishini nazarda tutadi.

Ta'limning **tabaqalashtirilgan guruhli shakli** o'quv imkoniyatlari, ko'nikmalari yetarli darajada shakllangan talabalar bilan ishlashni ifodalaydi. Bunda talabalar juft bo'lib ishlashlari ham mumkin.

O'qitishning ommaviy shakli turg'un talabalar guruhi bilan o'quv faoliyatini tashkil etishni, sinfdagi jami talabalarning pedagog rahbarligi ostida birgalikda muayyan harakatlarni bajarishlarini nazarda tutadi.

XV asrda **ommaviy (jamoaviy) o'qitishni** tashkil etish g'oyasi Muhammad Tarag'ay Ulug'bek tomonidan ilgari surilgan. Mutafakkir o'zining madrasalarida individual mashg'ulotlar tizimini bekor qilgan va jamoaviy, ya'ni sinf-dars tizimiga yaqin bo'lgan shaklni joriy qilgan.

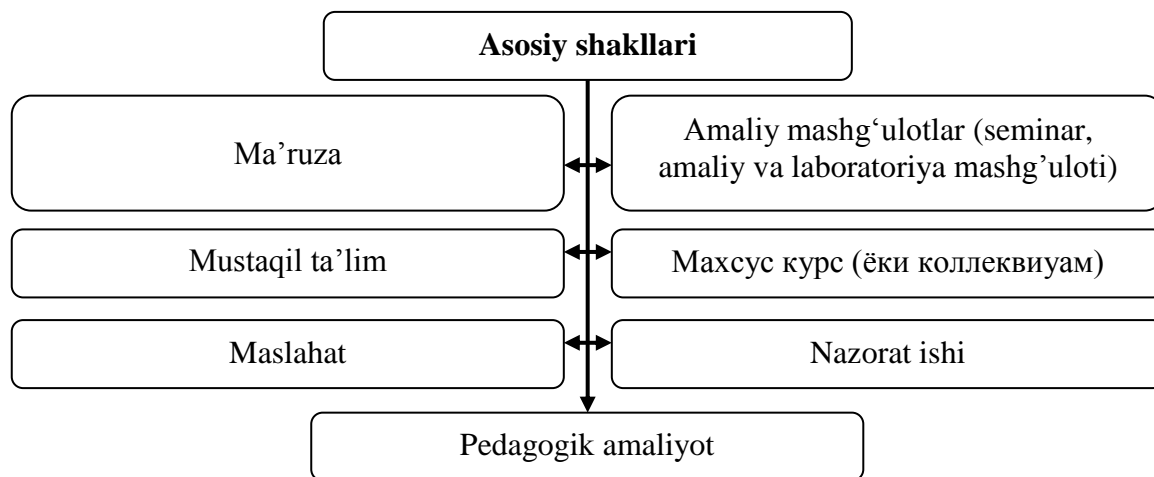
Ta'limning ma'ruza-seminar tizimi Yevropada o'rta asrlarda dastlabki universitetlar paydo bo'lishi bilan bir vaqtda asoslangan. Mazkur tizim negizini tashkil etuvchi ma'ruza, seminar, amaliy va laboratoriya ishlari, maslahat va ixtisoslik bo'yicha amaliyot bugungi kunga qadar o'qitishning asosiy shakllari sanaladi.

Sinf-dars tizimi XVII asrda mashhur chex pedagogi Yan Amos Komenskiy tomonidan asoslangan. Pedagogning "Buyuk didaktika" asarida mazkur tizimning asoslari bayon etilgan. Asarda o'quv yili, o'quv kuni, dars, mashg'ulotlar orasidagi tanaffus, o'quv ta'tillari kabi tushunchalar ham asoslangan.

Ta'limning ushbu tizimi quyidagi xususiyatlarga ega:

- bir xil yosh, taxminan bir xil tayyorgarlik darajasiga ega bo'lgan o'quvchilardan tarkib topadi va bu tarkib ta'limning umumiy davrida barqaror saqlanib qoladi;
- o'quv faoliyati yagona yillik reja, dasturga ko'ra turg'un dars jadvali bo'yicha tashkil etiladi;
- o'quvchilar maktabga yilning bir vaqtida va belgilangan soatlarida keladi;
- o'quv mashg'ulotining asosiy birligi dars hisoblanadi;
- dars odatda muayyan fanlar bo'yicha tashkil etiladi;
- o'quvchilar sinfda bitta material ustida ishlaydi;
- o'qituvchi o'quvchilar faoliyatiga rahbarlik qiladi;
- o'qituvchi o'z fani bo'yicha har bir o'quvchining bilim, ko'nikma, malakalarini baholaydi va yil oxirida o'quvchini keyingi sinfga o'tishi haqida qaror qabul qiladi

III. O‘rta maxsus, kasb-hunar va oliy ta‘lim muassasalarida tashkil etiladigan ta‘limning tashkiliy shakllari. O‘zbekiston Respublikasida o‘rta maxsus, kasb-hunar (O‘MKHT) va oliy ta‘lim muassasalari (OTM)da o‘quv ishlari quyidagi shakllarda tashkil etiladi (17-rasm):

17-rasm. O‘MKHT va OTMda tashkil etiladigan o‘quv ishlarining asosiy shakllari

I. Ma‘ruza o‘quvchilarga nazariy bilimlarni verbal (og‘zaki) yetkazib berish shakllaridan biri bo‘lib, ma‘ruza darslarini tashkil etish ancha murakkab va ko‘p mehnat talab qiladi. Ayni vaqtda umumiy o‘rta ta‘lim maktablari hamda yangi turdagi o‘quv muassasalari faoliyatida o‘qitishning noan‘anaviy shakllarining asosiysi sifatida ma‘ruzadan keng foydalanilmoqda. Ma‘ruza, asosan, ijtimoiy fanlarni o‘qitish jarayonida qo‘llanilmoqda.

Ma‘ruza darsi tajribali, yuksak darajadagi pedagogik mahoratga ega o‘qituvchilar tomonidan tashkil etiladi. Ma‘ruzada faqat fan, o‘quv predmeti asoslari borasidagi ma‘lumotlar berib qolmasdan, balki o‘quvchilar ijtimoiy-g‘oyaviy jihatdan tarbiyalab borish talab etiladi. Ma‘ruza jarayonida asosiy e‘tibor o‘quvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirish, bilim va faoliyat malakasini oshirishga qaratiladi.

Maktab amaliyotida ma‘ruzaning quyidagi turlaridan keng foydalanilmoqda:

- ma‘ruza-hikoya;
- ma‘ruza-suhbat;
- ma‘ruza-munozara;
- ommaviy ma‘ruza

Ma'ruzalar yozma tayyorlanadi. Shu bois ma'ruzachi o'qituvchida ma'ruza mavzusi yuzasidan reja va konspekt bo'lishi lozim.

Ma'ruzada o'quv materialining o'quvchilar tomonidan tushunilishi va qabul qilinishi quyidagi mezonlar bilan aniqlanadi (9-jadval):

9-jadval. Ma'ruzada o'quvchilar qabul qiladigan material hajmi

No	Sinflar	O'quvchilar qabul qiladigan material hajmi
1.	I sinf	20-25 ta so'z
2.	II sinf	25-30 ta so'z
3.	III sinf	30-35 ta so'z
4.	IV-IX sinf	35-50 ta so'z
5.	Yangi turdagi o'quv muassasalarda	40-45 ta so'z

O'rta ta'lim maktablarida ma'ruza umumiy 45 daqiqalik bir akademik soatdan iborat bo'ladi. Umumiy qoidaga muvofiq ma'ruza bir dars davomida oxiriga yetkazilmay qolgan bo'lsa, u yangi mashg'ulotda davom ettiriladi. Har bir mavzu bo'yicha ma'ruza materiallari tushuntirib bo'lingach, o'quvchilar bilan savol-javob o'tkaziladi. Har bir mavzu yuzasidan foydalanish lozim bo'lgan adabiyotlar ro'yxati taqdim etiladi.

Amaliy mashg'ulotlar (seminar, amaliy va laboratoriya mashg'ulotlari) – O'MKHT va OTMda tashkil etilib, talabalarda mustaqillik va amaliy ko'nikma-malakalarni rivojlantirishga yo'naltiriladigan o'quv mashg'ulotlari shakllaridan biri. Ushbu o'quv mashg'ulotlari ma'ruza jarayonida talabalar tomonidan o'zlashtirilgan bilimlarni chuqurlashtiradi, boyitadi va mustahkamlaydi. Amaliy mashg'ulotlar talabalarning muayyan topshiriqlar bo'yicha pedagog rahbarligida bir yoki bir necha amaliy ishlarning bajarilishini ifodalaydi.

O'MKHT va OTMda tashkil etiladigan amaliy mashg'ulotlar, odatda, o'quv dasturiga muvofiq muayyan mavzular bo'yicha ma'ruzalar tinglangach yoki ma'ruza mashg'ulotlari to'la yakunlanganidan keyin tashkil etiladi. Amaliy mashg'ulotlarning umumiy mohiyati o'rganilayotgan predmet, faniga doir o'quv

dasturida to'la yoritiladi. Ma'ruzalar yirik guruhlarda olib borilsa, o'quv mashg'ulotlarining amaliy shakllari kichik guruhlar asosida tashkil etiladi. Ularni tashkil etish uchun assistent yoki yosh o'qituvchilar jalb etiladilar,

Seminar (lot. "seminarium" – bilimlarni ko'chirib o'tkazish) – O'MKHT va OTM tashkil etiladigan o'quv mashg'ulotlarining muhim shakllaridan biri. U o'quv fani bo'yicha dasturda belgilangan mavzu bo'yicha talabalar tomonidan o'zlashtirilgan nazariy bilimlar asosida muhim, bir qadar murakkab masalalarning muhokamasini tashkil etish maqsadida o'tkaziladi. Seminar mashg'ulotlari chog'ida talabalarning nazariy bilimlari boyiydi, ularda mustaqil fikrlash, axborotlarni izlash va tahlil qilish, bahs-munozaraga kirishish, muammo yuzasidan to'g'ri xulosalarga kelish, o'z fikrini ilgari surish va uni himoya qilish qobiliyatlari rivojlanadi.

O'MKHT va OTMda ko'p holatlarda seminar mashg'uloti bahs-munozara asosida tashkil etiladi. Talabalarning mashg'ulot jarayonida faol ishtirok etishlari uchun ularning fan asoslariga doir o'quv manbalari bilan yetarlicha ta'minlanishlari ham muhim ahamiyatga ega. Qolaversa, seminarda faol ishtirok etish uning nutq madaniyatini, mustaqil fikr yuritish, o'z fikrini dadil ifodalash, shaxsiy mulohazalarni himoya qilish hamda munozarada samarali ishtirok etish malakasini shakllantiradi, o'z kuchiga ishonchni hosil qiladi. Shuningdek, jamoa bilan birga ishlash tajribasiga ega bo'lishini ta'minlaydi.

Laboratoriya ishi (lot. "labor" – mehnat, ish, qiyinchilik, "laboro" – mehnat qilish, harakat qilish, tashvishlanish, qayg'urish, qiyinchilikni yengib o'tish) – O'MKHT va OTMda o'quv jarayonining samaradorligini oshirishga xizmat qiladigan amaliy mashg'ulotlardan biri sanaladi. Muayyan fanlar bo'yicha tashkil etiladigan laboratoriya ishi talabalarning nazariy bilimlarini mustahkamlash bilan birga, ularda amaliy ko'nikma hamda malakalarni hosil qilishga yordam beradi. Mashg'ulotlar jarayonida talabalar o'quv predmeti bo'yicha aniq metodlarni qo'llashni, faoliyatni tajriba metodi yordamida tahlil etishni, asbob-uskunalar va zamonaviy qurilmalar bilan ishlashni o'rganadilar. Aynan laboratoriya ishi o'rganilayotgan hodisa va jarayonlar to'g'risidagi obrazli tasavvurlarni hosil qiladi. Talabalar mashg'ulot vaqtida tajriba-sinov ishlarining qo'yilishi va olib borilishini, kuzatishni, olingan natijalarni baholashni, natijalarni umumlashtirishni va ular

asosida muayyan xulosaga kelishni o'rganadilar. Laboratoriya ishining ustuvor g'oyasi talabalarni tajriba olib borish texnikasini, amaliy topshiriqlarni tajriba vositasida hal etishga yo'naltirishdan iborat.

Umumiy o'rta ta'lim maktablari o'quv rejasiga VII sinfdan boshlab fakultativ mashg'ulotlar kiritiladi.

Fakultativlar o'quvchilarning qiziqish va xohishlariga ko'ra muayyan fan, predmet yuzasidan beriladigan ilmiy-nazariy bilimlarni chuqurlashtirish, ularda amaliy ko'nikmalarni hosil qilish maqsadida tashkil etiladigan ta'lim shaklidir

Ta'lim muassasasi ma'muriyati hamda pedagogik jamoa oldiga har bir o'quvchi (talaba)ning fakultativlardan birini tanlash imkoniyatiga ega bo'lishini ta'minlash vazifasi qo'yiladi, bu keyinchalik uning uchun majburiy bo'lib qoladi.

Fakultativ mashg'ulotlar o'quvchilarning mustaqilligi hamda faolligini oshirishga, ularning aqliy qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qiladigan maxsus dastur asosida o'tkaziladi.

Fakultativ mashg'ulotlarda o'qiladigan ma'ruzalar amaliy mashg'ulotlar bilan uyg'unlashib ketadi. Bunda o'quvchilar adabiyotlar bilan ishlash malakasini, mustaqil faoliyat yuritish ko'nikmasini egallaydilar, murakkab bo'lmagan tajribalar va tadqiqotlar o'tkazish metodikasini o'zlashtiradilar, tajriba qurilmalari va texnikani ishlatish malakasini hosil qiladilar. Fakultativ mashg'ulotlar majburiy fanlar yuzasidan bo'lgan mashg'ulotlar bilan mustahkam aloqadorlikda tashkil etilishi kerak.

Maxsus kurslar – OTMdagi ma'ruza kursining materiallarini yoki ma'ruzalar kursiga kirmagan materialni chuqur o'rganish maqsadida tashkil etiladigan ta'limning tashkiliy shakli. Ushbu kurslarni talabalar o'zlarining ilmiy qiziqishlaridan kelib chiqqan holda tanlaydi. Maxsus kurslar bo'yicha o'quv mashg'ulotlari belgilangan ilmiy muammo sohasida yetakchi bo'lgan pedagoglar tomonidan tashkil etiladi²⁴.

---

²⁴ Спецкурс // [https:// methodological_terms.academic.ru/1906/СПЕЦКУРС](https://methodological_terms.academic.ru/1906/СПЕЦКУРС).

Maslahat (konsultatsiya) – O'MKHT va OTMda tashkil etiladigan o'quv mashg'ulotlarining shakllaridan biri bo'lib, u, odatda, mustaqil ishlarni tashkil etish, sessiya yoki imtihonlar oldidan pedagog va talabalar o'rtasidagi dialog ko'rinishida tashkil etiladi. Ta'limning mazkur shakli talabalarda ma'lum o'quv materialini o'zlashtirish yoki topshiriqni mustaqil bajarish vaqtida pedagogning yordamiga nisbatan yuzaga kelgan ehtiyojni qondirish maqsadida tashkil etiladi.

O'MKHT va OTMda maslahat (konsultatsiya) malakali, mahoratli professor-o'qituvchilar tomonidan avvaldan belgilangan muddatda tashkil etiladi. Mazkur jarayonda, asosan, talaba savol beradi, pedagog esa berilgan savolga batafsil javob qaytaradi. To'g'ri tashkil etilgan maslahat (konsultatsiya) talabalarga o'quv materialini egallashda qiyinchiliklarni yengishga yordam beradi. O'qituvchi maslahat (konsultatsiya) jarayonida talabalar faoliyatini u yoki bu masalaning, ayniqsa, qiyin topshiriqlarning ular tomonidan mustaqil ravishda to'g'ri tushunishga yo'naltiradi.

Nazorat ishi – nafaqat O'MKHT va OTMda, shuningdek, umumiy o'rta, o'rta maxsus ta'lim muassasalarida ham tashkil etiladigan o'quv mashg'ulotlarining an'anaviy shakllaridan biri bo'lib, talabalar tomonidan o'quv materialining qay darajada o'zlashtirilganligini nazorat qilishga imkon beradi. Referat, kurs ishidan farqli ravishda nazorat ishi ilmiy ish sanalmaydi. U talabaning muayyan mavzular bo'yicha egallagan bilimlari darajasini baholash maqsadida tashkil etiladi. Nazorat ishi O'MKHT va OTMda yoki auditoriyada yoki uyda (ma'lum muddat ichida) bajariladi.

Nazorat ishi o'quv fanlari yuzasidan avvaldan belgilangan muddatda ma'ruzachi pedagog tomonidan tashkil etiladi. Nazorat ishini tashkil etishda ma'ruzachi pedagogga seminar mashg'ulotini olib boradigan pedagog yoki assistent ham yordamlashishi mumkin.

Odatda, O'MKHT va OTMda nazorat ishini bajara olmagan va u bo'yicha sinovdan o'ta olmagan talaba imtihonlarga qo'yilmaydi.

Pedagogik amaliyot: 1) o'quv-pedagogik amaliyot – bo'lajak pedagoglarni kasbiy faoliyatning asosiy turlari bilan tanishtirish, har bir talaba tomonidan o'zlashtirilgan kasbiy bilimlarni tizimlashtirish, boshlang'ich kasbiy ko'nikma, malakalarni yaxlit shakllantirishga yo'naltirilgan tadbirlar tizimi (psixologik-pedagogik amaliyot; pedagogik amaliyot; yozgi oromgoh (ko'rsatmali-metodik) amaliyot); **2) pedagogik ishlab chiqarish amaliyoti** – bo'lajak

o'qituvchilarda kasbiy-pedagogik va ilmiy-tadqiqotchilik sifatlarini shakllantirishga yo'naltirilgan tadbirlar tizimi (asosiy va qo'shimcha ixtisoslik bo'yicha tashkil etiladigan amaliyot; asosiy ixtisoslik bo'yicha 3- va 4- (5-) bosqichlarda tashkil etiladigan amaliyot).

Shunday qilib, ta'lim taraqqiyotining turli davrlarida oliy ta'lim muassasalarida o'qitishning xilma-xil turlaridan foydalanib kelingan. Kishilik jamiyatining rivoji, ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy sohalarida ro'y berayotgan o'zgarishlar ta'limning tashkiliy shakllarini ham takomillashtirishni taqozo etadi. Mavjud ijtimoiy ehtiyojlarni hisobga olish, shaxslarning ta'lim olishga bo'lgan munosabatlari, o'qituvchi faoliyatiga qo'yiladigan talablar o'z navbatida o'qitishning tashkiliy shakllarini takomillashtirishga imkon beradi.

Nazorat savollari:

1. Zamonaviy ta'limning qanday turlari mavjud?
2. Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim nima?
3. Shaxsga yo'naltirilgan ta'limning qanday turlari mavjud?
4. Ta'limning qanday tashkiliy shakllari mavjud?
5. Ta'limning ma'ruza shakli qanday didaktik imkoniyatlarga ega?
6. Seminar mashg'ulotini tashkil etishda qanday maqsad ko'zlanadi?
7. Ta'limni tashkil etishda amaliy mashg'ulotlar qanday didaktik ahamiyat kasb etadi?
8. Talabalarning o'quv faoliyati qanday tashkiliy shakllardan iborat?

O'quv topshiriqlari:

1. "Blits-so'rov" metodi yordamida ta'limning tashkiliy shakllariga oid bilimlarni mustahkamlash.

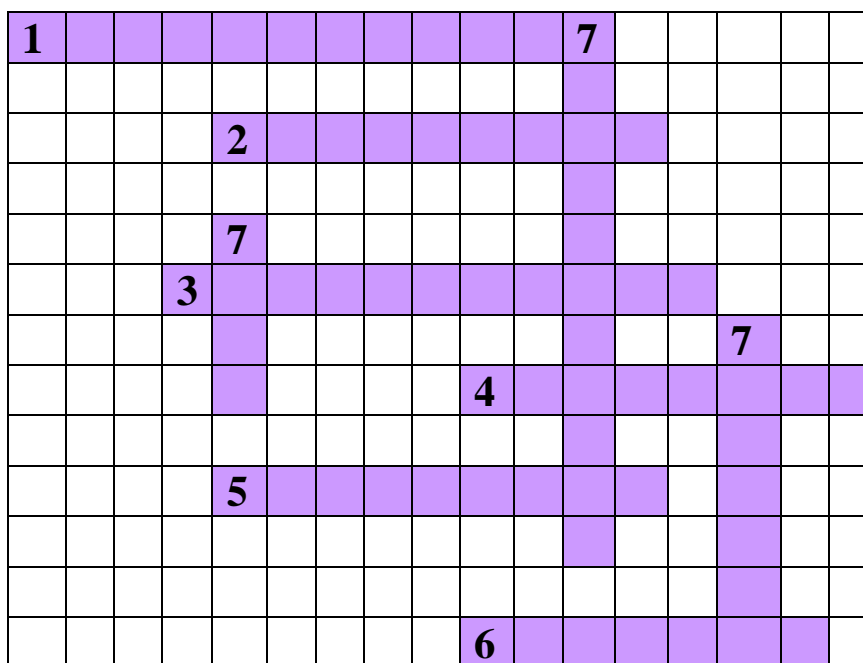
1-guruh

1. Sinf-dars tizim –
2. Ma'ruza-seminar tizimi –
3. Noan'anaviy ta'lim –
4. Interfaol ta'lim –
5. Innovatsion ta'lim –
6. Muammoli ta'lim –

2-guruh

1. Ta'limning individual ta'lim –
2. Ta'limning individual-guruhli shakli –
3. Ta'limning guruhli (jamoaviy) shakli –
4. Ta'limning ommaviy shakli –
5. Sinfdan tashqari ta'lim –
6. Maktabdan tashqari ta'lim –

“Ta’limni tashkil etish shakllari” mavzusidagi krossvordni yechish. Talabalarga quyidagi krossvord tavsiya etiladi:
Krossvord savollari:

Eniga:

1. Ta’limning individual o’qitish shakli.
2. Muayyan fan yoki sohaga oid savol-javobga asoslanuvchi o’yinli mashg’ulot.
3. Bilimlar asosida ko’nikma va malakalarni hosil qiluvchi mashg’ulot.
4. O’quv yoki ilmiy masalalar yuzasidan tortishuvga asoslangan mashg’ulot.
5. O’quv maqsadiga ko’ra muzey, tabiat va ishlab chiqarish ob’yektlariga uyushtiriladigan mashg’ulot.
6. O’quvchi va talaba tomonidan mavzularni qanchalik o’zlashtirganligini aniqlovchi mashg’ulot.

Bo’yiga:

7. O’quv masalalarini muhokama va hal qiluvchi yig’ilish shaklidagi mashg’ulot.
8. Ta’limning o’quv muassasalarida tashkil etiladigan ommaviy shakli.
9. O’qituvchi tomonidan o’quv mavzusi bo’yicha o’quvchi oldida so’zlaydigan monologik nutqiga asoslanuvchi mashg’ulot.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ибрагимов Х.И., Абдуллаева Ш.А. Педагогика назарияси / Дарслик. – Т.: “Фан ва технология” нашриёти, 2008.

2. Педагогика / Дарслик. Проф. М.Х.Тохтаходжаеванинг умумий таҳрири остида. – Т.: “Ўзбекистон файласуфлари миллий жамияти” нашриёти, 2010.

3. Педагогика / Нопедагогик ОТМ учун дарслик. У.Иноятов, Н.Муслимов, Д.Рўзиева, М.Усмонбоева. – Т.: Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети, 2013.

4. Педагогика. Психология / Х.Ж.Худойкулов ва б. –Т.: Дизайн-Пресс, 2011.

8-§ PEDAGOGIK FANLARNI O'QITISHDA PEDAGOGIK VA AXBOROT TEXNOLOGIVALARIDAN FOYDALANISH

Reja:

1. Masofaviy ta'lim mohiyati.
2. Yetakchi xorijiy mamlakatlarda qo'llanilayotgan masofaviy ta'lim modellari.
3. Masofaviy ta'lim tamoyillari.
4. Masofaviy ta'limni tashkil etish bosqichlari.
5. Kompyuter ta'limi mohiyati va kompyuter ta'limi texnologiyalari.

Tayanch tushunchalar: axborot-kommunikatsion texnologiyalar, masofaviy ta'lim, masofaviy ta'lim modellari, masofaviy ta'lim tamoyillari, masofaviy ta'limning didaktik imkoniyatlari, masofaviy ta'limni tashkil etish bosqichlari, kompyuter ta'limi, kompyuter ta'limi texnologiyalari.

I. Masofaviy ta'lim mohiyati. Zamonaviy sharoitda axborot-kommunikatsion texnologiyalarning tezkor rivojlanishi ta'lim jarayonida ularning imkoniyatlaridan foydalanish uchun qulay sharoitni vujudga keltirdi. Ayni vaqtda yetakchi xorijiy mamlakatlar masofadan o'qitish borasida boy tajriba to'plangan. O'zbekiston sharoitida mustaqillik yillarida ta'limning bu turini qo'llashga jiddiy e'tibor qaratilmoqda.

Tobora ommalashib borayotgan ushbu ta'limning mazmunini yoritishda dastlab tushunchaning mohiyati anglab olish maqsadga muvofiqdir. Manbalarda “masofaviy ta'lim” tushunchasi turlicha talqin etilgan. Bu hol bevosita masofadan o'qitishning asosiy

elementlari tadrijiy takomili (evolyutsiyasi) bilan uzviy bog‘liq. Zero, mazkur ta‘lim turi rivojlanishining har bir bosqichida tasavvurlar qayd etilib, masofaviy o‘qitishning vazifa va ta‘riflariga turli nuqtai nazardan yondashish mavjud. Bunda masofaviy ta‘limning rivojlanish bosqichlari asos qilib olinadi.

Manbalarda “masofaviy ta‘lim” tushunchasiga berilgan ta‘riflarga tayangan holda atamani quyidagicha ta‘riflash mumkin:

Masofaviy ta‘lim – muayyan nuqtadan axborot-kommunikatsiya vositalari (video, audio, kompyuter, multimedia, radio, televidenie va b.) yordamida ta‘lim xizmatlarini ko‘rsatish, ta‘limiy mahsulotlarni tarqatish va yetkazib berishdai an’anaviy hamda innovatsion shakl, metod, vositalarga asoslangan holda ta‘lim resurslaridan foydalanishga yo‘naltirilgan ta‘lim

Masofaviy ta‘lim texnologiyasi 1969 yilda Angliya premer-ministri G.Vilson tashabbusiga ko‘ra shakllantirilgan deb hisoblanadi. Ammo masofadan o‘qitish ancha oldinroq, ya‘ni, birinchi barqaror, muntazam pochta aloqasining shakllanish davrida yuzaga kelgan. 1858 yildan boshlab London universitetida barcha xohlovchilarga ularning mustaqil bilim olishlari, barcha ixtisosliklar va barcha sohalaridagi akademik daraja uchun imtihon topshirishlariga ruxsat etilgan. 1938 yildan buyon Sirtqi ta‘lim bo‘yicha Xalqaro kengash, 1982 yildan boshlab, Masofaviy ta‘lim bo‘yicha Xalqaro Kengash nomi bilan mashhur xalqaro ta‘lim tashkilotlari sifatida faoliyat ko‘rsatmoqda.

O‘tgan asrning 90-yillari o‘rtalarida Angliyada 40 ga yaqin ana shunday turdagi ta‘lim muassasalari faoliyat ko‘rsatgan bo‘lib, ularga har yili 65 ming kishi o‘qish uchun ariza berishgan. Yangi pedagogik texnologiya ta‘lim oluvchilarga qulay vaqtda o‘qishlari uchun katta imkoniyatlar yaratib berdi.

Ochiq universitetlardagi o‘qish xarajatlari an’anaviy institutlarda o‘qitishga qaraganda 8-10 marta arzon. M: Angliyada turg‘un o‘qishga 3000, masofaviy o‘qitish orqali bilim olishga esa atiga 300 funt sterling to‘lanadi. Binolarga xizmat ko‘rsatish, jihozlar va laboratoriya uchun xarajatlar, o‘qituvchi, ma‘muriyatlar va xizmat ko‘rsatuvchi xodimlar shtati qisqaradi. Ta‘lim oluvchilarga filiallar tarmog‘i, telestudiya va kompyuter tarmog‘i orqali maslahatlar beriladi. Angliyada o‘quvchilarni tayyorlash dasturi 130 ta kursni o‘z ichiga qamrab oladi, ularning ko‘plari fanlararo bog‘lanish xususiyatiga ega.

AQShda shunga o'xshash o'qitish tizimi o'tgan asrning 60-yillarning o'rtalarida qo'llanila boshlagan. O'sha paytlarda yaqin joylashgan korporatsiya ishchilari uchun o'quv kurslarini ba'zi muhandislik kollejlari televidenie orqali taqdim etgan. 1948 yildan boshlab, masofaviy ta'lim dasturlari Milliy texnologik universitet ta'limiga moslashtirilgan. Ko'p yillar davomida "Edent" ta'lim tarmog'idan foydalanib kelingan. Individual kompyuterlar orqali barcha darajadagi ta'lim muassasalari tarmog'iga ulanish imkoniyati mavjud. Bugungi kunda AQShda masofadan o'qitish dasturi bo'yicha bir milliondan ortiq talaba ta'lim oladi. Ular o'quv kurslarini Ommaviy teleeshittirish tizimi orqali qabul qiladilar. O'qish dasturlari fan, biznes va boshqarishning turli sohalari bo'yicha kurslarni taqdim etadi. Bunda o'quv kurslari Yerning sun'iy yo'ldoshi orqali butun mamlakat bo'ylab va boshqa davlatlarga ham to'rtta o'quv tarmog'i (kanali) orqali uzatiladi.

Yevropada masofadan o'qitish XX asrning 70-yillari boshlarida jadal rivojlana boshlandi. Bu jarayon bir qator ochiq universitetlarning rivojlanishi bilan bog'liq hisoblanadi. Bugungi kunda Yevropaning har bir mamlakatida masofadan o'qitishni joriy etgan ta'lim muassasalarining soni tobora ortib bormoqda. AQSh, Kanada, Angliya, Germaniya va Frantsiya mamlakatlarining yetakchi oliy o'quv yurtlari o'zlarining telekommunikatsiya tizimi yoki kompyuter tarmog'iga ega. Yangi axborot texnologiyalari mintaqaviy uyushmalarda ko'proq qo'llaniladi: ochiq universitetlarning Osiyo uyushmasi, masofadan o'qitishni rivojlantirish bo'yicha Lotin Amerika hamkorlik tarmog'i, Ochiq universitetlarning Yevropa uyushmasi va b.

1990 yilning mart oyida Yevropa komissiyasi tomonidan "Masofaviy o'qitish va kasbiy tayyorlash" nomli ishchi hujjati qabul qilindi. 1994 yilda esa Yevropa komissiyasi masofaviy ta'limning keng ko'lamda tashkil etilishi uchun qulay sharoitlar yaratish maqsadida "Leonardo da Vinchi" va "Suqrot" dasturlarini amaliyotga tatbiq etdi.

Agarda "Leonardo da Vinchi" dasturi shaxsning "butun hayoti davomida uzluksiz ta'lim olishini va kasbiy jihatdan rivojlantirish"ning yangi shakllarini amaliyotga tatbiq etish hamda takomillashtirishni nazarda tutgan bo'lsa, "Suqrot" dasturi "uyda ta'lim olishni Yevropa masshtabiga olib chiqish" maqsadini ilgari surdi.

Sohani rivojlantirish yo'lida masofaviy ta'limni tashkil etish borasidagi amaliy harakatlarni muvofiqlashtirish maqsadida Butun jahon masofaviy ta'lim assotsiatsiyasi (WAOYe) tashkil etildi. Ayni vaqta assotsiatsiya masofaviy ta'lim borasidagi mintaqaviy tizimlarni o'zaro muvofiqlashtiradi.

Ta'lim oluvchilar an'anaviy texnologiyalarga nisbatan axborot va kommunikatsion texnologiyalar (AKT) yordamida bilimlarni 40-60 foizgacha tez va qisqa muddatda o'zlashtiradi. Shu bois zamonaviy sharoitda masofadan o'qitish butun dunyo miqyosida jadal rivojlanmoqda. Hozirgi vaqtda Rossiyada masofadan o'qitish bo'yicha 200 ming nafar talaba bilim olmoqda. Yaqin vaqtlar ichida ularning soni 500-600 mingga yetadi. V.Kufeldning fikricha, "bilimlarni o'rgatish usullari bilim inqilobidan" orqada qolib ketishi mumkin emas.

Masofaviy ta'lim tizimi rivojlanishining uchinchi bosqichi 80-yillarning o'rtalarida Internetning paydo bo'lishi va ommaviylashishi bilan bog'liq. Uning ta'siri juda katta bo'lgani bois, "ko'plar ko'pchilik bilan" aloqasi va axborot almashinish tizimi umumnikiga aylandi. Vaqt va geografik cheklanishlarga qaramasdan masofaviy ta'lim sohasida xizmat ko'rsatuvchilar soni ancha ortdi. Zamonaviy kommunikatsiya tizimining rivojlanishi tufayli axborotni yetkazish usullari radio integratsiyasi, axborotni Yer sharining istagan nuqtasiga juda tez uzatishga imkon beruvchi telefon, telegraf, aloqaning yo'ldosh va kabel tizimi orqali axborotlarni yetkazib berish. Bugungi kunda masofaviy ta'lim tizimining to'rtinchi bosqichi haqida ham gapirish mumkin. Bu masofaviy ta'lim tizimi sohasida yangi – raqamli axborot uzatish texnologiyasining paydo bo'lishi bilan uzviy bog'liqdir. Ular o'z ichiga gipermedia dasturlarini qamrab oladi. Bu ta'lim oluvchiga axborotlarni o'zlashtirish tartiblarini, shuningdek, Internet va boshqa tarmoqlar orqali olinadigan ma'lumotlar bazasini, ma'lumotlarning integrallashgan majmuini nazorat qilish imkonini tug'diradi. Bu esa ta'lim oluvchilarga videokurslar, audiomateriallar, ma'lumotlar bazasi va boshqa dasturiy ta'minotlardan foydalanish imkonini beradi.

Ta'limning masofadan o'qitish turiga o'tishning tendentsiyasi ana shu texnologiya bo'yicha kadrlar tayyorlovchi ta'lim muassasalari (markazlari) sonining ortishi bilan kechmoqda.

V.N.Fokina Ochiq ta'lim xalqaro akademiyasi a'zolarining kengashida Rossiyada ochiq ta'limni yaratish va rivojlantirish muammolari muhokamasi yakunida mamlakatda masofaviy ta'lim texnologiyalarining jadal rivojlanayotgani ta'kidlab o'tdi. Ushbu texnologiyalarning istiqboli shundaki, ularning faolligi bir oz sekinlanlashsa-da, biroq, hamisha qo'llanilaveradi. Bunday hol O'zbekiston Respublikasida barcha fanlar, soha yo'nalishlarida sodir bo'lmoqda.

Masofaviy ta'lim ta'lim oluvchi va ta'lim xizmatlarini tashkil etuvchi sub'ektlar o'rtasida qaytar aloqani yuzaga keltiradi. Ya'ni, ta'lim oluvchilar o'zlari uchun qulay sharoit, vaqtda faks, pochta yoki kompyuter (elektron pochta) yordamida o'qituvchilarga nazorat-sinov ishlarining ishlanmalari, loyihalarni yuboradi. Tekshirilgan nazorat ishlari "qaytar aloqa" tamoyiliga muvofiq ta'lim oluvchilarga qaytariladi. Buning natijasida shaxslararo munosabat – "sub'ekt-sub'ekt" aloqasi o'rnatiladi.

Masofadan o'qitish ta'lim oluvchilar va o'qituvchilarning bir-birlari hamda o'qitish vositalari bilan o'zaro ta'sirining maqsadga yo'naltirilgan interfaol jarayonidan iborat bo'lib, bunda ta'lim jarayoni ularning geografik fazoviy joylashishiga bog'liq bo'lmaydi. Ta'lim jarayoni kichik tizimlardan iborat, ya'ni o'qitish maqsadi, mazmuni, metodlari, vositalari, tashkiliy shakllari, nazorat, o'quv-moddiy, moliyaviy-iqtisodiy, me'yoriy-huquqiy va marketing kabi elementlarni qamrab olgan o'ziga xos pedagogik tizimda kechadi.

Zamonaviy telekommunikatsiya vositalari va elektron nashrlar an'anaviy o'qitish shakllarining kamchiliklarini bartaraf etishga imkon beradi va bunda ularning barcha afzalliklarini o'zida saqlab qoladi. Bu turdagi ta'lim o'quv axborotlari almashuvini ta'minlovchi vositalar (er sun'iy yo'ldoshi, televidenie, radio, kompyuter, pochta aloqasi va b.)ga tayangan holda ixtisoslashtirilgan axborot muhitida masofadan turib, ta'lim oluvchilarning keng qatlami hamda xorijiy davlatlarga taqdim etiladigan ta'lim xizmati majmui sanaladi. Masofadan o'qitishning axborot-ta'lim muhiti ma'lumotlarni uzatish vositalari, axborot resurslari, o'zaro muloqot bayonlari, foydalanuvchilarning ta'lim olishga bo'lgan ehtiyojlarini qondirishga yo'naltirilgan apparat-dasturiy, tashkiliy-uslubiy ta'minot va boshqalarning tizimiy-tashkiliy majmuidan iborat.

Mazkur ta'lim mustaqil bilim olish tamoyiliga tayanadigan ta'lim jarayonining yangi tuzilmasi hisoblanadi. Ta'lim muhiti shu bilan

xarakterlanadiki, ta'lim oluvchilar, asosan yoki butunlay fazo (yoki) vaqt jihatdan o'qituvchidan uzoqda, ayni vaqtda ular istagan paytlarida telekommunikatsiya vositalari yordamida muloqot qilish imkoniga ega bo'ladi.

Masofaviy ta'lim o'qitishning an'anaviy usullaridan foydalanish, turg'un sharoitda o'qish imkoniyatiga ega bo'lmagan, imkoniyatlari tibbiy shart-sharoitlar tufayli chegaralangan shaxslar, shuningdek, kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish kurslarining tinglovchilari, xorijiy mamlakatlarning ta'lim muassasalarida o'qitish istagida bo'lgan abituriyentlar, ikkinchi mutaxassislikni egallashni xohlovchi mutaxassislarga juda qulay sharoitni yaratib beradi.

Yetakchi mamlakatlarda o'qitish tobora masofaviy ta'lim tizimiga o'tkazilmoqda. M: ayni vaqtda AQShda televidenie imkoniyatlariga tayangan holda 1 mln.ga yaqin shaxs masofaviy ta'lim tizimiga ko'ra tahsil olmoqda. Bu tizimda keng foydalanilmoqda. MHD davlatlarida esa ayni vaqtda faqat 1 mln.ga yaqin shaxsgina masofaviy ta'lim tizimida tahsil olmoqda. Demak, bu holat sohani taraqqiy ettirishga jiddiy e'tibor qaratish zarurligini taqozo etadi.

Masofaviy ta'limni tashkil etisha o'qituvchilarning faoliyati faqatgina o'quv axborotlarini uzatish bilan cheklanmaydi. Shu sababli bu turdagi ta'limni tashkil etishga bir necha mutaxassis jalb qilinai. Ular o'z vazifalariga ko'ra turlicha nomlanadi. Xususan:

1. O'qituvchi – masofaviy ta'limni tashkil etishda foydalaniladigan o'quv-metodik qo'llanmalarining muallifi.

2. Moderator – masofaviy ta'lim negizida tashkil etilayotgan seminar, trening, davra suhbat va forumlarga boshchilik qiluvchi (boshqaruvchi) pedagog (u muloqot jarayonining to'g'ri tashkil etilishini ta'minlaydi, bildirilayotgan fikrlarni umumlashtiradi, zarur bo'lganda ularni to'g'rilaydi, ta'lim oluvchilarning mustaqil fikrlash va ishlash qobiliyatlarini rivojlantiradi, bilish faoliyatlarini faollashtiradi).

3. Tyutor (lot. "tutorem") – o'quv kurslari uchun interfaol metodlarni tanlovchi, ma'ruza o'qituvchisi bilan talaba o'rtasida ta'limiy aloqani o'rnatuvchi ustoz, murabbiy.

4. Edvayzer (fr. “avisen” – “o‘ylamoq”, “advisor” – “o‘ylovchi”) bitiruv malakaviy ishi, kurs loyihalarining ta’lim oluvchilar tomonidan individual, mustaqil bajarilishi vaqtida metodik yordam beradigan maslahatchi.

5. Fasilitator (lot. “facilis”, ingl. “facilitator” – yengil, qulay) – masofaviy ta’lim xizmatidan foydalanayotgan guruhlarining faoliyatini natijasini muammoning ilmiy yechimini topishga yo‘naltiruvchi, guruhlarda yuzaga keladigan muloqotni rivojlantiruvchi, shuningdek, guruhlar faoliyatini xolis, samarali baholovchi pedagog.

6. Invigilator – masofaviy ta’lim asosida tashkil etiladigan o‘qitish natijalarini nazorat qiluvchi mutaxassis-pedagog.

Masofaviy ta’lim tizimida produktiv, reproduktiv, muammoli bayon, evristik va ilmiy izlanish (tadqiqot) metodlari qo‘llaniladi. Mazkur tizimda o‘qitish vositalari sifatida quyidagilardan foydalaniladi:

Kitoblar (bosma va elektron shaklda);
didaktik materiallar;
kompyuter o‘quv tizimlari (oddiy va multimedia shaklida);
audio o‘quv axborotlari; video o‘quv axborotlari; virtual stendlar;
trenajyorlar; ma’lumotlar bazasi; texnik vositalar – radio, televidenie, magnitofon, videomagnitofon, kinoproektor, diaproektor, videoproektor, kodoskop, kompyuter,

O‘quv kurslarida bir tinglovchining o‘rniga boshqa tinglovchi qatnashishi, uning o‘rniga sinov topshiriqlarini topshirishning olini olish maqsadida masofaviy ta’lim tizimida nazorat videokonferentsiyalarni tashkil etilishiga asoslanadi.

Masofaviy ta’lim tizimiga ko‘ra mashg‘ulotlar ma’ruza, seminar, laboratoriya mashg‘uloti, kurs ishi, sinov, imtihon, maslahat, mustaqil ish kabi shakllarda yo‘lga qo‘yiladi. Mohiyatiga ko‘ra masofaviy ta’limning tashkil etilishi bir qator iqtisodiy masalalarning ijobiy hal qilinishiga bog‘liq. Zero, ushbu ta’limni tashkil etish uchun axborot-kommunikatsion vositalar, maxsus jihozlangan auditoriyalar, axborot tizimlari xizmatidan foydalanish uchun talab etiladigan moliyaviy mablag‘ning mavjulgini taqozo etadi. Shu sababli har bir

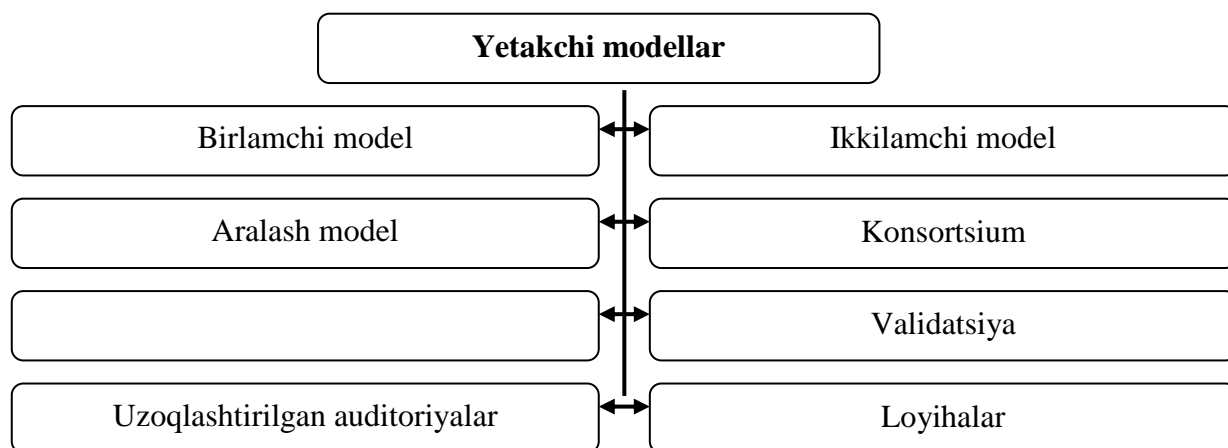
pedagog tizimdagi bu masalaning mohiyatidan xabardor bo'lishi zarur. Qolaversa, respublika miqyosida masofaviy ta'limning samarali yo'lga qo'yilishi uchun soha marketingini (talab va takliflarni o'rganish, ta'lim xizmatlarini yo'lga qo'yish (o'quv rejalar, o'quv dasturlar, darsliklar, o'quv-metodik qo'llanmalar, kadrlarni tayyorlash va h.k.), ta'limiy xarakterdagi mahsulotlarni sotish, iste'mol bozorini yuzaga keltirish asosida) rivojlantirish maqsadga muvofiqdir.

Avvaldan yozib olingan videoma'ruzalar ta'lim oluvchilarga ma'ruzalarni tinglash va ko'rish uchun sharoit yaratsa, faksimal aloqa, xabarlar, topshiriqlarni tarmoq orqali tezkor almashinish talabalarga o'zaro teskari aloqa orqali o'qitish imkonini beradi. Zamonaviy sharoitda telekommunikatsiya vositalari – bosma matnlar, audio va videoyozuvlar o'zni elektron o'quv-axborot resurslari, dasturlari bilan to'ldirilmoqda.

O'qitishning tashkiliy-metodik modeli sifatida masofaviy ta'lim quyidagilar bilan tavsiflanadi:

- eksternat asosida o'qitish;
- bir universitet negizida o'qitish;
- bir necha o'quv yurtining hamkorligi;
- maxsus masofaviy o'qitish maqsadida tashkil etilgan avtonom ta'lim muassasalari;
- avtonom o'qitish tizimlari;
- multimedia dasturi asosida norasmiy integrallashgan masofali o'qitish;
- yagonalik modeli va b.

II. Yetakchi xorijiy mamlakatlarda qo'llanilayotgan masofaviy ta'lim modellari. Hozirda rivojlangan xorijiy mamlakatlarda masofaviy ta'limning quyidagi modellari (YUNESKO, 2000 yil) amal qilmoqda (45-rasm):

45-rasm. Masofaviy ta'limning yetakchi modellari

Quyidagi ushbu modellarning mohiyati ochib beriladi.

1. Birlamchi model (u faqat masofaviy ta'limni tashkil etishga xizmat qiladi; unga ko'ra ta'limning kunduzgi shakli zarur bo'lmaydi; ta'lim barcha holatlarda masofadan tashkil etiladi; o'qituvchi va ta'lim oluvchilar o'quv faoliyatining shakl, metod va vositalarini erkinlik tanlash huquqiga ega; vaqt va o'quv jadvallariga qat'iy chegaralar qo'yilmaydi; hududiy markazlar tashkil etilgan bo'lib, ularda ta'lim oluvchilar o'qituvchilardan maslahat olish, yakuniy imtihonlarni topshirish imkoniyatiga ega bo'ladi; Buyuk Britaniyaning Ochiq universiteti (United Kingdom Open University) ana shu model asosida faoliyat ko'rsatadi).

2. Ikkilamchi model (unga ko'ra ta'lim qisman OTMda, qisman masofali dastur asosida tashkil etiladi; har ikki holatda ham dars jadvallari, o'qitish dasturlari, imtihonlar va baholash mezonlari bir xil bo'ladi; asosiy e'tibor amaliy tajribaga, pedagogika innovatsiyalarni tadqiq etishga qaratiladi; Avstraliyadagi Yangi Angliya universiteti (University of New England) mana shu model asosida faoliyat olib boradi).

3. Aralash model (masofaviy ta'limning turli shakllari, bir necha shakllarning integratsiyasiga asoslangan model; ta'lim oluvchilar masofaviy ta'lim kurslari va universitet dasturlarini o'zaro parallel ravishda o'zlashtiradi; an'anaviy kurslar doirasida virtual seminar, taqdimot va video-ma'ruzaga asoslangan mashg'ulotlar tashkil etiladi; bu kabi integrallashgan kurslar Yangi Zelandiyaning Massey universiteti (Massey University, New Zealand)da tashkil etiladi.

4. Konsortsium (lot. "consortium" – "sheriklik", "birgalikda ishtirok etish"; masofaviy ta'limni tashkil etuvchi ikki universitetdan iborat birlashma; universitetlar o'quv materiallarini o'zaro almashtiradi yoki muayyan vazifalarni o'zaro bo'lishib olgan holda bajaradi; m: bir universitet masofaviy ta'lim uchun o'quv materiallarini tayyorlasa, ikkinchisi virtual o'quv guruhlarini o'qituvchilar bilan ta'minlaydi yoki masofaviy ta'lim dasturlarining akkreditatsiyasini ta'minlaydi; bunday holatda universitet, uning markazlari, fakultetlari, nodavlat tashkilotlari, davlat muassasalari universitetlar bilan hamkorlikka erishishlari mumkin; Kanadadagi

Ochiq o‘quv Agentligi (Open Learning Agency, Canada) ushbu model asosida ish ko‘radi).

5. Franchayzing (ingl. “franchise” – “litsenziya”, “huquq”; o‘zaro hamkor universitetlarning bir-birlariga o‘zlari tomonidan tashkil etiladigan masofaviy ta’lim kurslarini tashkil etish huquqining berishi; ushbu model asosida ta’lim oluvchilar garchi muayyan universitetda tahsil olsalar-da, konsortsiumga a’zo yetakchi oliy ta’lim muassasasining talabasi oladigan hajmda sifatli ta’lim xizmatlaridan foydalanish huquqiga, qolaversa, ular kabi diplomga ega bo‘ladi; Buyuk Britaniyaning Ochiq universiteti qoshidagi Biznes Maktabi (Open University Business School, Great Britain) bilan o‘zaro hamkorlikka erishgan Sharqiy Yevropadagi qator universitetlar ana shu modelga asoslanib faoliyatni tashkil etadi).

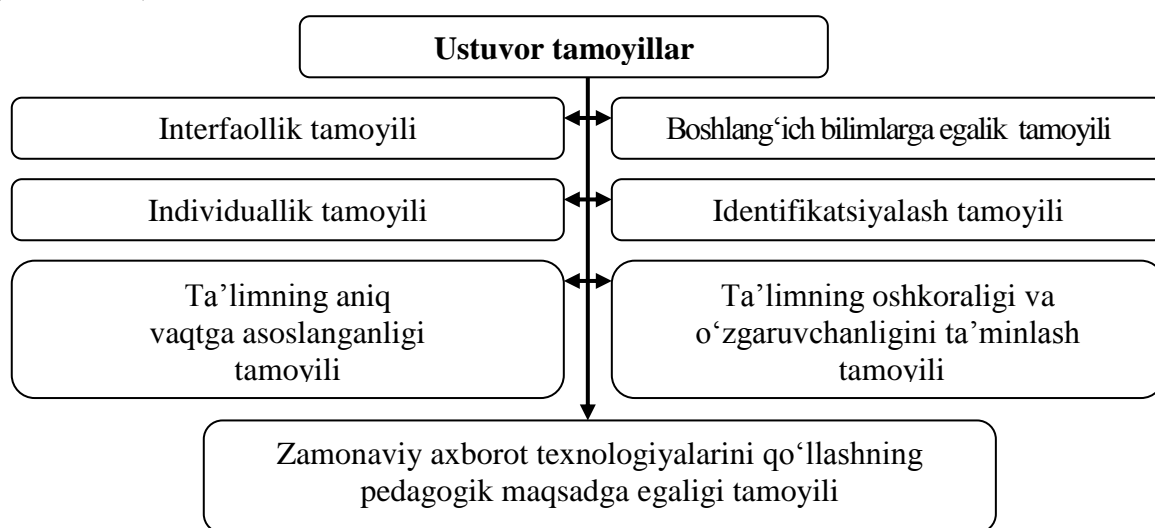
6. Validatsiya (ingl. “validation” – “qondirish”; ta’lim mahsuloti, ta’lim xizmatlari yoki ta’lim tizimi iste’molchilari ehtiyojlarining qondirilishi; masofali ta’limning keng tarqalgan bu modeliga ko‘ra o‘zaro hamkor ta’lim muassasalari tenglik tamoyiliga muvofiq masofaviy ta’limni barcha darajada birgalikda tashkil etish xususida kelishib oladi; ularning biri diplom validatsiyasi, ikkinchisi o‘quv kurslari, dasturlarini akreditatsiya qiladi, uchinchi namunadagi diplom hamda sertifikatlarni berish uchun mas’ul bo‘ladi, ilmiy darajalar beradi va h.k.).

7. Uzoqlashtirilgan auditoriyalar (unga ko‘ra zamonaviy axborot texnologiyalari va innovatsion xarakterdagi ta’lim vositalari keng qo‘llaniladi; bir oliy o‘quv yurtida tashkil etilayotgan o‘quv kurslari, ma’ruza va seminarlar undan uzoq masofada joylashgan ta’lim muassasalarining o‘quv auditoriyalarga telekommunikatsiya vositalari orqali sinxron teleko‘rsatuv, videoanjuman va radioeshittirish ko‘rinishida uzatiladi; o‘qituvchi bir vaqtning o‘zida talabalarning katta auditoriyasi bilan ishlaydi; AQShning Viskonsiya universiteti (Wisconsin University, USA), Xitoyning markaziy radio va televedenie universiteti (China Central Radio and TV University)da masofaviy ta’limning ushbu modelidan foydalaniladi.

8. Loyihalar (u davlat ta’lim yoki ilmiy-tadqiqot dasturlari doirasida keng qamrovlik loyihani amalga oshirish uchun mo‘ljallanadi; asosiy e’tibor o‘quv materiallarini tayyorlovchi yetakchi mutaxassislar, xodimlar, masofaviy ta’lim kurslarini tashkil etadigan o‘qituvchi va olimlardan iborat ilmiy-metodik markazni shakllantirishga qaratiladi; markaz tomonidan tayyorlangan

masofaviy ta'lim kurslari muayyan davlat hududida katta auditoriyaga uzatiladi; bu kabi ta'lim vaqtinchalik bo'lib, loyiha doirasida rejalashtirilgan ishlar bajarilgach yoki tugagandan so'ng yakunlanadi; Afrika va Lotin Amerikasining rivojlanayotgan davlatlarida turli xalqaro tashkilotlar tomonidan qishloq xo'jaligi, agrotexnika, ekologiya bo'yicha tashkil etiladigan ana shu modelga misol bo'la oladi).

III. Masofaviy ta'lim tamoyillari. Masofaviy ta'lim ham barcha ta'lim turlari kasbi muayyan tamoyillar asosida tashkil etiladi. Ular (46-rasm):

46-rasm. Masofaviy ta'limning ustuvor tamoyillari

Quyida ushbu tamoyillarning mohiyati ochib beriladi.

1. Interfaollik tamoyili (u tinglovchi va o'qituvchi o'rtasidagi aloqani ta'minlab qolmay, balki tinglovchilar o'rtasida o'zaro aloqani yuzaga keltiradi).

2. Boshlang'ich bilimlarga egalik tamoyili (masofaviy o'qitish tizimida tinglovchilarning oldindan tayyorgarlik ko'rishlari, texnik vositalari – kompyuter, model, elektron doska va b. bilan ta'minlanishi, Internet aloqa tizimiga ulanishi hamda bu tizimda samarali ishlay olish malakalariga ega bo'lishlar muhim ahamiyatga ega).

3. Individuallik tamoyili (bu tamoyil real o'quv jarayonida kirish va oraliq nazoratlari o'tkazilishini, ularning natijalarini tahlili asosida individual o'quv rejalari tuzilishini ifodalaydi).

4. Identifikatsiyalash tamoyil (u masofaviy o'qitish tizimida mustaqil ta'lim natijalarini nazorat qilish shakli bo'lib, ta'lim oluvchilarning bilim, ko'nikma va malakalari darajasini o'rganishda

bevosita muloqot videokonferentsiyalaridan foydalanish, shu maqsadda samarali texnik vositalarni qo'llashni nazarda tutadi).

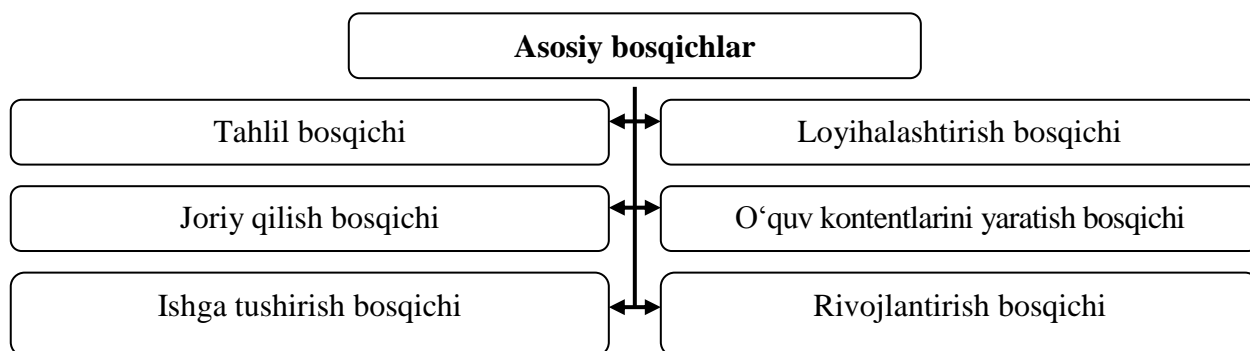
5. Ta'limning aniq vaqtga asoslanishi tamoyili (unga ko'ra o'quv jadvali qat'iy rejalashtiriladi va rejalashtirilgan jadvalga qat'iy rioya qilinishi nazoratga olinadi).

6. Ta'limning oshkoraligi va o'zgaruvchanligini ta'minlash tamoyili (tamoyil masofaviy ta'limning yosh hamda ma'lumoti jihatidan turlicha bo'lgan ta'lim oluvchilar uchun qulayligini, o'qitishning ochiq rejalashtirilishini; ta'lim vaqti, sur'ati va joyini erkin tanlash imkoniyati mavjudligini; o'quv mashg'ulotlarida ixtiyoriy qatnasha olishini, izchillik, tizimlilik va uzviylik nuqtai nazaridan o'quv materiallarining muntazam o'zgarib borishini ta'minlash imkoniyatiga egaligi tavsiflaydi).

7. Zamonaviy axborot texnologiyalarini qo'llashning pedagogik maqsadga egaligi tamoyili (unga ko'ra masofaviy ta'lim tizimini loyihalashtirish, yaratish va tashkil etishda mavjud texnik vositalarini maqsadga muvofiq qo'llanilishi tahlil qilib borilishi hamda ularni qo'llashda yo'l qo'yilishi ehtimoli bo'lgan xatolarning oldi olinishi lozim).

IV. Masofaviy ta'limni tashkil etish bosqichlari. O'quv yurtlarida masofaviy ta'limning tashkil etilishi muayyan jarayon sifatida kechadi. Tabiiyki, har bir jarayon ma'lum bosqichlarda amalga oshiriladi. Masofaviy ta'limni tashkil etish bosqichlar quyiagilardir:

O'quv muassasalarida masofaviy ta'limni amalga oshirish quyidagi bosqichlarda amalga oshiriladi (47-rasm).

47-rasm. Masofaviy ta'limning asosiy bosqichlari

Ayni o‘rinda masofaviy ta’limni amalga oshirish bosqichlarining mohiyati xususida so‘z yuritiladi.

1. Tahlil bosqichi (unda o‘quv muassasining masofaviy ta’limni tashkil etishga bo‘lgan ehtiyoji, ta’lim oluvchilarning soni, ta’lim shakli, metod va vositalari, loyihani amalga oshirish uchun zarur bo‘lgan texnik, dasturiy va inson resurslari, loyihani iqtisodiy asoslari tahlil qilinadi).

2. Loyihalashtirish bosqichi (unda tahlillar natijasida amalga oshiriladigan ishlar ko‘lami va texnik topshiriqlar loyihalashtiriladi).

3. Joriy qilish bosqichi (ushbu bosqichda masofaviy ta’lim jarayonini boshqaruvchi dasturiy majmua tegishli serverda o‘rnatiladi, tizimga muvofiq domen tanlanadi; masofaviy ta’lim jarayonini boshqaruvchi dasturiy majmuadan foydalanish va unga texnik xizmat ko‘rsatishni ta’minlovchi xodimlarga ish o‘rgatish bo‘yicha o‘quv mashg‘ulotlari tashkil etiladi).

4. O‘quv kontentlarini yaratish bosqichi (unda soha mutaxassislari bilan hamkorlikda masofaviy ta’lim jarayonining asosiy elementlaridan biri bo‘lgan o‘quv kontentlari yaratiladi; yaratilgan o‘quv kontentlari ekspertlar tomonidan ekspertizadan o‘tkaziladi).

5. Ishga tushirish bosqichi (bu bosqichda masofaviy ta’lim jarayoni ishga tushiriladi; o‘quv jarayoni doimiy nazoratga olinadi; tizim xavfsizligi monitoring qilib boriladi).

6. Rivojlantirish bosqichi (unda yuqorida keltirilgan bosqichlarda mavjud bo‘lgan kamchiliklar to‘g‘rilanadi, yangi o‘quv kurslar yaratiladi, texnik imkoniyatlar kengaytiriladi, tizimning rivojlanishiga tegishli bo‘lgan ishlar ko‘lami bajariladi).

Masofaviy ta’lim texnologiyalari ta’limning belgilangan mazmun asosida amalga oshirilishini ta’minlashga yo‘naltirilgan shakl, metod va vositalar majmuasidir

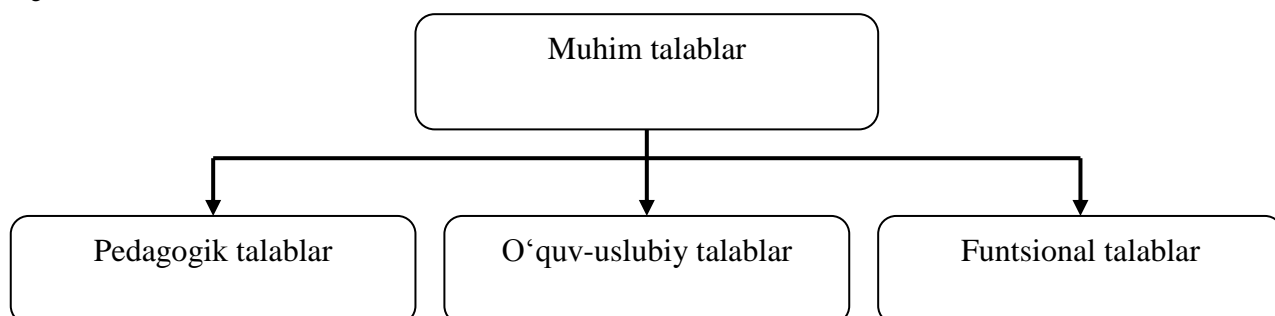
Ushbu texnologiyalar ta’lim axborotlarini taqdim etish, ta’lim axborotlarini uzatish hamda ta’lim axborotlarini saqlash va qayta ishlash texnologiyalarini o‘z ichiga oladi. Masofaviy ta’lim texnologiyalari orasida elektron axborot-ta’lim resurslari (EATR) muhim o‘rin tutadi (26-rasm).

Masofaviy ta’lim tizimida EATR elektron axborot tashuvchi vositalar – disketa, SD-ROM, DVD kabilarda o‘quv axborotini

tashish yoki Internet tarmog‘i orqali elektron pochta orqali yuborish imkoniyatini ta’minlaydi. Aksariyat hollarda tinglovchilar EATR bo‘yicha o‘quv axborotlarini Internet tarmog‘iga bog‘langan holda tegishli saytlardan oladi.

Masofaviy ta’lim texnologiyalari quyidagicha asosiy talablarga javob bera olishi zarur (48-rasm):

48-rasm. Masofaviy ta’lim texnologiyalariga qo‘yiladigan talablar

Shu bilan birga masofaviy ta’lim texnologiyalari quyidagi qo‘shimcha talablarga javob bera olishi zarur va ular asosida quyidagi turdagi EATR yaratildi (49-rasm):

- 1. Adaptatsiya** (ta’lim oluvchining o‘z shaxsi, turar-joy sharoiti, moliyaviy ahvoli, psixologik va fiziologik xususiyatlari ko‘ra ta’lim jarayoniga moslasha olishi zarurligini ifodalaydi).
- 2. Iqtisodiy muvofiqlik** (bu talab ta’lim tizimini moliyalashtirishda mablag‘lar miqdorining cheklanganligini bildiradi).
- 3. O‘zgaruvchanlik** (u ta’lim sifati va mazmunini tezkor, izchil, uzluksiz yangilab borish, o‘quv manbalari va materiallarini modernizatsiyalash zarurligini anglatadi).
- 4. Nazorat** (o‘qitishning barcha bosqichlarida ta’lim natijalarini sifatli nazorat qilish, tinglovchi shaxsini aniqlash muhimligini ifodalaydi)

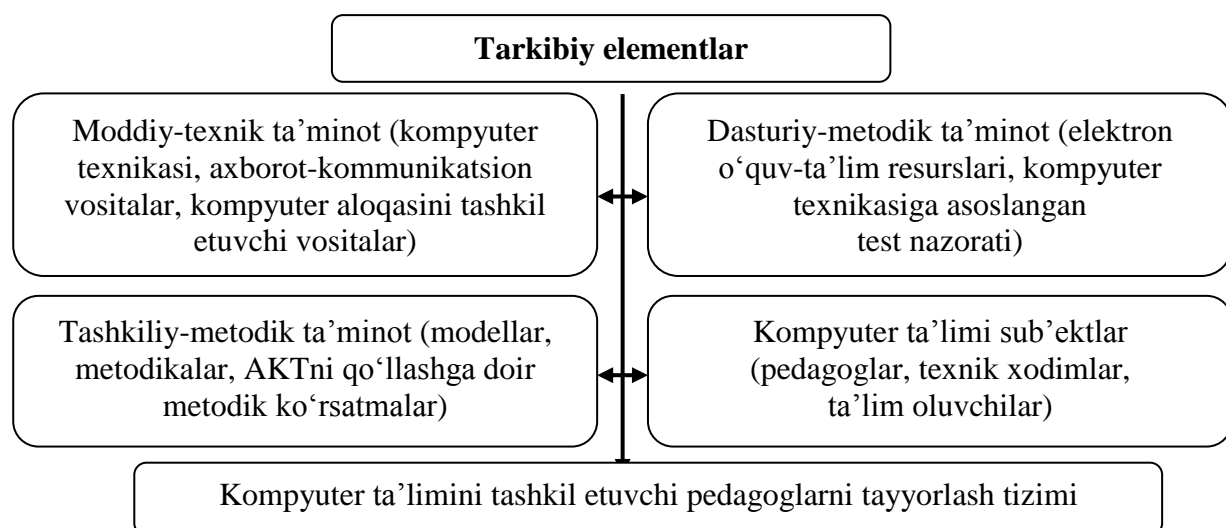
49-rasm. EATRning asosiy turlari

Axborot texnologiyalarini ta'lim jarayoniga tatbiq etishda bu tizimda faoliyat olib boruvchi o'qituvchilar malakasini oshirishga yuqori talablar qo'yiladi. O'qituvchi malaka oshirish tizimiga kelishlari bilan ta'lim berish sub'ektidan ta'lim olish ob'yektiga aylanadi va o'quv jarayonidagi o'zaro munosabatlar xarakteri o'zgaradi.

V. Kompyuter ta'limi mohiyati va kompyuter ta'limi texnologiyalari. Zamonaviy sharoitda har bir shaxs faoliyatini kompyuter texnikasisiz tasavvur qilish qilish. Zero, kompyuter global axborotlashuv davrining muhim vositasi sifatida jamiyat hayotining barcha sohalarida muhim ahamiyat kasb etmoqda. Kompyuter texnologiyasining mavjud tashkiliy-texnik, funktsional va dasturiy imkoniyatlari undan ijtimoiy hayotning barcha sohalarida keng va faol foydalanish imkoniyatini yaratmoqda.

Kompyuter ta'limi – ta'lim oluvchilarning o'qish, mustaqil ta'lim va o'z-o'zini nazorat qilishni o'z ichiga oladigan bilish faoliyatini boshqarishda pedagogning axborotlarni to'plash va uzatishdan iborat faoliyatining modeli sifatida kompyuter texnikasi, telekommunikatsiya vositalari hamda dasturiy-metodik ta'minot asosida tashkil etiladigan ta'lim

Kompyuter ta'limining tarkibiy elementlari quyidagilar sanaladi (50-rasm):

50-рasm. Компьютер таълимининг таркибий элементлари

Kompyuter ta'limi (kompyuter texnikasi yordamida tashkil etiladigan o'qitish)ni tashkil etishda bir qator texnologiyalardan foydalanadi. Eng avvalo shuni ham aytib o'tish lozim, **kompyuter texnikasining o'zi ham texnologiya sanaladi.**

Kompyuter ta'limi texnologiyalari – ta'lim oluvchilarning o'qish, mustaqil ta'lim va o'z-o'zini nazorat qilishni o'z ichiga oladigan bilish faoliyatini boshqarishda pedagogning axborotlarni to'plash va uzatishdan iborat faoliyatining modeli sifatida kompyuter texnikasi, telekommunikatsiya vositalari hamda dasturiy-metodik ta'minot asosida tashkil etiladigan ta'limning shakl, metod va vositalari majmui

Bu turdagi texnologiyalar sirasida ta'lim oluvchilarda axborot bilan ishlash malakalari shakllantirish, ularning intellektual qobiliyatlarini rivojlantirish, mustaqil ta'lim olishlariga uchun sharoit yaratish, tadqiqot faoliyatlarini rivojlantirish hamda baholashga xizmat qiladigan texnologiyalar keng tarqalgan.

Kompyuter texnikasi yordamida tashkil etiladigan ta'lim jarayonida ta'lim oluvchilarga o'z bilimlarini mustaqil baholash imkoniyati yaratiladi. Baholash jarayonida faqatgina test va sinov nazorati topshiriqlaridan foydalanilmay, shu bilan birga o'qituvchining bevosita ishtirokiga ham murojaat qilish imkoniyati mavjud. O'qituvchilarga murojaat odatda elektron pochta orqali muloqot qilish asosida yo'lga qo'yiladi.

Zamonaviy sharoitda kompyuter ta'limini tashkil etishda axborot vositalari sifatida qo'llaniladigan kommunikatsion texnologiyalarning ulkan majmuidan foydalanilmoqda. Ular:

Kompyuter, skaner, telefon, faks modem, videokamera, LCD proektor, interaktiv elektron doska, videoko'z, elektron pochta, multimedia vositalari, Internet va Internet tarmoqlari, shuningdek, mobil aloqa, ma'lumotlar omborini boshqarish hamda sun'iy intellekt tizimlari

Kompyuter texnikasi axborot texnologiyalari vositalarining eng ommalashgan turi hisoblanadi. Ayni vaqtda **kompyuter texnikasi** ta'lim tizimida:

- o'rganish ob'ekti;
- o'qitishning texnik vositasi;
- ta'limni boshqarish texnologiyasi;
- ilmiy-pedagogik tadqiqotlarni tashkil etish vositasi sifatida qo'llanilmoqda

O'qitish jarayonida o'qituvchi va ta'lim oluvchilarning kompyuter texnikasi xizmatidan foydalanish borasidagi amaliy harakatlari (muloqoti) quyidagi xususiyatlarga ega:

- kompyuter oddiy hisoblagich (sust muloqot);
- kompyuter bilimlar nazorati tashkil etuvchi intellekt (tezkor muloqot);
- kompyuter ta'lim oluvchiga yo'l-yo'riq ko'rsatuvchi va bilimlar nazoratini tashkil etuvchi intellekt (faol muloqot)
- kompyuter texnikasi va ta'lim oluvchilar o'rtasida o'zaro qaytar aloqani o'rnatuvchi sun'iy intellekt (interfaol muloqot)

Kompyuter ta'limi jarayonida sub'ektlar o'rtasidagi hamkorlik muayyan turlarda tashkil etiladi. Ular:

- Internet muloqot;
- elektron pochta vositasidagi muloqot;
- elektron konferentsiya;
- videokonferentsiya;
- telekonferentsiya va video telefon;
- Internet namoyishi;
- multimedia;
- Chat muloqot tizimi;
- Veb forum tizimi;
- Elektron seminar;
- Ta'lim portali;
- Veb sayt;
- Skayp tizimi

Bugungi kunda ta'lim jarayonida kompyuter qurilmasining texnik imkoniyatlaridan samarali foydalanilmoqda. OTMning pedagoglari ham kompyuter qurilmasi yordamida o'quv materiallari, o'quv topshiriqlarini tayyorlash, ijodiy ishlanmalarni yaratish, nazorat ishlarini tahlil qilish va talabalarni baholash kabi faoliyatlarni tashkil etish imkoniyatiga ega bo'lmoqda. Bu jarayonda turli kompyuter dasturlaridan foydalaniladi. Masalan, hisob-kitob ishlarini olib borishda Excel, prezentatsiya (taqdimot)ni tayyorlashda Power Point, matnli materiallarni tayyorlashda Word matn muharririda ishlash pedagoglar tomonidan o'quv-metodik ta'minotni tezkor, sifatli va samarali yaratilishini ta'minlaydi.

Ayni o'rinda bugungi kunda talim muassasalarining pedagoglari o'rtasida keng ommalashayotgan Power Point dasturi to'g'risida so'z yuritiladi.

Kompyuter dasturlari orasida kompyuter grafikasi bilan samarali ishlash imkonini beradigan maxsus dasturlar mavjud. Ular orasida Power Point alohida o'rin tutadi.

Grafikli dasturlar sirasiga kiruvchi ushbu dastur kompyuter texnikasi imkoniyatlariga tayangan holda prezentatsiya (taqdimot) yaratish uchun xizmat qiladi. Matn, rasm, sxema, grafik va animatsion effekt, ovoz, videoklip va boshqalardan tarkib topadigan prezentatsiya (taqdimot) o'zining funktsional xususiyatiga ko'ra o'quv materialini mazmuni bilan talabalarni samarali tanishtirishga xizmat qiladi²⁵.

Power Point – elektron slaydlarni tayyorlash, ular bilan tanishishni uyushtirish va slayd filmlarni namoyish etishga tayyorlovchi grafik dasturlar paketi

Dastur slaydlarni texnik, texnologik va funktsional jihatdan yaratish imkoniyatiga ega.

Prezentatsiya (taqdimot) – tarqatma material, ma'ruza rejasi va qoralamasi (konspekti)ni bitta faylda saqlash, ularni ekranda namoyish qilish imkoniyatiga ega slaydlar va maxsus effektlar to'plami

²⁵ Тақдимот дастурларида ишлаш. Power Point дастури ҳақида қисқа маълумот // <http://muzrabot.zn.uz/тақдимот-дастурларида-ишлаш>.

Taqdimot yaratish slaydlar ketma-ketligini qurish va bezagini berish demakdir. Shu sababli slayd prezentatsiya (taqdimot)ning muhim tarkibiy elementi sanaladi.

Slayd – prezentatsiya (taqdimot)ning o‘z ichiga matnni, sarlavhalarni, grafik va diagrammalarni oluvchi alohida kadri

Samarali ravishda slaydlarni yaratishda dizayn qolipi qo‘l keladi.

Dizayn qolipi – slaydlarni yaratishga mo‘ljallangan va mutaxassis tomonidan avvaldan tayyorlab qo‘yilgan grafiklar, bo‘yoqlar, jilolar, tovushlar namunasi

Slaydlar ketma-ketligidan iborat prezentatsiya (taqdimot)ni kompyuter ekranida, videomonitorida, shuningdek, katta ekranlarda namoyish qilish mumkin.

Prezentatsiya (taqdimot)ni yaratishda ko‘p holatlarda animatsiyalardan foydalaniladi.

Animatsiya – slaydlarni namoyish qilish va ko‘rsatishda ularni samaradorligini oshiruvchi tovush, rang, matn va harakatlanuvchi effektlar va ularni yig‘indisi

Power Point dasturi bir nechta slaydlarga ega bo‘lgan prezentatsiya faylini ochib, foydalanuvchilarga turli mavzularda yirik hajmda prezentatsiya (taqdimot)larni tayyorlash imkonini beradiganqoliplarni taqdim qiladi.

Mazkur qoliplar maxsus usulda jihozlangan slaydlarga ega. Mavjud qoliplardan foydalangan holda slayd maydonchasiga matnni, grafikani, jadval va diagrammalarni joylashtirish mumkin. Undan tashqari foydalanuvchi o‘z didiga mos dizaynni tanlab, ijodiy yondashgan holda prezentatsiya (taqdimot) qolipini o‘zgartirishi mumkin. Shunday yo‘l tutilganda prezentatsiya (taqdimot)ning tashqi ko‘rinishi o‘zgaradi, mazmuni va g‘oyalari saqlab qolinadi.

Power Point programmasini ishga tushirish uchun Windowsning asosiy menyusidan Pusk-> Vse программы-> Microsoft Office-> Microsoft Office Power Point bandlari tanlanadi.

Dastur ishga tushgach, talabalar uning yordamida muayyan mavzulardagi o'quv topshiriqlari bo'yicha prezentatsiya (taqdimot)larni yaratishlari mumkin bo'ladi.

Shunday qilib, zamonaviy sharoitda masofaviy ta'limni tashkil etish tizimi hamda bu borada kuchli raqobatga asoslangan ta'lim xizmatlarini ko'rsatish bozori shakllantirildi. Masofaviy ta'limni tashkil etish zaruriyatining yuzaga kelishi jamiyat ehtiyojlari va ijtimoiy buyurtmalari bilan belgilanadi. Bu turdagi ta'limning rivojlanishi, texnikaviy taraqqiyot bilan uzviy bog'liq. Zero, masofaviy ta'lim istiqbolini ta'lim sohasida innovatsion texnologiya va vositalarni samarali qo'llanilishi belgilab beradi.

Kompyuter ta'limi mohiyatiga ko'ra masofaviy ta'limga yaqindir. Ushbu ta'lim kompyuter texnikasi yordamida o'qitishni tashkil etish asoslarini yoritishga xizmat qiladi. Ayni vaqtda respublikada ham kompyuter ta'limi tashkil etish borasida boy tajriba to'plangan.

Nazorat savollari:

1. Masofaviy ta'lim nima?
2. Masofaviy ta'limning o'qitish amaliyotiga tatbiqi qachondan boshlagan?
3. Yetakchi xorijiy mamlakatlar ta'limi tizimida masofaviy ta'limning qanday modellari qo'llaniladi?
4. Masofaviy ta'lim qanday tamoyillar asosida tashkil etiladi?
5. Masofaviy ta'lim qanday shakllarda tashkil etiladi?
6. Masofaviy ta'limni tashkil etishda qanday metod va vositalar qo'llaniladi?
7. Masofaviy ta'lim bosqichlarda tashkil etiladi?
8. Kompyuter ta'limi nima?
9. Kompyuter ta'limi texnologiyalari nimalardan iborat?
10. Power Point dasturi qanday dastur va u qanday imkoniyatlarga ega?

O'quv topshirig'i:

1. Pedagogika fanlaridan biri bo'yicha ixtiyoriy mavzuda 1 soatlik ma'ruza mashg'uloti uchun prezentatsiya (taqdimot) tayyorlang.
2. Pedagogika fanlaridan biri bo'yicha ixtiyoriy mavzuda 1 soatlik seminar (yoki amaliy mashg'ulot, laboratoriya mashg'uloti) uchun prezentatsiya (taqdimot) tayyorlang.

Topshiriqni bajarish shartlari:

1. Ma'ruza mashg'uloti uchun tayyorlanadigan prezentatsiyada slaydlarning soni kamida 15 ta bo'lsin!

2. Seminar (yoki amaliy mashg'ulot, laboratoriya mashg'uloti) uchun prezentatsiyada slaydlarning soni kamida 10 ta bo'lsin!

3. Prezentatsiyalardagi slaydlarning faqat matnlardan iborat bo'lmashligiga e'tibor qarating!

4. Prezentatsiyalardagi slaydlarning sxema, rasm, jadval, diagrammalar bilan boyilishiga e'tiborni qarating!

Amaliy topshiriqning bajarish yuzasidan metodik ko'rsatma:

1. Пуск -> Все программы -> Microsoft Office -> Microsoft Office PowerPoint bandlarini tanlang va dasturni oching.

(Ekrandagi "Заголовок слайда" so'zi ustida sichqoncha tugmasini bir marta bosning. Bunda "Заголовок слайда" so'zi ekrandan o'chib matn kursori paydo bo'ladi).

2. Sarlavhani klaviatura orqali kiriting.

(Keyingi slaydni ochish uchun menyudan "Вставка" -> "Создать слайд" bandlarini tanlang. Keyingi slaydlarning ko'rinishini o'zgartirish mumkin. Birinchi slaydning ko'rinishi faqat sarlavha ko'rinishida edi.

4-band to'g'ri bajarilsa, ekranning o'ng tomonida "Разметка слайда" oynachasi ochiladi. Agar bunday oyna ochilmasa, menyudan Формат -> Разметка слайда bandlari tanlanadi).

3. Oynaning "Другие макеты" bo'limidagi rasm ustida sichqonchanning chap tugmasini bir marta bosning.

(Bu slaydga sarlavha matn va rasm kiritish mumkin).

4. Rasm kiritish uchun "Вставка картинки" belgisi ustida sichqonchanning chap tugmasini ikki marta bosning.

(Sarlavha va matn oldingi slayddagidek kiritiladi).

5. Ekranda ochilgan "Выберите рисунок" oynachasidan istagan rasmni tanlang va shu rasm ustida sichqonchanning chap tugmasini ikki marta bosning.

(Shu tarzda yana bir nechta slaydlar tayyorlashingiz mumkin).

6. Barcha slaydlar tayyor bo'lgandan keyin faylni xotiraga saqlab qo'ying *(Xotiraga saqlash xuddi Word dasturidagidek amalga oshiriladi).*

7. Tayyorlangan slaydlarni qaytadan ko'rib chiqish uchun klaviaturadagi Page Up, Page Down tugmalarini bosning. Slaydlarga

fon (rang) berish uchun menyudan “Формат”-“Оформление слайда” bandlarini tanlang.

8. Ekraning o‘ng tomonida ochilgan “Дизайн слайда” oynasining “Доступны для использования” bo‘limidan istalgan slayd ustiga sichqoncha kursorni olib keling. Slaydning o‘ng tomonidagi lineyka belgisi ustida sichqonchanning chap tugmasini bosing.

9. Ochilgan menyudan “Применить к выделенным слайдам” bandini tanlang.

10. Qolgan slaydlarga ham shu tarzda fon tanlang.

11. Slayddagi yozuvlarni harakatga keltirish uchun yana birinchi slaydga qayting.

12. Sarlavha ustida sichqonchanning chap tugmasini bir marta bosing.

13. “Дизайн слайда” oynasining “эффекты анимации” so‘zlari ustida yana sichqonchanning chap tugmasini bosing.

14. “Применить к выделенным слайдам” oynasidagi ro‘yxatdan istalgan bandni tanlang va sichqoncha chap tugmasini bosing.

15. Oyna quyidagi “Применить к образцу” tugmasini bosing.

(Shu tarzda qolgan ob‘yektlarni ham harakatga keltirishingiz mumkin).

16. Kursorni birinchi slaydga olib keling. Menyudan Показ слайдов -> Смена slayda bandlarini tanlang.

17. “Применить к выделенным слайдам” oynachasidan istalgan bandni tanlang. “Изменить переход” bo‘limidagi “Звук” oynachasining o‘ng tomonidagi tugmani bosib, ro‘yxatni oching. Xohlagan ovozni tanlang.

18. “Смена слайдов” bo‘limida slaydlar almashinish vaqtini o‘zgartirish mumkin. Agar “по щелчку” oynachasiga belgi qo‘ysangiz slaydlarni faqat sichqonchanning chap tugmasini bosib almashtirish mumkin bo‘ladi. Agar “автоматически после” oynachasiga ham belgi qo‘ysangiz, shu so‘z quyidagi oynachaga sekundlar sonini kiritsangiz slaydlar avtomatik ravishda shuncha sekunddan keyin almashinadi.

19. Vaqt va ovozlarni to‘g‘rilaganingizdan so‘ng, oyna quyidagi “Применить ко всем слайдам” so‘zlari ustida sichqonchanning chap tugmasini bosasiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Бегимкулов У.Ш. Педагогик таълимда замонавий ахборот технологияларини жорий этишнинг илмий-назарий асослари / Монография. – Т.: Фан, 2007.

2. Красильникова В.А. Концепция компьютерной технологии обучения. – Оренбург: ОГУ, 2008.

3. Красильникова В.А. Теория и технологии компьютерного обучения и тестирования / Монография. – М.: Дом педагогики, ИПК ГОУ ОГУ, 2009.

4. Нишонов А.Х. Windows операцион тизимида ишлаш ва компьютер тармоқлари / Учеб.курс. – Т.: ЎМКХТРИ. 2003.

5. Сайфулов Д. Малака ошириш тизимида масофавий таълимни ташкил этишнинг ўзига хос хусусиятлари // Касб-хунар таълими ж. – Т.: 2002. - №5-6.

6. Сайфулов Д. Масофадан ўқитиш тизимининг шаклланиши ва ривожланиши // Касб-хунар таълими ж. – Т.: 2004. - №6.

7. Сайфулов Д. Тингловчилар билиш фаолиятини белгиловчи омиллар // Касб-хунар таълими ж. – Т.: 2004. - №4.

8. Такдимот дастурларида ишлаш. Power Point дастури ҳақида қисқа маълумот // <http://muzrabot.zn.uz/такдимот-дастурларида-ишлаш>.

9. “Электрон педагогика ва педагогнинг шахсий, касбий ахборот майдонини лойиҳалаш” модули бўйича ўқув-мет. мажмуа / Тузувчи: Т.Т.Шоймардонов. – Т.: БИММ, 2015.

9-§: PEDAGOGIK FANLARNI O'QITISH JARAYONIDA O'QUVCHILARNING BILIM, KO'NIKMA A VA MALAKALARINI TASHXIS ETISH

Reja:

1. Talabalar bilimni tashxislashning mohiyati.
2. Ta'lim jarayonida nazorat va hisobga olishning vazifalari.
3. Ta'lim natijalarini tekshirish va baholashga qo'yiladigan talablar.
4. Talabalarning o'quv faoliyatini nazorat qilish va tashxislash tamoyillari.
5. Talabalarning o'quv faoliyatini nazorat qilish turlari, shakl va metodlari.
6. Talabalarning bilim, ko'nikma va malakalarini baholash mezonlari.

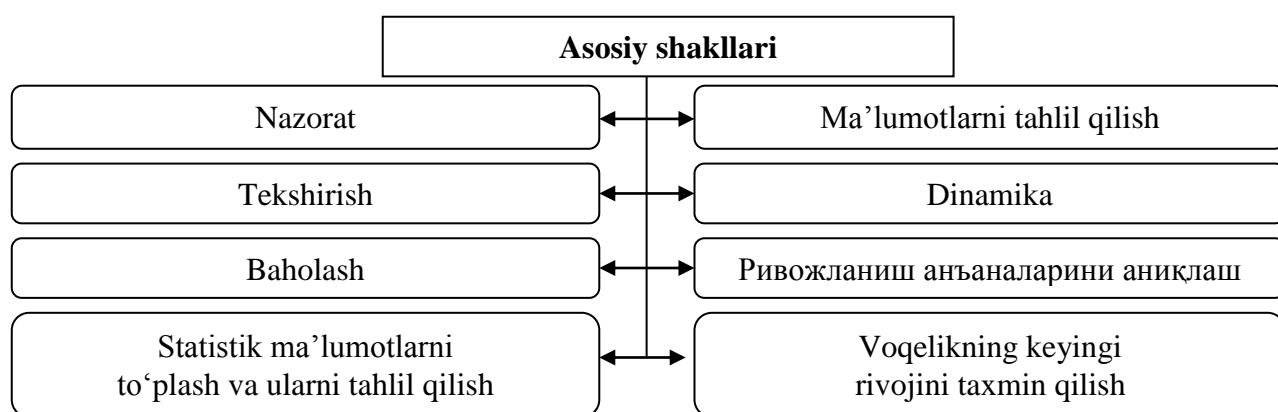
Tayanch tushunchalar: tashxish, nazorat, hisobga olish, ta'lim natijalarini tekshirish, ta'lim natijalarini baholash, talabalarning bilim, ko'nikma va malakalarini baholash, talabalarning bilim, ko'nikma va malakalarini baholash mezonlari.

I. Talabalar bilimni tashxislashning mohiyati²⁶. Ta'lim tashxisining mohiyati haqida gapirishdan oldin tashxisni umumiy yondashuv hamda tashxislashni amaliy pedagogik faoliyat jarayoni sifatida qabul qilamiz.

Tashxis – didaktik jarayon kechadigan barcha sharoitlarni oydinlashtirish, uning natijalarini belgilash bolib, uning **maqsadi** o'quv jarayonini uning mahsuli bilan bog'liq holda, o'z vaqtida aniqlash, baholash va tahlil qilishdan iborat

Tashxisiz didaktik jarayonni samarali boshqarish, mavjud sharoit uchun optimal natijalarga erishish mumkin emas. Talabalar bilimni tashxislash orqali erishilgan natijalar va ta'lim olganlik darajasi o'rtasida farq aniqlanadi. Ta'lim olganlikni tashxislashda belgilangan maqsadni amalga oshirish darajasi sifatida ham qaraladi.

Demak, tashxis talabaning bilim, ko'nikma va malakalarini an'anaviy tekshirishga nisbatan kengroq va chuqurroq ma'no kasb etadi. Ta'limni baholash yoki tekshirish faqat natijalarni qayd etadi, biroq ularning kelib chiqishini izohlamaydi. Tashxis natijalarini ularga erishish yo'llari va vositalari, usullari bilan aloqadorlikda baholaydi, ta'lim samarasini ta'minlovchi jarayon va bosqichlarini aniqlaydi. Tashxis quyidagi nazorat shakllarini o'z ichiga oladi (51-rasm):

51-rasm. Tashxislashning asosiy shakllari

²⁶ Ушбу мавзу моҳиятини очиб беришда И.П.Подласый карашларидан фойдаланилди (Подласый И.П.

Talabalarning bilim, ko‘nikma va malakalarini nazorat qilish, baholash tashxislashning zaruriy tarkibiy qismlari sanaladi. Ular pedagogik texnologiyaning ancha qadimiy usullaridir. Nazorat va baholash maktab amaliyoti rivojining doimiy hamrohi bo‘lib kelgan. Shunga qaramay, bugun ham baholashning mazmuni, texnologiyalari haqida qizg‘in munozaralar davom etmoqda. Avval bo‘lgani kabi pedagoglar baho nimani qayd etishi lozimligini aniqlashga urinmoqdalar. Ularning fikrlaricha, bahoning:

1) ta‘lim oluvchining o‘zlashtirish darajasini qat‘iy belgilovchi – sifat ko‘rsatkichi, yoki;

2) u yoki bu ta‘lim tizimining ustunligi, kamchiliklarini ko‘rsatuvchi ko‘rsatkich ekanligi aniq belgilanishi zarur.

Ta‘limni baholashda ziddiyatli qarashlarning tug‘ilishini buyuk pedagog Ya.A.Komenskiy ham ta‘kidlab o‘tgan edi. U pedagoglarni o‘zlari ega bo‘lgan baholash huquqidan aql bilan foydalanishga chaqirgan. Talabaga nisbatan nazoratning ob‘yektiv bo‘lishiga erishish didaktik tizimlarning asosida yotadi.

Olimlarning ta‘kidlashicha, demokratlashgan ta‘lim tizimida yuzaki (formal) nazorat bo‘lmasligi lozim. Nazorat ta‘limning o‘ziga xos metodi sifatida aniq ifodalangan ta‘lim beruvchi, rivojlantiruvchi xususiyatga ega bo‘lishi o‘z-o‘zini nazorat qilish bilan birlashishi, eng avvalo, ta‘lim oluvchining o‘zi uchun zarur va foydali bo‘lishi lozim.

Ta‘lim tizimini demokratlashtirish bilim, ko‘nikma va malakalarni nazorat va baholashdan emas, balki baho yordamida o‘qishga undashning murakkab shakllaridan voz kechishni talab qiladi. Talabalarning o‘quv mehnatini rag‘batlantirishning yangi usullarini izlash, ta‘lim va tarbiya sohasida kuch to‘plab borayotgan shaxsiy foyda tamoyili yangicha yondashuvlarni belgilab beradi. Tashxislash tizimida baho rag‘batlantirish vositasi sifatida bir qator afzalliklarga ega. Birinchi navbatda, baholovchi fikrlar (ballar) qo‘llanishi mumkin bo‘lgan tashxislash natijalari shaxsning yetuklik darajasini belgilashga ko‘maklashadi, bu esa raqobatli ta‘lim sharoitlarini yaratishda muhim omil sanaladi. Ta‘lim (shuningdek, nazorat)ning ixtiyoriyligi tamoyili bilan boyitilgan baho o‘tmishda o‘quvchilar uchun majburiy bo‘lgan ta‘limning zaruriy vositasidan shaxsiy reyting – shaxsning jamiyatdagi mavqei ko‘rsatkichini tadrijiy aniqlash usuliga aylanadi.

II. Ta'lim jarayonida nazorat va hisobga olishning vazifalari.

Ta'lim jarayonining muhim tarkibiy qismlaridan biri – **nazorat va hisobga olishdir**. Bu tushunchalar o'ziga xos mohiyat va xususiyatlarga ega. O'qituvchi nazorat va hisobga olishni to'g'ri tashkil etsa, ta'lim jarayonining samaradorligi ortadi. Buning uchun o'qituvchi talabaning o'quv materiallarini o'zlashtirish darajasini aniqlab berishi lozim.

Nazorat (ta'lim jarayonida) – talabaning bilim, ko'nikma va malakalari darajasini aniqlash, o'lchash va baholash jarayoni

Aniqlash va o'lchash tekshirish deb ham ataladi.

Tekshirish – nazoratning tarkibiy qismi bo'lib, uning asosiy didaktik vazifasi o'qituvchi va talabalar o'rtasida teskari aloqani yuzaga keltirish, pedagog tomonidan o'quv materialini o'zlashtirish haqida ob'ektiv axborot olinishi, bilimlardagi kamchilik va nuqsonlarni o'z vaqtida aniqlashni ta'minlash

Mohiyatiga ko'ra, tekshirishning maqsadi nafaqat talabaning bilim darajasi, sifati, shuningdek, uning o'quv mehnati hajmini ham aniqlashdan iborat.

Tekshirish tizimidagi birinchi bo'g'ini talabaning bilim darajasini oldindan **aniqlash** hisoblanadi

Odatda, u o'quv yili boshida o'quvchilar tomonidan avvalgi o'quv yilida o'zlashtirilgan bilimlari darajasini aniqlash maqsadida o'tkaziladi. Bu kabi tekshirish, shuningdek, o'quv yilining o'rtasida yangi bo'lim (kurs)ni o'rganishga kirishilganda ham o'tkazilishi mumkin va o'rinli.

Bilimlarni tekshirishning ikkinchi bo'g'ini har bir mavzuni o'zlashtirish jarayonidagi **joriy tekshirishdir**

Joriy tekshirish ta'lim oluvchilar tomonidan o'quv dasturida belgilangan ayrim alohida elementlarni o'zlashtirish darajasini

tashxislash imkonini beradi. Mazkur tekshirishning asosiy vazifasi alohida olingan muayyan vaziyatni o'rganishdir. Bunday tekshirish shakl va metodlari turlicha bo'lib, ular o'quv materialini mazmuni, murakkabligi, talabalarning yoshi va tayyorgarligi, ta'lim bosqichi va maqsadlari, muayyan pedagogik sharoitlarga muvofiq belgilanadi.

Bilim, ko'nikma va malakalarni tekshirishning **uchinchi bo'g'ini** oraliq tekshirish sanaladi.

Oraliq tekshirish – talabalarning o'quv materialining muayyan bob yoki bo'limlari bo'yicha o'zlashtirilgan bilim, ko'nikma va malakalari darajasini aniqlash, baholash shakli

Yangi mavzuni o'rganish bilan birga talabalar avval o'zlashtirilganlarni takrorlaydilar. Takroriy tekshirish bilimlarni mustahkamlashga ko'maklashadi, biroq o'quv ishlari bosqichini tavsiflash, bilimlarning mustahkamlik darajasini tashxislash imkonini bermaydi. Tashxisning boshqa shakl va metodlari bilan birga qo'llanilsagina ushbu tekshirish kutilgan samarani beradi.

Tizimning **to'rtinchi bo'g'ini** – talabalarning bilim, ko'nikma va malakalarini yaxlit bo'lim yoki kursning alohida mavzusi bo'yicha davriy tekshirish hisoblanadi.

Davriy tekshirish – kursning turli qismlarida o'rganilgan o'quv materialining strukturaviy elementlari o'rtasidagi o'zaro aloqalarni o'zlashtirish sifatini tashxislash

Davriy tekshirishning asosiy vazifasi – tizimlashtirish va umumlashtirish.

Tekshirishni tashkil etishda **beshinchi bo'g'ini** yakuniy tekshirish va hisobga olish sanaladi.

Yakuniy tekshirish va hisobga olish – talabalarning ta'lim jarayonining barcha bosqichlarida egallangan bilim, ko'nikma va malakalarini o'zlashtirish sifatini tashxislash

O'zlashtirishning yakuniy hisobi har bir chorak va o'quv yili oxirida o'tkaziladi. U olingan baholarni qo'shib, o'rtacha arifmetik ballni mexanik tarzda chiqarishdangina iborat bo'lmasligi lozim. Bu, avvalo, mazkur bosqichda belgilangan maqsadga muvofiq tarzda mavjud bilim darajasi (sifati)ni tashxislashdir.

Nazorat tekshirishdan tashqari o'z ichiga baholash (jarayon sifatida) va baho (natija sifatida) ham oladi. O'zlashtirish tabellari,

sinf, guruh jurnallari, reyting daftarchalari va shu kabilarda baholar shartli belgilar, kod signallari, xotiralash belgilari va hokazolar baho ko‘rinishida qayd etiladi. Talabani o‘zlashtirish darajasini baholash uchun nazorat yakunlari (natijalari) asos bo‘ladi. Bunda talabalar ishining ham sifat, ham miqdor ko‘rsatkichlari hisobga olinadi. Miqdor ko‘rsatkichlari ko‘proq ballar yoki foizlarda. Sifat ko‘rsatkichlari esa a‘lo, yaxshi, qoniqarli va hokazo baholovchi fikrlar yordamida qayd etiladi.

Har bir baholovchi fikrga oldindan kelishilgan (belgilangan) ma‘lum ball, ko‘rsatkich (masalan, o‘rin – 1, 2, 3, 4 va h.o.) tayinlanadi. Bunda baho o‘lchash va hisoblashlar natijasida olinadigan son emas, balki baholovchi fikrga yuklangan ma‘no ekanini unutmash muhim. Baholovchi son sifatida qo‘llashga berilib ketishning oldini olish uchun bir qator mamlakatlarda baholar harfli (A, V, S, D va h.o.) ifodaga ega.

Bahoni amalda egallangan bilim, ko‘nikma va malakalar bilan davlat ta‘lim standartiga ko‘ra o‘zlashtirilishi belgilangan bilim, ko‘nikma va malakalar umumiy hajmi o‘rtasidagi nisbat sifatida tushunish (ta‘riflash)dan ta‘lim darajasining miqdoriy mazmuni kelib chiqadi. O‘zlashtirish (ta‘lim samaradorligi) ko‘rsatkichi quyidagi formula asosida hisoblanadi:

$$B=AT \times 100 \%$$

Bunda:

B – o‘zlashtirish (ta‘lim samaradorligi) bahosi;

A – amalda o‘zlashtirilgan bilim, ko‘nikma va malakalarning hajmi;

T – o‘zlashtirish nazarda tutilgan bilim, ko‘nikma va malakalarning to‘liq hajmi

Ko‘rinib turibdiki, o‘zlashtirish ko‘rsatkichi (baho) bu o‘rinda 100 % – axborotni to‘liq o‘zlashtirish va 0 % – uning umuman mavjud emasligi o‘rtasida bo‘ladi. Ma‘lumki, baholash funktsiyasi ta‘lim darajasini qayd etish bilangina cheklanmaydi.

Baho – ta‘lim oluvchilarga ularning ta‘lim olishi, bilimlarni o‘zlashtirishga nisbatan ijodiy yondashishini rag‘batlantirish maqsadida ta‘sir ko‘rsatish vositasi

Aynan xolis (ob‘yektiv) baholash ta‘limda talabalarda adekvat o‘z-o‘zini baholash, shaxsiy muvaffaqiyatlarga tanqidiy munosabat yuzaga keladi. Shu bois bahoning ahamiyati, vazifalarining xilma-xilligi talabalar o‘quv faoliyatining barcha jihatlarini aks ettiradigan

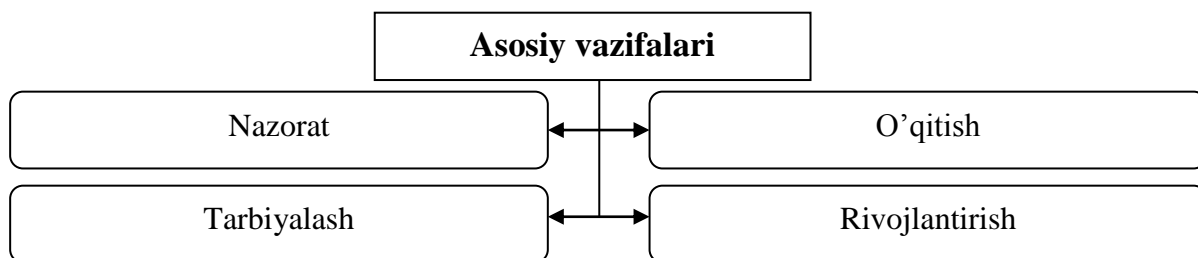
va ularni aniqlashni ta'minlaydigan ko'rsatkichlarni izlab topishni taqozo etadi.

Hisobga olish – ta'limning muayyan davrida talabalar va o'qituvchi faoliyatini umumlashtirish, xulosalash

O'quvchilarning o'zlashtirish natijalarini hisobga olishda quyidagilarga e'tiborni qaratish lozim:

- 1) o'quv dasturi asosida mavzu va bulimni o'rganishda o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini har tomonlama nazorat qilish;
- 2) har bir yakunlangan mavzu bo'yicha o'quvchilarning faoliyati to'g'risida xulosa chiqarish;
- 3) o'rtacha arifmetik ma'lumotlarga tayanibgina o'quvchilarning o'zlashtirish darajasini baholamaslik;
- 4) o'quvchilarning mavjud bilimlariga aniq, batafsil ma'lumot (tavsif) berish uchun ularning bir necha o'quv yilidagi statistik o'zlashtirish ma'lumotlarga asoslanib tahlil etish

Demak, o'zlashtirishni nazorat qilish va hisobga olish nazorat, o'qitish, tarbiyalash va rivojlantirish vazifalarini bajaradi (52-rasm):

52-rasm. Nazorat qilish va hisobga olishning asosiy vazifalari

Nazorat qilishning asosiy vazifasi talabalarning bilim, ko'nikma va malakalari darajasini aniqlash va baholashdan iborat. Bu o'quv materiallarini o'rganishning keyingi bosqichiga o'tish imkoniyatlarini aniqlashtiradi va o'qituvchining o'quv metod hamda usullarini to'g'ri tanlaganini nazorat qiladi. Nazorat qilish vazifasi o'quv materiallarini o'rganishning maqbul yo'llarini topish bilan bog'liqdir.

O'qitish vazifasi talabalarning bilimini tekshirishda aniq ko'rinadi. Yangi mavzuni mustahkamlash jarayonida yoki uy vazifalarini tekshirishda talabalarning o'tilgan mavzuni takrorlashga, ular uchun tushunarsiz bo'lgan ma'lumotlarni bilish olishlariga imkon tug'iladi. Chunki guruhdagi boshqa talabalar javob berayotgan talabaning fikrlarini diqqat bilan tinglashadi va avval egallangan bilimlarni mustahkamlab, qo'shimcha ma'lumotlar bilan boyitishadi. O'rtoqlarining javoblariga qo'shimcha qilishga yoki yeilmay qolgan savollarga javob berishga shaylanish orqali o'rganilgan mavzuni aniqlashtirishga harakat qiladi.

Nazoratning tarbiyaviy vazifasi shundan iboratki, talabalar tekshirishga tayyor bo'lish uchun darslarni o'z vaqtida tayyorlaydilar, bo'sh vaqtlaridan unumli foydalanishga harakat qiladilar, intizomga o'rganadilar.

Shuningdek, tekshirish va baholash talabaning o'z bilimlari va qobiliyatlarini o'zi mustaqil aniqlashiga ham yordam beradi. O'zidagi kamchiliklarni ko'ra olishga va uni tugatish yo'llarini izlashga ko'maklashadi. Lekin talabaning bilimini baholashda o'qituvchi nohaqlikka yo'l qo'ysa, talaba bilan o'qituvchi o'rtasida ziddiyat kelib chiqadi. Uy vazifalarining esa haddan ziyod ko'p bo'lishi ham talabalarning yuzaki dars tayyorlashiga olib keladi.

Eng asosiysi o'zlashtirishni hisobga olish shaxsning ijobiy fazilatlarini shakllantirish, yaxshi o'qishga xohish uyg'otish, o'quv ishlariga vijdonan yogdashish, javob berishga tayyorlanishda mustaqil bo'lish hamda bilish faoliyatini chuqurlashtirishga yo'naltirilmog'i lozim.

Agar nazoratning o'qitish va tarbiyalash vazifalari to'g'ri amalga oshirilsa, shaxsning tafakkurini rivojlantirish hamda his-tuyg'ulari va axloqiy sifatlarini tarbiyalashga imkon tug'iladi. Bu o'z-o'zidan nazoratning rivojlantiruvchi vazifasi sanaladi.

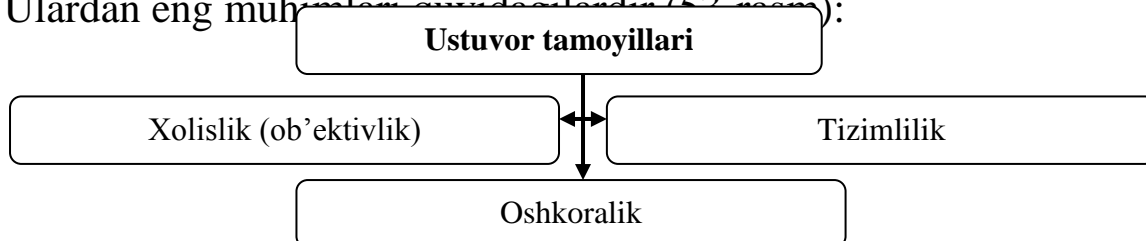
O'qituvchi mazkur vazifalardan xabardor bo'lish asosida talabalarning o'zlashtirish darajasini hisobga olishni to'g'ri tashkil etadi.

- 1) har bir talabaning o'quv faoliyatini nazorat qilishni talab etadigan, sinf yoki guruhning o'quv ishi natijalari uning shaxsiy natijalarining o'rnini almashtirishga yo'l bermaydigan nazoratning individual tavsifi;
- 2) nazoratni ta'lim jarayonining barcha bosqichlarida: boshlang'ich idrok etishdan
- 3) to bilimlarni amalda qo'llashgacha bo'lgan bosqichlarida talabalarning o'quv faoliyatlarining boshqa tomonlari bilan birgalikda olib borishning tizimliliigi;
- 4) nazoratning o'qitish, tarbiyalash va rivojlantirish vazifalarini hal etadigan, uni olib borishga o'quvchilarni qiziqtiradigan turli shakllari;
- 5) o'quv dasturining barcha qismlarini qamrab olgan, talabalarning nazariy bilimlari, intellektual hamda amaliy ko'nikma va malakalarini tekshirishdan iborat nazoratning keng ko'lamliligi;
- 6) talabalarni har jihatdan bilib olmasdan turib, o'qituvchining xato xulosalar chiqarish, sub'ektiv munosabatda bo'lishiga yo'l qo'ymasligi, shuningdek, o'zlashtirish natijalarini baholashda baho mezonlariga qat'iy rioya qilishni talab etadigan nazoratning xolisligi (ob'ektivligi);
- 7) har bir fan, uning bo'limlarining maxsus xususiyatlari, shuningdek, talabalarning shaxsiy qobiliyatlarini hisobga olgan holda turli nazorat metodlarini tanlashning tabaqalashganligi;
- 8) muayyan sinf (guruh) talabalarining o'quv ishlarini nazorat qilishda barcha o'qituvchilar tomonidan qo'yiladigan talablarning bir xil bo'lishi

III. Ta'lim natijalarini tekshirish va baholashga qo'yiladigan talablar. O'quvchilarning ta'lim natijalarini tekshirish va baholashga qo'yiladigan pedagog talablar (buni pedagog olim N.A.Sorokin ta'rifida berishni ma'qul deb topdik) ta'lim nazariyasi va amaliyotida quyidagicha belgilangan:

Yuqorida ko'rsatilgan talablarga rioya qilish orqali nazoratning ishonchliligi ortadi va yoquv jarayonida o'z vazifalarini hal qilishga imkon yaratiladi.

IV. O'quvchilarning o'quv faoliyatini nazorat qilish va tashxislash tamoyillari. Pedagogika talabalarining bilim, ko'nikma va malakalarini nazorat qilish va tashxislash tamoyillari aniqlangan. Ulardan eng muhimlari quyidagilardir (52-rajam):

Xolislik (ob'yektivlik) tashxis testlari (topshiriqlari, savollari), tashxis jarayoni mazmunining ilmiy asoslanganligi, pedagogning barcha ta'lim oluvchilarga do'stona munosabati hamda bilim, ko'nikma, malakalarni baholashdan aniq maqsadning ko'zlanganligi kabi talablardan iborat. Amalda tashxisning xolisligi qo'yilgan baholarning nazorat metodlari va vositalarining qandayligi, tashxisning kim tomonidan o'tkazilganligidan qat'iy nazar o'tkazgan o'qituvchidan qat'iy haqqoniyliги bilan belgilanadi.

Tizimlilikning mohiyati shundan iboratki, nazorat ta'lim jarayonining barcha bosqichlarida – bilimlarning o'zlashtirilishi ularni boshlang'ich idrok etishdan to amalda qo'llashgacha bo'lgan davrlar o'rtasida o'zaro bog'liqlik mavjud bo'lishini anglatadi. Mazkur tamoyil barcha ta'lim oluvchini uning ta'lim muassasasida bo'lgan birinchi kunlaridan boshlab so'nggi kunlarigacha muntazam ravishda tashxisga jalb etilishini ifodalaydi. Ta'lim oluvchining bilimi, ko'nikma va malakalarini ishonchli tekshirish uchun nazoratni muayyan vaqt oraliqlarida muntazam o'tkazib borish talab etiladi. Tizimlilik tamoyiliga ko'ra tashxisning o'tkazilishiga yaxlit, yagona yondashuv qaror toptirilishi lozim, bunda nazorat, tekshirish, baholashning turli shakllari, metodlari, vositalari o'zaro uzviy bog'liqlikda va birgalikda qo'llaniladi, bir maqsadga xizmat qiladi. Bu kabi yondashuv tashxisning ayrim metodlari va vositalarini mutloqlashtirishga yo'l qo'ymaydi.

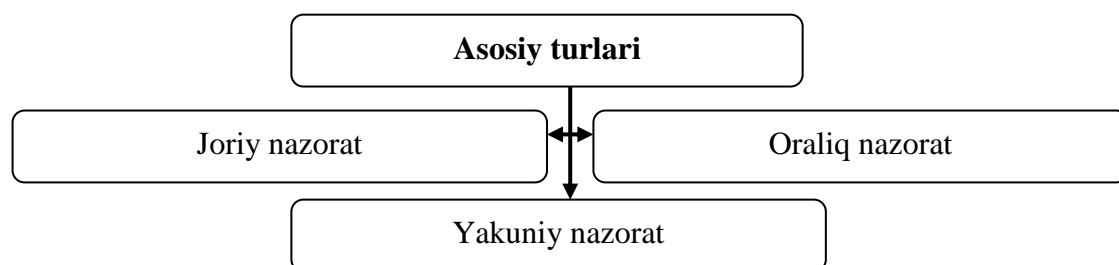
Oshkoralik tamoyili, avvalo, barcha ta'lim oluvchilarni aynan bir xil mezonlar bo'yicha ochiq sinovdan o'tkazishni anglatadi. Tashxis jarayonida belgilanadigan har bir talabaning reytingi oshkora xarakter kasb etadi. Oshkoralik tamoyili, shuningdek, baholarni e'lon qilish va motivatsiyalashni talab etadi. Baho asosiy mo'ljal bo'lib, ta'lim oluvchilar unga muvofiq o'zlariga qo'yiladigan talablar va pedagogning xolisligi haqida fikr yuritadi. Tamoyilni amalga oshirishning zarur sharti tashxislash natijalarini e'lon qilish, ularni manfaatdor shaxslar ishtirokida muhokama va tahlil qilish, talabalar tomonidan o'zlari ega bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalarni namoyish etishda yo'l qo'yilgan kamchiliklarni bartaraf etishning istiqbolli rejalarini tuzish uchun zarur sharoitni yaratish hisoblanadi.

V. O‘quvchilarning o‘quv faoliyatini nazorat qilish turlari, shakl va metodlari. Pedagogika fani bilimlarni o‘z vaqtida nazorat qilish va baholashning uchta vazifasi borligini alohida uqtiradi:

1. O‘zlashtirishni nazorat qilish va baholash natijalariga qarab davlat ta’lim standartlari qanday bajarilayotganligi nazorat qilinadi va vazifalar belgilanadi.
2. Bilimlarni nazorat qilish va baholash natijasida o‘quvchilarda bilimlar yanada kengayadi. Bu bilan ta’lim muassasalari oldida turgan ta’limiy maqsad bajariladi.
3. Ta’lim sohasida yaxshi natijalar yoshlar tarbiyasiga ham ta’sir ko‘rsatadi, ularda ko‘tarinki ruh, o‘z kuchiga bo‘lgan ishonch va qiziqish paydo bo‘ladi; shuning uchun ham ta’lim natijalarini nazorat qilish va baholash ta’lim tizimining ajralmas qismidir

Ana shu vazifalardan kelib chiqib talabalar o‘quv faoliyatini hisobga olishning bir qator shakl va metodlari asoslangan.

Har bir fan bo‘yicha talabaning o‘quv faoliyatini nazorat qilish va baholash chorak yoki yarim yillik davomida muntazam ravishda olib boriladi va quyidagi nazorat turlari orqali baholanadi (54-rasm):

54-pacm. Talabalar BKMni nazorat qilishning asosiy turlari

Joriy nazorat – bu ta’lim jarayonida o‘quvchilar tomonidan o‘quv dasturida belgilangan muayyan mavzularni o‘zlashtirilish bo‘yicha bilim, ko‘nikma va malakalari darajasini aniqlash, baholash shakli

Bu nazorat o‘qituvchi tomonidan o‘tkazilib, talabalarning bilim darajasini aniqlash fanning har bir mavzusi bo‘yicha kundalik ballar qo‘yib borishni nazarda tutadi. Joriy nazorat o‘qituvchini har bir talabaning o‘quv faoliyati bo‘yicha tezkor ma’lumotlar bilan ta’minlaydi, o‘qitish jarayonini boshqarishda yaxshi natija beradi, o‘zlashtirmagan talabalarni o‘z vaqtida aniqlaydi,

o‘zlashtirmovchilikni bartaraf etish yuzasidan choralarni belgilashga imkon yaratadi.

Oraliq nazorat – talabalar tomonidan o‘rganilayotgan fanning muayyan bob yoki bo‘limlari bo‘yicha o‘zlashtirilgan bilim, ko‘nikma va malakalari darajasini aniqlash, baholash shakli
Oraliq nazoratni o‘qituvchi o‘quv jadvali asosida o‘quv materialining o‘ziga xos xususiyatini inobatga olgan holda tashkil etadi.

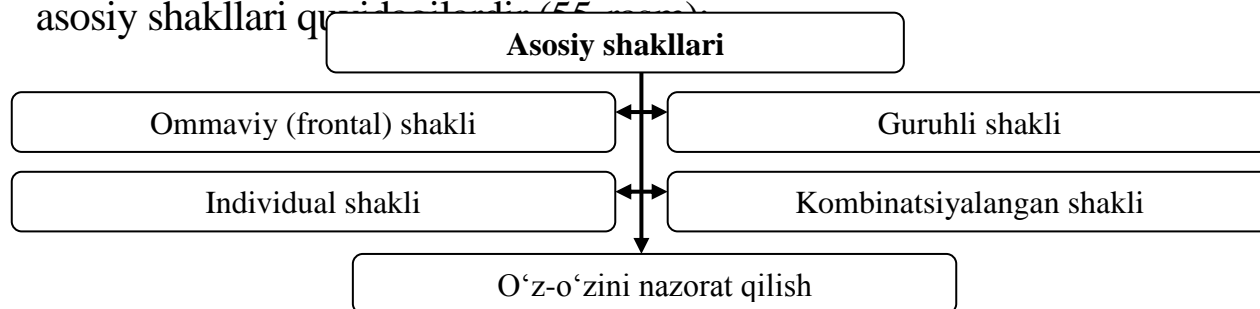
Ushbu nazoratni tashkil etishdan avval talabalar bu haqida ogohlantiriladilar. Har bir oraliq tekshirish alohida-alohida shkala asosida baholanadi.

Yakuniy nazorat – talabalar tomonidan o‘rganilayotgan fanning muayyan davrlar (choraklik, yarim yillik, yillik va davlat attestatsiyasi sinovlari)da o‘quv fani bo‘yicha o‘zlashtirilgan bilim, ko‘nikma va malakalari darajasini aniqlash, baholash shakli

Yakuniy nazorat – choraklik, yarim yillik, yillik va davlat attestatsiyasi sinovlari singari turlarga bo‘linadi.

Yakuniy nazorat og‘zaki, yozma, test hamda amaliy topshiriqlarni bajarish metodlari asosida o‘tkaziladi.

Nazoratning turi o‘quv ishini tashkil etish shakliga bog‘liq bo‘ladi. O‘qituvchi uni mavzudan kelib chiqib tanlaydi. Nazoratning asosiy shakllari quyidagilardir (55-pasm).

55-pasm. Nazoratning asosiy shakllari

Quyida ularning mohiyati yoritiladi. Ya‘ni:

- **nazoratning ommaviy (frontal) shakliga** ko‘ra o‘qituvchi talabalarga materialning ma‘lum bir hajmi bo‘yicha savol beradi, talabalar unga qisqacha javob qaytaradilar. Bu kabi so‘rash ko‘pchilik talabani bir vaqtning o‘zida nazorat qilishni ta‘minlaydi va butun guruhni faollashtiradi. Ammo bu nazoratni talabalarning bilim darajasini har tomonlama aniqlash uchun qo‘llab bo‘lmaydi;

- **nazoratning guruhli shakliga** ko‘ra talabalarning ma’lum bir qismi nazorat qilinadi. O‘qituvchi tomonidan talabalar guruhiga vazifa beriladi va uni guruh muayyan vaqt oralig‘ida bajaradi. Lekin masalani hal qilishda boshqa talabalar ham ishtirok etishlari mumkin. Guruh topshiriq yuzasidan ishlayotgan vaqtda qolgan talabalar bo‘sh qolmaydilar, ular o‘rtoqlari tomonidan bajarilgan ishni baholash asosida o‘z ustilarida ishlab turadilar;

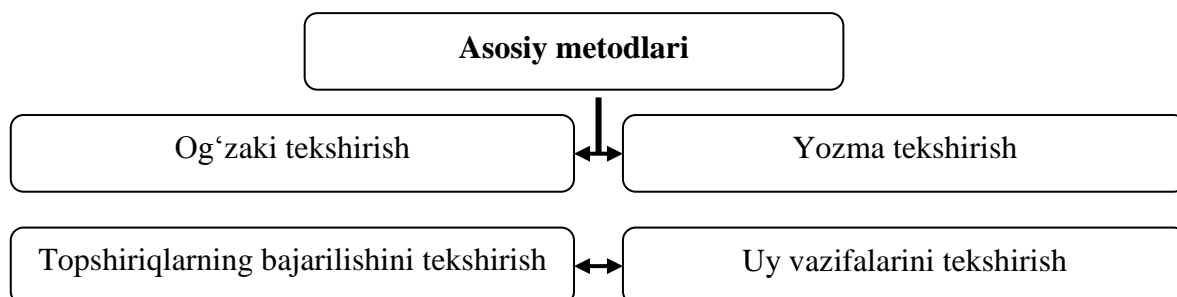
- **nazoratning individual shaklidan** har bir talabaning bilim, ko‘nikma va malakalari darajasini mukammal tashxislash uchun foydalaniladi. Nazoratning bu shaklida, odatda talabalar javob berish uchun sinf yozuv taxtasi oldiga chaqiriladi:

- **nazoratning kombinatsiyalangan (uyg‘unlashtirilgan) shakli** individual nazoratni ommaviy va guruhli shakllar bilan birlashtirishni taqozo etadi. Bu nazoratdan yirik hajmli mavzularni bir vaqtning o‘zida barcha talabalardan so‘rash maqsadida foydalaniladi, har bir talabaga alohida topshiriq beriladi va bir vaqtda bir necha talabani tekshirish imkoniyati yuzaga keladi;

- **o‘z-o‘zini nazorat qilish** ta’lim jarayonida ichki qaytar aloqani yuzaga keltirishga xizmat qiladi. Nazoratning bu shakli psixologik mezonlarga asoslanadi.

Uning samaradorligi o‘qituvchining kasbiy mahoratiga bog‘liq bo‘ladi.

Talabalarning faoliyatini nazorat qilish metodlari quyidagilar (56-rasm):

56-rasm. Talabalarning faoliyatini nazorat qilish metodlari

Og‘zaki tekshirish. Bu metod bilimlarni nazorat qilish va baholashning ancha keng tarqalgan an’anaviy usullaridan biridir.

Ogʻzaki tekshirishning mohiyati shunda koʻrinadiki, oʻqituvchi talabalarga oʻrganilgan mavzuning mazmunidan kelib chiqib, ularning oʻzlashtirish darajasini aniqlaydi. Ogʻzaki tekshirish talabalarning bilimlarini tekshirishni savol-javob usuli asosida amalga oshiriladi. Ushbu usul ayrim hollarda suhbat usuli deb ham ataladi. Ogʻzaki tekshirishda oʻqituvchi oʻrganilayotgan mavzuni alohida qismlarga ajratadi va ularni har biridan talabalarga savollar beradi. Biroq, talabalarning nutqini oʻstirish hamda ularning chuqur va mustahkam bilimga ega boʻlishlari uchun ulardan shu yoki oldingi mavzuni butunlay esga tushirishni talab qilish mumkin.

Koʻpgina fanlarda ogʻzaki tekshirish talabalarning javoblarini yozma mashqlarni tashkil etish asosida toʻldirib boriladi. Masalan, talabalarning “Qoʻshma gaplar” mavzusini qanday oʻzlashtirganliklarini tekshirishda ana shunday yoʻl tutish mumkin. Ular oʻz javoblarini isbotlash uchun misol keltiradilar. Bu misollarni doskaga yozib, sintaktik va grammatik jihatdan tahlil qiladilar. Matematika, fizika va ximiyadan ogʻzaki tekshirish qoidaga muvofiq misol va topshiriqlarni amaliy koʻnikma va malakalar baholash maqsadidan kelib chiqib hal etiladi. Keng tarqalganligi va samarali ekanligiga qaramay talabalarning bilimlarini nazorat qilish va baholashda ogʻzaki tekshirish ayrim kamchiliklarga ham ega. Chunonchi, uni qoʻllash jarayonida:

- nisbatan koʻp mehnat sarflanadi;
- dars mobaynida 3-4 nafar talabanigina bilimini tekshirish mumkin.

Yozma tekshirish – talabalarning bilim, koʻnikma va malakalarini nazorat qilish va baholashning eng samarali usullaridan biri boʻlib, ularning ijodiy qobiliyatlarini baholash imkonini beradi. Mazkur usulning mohiyati shundaki, oʻqituvchi alohida mavzu yoki oʻquv dasturining maʼlum boʻlimini oʻtib boʻlganidan soʻng talabalarning bilimlarini nazorat qilish va baholashni tashkil etadi. Yozma tekshirish nazorat ishi, insho, bayon, diktant va boshqalar yordamida olib boriladi. Ushbu jarayonda oʻqituvchining bajarilgan ish bilan tanishib chiqishi, uning sifatini tekshirishi uchun koʻp mehnat va vaqt sarflanadi. Oʻqituvchi va talaba oʻrtasida bevosita aloqaning yoʻqligi sababli uning fikrlashini kuzatish imkoni boʻlmaydi.

Amaliy topshiriqlarni bajarishga asoslangan tekshirish. Bajarilayotgan amaliy harakatlar (sport, mehnat harakatlari)ning

to'g'riligini kuzatish yoki olingan natijalarga tayanishdan iborat bo'lishi mumkin. Amaliy tekshirishdan tabiiy tsikldagi fanlardan talabalarning o'zlashtirishlarini hisobga olishda keng foydalaniladi. Bu usul yordamida talabalarning olgan bilimlarini amaliyotda qo'llay olish malakasi aniqlanadi.

Uy vazifalarini tekshirish. Talabalarning o'zlashtirishini nazorat qilish uchun ular tomonidan uyga berilgan vazifalarning bajarishlarini tekshirish katta ahamiyatga ega. Uy vazifalarini tekshirish o'qituvchiga talabalarning o'quv faoliyatiga bo'lgan munosabatini, o'rganilgan materialni qanchalik egallaganligini, uy vazifalarini bajarishdagi mustaqillik darajasini aniqlashga imkon beradi.

Talabalarning o'zlashtirishini nazorat qilish shkalalash va testdan ham foydalaniladi.

Shkalalash – aniq jarayonlarni raqamlar tizimi yordamida modellashtirish

Shkalalashning turli uslublari sifat tavsiflarini miqdoriy o'zgarishlarga aylantirishga yordam beradi.

Test – aniq maqsad asosida muayyan holat darajasini sifat va miqdoriy ko'rsatkichlarda belgilashga imkon beruvchi sinov vositasi

Pedagogik amaliyotda testning bir qator afzalliklari ko'zga tashlanadi. Ular quyidagilardir:

- 1) nazorat uchun vaqtning kam sarflanishi;
- 2) nazariy va amaliy bilim darajasini ob'ektiv sharoitda aniqlash imkonining mavjudligi;
- 3) bir vaqtning o'zida ko'p sonli o'quvchilar bilan nazoratni tashkil etish mumkinligi;
- 4) bilim natijalarining o'qituvchi tomonidan qisqa muddatda tekshirilishi;
- 5) barcha o'quvchilarga bir xil murakkablikdagi savollar berilib, ular uchun bir xil sharoitning yaratilishi

Ta'lim tizimi uzluksiz ravishda islohotlarni amalga oshirishni talab etadigan sohadir.

Ta'lim tizimida islohotlarni amalga oshirish jarayonida talabalarning bilim, ko'nikma va malakalarini nazorat qilish va baholash ham yangicha mazmun kasb etdi. Davlat ta'lim standartlarining ishlab chiqilganligi, yangi o'quv dasturining amaliyotga joriy etilganligi, erkin va mustaqil fikrlovchi shaxsni tarbiyalashga nisbatan yuqori talabning qo'yilayotganligi, ta'lim amaliyotiga pedagogik texnologiyalar olib kirilayotganligi, talabalarni kasbga muvaffaqiyatli yo'llash maqsadida psixologik va

pedagogik tashxis barcha turdagi ta'lim muassasalarida keng ko'lamda amalga oshirilayotganligi kabi holatlar ko'zga tashlanayotgan bir vaqtda talabalarning bilim, ko'nikma va malakalarini eng samarali shakl, metod va vositalar yordamida nazorat qilish hamda baholash muhim ahamiyatga ega.

Talabalar bilimini baholashning besh balli tizimining eskirganligi, zamon talablariga javob bera olmaganini uni reyting tizimi asosida baholash uslubi bilan almashtirishni taqozo etdi. Shu o'rinda "qanday sabablarga ko'ra besh balli baholash mezoni o'zini oqlamadi?" degan savolga javob berish o'rinlidir. Buning sabablari quyidagilardan iborat:

Birinchidan, O'zbekiston Respublikasining "Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi" ta'limni dekmokratik va insonparvarlik tamoyillari asosida rivojlantirishni nazarda tutadi. Besh balli baholash tizimi qattiqqo'llik, o'qituvchining mustabidligi hamda uning ta'lim jarayonida yakka hukmronligini ta'minlashga xizmat qilib kelgan. Demak, ushbu jarayonda talab va amaldagi holat bir-biriga muvofiq kelmaydi.

Ikkinchidan, baholash mezoni o'qituvchi va talaba o'rtasida ixtiloflarni keltirib chiqarishga emas, aksincha, o'zaro faol hamkorlik, bir-birini tushuna olishlari uchun xizmat qilishi lozim.

Uchinchidan, baholash mezoni faqatgina talabalar tomonidan bilim, ko'nikma va malakalarning o'zlashtirilish darajasini nazorat qilish uchungina emas, balki ta'limni tashxis etishning faol ko'makchisiga aylanishi zarur.

Baholashning besh balli tizimi birdan beshgacha farqlanuvchi dastlabki baholar qo'yish tartibini bildirib, mohiyatan baholar o'rtasida yig'indisining o'rtacha arifmetik qiymati asosida choraklik (yillik) bahoni belgilashdan iborat.

Masalan, talaba biror o'quv fanidan uchta nazorat ishini 3, 4 va 5 ga bajargan, joriy nazorat bo'yicha ham shunday natijalarni qayd etgan bo'lsa, unga chorak uchun "4" baho qo'yiladi. Bu esa talaba joriy, oraliq va yakuniy nazorat paytida yaxshi tayyorgarlik ko'rib, ijobiy baholanishiga, chorak oxirida muayyan mavzudan olgan "5" bahoga berilgan javoblarining mutlaqo inobatga olmasligiga sharoit yaratadi.

Ma'lumki, bugun ta'lim tizimida reyting nazoratidan keng foydalanilmoqda.

Reyting (ingl. "baholash", "tartibga keltirish", "klassifikatsiyalash") muayyan hodisani oldindan belgilangan shkala bo'yicha baholash

O'z mohiyatiga ko'ra reyting baholash, tartibga keltirish, klassifikatsiyalash, biron-bir hodisani oldindan belgilangan shkala bo'yicha baholashga xizmat qiladi.

Reyting tizimi talabalarning bilim sifatini nazorat qilish turi, metodi va shakli sifatida e'tirof etilib, uning yordamida talabalarning o'quv fanlari bo'yicha ta'lim standartida belgilangan barcha talablar bo'yicha o'zlashtirilgan bilimlari sifati baholanadi.

Reyting nazoratida talabalarning o'quv faoliyatini nazorat qilishning yuqorida keltirilgan metodlari bilan birga test usulidan ham samarali foydalanilmoqda. Test so'rovidan nafaqat talabalarning bilim, ko'nikma va malakalari darajasini aniqlash, balki 1993 yildan boshlab O'zbekiston Respublikasida abituriyentlarni oliy o'quv yurtlariga tanlov asosida qabul qilish jarayonida ham samarali foydalanib kelinmoqda.

Reyting tizimida o'zlashtirish natijasi nazoratning ko'rsatilgan barcha shakllardan o'tish jarayonida to'plangan ballarni qo'shish yo'li bilan aniqlanadi. Har bir nazorat turi uchun 10 balldan taqsimlanganda (o'quv fani uchun 100 ball hisobida) unga 7, 5, 8, 7 ball qo'yilsa, talabaning chorak yoki yarim yillik uchun to'plagan bali 27 ballni tashkil etadi, bu esa 55 foizdan kam, shuning uchun u yetarlicha reyting ballini to'plamaguncha va barcha nazorat shaklidan o'tmagancha attestatsiya qilinmaydi. Demak, reyting tizimi olingan baho bilan egallangan bilim o'rtasida tafovut kelib chiqishining oldini oladi.

Reyting tizimi yana bir qator afzalliklarga ega, chunonchi:

- ta'lim jarayonida baholash tizimi imkoniyatlarini kengaytirish;
- o'quvchi bilimni eng adolatli mezonlar yordamida aniqlash;
- ta'limni standartlashtirish jarayoni uchun zarur imkoniyatlarni ochib berish;
- ta'lim standartlarida ko'zda tutilgan o'quv dasturiga kirgan majburiy ixtiyoriy mavzularning to'laligicha o'zlashtirilishi;
- o'quvchilarda o'z ustida mustaqil ishlash intilish, erkin fikr yuritish, bilimlarni egallashga nisbatan izchil yondashuv yuzaga keladi;
- o'quvchilarda yomon baho olishga bo'lgan qo'rquv yo'qolib, uning o'rniga bilimlarni ixtiyoriy o'zlashtirish, mavjud kamchilik va nuqsonlarni bartaraf etish yo'lida mustaqil ishlash imkoniyati yaratiladi; boshqacha aytganda, qo'rquv o'rniga intilish,

VI. Talabalarining bilim, ko‘nikma va malakalarini baholash mezonlari. Talabalarining bilim, ko‘nikma va malakalarini baholash mezonlari hamma vaqt bahs talab mavzu bo‘lib kelgan. Shu bois u turli adabiyotlarda turlicha yoritilgan. Biroq mavjud qarashlarni umumlashtirib aytish mumkinki, talabalarining bilim, ko‘nikma va malakalarini baholash mezonlari har bir fanning maqsad va vazifalari, shuningdek, sinf (guruh)dagi talabalarining o‘zlashtirish darajasiga tayangan holda belgilanadi. Shuningdek, baholash mezonlarini ishlab chiqishda talabalarining og‘zaki javob berishlari, ko‘nikma va malakalariga alohida-alohida yondashiladi. Masalan, ximiya darsidan baholash mezonlariga talabalarining og‘zaki javoblari, amaliy topshiriqlarni bajara olishlari va amalda mavjud bilimlarini namoyish eta olishlari inobatga olinadi. Buni “4” baho misolida aniqlashtiramiz. Og‘zaki javob berish jarayonida “4” baho qo‘yiladi, agar: a) o‘rganilayotgan mavzu yuzasidan to‘g‘ri javoblar berilsa; b) material mantiqiy ketma-ketlikda aniq bayon etilsa; v) o‘qituvchi talabi bilan tuzatilgan ikki-uchta unchalik ahamiyatga ega bo‘lmagan xatolarga yo‘l qo‘yilsa yoki to‘liq bo‘lmagan javob aytilsa.

Yozma topshiriqni bajarishda “4” baho qo‘yiladi, agar: a) masalani yechishda va izohlashda muhim xato bo‘lmasa; b) topshiriqni bajarish va izohlashda muhim ahamiyatga ega bo‘lmagan bir-ikki xatoga yo‘l qo‘yilsa yoki bitta izohning mohiyati ochib berilmagan bo‘lsa.

Amalda bilimlarni namoyish etishda “4” baho qo‘yiladi, agar: a) ishni to‘liq, muhim xatolarsiz bajarsa, biroq natija chiqara olmasa; b) ishni bajarishda, tajribani tugallashda ikki-uch muhim bo‘lmagan xatolarga yo‘l qo‘yilsa.

Yuqoridagilardan kelib chiqib shunday xulosa chiqarish mumkin:

“5” baho qo‘yiladi, agar: a) talaba materialni to‘liq o‘zlashtirib olgan bo‘lsa; b) o‘rganilgan mavzu bo‘yicha asosiy ma‘lumotlarning mohiyatini ochib bera olsa; v) egallangan bilimlarni amalda qo‘llay olsa; g) o‘rganilgan mavzuni bayon qilishda, o‘zma ishlarda xatolarga qo‘l qo‘ymasdan, ma‘lumotlarni tushuntirib bera olsa qo‘yiladi.

“4” baho qo‘yiladi, agar: a) talaba o‘rganilgan mavzuning mohiyatini bilsa; b)

o‘qituvchining savollariga qiynalmasdan javob bera olsa; v) egallangan bilimlarni amaliyotda qo‘llay olsa; g) og‘zaki javob

berishda jiddiy xatolarga yo‘l qo‘ymasdan, o‘qituvchining qo‘shimcha savollari bilan xatolarini to‘g‘rilay olsa hamda yozma ishda uncha jiddiy bo‘lmagan xatoga yo‘l qo‘yilsa;

“3” baho qo‘yiladi, agar: a) talaba o‘ruvchiganilgan mavzuni o‘zlashtirgan, lekin mustaqil tushuntirish berishda o‘qituvchining aniqlashtiruvchi savollariga ehtiyoj sezsa; b) savollarning mantiqiy tuzulishini o‘zgartirib berganda, javob berishga qiynalsa; v) yozma ishda xatolari bor bo‘lsa.

“2” baho qo‘yiladi, agar: talaba o‘rganilgan mavzu haqida tushunchaga ega, biroq mavzuni o‘zlashtirmagan, yozma ishda qo‘pol xatolarga yo‘l qo‘ysa.

Xulosa qilib aytganda, zamonaviy ta‘lim tizimida yuzaki (formal) nazorat bo‘lmasligi lozim. Nazorat ta‘limning o‘ziga xos metodi sifatida aniq ifodalangan ta‘lim beruvchi, rivojlantiruvchi xususiyatga ega bo‘lishi o‘z-o‘zini nazorat qilish bilan birlashishi, eng avvalo, ta‘lim oluvchining o‘zi uchun zarur va foydali bo‘lishi lozim. Binobarin, talabalarning o‘quv faoliyati natijalari, ular tomonidan bilim, ko‘nikma va malakalarning o‘zlashtirganlik darajasini xolis, haqqoniy baholash ularda o‘qitishga, bilimlarni o‘zlashtirishga rag‘batni yuzaga keltiradi, qiziqishni oshiradi. Natijada talabalar o‘quv va kasbiy fanlar asoslarini puxta o‘zlashtirgan holda ishlab chiqishga bilimdon, malakali kadr sifatida yo‘llanadi. Kasbiy faoliyatni samarali tashkil etish, yutuqlarga erishish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Nazorat savollari:

1. O‘quvchilar bilim, ko‘nikma va malakalarini tashxis qilish nima? Uning mohiyati haqida gapirib bering.

2. Ta‘limni baholash yoki tekshirishdan tashxis o‘rtasidagi farq nimalarda ko‘rinadi?

3. “Nazorat” va “tekshirish” tushunchalarining mohiyatini izohlab bering.

4. Tekshirish tizimi qanday bo‘g‘inlardan tashkil topadi?

5. Nazorat tekshirishdan tashqari yana qanday tushunchalarni o‘z ichiga oladi? Ular haqida ma‘lumot bering.

6. Talabalarning o‘zlashtirish natijalarini hisobga olishda nimalarga e‘tibor berish lozim?

7. Ta‘lim jarayonida nazorat qilish va hisobga olishda qanday vazifalar hal qilinadi?

8. Talabalar bilim, ko‘nikma va malakalarini nazorat qilish va tashxislash tamoyillariga ta’rif bering.

9. O‘quv faoliyati natijalarini nazorat qilishning qanday turlari mavjud?

10. Nazorat qanday shakllardan iborat?

11. Talabalar faoliyatini nazorat qilishning qanday metodlarini bilasiz? Ularning har biri haqida ma’lumot bering.

12. Reyting tizimi nima? U qanday afzalliklarga ega?

13. Qaysi sabablarga ko‘ra besh balli baholash mezonini o‘zini oqlamadi?

14. Talabalarning bilim, ko‘nikma va malakalarini baholash mezonlarining mohiyatini yoriting.

O‘quv topshiriqlari:

1. Quyidagi ish qog‘ozi asosida “Tizimlashtirish” metodi yordamida talabalarning bilim, ko‘nikma, malakalari (BKM)ni tashxislashga doir tushunchalarni ifodalang.

Ish qog‘ozi

Talabalarning BKMni tashxislash			
<i>Tushunchalar</i>	<i>Tushunchalar</i>	<i>Tushunchalar</i>	<i>Tushunchalar</i>

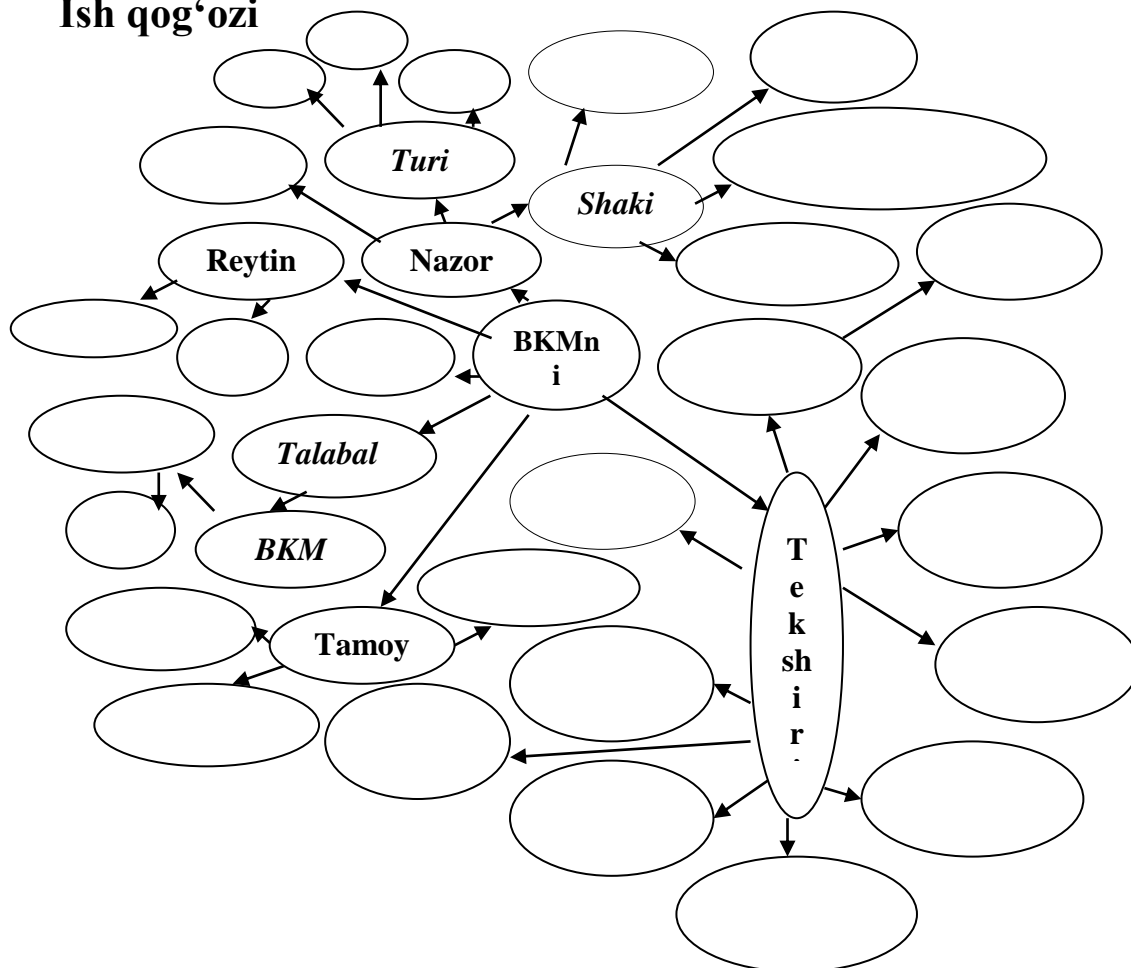
2. Quyidagi ish qog‘ozi asosida “Ikki sahifali kundalik” metodi yordamida talabalarning bilim, ko‘nikma, malakalari (BKM)ni tashxislashga doir tushunchalarni ifodalang.

Ish qog‘ozi

Talabalarning BKMni tashxislash	
<i>Tushunchalar</i>	<i>Ularning ta’rifi</i>

2. Quyidagi ish qog‘ozi asosida “Klaster” metodi yordamida talabalarning BKMni tashxislashga doir klasterni yakuniga yetkazing.

Ish qog‘ozi

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги Қонуни // Баркамол авлод – Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. – Тошкент: Шарқ нашриёт-матбаа контсерни, 1997.
2. Ўзбекистон Республикасининг “Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури” // Баркамол авлод – Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. – Тошкент: Шарқ нашриёт-матбаа контсерни, 1997.
3. Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирининг “Олий таълим муассасаларида талабалар билимини назорат қилиш ва баҳолашнинг рейтинг тизими тўғрисидаги низомни тасдиқлаш ҳақида”ги (2009 йил 10 июль) Буйруғи // <http://lex.uz/docs/1497646>.

4. Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирининг “Олий таълим муассасаларида талабалар билимини назорат қилиш ва баҳолашнинг рейтинг тизими тўғрисида”ги Низомга қўшимча киритиш ҳақида”ги (2014 йил 30 декабрь) Буйруғи //http://lex.uz/docs/2530907.

5. “Олий таълим муассасаларида талабалар билимини назорат қилиш ва баҳолашнинг рейтинг тизими тўғрисида”ги (2009 йил 10 июль) Низом //http://xushnudbek.uz/rejting-nizomi.

6. Педагогика / А.Қ.Мунавваров таҳрири остида. – Тошкент: Ўқитувчи, 1996.

7. Подласый И.П. Педагогика. Новый курс. В 2 кн. Кн. 1. – Москва: Владос, 1999.

10-§: PSIXOLOGIYA FANLARINI O'QITISH METODIKASINING PREDMETI

Reja:

1. Psixologiya fanlarini o'qitish metodikasi fanining predmeti, maqsad va vazifalari

2. Psixologiya fanlarini o'qitish metodikasi fanining shakllanish tarixi

3. Psixologiya fanlarini o'qitish metodikasi fanining qonuniyatlari va tamoyillari

Taynch tushunchalar: psixologiya fanlarini o'qitish metodikasi, metodika, metodologiya, predmet, maqsad, vazifa, tamoyil, qonuniyat

Psixologiya fanlarini o'qitish metodikasi fanining predmeti, maqsad va vazifalari

O'quv maqsadlari fanning maqsadlari bilan bog'liqdir. Ko'pchilik olimlarning psixologiyani tabiiy biologik yoki bioijtimoiy fan sifatida idrok etilishi haqidagi fikrlari ko'pgina munozaralarni yuzaga kelishiga sabab bo'ladi. V.YA. Lyadusning fikricha, psixologiyani ijtimoiy-tarixiy fan sifatida talqin etish kerak. Bu esa uning tarkibidagi tadqiqotlar tabiiy fanlar usullarini rad etmaydi. Shu o'rinda gumanitar idrok etish-o'rganilayotgan ob'yektga sub'yektning boshqacha munosabatini ko'zda tutadi. Bu borada M.Vaxtinning fikricha, buyumni idrok etish va shaxsni idrok etish

ikki xil narsalardir. Buyumni bir tomonlama, sub'yektni esa oxirigacha idrok etiladi.

Gumanitar idrok qilish xususiyatlaridan kelib chiqib fanning predmeti, maqsadi va vazifalari aniqlanadi.

Fanning predmeti-o'qitish jarayoni hamda o'quvchilarning bilimlarning samarali o'zlashtirishlarini ta'minlaydigan usul va vositalar shuningdek pedagogik jarayon, o'qituvchi -o'quvchi munosabatlaridir.

Fanning maqsadi-turli hayotiy sharoitlarda odamlar bilan muloqot va munosabat qila olish uchun zarur bilimlar, metodlarni nazariy va amaliy jihatdan egallashdir;

Psixologiyani o'qitish faqat boshqa odamlarning xulq-atvorini fikrlash tarzi usullarini o'zgartirish emas, ayni vaqtda insonga o'zini o'zgartirish usullarini ham o'rgatishga yo'naltiradi.

Psixologiya fanlarini o'qitish metodikasining asosiy maqsadi-ilmiiy dunyoqarash va mustahkam e'tiqodi shakllangan hamda jamiyat qurilishiga amaliy jihatdan yo'nalgan mutaxassis shaxsini tayyorlashdan iborat.

O'qitish metodikasining vazifalari:

1. Psixologiya fanlarini mazmun mohiyatini tushunish va tahlil qila olish;

2. Psixologiya fani bo'yicha bo'lajak o'qituvchilarni ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etish ko'nikma malakalari bilan qurollantirish uchun ularni o'qitishning eng samarali shakl, metod va usullarini tizimlashtiradi.

3. Psixologiya fanini o'qitish bo'yicha to'plangan amaliy tajribalarni tizimlashtirish va kelajakka tavsiyalar ishlab chiqish;

4. Psixologiya fanidan dars beradigan bo'lajak o'qituvchilarni o'z faoliyatlariga ijodiy yondashuvga o'rgatish;

5. Talabalar-bo'lajak o'qituvchilarda ilmiy dunyoqarash va yuksak ahloqiy sifatlarini tarkib toptirish;

6. Talabalarda kasbiy yo'nalganlikni tarbiyalash ularda o'qituvchi faoliyatiga qiziqishni oshirish, bolalarga bo'lgan muhabbat va ularni o'rganishga bo'lgan intilishini kuchaytirish

7. Talabalarda psixologiya bo'yicha egallangan bilimlarni pedagogik amaliyotda qo'llash ko'nikmalarini rivojlantirish.

Psixologiya fanlarini o'qitish metodikasi fanining shakllanish tarixi

XVIII—XIX asrlarda psixologiya fanining o'qitilishi. Universitetlarda psixologiya fanini o'qitish tarixini bir necha davrlarga ajratish mumkin. Universitet Nizomlarining qayta-qayta o'zgarishi ularda o'qitiladigan fanlarga ham o'z ta'sirini ko'rsatgan. Falsafa fani kabi psixologiya ham bir necha bor o'quv dasturlaridan chetga chiqarilgan va ancha vaqt o'tgach yana qayta tiklangan. Shubhasiz, bu vaqt oralig'ida mutaxassislar va psixologiyani o'qitish byicha to'plangan tajriba ham yo'qotilgan.

Diniy ta'lim muassasalarida psixologiyani o'qitish uzoq muddat diniy an'analar ta'sirida bo'lgan.

Birinchi oliy o'quv yurti sifatida 1755- yil 12 yanvarda Moskvada universitet tashkil etildi. Unda huquqshunoslik, falsafa va tibbiyot fakultetlari mavjud bo'lgan. Falsafa fakultetida to'rtta professor faoliyat olib borishgan. Falsafa professori talabalarni mantiq, metafizika, axloq-odobga o'rgatgan; fizika professori esa eksperimental va nazariy fizikani o'qitgan, chiroyli nutq professori talabalarga notiqlik va she'riyatdan saboq bergan; tarix professori rus tili va boshqa fanlardan mashg'ulotlar olib borgan.

Psixologiya alohida predmet sifatida birinchi rus universitetining falsafa fakulteti o'quv rejasiga kiritilmagan edi. (Ribnikov, 1943).

Psixologiya boshqa fanlar tarkibida o'qitilgan. Jumladan, notiqlik va ritorika kurslarida psixologiyaning muammolariga ham alohida e'tibor qaratilgan.. M.V.Lomonosov 1748-yil nashr qilingan "Ritorika" darsligida psixologiyaga oid bilimlarni izchil tarzda ifodalab berishga harakat qilgan. Ayniqsa uning hissiyot va ehtiroslar haqidagi qarashlari Spinoza ta'limotiga juda yaqin edi. Keyinroq nashr qilingan qo'llanmalarda psixologiyaga oid jihatlar to'laroq aks ettirilgan. Masalan, A.Glagolevning "So'zamollikning mushohadali va tajribali asoslari" ("Умозрительные и опытные основные основания словесности" (1834) kitobida maxsus bo'lim bo'lib, u "Psixologiyaning muqaddimasidan olingan, so'zamollik nazariyasi" deb nomlangan. Mazkur bo'limda "Jonning qobiliyatlari haqida", "SHoir, yozuvchi va rassomning iste'dodi haqida", "Aqlning uchta kuchidan keltirib chiqarilgan chiroyli nutq predmeti va maqsadining uchyozlamaligi"(Ribnikov 1943) kabi boblar yoritilgan..

Psixologiya o'z navbatida falsafa fanining tarkibiy qismi sifatida ham o'qitilgan. Falsafa bo'yicha dastlabki ma'ruzalar 1761-1765 yillarda Froman tomonidan o'qilgan bo'lib, u mantiq, axloqiy falsafa va metafizika bo'yicha mashg'ulotlar olib borgan. Bir necha yil keyin esa

Shaden “Falsafaning dastlabki asoslari”, “Tabiiy falsafa” fanlaridan ma’ruzalar tashkil qilgan.

Falsafa va psixologiya bo’yicha dastlabki ma’ruzalar “foydalanish uchun ma’qullangan” darsliklarni og’zaki ifodasi hisoblangan. Froman Vinkler darsligi bo’yicha, boshqalar Baumeyster va Krigeru qo’llanmalaridan foydalanib ma’ruza qilishgan.(Ribnikov, 1943). Keyinroq XIX asrda Yakob, Snell, Lodiy kitoblari darslik sifatida qo’llanila boshlandi.

Psixologiyani o’qitishning murakkabligi shundaki, o’sha davrlarda ma’ruza nemis yoki lotin tillarida o’qitilgan. 1755 yil 12 yanvardagi Nizom ham ma’ruzalarni nemis yoki lotin tillarida o’qish masalasini ochiq qoldirgan edi. Mazkur Nizomning 9 moddasida “Barcha ommaviy ma’ruzalar professorning rossiyalik yoki chet ellik ekanligiga qarab yo lotin, yoki rus tilida taqdim etilishi kerak” (Ribnikov, 1943,44) deb ko’rsatilgan edi. Biroq rus professorlari ham barcha qo’llanmalar lotin tilida bo’lganligi sababli ma’ruzalarni lotin tilida o’qishni afzal ko’rishgan. Bu olimlik va yaxshi ohang belgisi hisoblangan. Talabalar esa bu tillarni yomon bilganliklari sababli yaxshi o’zlashtira olishmagan.

Falsafa va psixologiya kurslarining mazmuni hayotdan yiroq bo’lgan. SHuning uchun ham bu fanni o’rganishni va uni o’qitishni xoxlovchilar juda kam bo’lishgan. Masalan, Qozon universitetida falsafani birinchilardan bo’lib o’qitganlardan Foygtning ma’ruzalariga 5 kishi qatnashgan, uning izdoshi Lubkinning tinglovchilari esa 41 kishini tashkil etib, ulardan faqat 14 tasi gina muntazam ravishda ishtirok etishgan.

Psixologiyaga oid Rossiyadagi dastlabki o’quv adabiyoti 1796-yil Mixaylov tomonidan nashr qilingan “Jon haqidagi fan” kitobi edi. Bu kitobda psixologiyani o’ziga xos tomonlarini yoritib berishga harakat qilingan. 1804 yilgi Nizomda psixologiya alohida o’quv predmeti sifatida nazarda tutilmagan. Psixologiya masalalari falsafa kurslarida yoritib berilgan. O’sha paytda o’qitilgan dasturlar saqlanmagan. Ma’ruza mavjud yo’riqnomalar asosida og’zaki o’qilgan.

1834-yil A.I.Galichning “Odam surati” kitobi nashr qilindi. B.G.Anan’yevning fikricha, Galichning mazkur kitobi o’sha paytdagi diniy psixologik qarashlardan farq qilgan. Kitobning birinchi “Tana didaktikasi” deb nomlangan bobida tananing yo’nalishi, tana tizimi, tana qismlariga to’xtalib o’tgan bo’lsa,

ikkinchi bobi “Ruh” deb nomlanib, unda Galich tana fenomenologiyasi (sog’lomlik va bemorlik holati, bedorlik va uyqu, tanadagi cheklanganlik va me’yor bo’lmagan)ga ta’rif berib so’ngra temperamentlar haqidagi ta’limot bilan yakunlaydi. “Ruh” deb nomlangan ikkinchi qismda o’zining psixologik qarashlarini rivojlantirgan. Lokk ta’limotini davom ettirib Galich psixikani sezuvchanlik, mushohada, tasavvur, xayoldan boshlab tahlil qilgan. Keyingi bosqichni esa “erkin bilish” deb nomlab uni turli bosqichlarda ko’rib chiqadi. “Bog’langan” va “erkin” bilish o’rtasida bog’liqlik natijasida “bevosita va aralash bilishning usuli “ sifatida xotira shakllanadi.

Hissiy tajriba, tafakkur va xotiraning rivojlanishi asosida inson borliqni bilish bilan bir qatorda o’zini-o’zi ham bilib boradi. Galichning fikricha, o’zini-o’zi bilish ongning rivojlanishi bilan namoyon bo’la boshlaydi. Ongdan o’zini-o’zi anglashga o’tish “ruhning amaliy tomoni”, ya’ni iroda bilan bog’liqdir.(Ginetsinskiy, 1983.)

1863 yildagi Nizom universitetlarda falsafa va psixologiyani to’liq o’qitishni qayta tikladi. (Ribnikov, 1943,).

Rossiya oliy o’quv yurtlari tarixida ko’p marotaba psixologiya fani o’qitish dasturlari tarkibiga kiritilib yoki chiqarib yuborilgan. Bunga asosiy sabab quyidagilar:

- Yetarlicha tayyorgarlikka ega bo’lgan mutaxassislarning yo’qligi;
- Uni o’qitish uchun zarur uslubiy qo’llanmalarning yetarli emasligi;
- O’qitish uchun yetarli miqdorda soatlarlarning ajratilmaganligi.

Bir guruh o’qituvchilar professorlik faoliyatiga tayyorgarlik ko’rish uchun chet elga yuborildi.

1874-1896 yillari Moskva universitetida falsafa kafedrasini boshqargan M.M.Troitskiy faoliyati jahon psixologiyasining mustaqil fan sifatida shakllanishi davriga to’g’ri keldi. Shhubhasiz bu davrda universitetlarning roli beqiyos bo’lgan. Diniy akademiyalarga aloqasi bo’lmagan ko’plab o’qituvchilar yetishib chiqdi. Professor N. Ya. Grot (1886 y.) va Lopatin (1888 y.) dastlabki qaldirg’ochlar edilar.

Universitetlarda psixologiyani o’qitish dasturiga alohida talablar qo’yilmaganligi sababli, har bir o’qituvchi kursning mazmuniga o’zi muhim deb bilgan hamda o’zining tayyorgarlik darajasi va qiziqishiga ko’ra ma’lumotlarni kiritgan,

Moskva universitetida Troitskiy tomonidan o'qilgan ma'ruzalar ingliz empirik psixologiyasiga asoslanar edi. O'zining 80-yillardagi qator ishlarida Troitskiy psixologiyaning mustaqil fan ekanligini asoslab berdi va psixologiya jon haqidagi fan sifatida psixologiya ongli faktlarni ilmiy (ijobiy) metodlar, avvalo sub'ektiv analiz ya'ni o'zini-o'zi kuzatish orqali o'rganish kerakligini uqtirdi. (Jdan, 1995).

Lopatin talqinidagi psixologiya kursi o'ziga xos orqaga qaytish bo'lib unda ko'proq falsafiy tabiat kuchli bo'lgan va o'sha davr psixologiyasining yutuqlariga kam e'tibor berilgan edi.

Moskva universitetida Lopatin tomonidan berilgan ma'lumotlar ko'p jihatdan Qozon shahridagi va Varshava universitetida Ye.Bobrov tomonidan olib borilgan kurslarga juda yaqin edi., Universitetdagi majburiy psixologiya kursi mazmunini Bobrov shunday izohlaydi: Psixologlar hozirga qadar psixologiya qanday fan ekanligi masalasida bir fikrga kelisha olmagan ekan, u holda psixologiya fanini tarixiy mazmun bilan boyitish zarur. (Ribnikov, 1943). Bobrov asoslangan dasturlar unga zamondosh bo'lgan psixologlarning ma'ruzalaridagi ma'lumotlardan keskin farq qilgan. Bu psixologiyani tarixiy sharhlashga yangicha yondashuv edi.

Professor N. Ya. Grot (1852-1899) 1876 yildan dastlab Nejin (tarix-filologiya intstitutida) so'ngra 1883 yildan Odessa (Novorossiysk universiteti)da psixologiya kursini o'qita boshladi. 1886 yili uni Moskva universitetining filosofiya kafedrasiga taklif qilishdi.

Psixologiyani alohida fan sifatida o'qitilishida N.Ya.Grotning xizmatlari katta. U 13-yil davomida Moskva universitetida psixologiyadan dars o'tgan(1886-1899). Grotning ma'ruzalari o'zining nazariy va amaliy jihatlari bilan ajralib turgan. U predmet sifatida o'zini qiziqtirgan masalalarni tanlagan. Grot uchun auditoriya o'ziga xos laboratoriya hisoblangan, bu yerda u tinglovchilarga o'z g'oyalarni asoslab bergan. Tinglovchilar psixologik tizim yaratishdan iborat ijodiy yo'lni ma'ruzachi bilan birga bosib o'tishgan.

Grot "psixologiya o'z tadqiqotlari va xulosalarida eksperimental fan bo'lsagina qat'iy qonuniyat va ideal aniqlikka erishishi mumkin" degan bo'lsa ham uning kurslari empirik tabiatga ega ma'lumotlarga boy bo'lmagan.(Ribnikov, 1943).

Kursning muvaffaqiyati o'qituvchi tomonidan tinglovchilarning o'zini-o'zi kuzatishini boshqarish badiiy asarlarni psixologik jihatdan

mohirona tahlil qilish hamda seminar mashg'ulotlaridan keng foydalanishda namoyon bo'lgan.

Grot psixologiyani o'qitishda seminar mashg'ulotlaridan foydalanish haqidagi fikrning asoschisi va uni amaliyotga tadbqiq etuvchisidir.

Grott seminarlarni 3-xil tipda tashkil qilgan.

1.U o'zi o'qigan ma'ruzalarga talabalarning tanqidiy fikrlarini eshitgan.

2. Tinglovchilarga erkin mavzular berilgan, ular asosida talabalar referat tayorlab kelishgan. Jumladan u talabalarga quyidagi mavzularni tavsiya etgan.

Psixologiyaning ilmiy bilimlar tizimidagi o'rni haqida; Psixik hodisalarni tasniflash; Xarakter haqida; Ong haqida; Xoxish istaklar haqida; His-hayajon haqida;

3.Talabalar o'zlari o'rgangan muammolar yuzasidan tezislar tayyorlashgan.

M. I. Vladislavlev Peterburg universitetining rektori bo'lgan va psixologiyadan ma'ruzalar o'qigan. U o'tgan ma'ruzalarning mazmuni ikki tomlik «Psixologiya» (1881) darsligida o'z aksini topgan. Mazkur kitbda o'sha paytgacha to'plangan psixologik va eksperimental-psixologik bilimlar tizimlashtirilgan. Uning fikricha, psixik tuzilmalar ichida iroda yetakchilik qiladi. Vladislavlev tomonidan introspektsiya metodining ko'rinishi sifatida fikriy tajriba (eksperiment), psixologik tushunyachalarning semantik tahlili, san'at asarlarining psixologik tahlili kabi metodik usullar keng qo'llanilgan.

XX asrning boshlarida falsafa kafedrasida psixologiya fanini mashhur filosoflar A.I.Vvedenskiy, N. O. Losskiy, S. L. Frank o'qitishgan. Peterburg universitetida psixologiya fani va ta'limining rivojlanishiga professorlar N. Ye. Vvedenskiy, V. A. Vagner, A. A. Uxtomskiy, V. M. Shimkevichlar judakatta ta'sir ko'rsatishgan.

Psixologiya tibbiy ta'lim doirasida ham o'qitila boshlangan. 1888 yili Moskva universitetining psixiatriya klinikasida A. Ya. Kojevnikov tomonidan psixologik laboratoriya tashkil etilib, unga turli davrlarda S.S.Korsakov, A. A. Tokarskiy, N. A. Bernshteyn, F. Ye. Ribakovlar rahbarlik qilishgan. Laboratoriya psixologiya kursi tarkibiga kirgan mashhulotlarning o'tilishi uchun baza bo'ldi. Ushbu davrlarda psixologiyaning o'qitilishi ta'limiy vazifani bajargan, mustaqil tadqiqot va amaliy ishlarni olib borishga tayyorlamagan.

XX asrning birinchi yarmida psixologiyaning o'qitilishi

XX asr boshlarida psixologiya faniga bo'lgan qiziqishning ortishi bilan bog'liq holda eksperimental va amaliy psixologiya jadal sur'atlar bilan rivojlana boshladi. Unga mos tarzda psixologik ta'lim ham taraqqiy etib bordi.

1905 yilda oliy o'quv yurtlarida psixologiyani o'qitishda tub o'zgarishlar ro'y berdi. Psixologiya kurslari soni va ularga jaratilgan soatlar soni oshirildi. O'qituvchilar va ularning tinglovchilari soni ko'paydi. Ma'ruzalar bilan bir qatorda eksperimental psixologiyadan amaliy va seminar mashg'ulotlari tashkil etildi. Psixologiyaga oid ma'ruzalarda illyustrativ tajribalar asboblari yordamida namoyish etila boshlandi. Bu psixologiyani o'qitishdagi eng katta yangilik edi. Psixologiya empirik fan sifatida o'qitila boshlandi.

Moskva universitetidagi mazkur o'zgarishlar G. I. Chelpanov (u 1907 yildan universitetda dars bera boshladi). Uning faoliyati psixologiya fani va psixologik ta'limning rivojlanishida katta ahamiyatga ega bo'ldi. G.I.Chelpanovning ko'p sonli kurs, seminar va praktikumlarida tajriba psixologiyasiga keng o'rin berilgan. 1907 yildan 1922 yilgacha uning Moskva universitetida o'qigan kurslarining nomi saqlanib qolgan bo'lsa ham mazmuni muntazam o'zgarib borgan. Ayniqsa eksperimental psixologiya kursi Rossiyada birinchi marta o'qitilayotgan edi. Bu kurs bo'yicha eksperiment namoyish etish tajribasi yo'q edi, buning uchun uni o'tkazish metodikasini bilish zarur edi. Yildan yilga bu kurslar mazmunan boyib metodik jihatdan takomillashib bordi.

Laboratoriyada jamoa bo'lib olib borilgan ishlar natijasida eksperimental psixologiya kursi shakllandi (1909-1910). Keyingi yillarda kursning mazmuni aniqlashib bordi. Eksperimental tadqiqotlar metodikasi va texnikasi bilan amaliy tanishish 1912 yili Chelpanov Moskva universitetida tashkil qilgan psixologiya instituti tufayli muvaffaqiyatli amalga oshirildi. Bu yerda ko'plab munosabatlar uchun yangi bo'lgan ta'lim tizimi joriy etildi. U yuqori darajadagi nazariy tayyorgarlikning eksperimental tadqiqotchilik bilan qo'shilishi bilan ajralib turadi. O'qitish tadqiqotchilik faoliyati bilan chambarchas bog'langan edi. Chelpanov maktabi keyinchalik yirik psixologlarga aylangan mutaxassislar avlodini tayyorladi. Ular S.V.Kravkov, N.I.Jinkin, A.A.Smirnov, N.A.Dobrynin, V.M.Ekzemporaryanskiy, P.A.Rudik, B.M.Teplov, N. A. Ribnikov va boshqalardir.(Jdan, 1995,)

G.I.Chelpanov o'zining "Eksperimental psixologiyaga kirish" ("Введение в экспериментальную психологию" birinchi nashri 1915y; ikkinchi nashri 1918y., uchinchi nashri 1925y.) kitobi nashr qilindi. Mazkur kitobdan eksperimental psixologiya bo'yicha seminar ishtirokchilar asosiy o'quv qo'llanmasi sifatida foydalanishgan.

Shunday qilib, XX asrning boshlarida Moskva universitetida psixologiyani o'qitish tizimli tarzda boshqa fanlar bilan bog'lab, to'ldirib va kengaytirgan holda olib borildi. Dastlab psixologiyaning asosiy kursini, keyin eksperimental psixologiya bo'yicha seminarlar, psixologiya bo'yicha maxsus kurslar, umumiy va eksperimental psixologiya bo'yicha seminarlarda ishtirok etishgan. Shunday qilib talaba bosqichma bosqich mustaqil ravishda eksperimental psixologiya bo'yicha juda katta tayyorgarlikka ega bo'lishadi. G.I.Chelpanov taklif etgan mazkur tizim keyinchalik boshqa oliy o'quv yurtlari tomonidan ham qabul qilindi.

Chelpanovning muvaffaqiyati uning psixologiya fanini o'qitishda psixologik tajribalardan foydalanish sohasidagi tashkilish va ijodiy ishlari bilan bog'liq bo'ldi. Ta'lim jarayoni va ilmiy tadqiqotchilik bir-biri bilan uzviy bog'langan. Chelpanov tomonidan ishlab chiqilgan eksperimental psixologiya tizimi, maxsus qo'llanmalarni yaratish tajribasi psixologiya va uni o'qitish metodikasining keyingi taraqqiyotiga ham o'z ta'sirini ko'rsatdi. Eksperimental psixologiya bo'yicha yaratilgan keyingi adabiyotlar ham Chelpanovning "Eksperimental psixologiyaga kirish" kitobi tipida nashr qilindi. Masalan, Kornilov tahriri ostidagi "Eksperimental psixologiyadan praktikum", Lyubimovning "Eksperimental psixologiyadavn praktikum" hamda Artyomovning xuddi shunday nomdagi ishlari shular jumlasidandir.

Boshqa universitetlarda ham psixologiya kursi eksperimental psixologiya ma'lumotlaribilan yanada boyitildi. Peterburg universitetida A.Vvedenskiy, Novorossiysk universitetida (Odessa)-N.N.Lange, Xarkovskda Leykfeldlar psixologiya bo'yicha mashg'ulotlarni olib borishgan.

Shuningdek psixologiyani o'qitilish tarixida professor N.N.Lange (1858-1921) ning ham xizmatlari katta. U V.Vundning shogirdi, birinchi rus psixolog-eksperimentatorlaridan biri bo'lgan.

Langening kurslari psixologiya bo'yicha eng yaxshi kurslardan sanalgan. O'z ma'ruzalarida u an'anaviy psixologiyani tanqid qilib, uni tajriba bazasiga ega fanga aylantirishga harakat qilgan. Uning

“Psixologiya. Asosiy muammo va printsiplar” (1922) kitobi uning ma’ruzalari sifati haqida xulosa chiqarish imkonini bergan.

Peterburgdagi Psixonevrologiya institutida psixologiya kursini professor A.F. Lazurskiy o’qigan. Mazkur kursda u tajriba natijalaridan foydalangan, psixologiyani kundalik hayot bilan bog’lab tushuntirishga harakat qilgan. “Umumiy va eksperimental psixologiya” (1912) kitobida uning ma’ruzalar mazmuni aks ettirilgan.

Universitetlarda psixologiya darslarini Yevropaning eng yaxshi laboratoriyalarida tajriba orttirgan olimlar olib borishgan. Masalan, Lange va Chelpanov Vundt laboratoriyasida, Belkin va Nechaevlar Myuller rahbarligida faoliyat olib borishgan. Xorij olimlarining darsliklari tarjima qilib nashr ettirilgan (Titchener, 1914).

Psixologiyadan kurslar hamma fakultetlarda emas, faqat tarix-filologiya fakultetining filosofiya bo’limlaridai o’qitilgan. Psixologiya bo’yicha mutaxassislar mustaqil guruh sifatida bo’linmagan bo’lsa ham filosofiya guruhi talabalari qiziqishlari yo’nalishiga ko’ra filosof va psixologlarga bo’linib qolardi.

Eksperimental pedagogik psixologiya laboratoriyasida 1904 yilning kuzidan boshlab quyidagi dasturlar asosida kurslar o’qitilgan: «Psixologiyaga kirish» (A.F.Lazurskiy); «Xarakter haqida ta’limot» (A.F.Lazurskiy); «Psixologiyaga kirish» (A.P.Nechaev); “Psixologik muammolar tarixi” (A.P.Nechaev); “Tarbiya ilmiy o’rganish predmeti sifatida” (D.A.Dril); “Tarbiyaviy munosabatlardagi qiyin bolalar” (D.A.Dril); “Tashqi hissiyotlar psixologiyasi” (A.A.Krogus); “Patologik pedagogika” (A.S.Griboedov); “Pedagogika tarixi” (I.I.Lapshin); “Bolalar va o’quvchilari gigienasi” (N.P.Gundobin); “Fiziologiya kurs” (V.I.Bortanov); “Miya anatomiyasi va fiziologiyasi” (L.V.Blumenau); “Fiziologiyaning umumiy kursi» (I.R.Tarxanov); “Anatomiya” I.E.(Shavlovskiy); “Statistika asoslari” (V.G.Yarotskiy) va boshqalar.

1908 yil oktyabrda tashkil etilgan Pedagogik akademiyada psixologiyani o’qitish yanada kengaydi hamda pedagogika va psixologiya faoliyat boshladi.

Mazkur akademiyaning tinglovchilari oliy o’quv yurtlarini tamomlagan bo’lishlari shart edi. Amaliy mashg’ulotlar nafaqat laboratoriya xonalarida, balki maxsus tajriba maktablarida ham olib borilgan. XX asrning 10-20-yillarida psixologiya o’qituvchilar va pedagogik institutlarda ham o’qitila boshlandi.

XX asr boshlarida juda ko'p oliy o'quv yurtlarida psixologiyaning tadbiqiy sohalari o'qitila boshlandi. Umumiy va eksperimental psixologiya bilan bir qatorda pedagogik va differentsial psixologiya kurslari ham o'qitildi. Psixologik kurslarning mazmuni haqida o'sha paytda nashr etilgan adabiyotlarga qarab ham xulosa qilish mumkin. Maslan, Moskva universiteti dotsenti M.M.Rubinshteynning "Pedagogik psixologiyadan ocherklar" kitobining uchta nashri (oxirgisi 1920 y.). 1915-16 o'quv yilida Moskva universiteti dotsenti P.P.Blonskiyning "Pedagogika kursi" ("Bola tarbiyasiga kirish", 1915) kitobi nashr qilindi. Bu inqilobgacha pedagogikaga oid yaratilgan kurslarning eng mukammali edi. 1907 yili Moskva universiteti dotsenti N. D. Vinogradov pedagogik psixologiya bo'yicha majburiy bo'lmagan kursni o'qiy boshladi. Mazkur kursning mazmuni ikki tomlik "Pedagogik psixologiya va umumiy pedagogikaning aloqadorligi"(1916) kitobida aks ettirilgan. (Ribnikov, 1943)

Yuristlarga yuridik psixologiyaga oid ma'ruzalar o'qilgan. E.Klapared Jenevada 1906 yildan boshlab "Yuridik psixologiyadan ma'ruzalar» olib borgan. R.Sommer Gessenda "Sud ishi psixologiyasi va psixiatriyasi xalqaro kursi"ni olib borgan, D.A.Dril psixonevrologiya institutida "Sud ishi psixologiyasi" dan maxsus kurs o'qigan. (Прикладная юридическая психология, 2001, 42 б.).

20-30-yillarda psixologiya murakkab ijtimoiy-siyosiy sharoitlarda rivojlandi. O'quv predmeti sifatida 1917 yil inqilobidan keyingi rivojlanishi butun ta'dim tizimidagi keskin o'zgarishlar bilan bog'liqdir.

20-30-yillarda universitet ta'limining bir necha marta qayta tuzilishi psixologiya kursining hajmi va mazmuniga ham ta'sir ko'rsatmay qolmadi. 1919 yilning oxirida universitetlarning yuridik va tarix-filologiya fakultetlari qo'shilib ijtimoiy fanlar fakultetlari tashkil etildi. 1925 yili universitetlarning ijtimoiy fakultetlari qayta tashkil qilinib etnologiya va soet huquqi fakultetlariga aylantirildi. 1930 yili universitet fakultetlaridan mustaqil institutlar tashkil etildi. Moskva va Peterburgda universitetning gumanitar fakultetlari bazasida tarix, falsafa va adabiyot institutlari vujudga keldi.

1921 yildan Moskva universitetida psixologiya ijtimoiy, fizika, tibbiyot, etnologiya fakultetlarida o'qitila boshlandi. SHu yili universitetda tibbiyot psixologiyasi kafedrasi tashkil qilib unga professor A.N.Bernshteyn mudirlik qilgan.

1925 yili universitet tarkibidan Psixologiya instituti ajralib chiqqan. Universitet tarkibidan gumanitar fakultetlar ajralib chiqqandan so'ng (1931) psixologiyani o'qitish to'xtatildi. 1931-1941-yillarda Moskva universitetida psixologiya fani o'qitilmadi, hech qanday ilmiy tadqiqotlar olib borilmadi. Shakllangan psixolog kadrlar tayyorlash tizimi ham faoliyat olib bormadi. (Jdan, 1995).

Psixologiya fanining XX asrning ikkinchi yarmida o'qitilishi

Universitetlarda psixologiyaning qayta tiklanishi ancha kechikdi. 40- yillarning boshlarida ko'plab universitetlarning falsafa fakultetlarida psixologiya bo'limlari ochilib psixolog mutaxassislar tayyorlana boshlandi.

1941 yili Moskva universiteti tarkibida falsafa fakulteti tiklanib, 1942 yili unda psixologiya kafedrasini tashkil etildi. Professor S.L.Rubinshteyn unga mudir etib tayinlandi.

Psixologiya kurslari dastlab falsafa va filologiya fakultetlarida, keyinchalik tarix, biologiya, huquqshunoslik, geografiya va iqtisod fakultetlarida o'qitila boshlandi. Fakultativ kurslar mexanika-matematika va xalqaro aloqalar fakultetida olib borildi. Uni o'qitishga B.M.Teplov, A.N.Leont'ev, S.V.Kravkov, A.A.Smirnov, A.R.Luriya, P.Ya.Gal'perin va boshqalar taklif qilindi. SHu bilan birga universitet psixologiyasining fanni o'qitishni ilmiy faoliyat bilan bog'lash an'anasi ham qayta tiklandi. Ilmiy va o'quv faoliyatining yaxlitligi talaba va aspirantlarni ham ilmiy faoliyatga jalb etishga turtki bo'ldi. Psixologiya fanini o'qitishdan maqsad juda katta nazariy tayyorgarlikka ega bo'lgan, eksperimental tadqiqot metodlarini yaxshi bilgan va empirik ishni olib borish ko'nikmasi shakllangan mutaxassislarni tayyorlashdan iborat edi. Moskva universitet yuqori malakali kadrlar tayyorlashning juda katta maktabiga aylandi. 1951 yildan universitetning psixologiya bo'limiga A.N.Leontev rahbarlik qildi va psixologik ta'limni takomillashtirishni davom ettirdi.(Jdan, 1995, 140).

1940 yili Leningrad universiteti tarix fakultetining falsafa va iqtisod bo'limlar mustaqil fakultetga aylantirildi.1944 yili falsafa fakultetida psixologiya bo'limi tashkil etildi va uni B.G.Anan'ev boshqardi.

50-yillarda pedagogika institutlarida ham psixologiyani o'qitish takomillashtirildi. Umumiy psixologiya, yosh va pedagogik psixologiya eng ommabop kurs va fanlar hisoblangan. Ma'ruzalar bilan bir qatorda amaliy mashg'ulotlar ham olib borila boshlandi. 1970 yilda A. V. Petrovskiy tahriri ostida pedagogika instituti talabalari uchun darslik nashr qilindi.

Psixologiya fanini o'qitish tarixidagi eng ahamiyatli jihat ko'plab o'quv qo'llanmalarining nashr ettirilishi bilan bog'liq bo'ldi. 1938 yilda K.N.Kornilov, B.M.Teplov, L.M.Shvartslar tahriri ostida psixologiya o'quv qo'llanmasi, 1940 yilda esa S.L.Rubinshteynning fundamental kitobi "Umumiy psixologiya asoslari" («Оснoвы oбщeй психoлoгии»), 1946 yili uning 2 nashri bosmadan chiqishi psixologiyaga oid adabiyotlar yaratish jarayoniga sezilarli ijobiy ta'sir ko'rsatdi. 1956 yili A.A.Smirnov, A.N.Leont'ev, S.L.Rubinshteyn, B.M.Teplovlarning psixologiya darsligi e'lon qilindi.

XX asrning 60-yillarida psixologik ta'lim sohasida- psixolog va boshqa mutaxassislar tayyorlash tizimida ham ilg'or tajribalar shakllandi.

1966 yili bir necha universitetlarda- Moskva, Leningrad, Yaroslavl va Tbilisi universitetlarida psixologiya fakultetlari tashkil etildi.

Oliy o'quv yurtidan keyingi ta'lim tizimida ro'y bergan eng muhim yangiliklardan biri 1968 yili OAK (Oliy Attestatsiya Komissiyasi) tomonidan psixologiyani pedagogik fanlar tizimidan ajratib olib ilmiy daraja beriladigan mustaqil fanlar qatoriga kiritdi.

70-80-yillarda psixologik ta'lim asta-sekin kengayib bordi. Ko'plab universitetlarning psixologiya bo'limlarida mutaxassislar tayyorlana boshladi. Pedagogika institutlarida bitta psixologiya kursi o'rniga ikki-uchtalab kurslar, masalan, umumiy psixologiya, yosh va pedagogik psixologiya o'qitila boshlandi. Psixologiyaga oid maxsus kurslar ommalashib bordi.

80-yillarning oxirida psixologiyaga, psixologlarga va psixologik ta'limga bo'lgan qiziqish tobora ortib bordi.

90-yillardan boshlab yuqori malakali psixologlarga bo'lgan ehtiyojni e'tiborga olgan holda ko'pgina o'quv yurtlarida boshqa sohada oliy ma'lumotga ega mutaxassislar uchun 9 oylik qisqa muddatli kurslar tashkil etildi.

Psixologiya fanlarini o'qitish metodikasi fanining qonuniyatlari va tamoyillari

Psixologiya fani o'qituvchisi psixologiya kursini tuzish uchun asos bo'lgan quyidagi tamoyillarni bilishi kerak:

1. Barcha psixik hodisalar, voqelikning in'ikosi aksidir.
2. Psixika bu yuksak taraqqiy etgan materiya ya'ni miyaning xususiyatidir.

3. Insonning butun psixik faoliyati sababiy taqozolangan (inson-muhit munosabatlari)

4. Barcha psixik hodisalar taraqqiy etib boruvchi birliklar sifatida quriladi. (inson kamoloti davomida bilimlari rivojlanib boradi).

5. Inson psixikasi uning faoliyatida shakllanadi va namoyon bo'ladi. (inson-faoliyat)

6. Har bir psixik hodisani bir butun yaxlit holda ko'rib chiqishi kerak. (shaxsning barcha jarayonlari bir-biri bilan uzviy bog'liq)

7. Nazariy psixologiya bilimlarini amaliy pedagogik faoliyat bilan bog'lashi kerak.

Metodika – pedagogik fanlar, shuningdek ijtimoiy tizim talab qiladigan, pedagogika fani ko'rsatgan umumiy o'rta va oliy ta'limning maqsad, vazifalariga mos ravishda ishlab chiqiladi.

Dars berish metodikasi - bu o'quv fani xususiyatining sharti sifatida ta'lim va tarbiya jarayonining tizimi haqidagi ko'rsatmadir.

Psixologiya fanlarini o'qitish metodikasining qonuniyatlari:

- psixologiya o'quv materiallari tuzilishi va mazmunida fanlarni birlashtirib olib borish;

- ko'nikma va mahoratlarini asta-sekin rivojlantirib borib o'quvchilar, talabalarning anglab yetgan mustahkam bilimlarni egallashlari;

- o'quv materialining asosiy roli va dars berishning shakl va usullari unga mos kelishi;

- o'qitish jarayonida tarbiyaning barcha tomonlarini bir -biriga bog'liqligi;

- dars o'tish jarayonining yaxlitligi va tizimlilik;

O'qitish tamoyillarini bilish o'quv fanini samarali o'qitish uchun zarurdir.

Tamoyil deganda - odatda biror bir faoliyatda tayanilishi kerak bo'lgan ba'zi bir dastlabki qoidalar tizimi tushuniladi.

Didaktik tamoyillar yoki o'qitish tamoyili o'qitish maqsadlari va o'quvchilarning o'rganish faoliyati qonuniyatlari bilan uzviy bog'liqdir.

V.N.Karandashev bo'yicha psixologiyani o'qitish tamoyillari quyidagilardan iborat:

1. Ilmiylik tamoyili
2. Tizimlilik tamoyili
3. Emotsionallik va ratsionallik tamoyili

4. Ta'limda predmetga yo'nalganlik va shaxsiy yo'nalganlik birligi tamoyili
5. Nazariy va empirik bilimlar birligi tamoyili
6. Moslik tamoyili
7. Ko'rgazmalilik tamoyili
8. Ta'limda faollik tamoyili
9. Psixologiyani o'qitishda amaliyot va hayot bilan bog'lash tamoyili
10. Psixologiyani o'qitish o'zida rivojlantiruvchi xarakterni kasb etishi kerak.

T.A.II'ina esa o'qitish tamoyillarini quyidagicha tasniflagan:

1. Ko'rgazmalilik tamoyili;
2. O'quvchilarning o'qishda ongliligi va faolligi tamoyili;
3. O'qitishning tushunarliklik tamoyili;
4. O'qitishning ilmiyligi;
5. O'quvchilarning individual xususiyatlari va yoshini hisobga olish tamoyili;
6. Muntazamligi va izchillik tamoyili;
7. Bilimlarni mustahkam egallash tamoyili;
8. Ta'limning hayot bilan bog'liqligi tamoyili;
9. O'qitish jarayonida tarbiyalash tamoyili;

Oliy maktabda o'qitish tamoyillari.

- oliy ta'limning bo'lajak mutaxassis shaxsini rivojlantirishga qaratilganligi;

- zamonaviy oliy o'quv yurti ta'limini fan (texnika), ishlab chiqarish (texnologiya) zamonaviy va kelajakdagi rivojlanish an'analari mazmuniga ega bo'lishi;

- oliy o'quv yurtida o'quv jarayoni umumiy, guruhli va individual shakllarda tashkil etishning optimal umumlashganligi;

- mutaxassislarni tayyorlashning turli bosqichlarida o'qitishning zamonaviy metod va vositalarini qo'llash;

- mutaxassislarni ularning kasbiy faoliyati aniq sohasida talablarga javob bera oladigan qilib tayyorlash, ularning raqobatga bardosh bera olishlarini ta'minlash;

Oliy o'quv yurtlarida o'qitishning o'ziga xos alohida tamoyillari mavjud:

- oliy o'quv yurtidan keyin amaliy ishlashi uchun zarur bo'lgan bilimlarga o'qitish;

• talabalarning yoshi, ijtimoiy – psixologik va individual xususiyatlarini hisobga olish;

• ta'lim va tarbiyani kasbiy yo'naltirilganligi;

• ta'limni fan, ijtimoiy va ishlab chiqarish faoliyati bilan uzviy bog'lanishi;

Yuqoridagi fikrlardan ko'rinib turibdiki, fan asoslarini egallashda o'qitish usullarining ahamiyati beqiyosdir va o'quvchi shaxsida nazariy va amaliy bilimlarni shakllanishiga metodik vosita bo'lib xizmat qiladi.

Nazorat savollari:

1. Psixologiya fanlarini o'qitish metodikasi fanining predmeti, maqsad va vazifalari nimalardan iborat?

2. Psixologiya fanlarini o'qitish metodikasi fanining shakllanish tarixi haqida nimalarni bilasiz?

3. Psixologiya fanlarini o'qitish metodikasi fanining qonuniyat va tamoyillarining mohiyati nimada?

4. Psixologiya fanlarini o'qitish metodikasi fani qaysi fanlar bilan bog'liq?

5. Psixologiya qachondan fan sifatida o'qitila boshlangan?

6. Dastlabki psixologiyaga oid darsliklar qachon nashr qilingan?

7. Psixologiya fanini o'qitishning istiqbollarini qanday tasavvur qilasiz?

8. O'zbekistonda psixologiya fanini o'qitish qanday holatda?

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Haydarov F.I. Xalilova N.I. Psixologiya fanlarini o'qitish metodikasi o'quv qo'llanma T.: "Aloqachi" 2007 y

2. Ляудис В.Л. Методика преподавания психологии. М. -2000

3. Бадмаев М. Методика преподавания психологии. М. «Владос»-2001

4. Карандашев В.Н. Методика преподавания психологии. М. «Питер»-2007

11-DARS O'QUV FAOLIYATINI TASHKIL ETISH SHAKLI SIFATIDA

Reja:

1. "Dars" tushunchasining mohiyati.

2. Zamonaviy dars turlari.

3. Zamonaviy darslarga qo'yiladigan talablar.

4. Noan'anaviy darslar.
5. O'qituvchining darsga tayyorgarligi.

Tayanch tushunchalar: dars, zamonaviy dars, zamonaviy dars turlari, zamonaviy darslarga qo'yiladigan talablar, noan'anaviy darslar, o'qituvchining darsga tayyorgarligi.

1. "Dars" tushunchasining mohiyati. Dars ta'lim jarayonining yaxlitligi nuqtai nazaridan

ta'limning asosiy tashkiliy usuli hisoblanadi. Unda sinf-dars tizimining xususiyatlari aks etadi, unda o'quvchilarni ommaviy qamrab olish, tashkiliy tartib va o'quv ishlarining muntazamligi ta'minlanadi. Dars iqtisodiy jihatdan foydalidir. O'quvchilar hamda sinf jamoasining individual xususiyatlarini bilishi o'qituvchi uchun har bir o'quvchi faoliyatiga rag'batlantiruvchi ta'sir ko'rsatishga imkon beradi. Dars doirasida ommaviy, guruhli va individual ta'lim shakllarini birlashtirish imkoniyati uning rad etib bo'lmaydigan ustunligi hisoblanadi.

Dars bevosita o'qituvchi rahbarligida aniq belgilangan vaqt davomida muayyan o'quvchilar guruhi bilan olib boriladigan ta'lim jarayonining asosiy shakli sanaladi

Darsda har bir o'quvchi xususiyatlarini hisobga olish, barcha o'quvchilarning mashg'ulot jarayonida o'rganilayotgan fan asoslarini egallab olishlari, ularning idrok etish qobiliyatlari va ma'naviy-axloqiy sifatlarini tarbiyalash hamda rivojlantirish uchun qulay sharoitlarni yaratiladi.

Dars ta'limning boshqa shakllaridan farq qiluvchi o'ziga xos belgilarga ega. Ular: o'quvchilarning doimiy guruhi, o'quvchilar faoliyatiga ularning har biri xususiyatlarini hisobga olish bilan rahbarlik qilish, o'rganilayotgan fan asoslarini bevosita darsda egallab olish (bu belgilari darsning faqat mazmunini emas, balki o'z xususiyatini ham aks ettiradi).

Darsning tuzilishi oddiy va ancha murakkab bo'lishi mumkin. Bu o'quv materialining mazmuni, darsning didaktik maqsadi, o'quvchilar va jamoa sifatida sinfnig xususiyatlariga bog'liq.

2. Zamonaviy dars turlari. Bugungi kunda ta'limning turlari kabi darsning turlari ham guruhlanadi.

Darsning turlarini belgilashda ularning xarakteri, qanay maqsadga yo'naltirilganligi, kutiladigan natijalar muhim ahamiyat kasb etadi.

Rossiyalik pedagog M.I.Maxmutov zamonaviy darslarni quyidagi **turlari** ajratadi (10-jadval)²⁷:

10-jadval. Dars turlari (M.I.Maxmutov bo'yicha)

Dars turlari	Dars shakllari
Yangi material (bilimlar)ni o'rganish darsi	1 – ma'ruza darsi; 2 – suhbat darsi; 3- o'quv kinofilmlaridan foydalanishga asoslangan dars; 4 – nazariy va amaliy mustaqil ishlarni bajarish (tadqiqot xarakteridagi) dars; 5 –qo'shma dars (bitta darsda turli darslar qo'shilgan dars)
Bilim, ko'nikma, malakalarni mustahkamlash darsi (bunga ko'nikma va malakalarni shakllantirish, o'zlashtirganlarni maqsadli qo'llash darslari ham kiradi)	1 – mustaqil ishlash darsi (og'zaki va yozma mashqlarni bajarishga asoslangan (mahsuldor xarakterdagi) dars; 2 – laboratoriya ishi darsi; 3 –amaliy ishlar darsi; 4 – ekskursiya darsi; 5 – seminar
Bilimlarni umumlashtirish va tizimlashtirish darsi	Qolgan to'rtta turdagi darslarning shakllari kiradi
Bilim, ko'nikma, malakalarni tekshirish va nazorat darsi	1 – og'zaki tekshirish (ommaviy, individual va guruhli so'rash); 2 – yozma tekshirish; 3 – sinov; 4 – amaliy va laboratoriya ishlari bo'yicha sinov; 5 – yozma (mustaqil) ish; 6 – qo'shma (turdagi darslarning shakllari kiradigan) dars

²⁷ Типы и виды уроков (по М.И.Махмутову) // <https://ostrovec2.schools.by/pages/typy-i-vidy-urokov>.

Aralash darslar	Ularda bir necha didaktik vazifalar hal qilinadi
-----------------	--

Boshlang'ich sinflarda o'quvchilar yoshlarini hisobga olib o'quv ishlarining turli xillaridan foydalanishga, yangi bilimlarni berishni avval ilgari o'rganilganni mustahkamlash, takrorlash bilan birga olib borishga to'g'ri keladi. Hatto, tekshirish darslari ham bu yerda ko'pincha ishlar boshqa turlarini o'z ichiga oladi: materialni og'zaki yetkazish. qiziqarli hikoyani o'qish. Darsning aynan mana shu turi **aralash (kombinatsiyalashgan) yoki murakkab tuzilishli** deb ataladi.

O'quvchilarning **yangi material (bilimlar)ni o'rganish darsi** nisbatan keng doiradagi savollarni o'z ichiga olgan va uni o'rganishga ko'p vaqtini talab qiluvchi, o'quvchilarga tanish bo'lmagan yangi material uning mazmuni bo'lgan ta'lim jarayoni. Bunday darslarda uning mazmuni, aniq maqsadi va o'quvchilarning mustaqil ish bajarishga tayyorgarliklariga qarab ba'zi hollarda yangi materialni o'zi bayon etadi. Boshqa hollarda esa – o'qituvchi rahbarligi ostida o'quvchilarning mustaqil ishlari olib boriladi, uchinchi holda – unisi ham bunisidan ham foydalaniladi.

Bilimlarni mustahkamlash darslarida o'quv ishining asosiy mazmuni ilgari o'zlashtirilgan bilimlarni mustahkam o'zlashtirish maqsadida ularni ikkinchi bor tushunib olish hisoblanadi. O'quvchilar o'z bilimlarini yangi manbalar bo'yicha anglab oladilar va chuqurlashtiradilar yoki ularga ma'lum bo'lgan qoidaga yangi masalalar yechadilar, ilgari olgan bilimlarini og'zaki va yozma takrorlaydilar yoki ilgari o'rganganlarini yanada chuqurroq va mustahkam o'zlashtirish maqsadida ulardan alohida masalalar bo'yicha axborot beradi.

Ko'nikma hamda malakalarni shakllantirish va mustahkamlash darslari bilimlarni mustahkamlash darslari bilan bog'liqdir. Bu bir necha maxsus darslarda amalga oshiriladi. Boshqa darslarda yangi mavzularni o'rganishda davom ettiriladi. Shu bilan birga avvaliga mashqni bajarish ishlari bolalar tomonidan o'qituvchi yordamida va ular topshiriqni qanday tushunganlarini daslab jiddiy tekshirish bilan bajarilsa, keyinchalik esa qaerda qanday qoida qo'llanilishini o'quvchilarning o'zlari belgilaydi. Ular turli

vaziyatlarda malaka va ko'nikmalarini qo'llash, shu jumladan, hayotiy amaliyotida qo'llashni o'zlashtirib olishlari kerak.

Bilimlarini umumlashtirish va tizimlashtirish darslari ilgari o'tilgan materialdan eng muhim savollari qayta takrorlanadigan va tizimlashtiriladigan, o'quvchilar bilimlarida mavjud kamchiliklari to'ldiriladigan va o'rganilayotgan kursning muhim g'oyalari ochib beriladigan darslar hisoblanadi. Umumlashtiruvchi darslar mavzu, bo'lim va o'quv kurslarining yakunida o'tkaziladi. Takrorlash va umumlashtirishning o'zi hikoya, qisqacha xabarlar, darslikni o'qib berish yoki o'qituvchining o'quvchilar bilan suhbatlashishi shaklida o'tkazilishi mumkin.

Tekshirish (nazorat) darslari o'qituvchiga o'quvchilarning ma'lum sohadagi bilim, malaka va ko'nikmalari shakllanganlik darajasi, o'quv materialini egallashdagi kamchiliklarni aniqlash, shuningdek, navbatdagi topshiriqlarning bajarish yo'llarini belgilab olishga yordam beradi. Tekshirish darslari o'quvchidan ushbu mavzu bo'yicha uning hamma bilim, ko'nikma va malakalarini qo'llashini talab etadi. Tekshirish og'zaki hamda yozma shaklda ham amalga oshirilishi mumkin.

Yuqorida sanab o'tilgan darslar quyidagi tarkibiy tuzilmaga ega bo'ladi (11-jadval):

11-jadval. Dars turlarining tarkibiy tuzilmasi

Turlari	Tarkibiy tuzilmasi
Yangi material (bilimlar)ni o'zlashtirish darslari	- yangi materialni o'rganishga asos bo'lgan avvalgi materialni takrorlash; - o'qituvchining yangi materialni, darslik bilan ishlashni tushuntirishi; - o'quvchilarning yangi mavzuga oid bilimlarni tushunishlarini tekshirish va dastlabki mustahkamlash; - uyga vazifa berish
Bilimlarni mustahkamlash darslari	- uy vazifasini tekshirish; - og'zaki va yozma mashqlarni bajarish; - topshiriq bajarilishini tekshirish; - uyga vazifa berish
Bilim, ko'nikma, malakalarni tekshirish	- murakkab bo'lmagan topshiriqlar ko'nikma, malakalarni hosil qilish; - murakkab topshiriqlar yordamida ko'nikma,

va nazorat darsi	malakalarni mustahkamlash; - ko'nikma, malakalarning shakllanganlik darajasini aniqlash va baholash; - o'quv materialini o'rganishdagi kamchiliklarni aniqlash; - navbatdagi topshiriqlarning bajarish yo'llarini belgilab olish
Bilimlarini umumlashtirish va tizimlashtirish darslari	- avval o'rganilgan materialning eng muhim savollarini qayta takrorlash; - bilimlarni tizimlashtirish; - o'quvchilarning bilimlaridagi kamchiliklarni to'ldirish; - o'rganilayotgan kursning muhim g'oyalarini ochib berish
Aralash darslar	- uy vazifalarini tekshirish (o'quvchilar bilan savol-javob qilish); - yangi materialni o'rganish; - o'zlashtirishini dastlabki tekshirish; - yangi bilimlarini mashqlar yordamida mustahkamlash; - avval o'rganilganlarni suhbat ko'rinishida takrorlash; - o'quvchilar bilimlarini tekshirish va baholash; - uyga vazifa berish

Yuqorida ifodalangan hamma darslarning majburiy elementi tashkiliy va yakuniy bosqich hisoblanadi. Tashkiliy bosqich maqsadlarni qo'yish, ularning o'quvchilar tomonidan qabul qilinishini ta'minlash, ish sharoitini yaratish, o'quv faoliyati motivlarini dolzarblashtirish va materialni idrok etish, anglash, eslab qolish yuzasidan beriladigan ko'rsatmalarni shakllantirishni ko'zda tutadi. Darsga yakun yasash bosqichida maqsadlarga erishish qayd etiladi, ularga erishishda barcha yoki yakka o'quvchilarning alohida ishtiroki belgilanadi, ishlari baholanadi va istiqbollari belgilanadi.

Ta'limning tashkiliy shakli sifatida dars dinamik hodisadir. U pedagogik jarayonning yaxlitligini ta'minlaydi va *ta'limiy-tarbiyaviy-rivojlantirish* vazifalarini ijobiy yechimini topishga imkon beradi.

Umuman olganda bugungi kunda darslar ularning bir qator xarakterli belgilariga ko'ra ma'lum turlarga bo'linadi. Ular quyidagicha (12-жадвал):

12-жадвал. Darslar tipologiyasi

Belgilari	Turlari
Didaktik maqsadiga ko'ra	<ol style="list-style-type: none"> 1. Yangi material (bilimlar)ni o'rganish darsi. 2. Bilim, ko'nikma, malakalarni mustahkamlash darsi (jumladan, ko'nikma va malakalarni shakllantirish, o'zlashtirganlarni maqsadli qo'llash darslari). 3. Bilimlarni umumlashtirish va tizimlashtirish) darsi. 4. Bilim, ko'nikma, malakalarni tekshirish va nazorat darsi. 5. Aralash dars
Akademik turda tashkil etilishiga ko'ra	<ol style="list-style-type: none"> 1. Ma'ruza darsi. 2. Seminar darsi. 3. laboratoriya darsi. 4. Amaliy mashg'ulot darsi
Qo'llanilayotgan yetakchi metodga ko'ra	<ol style="list-style-type: none"> 1. Suhbat darslari. 2. Bahs darslari. 3. Munozara darslari. 4. Tadqiqot darslari. 5. Farazlarni isbotlash darslari. 6. Namoyish darslari
Sinfdan tashqari ishlar shakliga ko'ra	<ol style="list-style-type: none"> 1. Ekskursiya (sayohat) darsi. 2. Bellashuv darsi. 3. Musobaqa darsi. 4. O'yin darsi. 5. Olimpiada darsi. 6. Kontsert darsi. 7. Kompozitsiya darsi. 8. Teatr darsi. 9. Viktorina darsi. 10. Muzey darsi
Noan'anaviy darslari	<ol style="list-style-type: none"> 1. Sud darsi. 2. Matbuot konferentsiyasi darsi. 3. Taqdimot darsi. 4. Intervyu darsi.

	5. Intellektual teleo'yinlarga asoslangan dars ("Zakovat", "Zinama-zina", "Eng yosh kitobxon")
--	--

3. Zamonaviy darslarga qo'yiladigan talablar. Dars rivojlanishining asosiy tendentsiyalari darsga bo'lgan talablarda o'zining aniq ifodasini topadi.

Zamonaviy darslar quyidagi shartlar asosida tashkil etilishi zarur:

1. Darsning maqsadi va vazifalarining aniqligi hamda pedagogik jihatdan to'g'riligi.
2. Darsning ta'limiy, tarbiyaviy va shaxsni rivojlantiruvchanlik vazifalarining birligi va uzviyligi.
3. O'qitishning yaxlit dars va uning ma'lum qismlari, vazifalari hamda mazmuniga muvofiq keladigan, o'quvchilarning bilish faolliklari va mustaqil faoliyatlarini ta'minlashna xizmat qiluvchi maqbul metodlarini tanlash.
4. Mashg'ulotlarning turli shakllari: jamoa, guruhli va yakka tartibdagi shakllarini maqbul ravishda qo'shib olib borish.
5. O'qituvchining rahbarlik roli bilan o'quvchilar faol bilish faoliyatini birga olib borish.
6. Darslarning o'zaro uzviy va dialektik xususiyatga ega bo'lishiga erishish.
7. O'quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlarini inobatga olish.
8. Zarur pedagogik shart-sharoitlarni yaratish.
9. Darslarni demokratik tamoyillar asosida tashkil etish.
10. Darsda o'quvchi erkinligini ta'minlashga erishish

Shu bilan birga zamonaviy darslarni tashkil etishga nisbatan quyidagi talablar ham qoyiladi:

- fanning ilg'or yutuqlari, pedagogik texnologiyalardan foydalanish,
- darsni o'quv-tarbiyaviy jarayon qonuniyatlari asosida tashkil etish;
- darsda barcha didaktik tamoyil va qoidalarning optimal nisbatlarini ta'minlash;
- o'quvchilarning qiziqishlari, layoqati va talablarini hisobga olish asosida ular tomonidan bilimlarning puxta o'zlashtirilishi uchun zarur sharoitlarni yaratish;
- o'quvchilar anglab yetadigan fanlararo bog'liqliklarni o'rnatish; ilgari o'rganilgan bilim va malakalari, o'quvchilarning rivojlanish darajasiga tayanish; shaxsning har tomonlama rivojlantirishni motivatsiyalash va faollashtirish; o'quv-tarbiyaviy faoliyat barcha bosqichlarining mantiqiyligi va emotsionalligi; pedagogik vositalardan samarali foydalanish; zarur bilim, ko'nikma va malakalar, fikrlash va faoliyat ratsional usullarini shakllantirish; mavjud bilimlarni doimo boyitib borish ehtiyojini yuzaga keltirish; har bir darsni puxta loyihalashtirish, rejalashtirish, tashxis va taxmin qilish

Har bir dars quyidagi uchta asosiy maqsadga erishishga yo'naltiriladi: *o'qitish, tarbiyalash, rivojlantirish*. Ana shularni hisobga olib darsga umumiy talablar didaktik, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi talablarda aniq ifodalanadi.

Didaktik (yoki ta'limiy) talablarga har bir darsning ta'lim vazifalarini aniq

belgilash, darsni axborotlar bilan boyitish, ijtimoiy va shaxsiy ehtiyojlarni hisobga olish bilan mazmunini optimallashtirish, idrok etishning eng yangi texnologiyalarini kiritish, turli xildagi shakli, metodlari va ko'rinishlaridan mos ravishda foydalanish, dars tuzilishini shakllantirishga ijodiy yondashish, jamoaviy faoliyat usullari bilan birga o'quvchilar mustaqil faoliyatlarini turli shakllaridan birga foydalanish, operativ qayta aloqani ta'minlash, amaliy nazorat va boshqaruvni amalga oshirish, ilmiy mo'ljal va darsni mahorat bilan o'tkazishni ta'minlash kabilar kiradi.

Darsga nisbatan qo'yiladigan *talablarning tarbiyaviy xarakterini* o'quv materialining tarbiyaviy imkoniyatlarini aniqlash, ta'limiy faoliyat jarayonida erishish zarur bo'lgan tarbiyaviy maqsadlarni shakllantirish (qo'yish), o'quv ishlari maqsadi va mazmunidan kelib chiqib, tarbiyaviy masalalarni belgilash, o'quvchilarni umuminsoniy va milliy qadriyatlar ruhida tarbiyalash, yuksak ma'naviy-axloqiy sifatlar (tirishqoqlik, tartiblilik, mas'uliyatlilik, intizomlilik, mustaqillik, qobiliyatlilik, halollik, mehnatsevarlik, tirishqoqlik va boshqalar)ni shakllantirish, o'quvchilarga nisbatan pedagogik talablarni qo'yish, o'quvchilar bilan hamkorlikka erishish, shuningdek, ularning muvaffaqiyat va yutuqlaridan quvonish kabi holatlar tashkil etadi.

Ta'lim jarayonida qo'yiladigan pedagogik talablarning o'quvchi shaxsini *rivojlantirish* imkoniyati o'quvchilarda ijodiykorlik, tashabbuskorlik, faollik kabi sifatlarni tarbiyalashda ko'rinadi. Bunda o'quv materiallarining o'quvchilar idroki imkoniyatlari darajasini o'rganish, hisobga olish, "rivojlanishning yaqin zonasini loyihalashtirish", "o'zib ketish" darajasidagi o'quv mashg'ulotlarini tashkil etish, rivojlanishidagi yangi o'zgarishlarni rag'batlantirish, o'quvchilarning intellektual, emotsional, ijtimoiy rivojlanishlaridagi «sakrash»larni oldindan ko'ra bilish, boshlanayotgan o'zgarishlarni hisobga olish asosida o'quv mashg'ulotlarini operativ qayta qurish kabilar kiradi.

4. Noan'anaviy darslar. XX asr 70-yillari o'rtalarida milliy maktablarda o'quvchilarning mashg'ulotlarga qiziqishlarining pasayish xavfi aniqlandi. Muammoni bartaraf etish maqsadida nostandart darslarning tashkil etilishiga alohida e'tibor qaratildi. *Noana'anaviy dars* an'anaviy tuzilishdagi improvizatsiyali (muayyan o'zgartirishlar kritiladigan) o'quv mashg'ulotidir.

Pedagogik adabiyotlarni tahlil qilish nostandart darslarning o'nlab turlari mavjudligini ko'rsatdi. Ular orasida *rolli o'yinlar, matbuot konferentsiyalari, ijodiy hisobotlar, musobaqalar, KVN turidagi o'yinlar, tanlovlar, teatrlashtirilgan darslar, binar darslar, kompyuterli darslar, fantaziyalar, "sudlar", haqiqatni izlash, "paradokslar", auktsionlar, dialoglar va boshqalar* ko'zga tashlanadi.

5. O'qituvchining darsga tayyorgarligi. Darsning samaradorligi uning puxta tayyorlanganligi va samarali tashkil etilganligi bilan bog'liq. Yaxshi rejalashtirilmagan, yetarlicha o'ylab chiqilmagan, shoshilinch tuzilgan va o'quvchilar imkoniyatlariga moslashtirilmagan dars sifatli bo'la olmaydi. *Darsga tayyorgarlik* aniq sharoitlarda eng yuqori yakuniy natijaga erishishni ta'minlovchi o'quv-tarbiyaviy jarayonni tashkil etilishini ta'minlash, kompleks chora-tadbirlarni ishlab chiqishdir.

O'qituvchining darsga tayyorlanishida quyidagi uchta bosqich ko'zga tashlanadi: *tashxislash, bashoratlash, loyihalashtirish (rejalashtirish)*. Shu bilan birga o'qituvchi amaliy materiallarni yaxshi bilishi, o'z fanini erkin olib borishga erishishi lozim. Darsga tayyorgarlik asosini bo'lajak mashg'ultning algoritmlari, samaradorligi bog'liq bo'lgan omillar va holatlarni hisobga olishni ta'minlovchi qadamlarni ketma-ket tartib bilan bajarish tashkil etadi.

Algoritmni amalga oshirish aniq sharoitlarni diagnostika qilish bilan boshlanadi. *Tashxis* didaktik jarayon kechadigan barcha sharoitlarni oydinlashtirish, uning natijalarini belgilashdir. Unda o'quvchilarning imkoniyatlari, ularning faoliyatlari va xulqlari, motivlari, talab va layoqatlari, qiziqish va qobiliyatlari, bilimdonlik darajasi, o'quv materialining xususiyati, uning amaliy ahamiyati, dars tuzilishi, yangi axborotni o'zlashtirish, mustahkamlash va

tizimlashtirish, bilim, ko'nikma va malakalarini nazorat qilish hamda tuzatish kabi holatlar namoyon bo'ladi.

Bashoratlash bo'lajak darsni tashkil etilishining turli variantlarini baholash va ulardan qabul qilingan mezonlarga muvofiq eng ma'qulini tanlab olish.

Loyihalashtirish (rejalashtirish) o'quvchilarning o'quv faoliyatini boshqarish dasturini yaratish bo'lib, u darsga tayyorlanishning yakuniy bosqichi hisoblanadi. Loyiha (boshqarish dasturi) qisqa va aniq, erkin tuzilgan, pedagog o'zi uchun boshqarish jarayoni muhim vaziyatlari (kimdan va qachon so'rash, qaerda mavzuni kiritish, mashg'ulot keyingi bosqichiga qanday o'tish, oldindan ko'zda tutilmagan qiyinchiliklar yuzaga kelganida jarayonni qaysi sxema bo'yicha qayta o'zgartirish)ni belgilab olishga imkon beruvchi hujjatdir. Boshqarish dasturi darsning an'anaviy rejasidan boshqarish ta'sir ko'rsatishlarini aniq va tushunarli belgilab olish bilan farq qiladi.

To'garak, praktikum, seminar, konferentsiya, maslahat (konsultatsiya), fakultativ mashg'ulot, o'quv ekskursiyalari, o'quvchilarning mustaqil uy ishlari va boshqalar ta'limning yordamchi shakllari: sanaladi.

Maktabdan tashqari mashg'ulotlarning asosiy va barqaror turlariga o'qish jarayonining tarkibiy qismi sifatida qaraladigan, o'quvchilarning *mustaqil uy ishlari* kiradi. *Mustaqil uy ishlarining asosiy maqsadi* – darsda o'zlashtirilgan bilim, ko'nikma va malakalarini kengaytirish, chuqurlashtirish, ularni esdan chiqarishning oldini olish, o'quvchilarning individual layoqati, iste'dod va qobiliyatini rivojlantirishdan iborat. Bu ishlar o'quv dasturi talablari, o'quvchilarning qiziqish va ehtiyojlari hamda ularning rivojlanish darajalarini hisobga olib quriladi. o'quvchilarning mustaqil uy ishlari ma'lum didaktik vazifalarni bajaradi. Chunonchi, *darsda o'zlashtirilgan bilim, ko'nikma va malakalarni mustahkamlash, sinfda ishlab chiqilgan o'quv materialini kengaytirish va chuqurlashtirish, mashqlarni mustaqil bajarish ko'nikmalarini shakllantirish, dasturli material doirasiga kiruvchi hajmda individual topshiriqlarni bajarish asosida mustaqil fikrlashini rivojlantirish, individual kuzatishlar, tajribalar, gerbariy, tabiiy namunalar, otkritkalar, rasmlar, gazeta va jurnal lavhalari statistik ma'lumotlar kabi o'quv qo'llanmalarini to'plash va tayyorlash va boshqalar.*

Darslarda pedagogning o'quvchilar tomonidan uy vazifalarining halol, тўғри bajarishlariga kam e'tibor berayotganliklari, ularni sinfda tekshirishga urinmasliklari, yaxshi o'zlashtirayotgan o'quvchilarni rag'batlantirib bormasliklari ta'lim amaliyotda keng tarqalgan kamchilik hisoblanadi. Uy vazifalarini tushuntirib berishga ko'pincha vaqt yetmaydi, ular shoshilinch beriladi. Pedagoglar kamdan-kam hollarda o'quvchilar uy vazifasini bajarayotganda duch keladigan qiyinchiliklarini ko'rsatib beradilar, ularni bartaraf etish yo'lini esa ko'rsatmaydilar. Natijasida mustaqil uy vazifalarining bajarilishi samarasiz bo'lib qoldi.

Fan to'garaklari yo'nalishi, mazmuni, ish metodi, o'qish vaqti va boshqa jihatlari bilan ajralib turadi. Ular o'quvchilarning qiziqish va qobiliyatlarini rivojlantirish, o'qishga ijobiy munosabatni shakllantirishga yordam beradi.. To'garaklar o'qishni hayot bilan aloqasini kuchaytiradi, fanlararo bog'liqlikni rivojlantiradi. Fan to'garaklarida o'quvchilarning ishlari o'quv jarayonini faollashtiradi, o'qish sifatini oshirishga yordam beradi.

Ta'limning yordamchi shakllariga *ekskursiyalar* ham kiradi. Ular ommaviy, guruhli va kichik guruhli bo'lishi mumkin. Yoquv ekskursiyalari alohida fanlar hamda bir qancha fanlar bo'yicha ham rejalashtiriladi. Ekskursiyani muvaffaqiyatli o'tkazish uchun o'qituvchi unga puxta tayyorlanishi: ob'yekt va mashrut bilan oldindan tanishib chiqishi, to'la rejani ishlab chiqishi, o'quvchilarni bo'lajak topshiriqlarni bajarishga jalb eta olishi kerak. Ekskursiya rejasida mavzu va maqsad, ob'yekt, u bilan tanishish tartibi, o'quvchilar idrok etish faoliyatlarini tashkil etish, topshiriqni bajarish uchun zarur bo'lgan vositalar va uskunalar, yakun yasash ko'rsatiladi. Ekskursiyani o'tkazish metodikasi mavzu, didaktik maqsad, o'quvchilarning yoshi, ularning rivojlanishi hamda ekskursiya ob'yektiga bog'liq bo'ladi.

Maktab o'quv rejasi turli *fakultativ va tanlovi bo'yicha kurslarni* tashkil etishni ko'zda tutadi. Ular o'quvchilar, ularning ota-onalari istak va qiziqishlarini hisobga olish bilan ishlab chiqiladi. Amaliyotda fermerlik, iqtisod, elektro va radiotexnika, elektronika, polimerlar ximiyasi, astrofizika, psixologiya, etika, antik tarix, botanika fanlarining ayrim sohalari, shuningdek, chet tili, etnografiya, stenografiya, kutubxona ishi, rassomchilik, musiqa kabi kurslarni fakultativ sifatida o'rganiladi. Fakultativ va fanlarni ro'yxatini aniqlashda faqat o'quvchilar istaklari emas, balki ijtimoiy

talablar va maktab imkoniyatidan kelib chiqiladi. Fakultativ va tanlovi bo'yicha mashg'ulotlar majburiy va umumiy o'rta ta'lim fanlari bilan uzviy bog'liqlikda o'tkazilishi kerak.

Odatda o'quvchilarning ma'lum o'quv materialini yoki topshirig'i ustida mustaqil ishlashlari ularda *maslahat (konsultatsiya)*ga nisbatan ehtiyojni yuzaga keltiradi. Maslahatni tashkil etish vaqtida asosan o'quvchi savol beradi. To'g'ri tashkil etilgan konsultatsiya o'quvchilarga o'quv materialini egallashda qiyinchiliklarni yengishga yordam beradi. Maslahat davomida o'qituvchi o'quvchilar faoliyatini u yoki bu masalani to'g'ri tushunishga mustaqil keladigan, ular uchun qiyin topshiriqni tushunib oladigan qilib, o'rganilayotgan materialni mohiyatini ochishga o'rganadigan qilib yo'naltiradi. Ta'limning mazkur turi o'qituvchiga o'quvchilar bilimlaridagi kamchiliklarni aniqlash, alohida e'tibor berishni talab etuvchi vaziyatlarga ularning diqqatini jalb etishga imkon beradi. To'g'ri tashkil etilgan konsultatsiya o'quvchilarda o'zini nazorat qilish, bilimlarga tanqidiy ko'z bilan qarashni tarbiyalaydi. Yoqimishlilik darajasini to'g'ri aniqlashga yordam beradi.

Demak, dars ta'lim jarayonining asosiy shakli bo'lib, o'qituvchi rahbarligida aniq maqsad asosida tashkil etiladi. Dars ta'limning boshqa shakllaridan ma'lum belgilarga ko'ra farq qiladi. Darsning tuzilishi oddiy va ancha murakkab bo'lishi mumkin. Tuzilishiga ko'ra darslar yetti turga bo'linadi. Dars pedagogik jarayonning yaxlitligini ta'minlaydi va ta'limiy-tarbiyaviy-rivojlantirish vazifalarini ijobiy yechimini topishga imkon beradi. Darsning samaradorligi uning puxta tayyorlanganligi va samarali tashkil etilganligi bilan bog'liq. Yaxshi rejalashtirilmagan, yetarlicha o'ylab chiqilmagan, shoshilinch tuzilgan va o'quvchilar imkoniyatlariga moslashtirilmagan dars sifatli bo'la olmaydi.

Nazorat savollari:

1. "Dars" tushunchasi qanday ma'noni anglatadi?
2. Zamonaviy darsning qanday turlari mavjud?
3. Zamonaviy darslarga qanday talablar qo'yiladi.
4. Noan'anaviy darslar deganda nimani tushunasiz?
5. Darsni tashkil etishda qanday maqsadlar qo'yildi?
6. O'qituvchining darsga tayyorgarligiga qanday talablar qo'yiladi?

O'quv topshiriqlari:

I. Quyidagi ish qog‘ozi asosida “Sinkveyn” metodi yordamida zamonaviy dars mohiyatini yoriting.

Ish qog‘ozi

1-qator. 1 ta ot
2-qator. 2 ta sifat
3-qator. 3 ta fe‘l
4-qator. 4 ta so‘z
5-qator. 1-qatordagi otga sinonim

turlarini yoriting.

Ish qog‘ozi

	Turlari	Mohiyati
D a r s t u r l a r i	Qanday?	Qanday?
	Qanday?	Qanday?
	Qanday?	Qanday?
	Qanday?	Qanday?
	Qanday?	Qanday?

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. – Т.: Ўзбекистон, 2017. – 14-б.
2. Ибрагимов Х.И., Абдуллаева Ш.А. Педагогика назарияси / Дарслик. – Т.: “Фан ва технология” нашриёти, 2008.
3. Мавлонова Р., Тўраева О., Ҳоликбердиев К. Педагогика. – Тошкент: Ўқувчи, 2001.
4. Педагогика / Дарслик / Проф. М.Х. Тохтаходжаеванинг умумий таҳрири остида. – Т.: “Ўзбекистон файласуфлари миллий жамияти” нашриёти, 2010.

5. Haydarov F.I. Xalilova N.I. Psixologiya fanlarini o'qitish metodikasi o'quv qo'llanma T.: "Aloqachi" 2007 y
6. Ляудис В.Л. Методика преподавания психологии. М. -2000
7. Бадмаев М. Методика преподавания психологии. М. «Владос»-2001
8. Карандашев В.Н. Методика преподавания психологии. М. «Питер»-2007

12-§. MA'RUZA MASHG'ULOTI VA UNING MAZMUNI

Reja:

1. Ma'ruzaning o'quv jarayonidagi o'rni va mohiyati
2. Ma'ruzaning xususiyatlari
3. Ma'ruzaning tipologiyasi va turlari
4. Ma'ruza mashg'ulotini tashkil etish va o'tkazishga qo'yiladigan talablar
5. Ma'ruzada aniq dalillar, ma'lumotlarga tayanishning ahamiyati
6. Zamonaviy ma'ruzada qo'llaniladigan vositalar

Tayanch tushunchalar: ma'ruza, ma'ruzaning funksiyalari, kirish ma'ruzasi, mavzu bo'yicha ma'ruza, yo'l-yo'riq ko'rsatuvchi ma'ruza, ma'ruzada keltiriladigan aniq dalillar, an'anaviy ma'ruza, muammoli ma'ruza, jadallashgan ma'ruza, ma'ruza matni.

I. Ma'ruzaning o'quv jarayonidagi o'rni va mohiyati. OTMda ma'ruza dastlab ta'limning ma'ruza-seminar tizimi sifatida rivojlangan. Ushbu tizim va uning negizida ma'ruza mashg'ulotlari Yevropada o'rta asrlarda dastlabki universitetlar paydo bo'lishi bilan bir vaqtda asoslangan. Biroq, tarixiy manbalarda qayd etilishicha, ma'ruza dastlab qadimgi Gretsiyada yuzaga kelgan bo'lib, keyinchalik o'rta asrlarda qadimgi Rimda rivojlandi. Mazkur fikrning isboti sifatida qadimgi yunon va rimlik notiqnlarning nutqlari keltirish mumkin. Ular, odatda, nutq uchun ma'lum muammo (masala)ni tanlashgan va omma orasida uning yechimini topishga qaratilgan

fikrlarni izchil, ishonchli va aniq dalillarga tayangan holda bayon etishga urinishgan. Notiqlarning bu kabi nutqlari soatlab davom etgan. Vaqti-vaqti bilan notiqlarning nutqi savollar bilan bo‘linib turgan. Qadimgi Gretsiya va Rim notiqlarining nutqlari o‘z xarakteri nuqtai nazardan zamonaviy ma’ruza mashg‘ulotida o‘qituvchi tomonidan o‘qiladigan ma’ruzaga mos keladi. Qolaversa, quyidagi fikrlar ham ma’ruza mashg‘ulotlarining qadimgi Gretsiya va Rimda shakllanganligini tasdiqlaydi²⁸:

Tarixiy manbalarda Markaziy Osiyoda, xususan, Ma’mun akademiyasidagi ilmiy munozaralar, Mirzo Ulug‘bek madrasalarida tashkil etilgan o‘qitish jarayonida ham ma’ruzalarning tashkil etilganligi ko‘rsatiladi.

Ta’limning ma’ruza-seminar tizimi negizini tashkil etuvchi ma’ruza, seminar, amaliy va laboratoriya ishlari, maslahat va ixtisoslik bo‘yicha amaliyot bugungi kunga qadar o‘qishning asosiy shakllari sanaladi.

Pedagogik nuqtai nazardan “ma’ruza” tushunchasiga ikki xil yondashiladi. Ya’ni:

Ma’ruza (lot. “leksiya” (“lectio”) – o‘qish) –

- 1) oliy ta’limda ta’limni tashkil etishning asosiy shakli;
- 2) yirik hajmdagi o‘quv materialini so‘z bilan, og‘zaki bayon qilish usuli

OTM, shuningdek, o‘rta maxsus, kasb-ta’limi muassasalarida tashkil etiladigan ma’ruza mashg‘ulotlarining asosiy qismini o‘qituvchi tomonidan o‘qiladigan ma’ruza tashkil etadi.

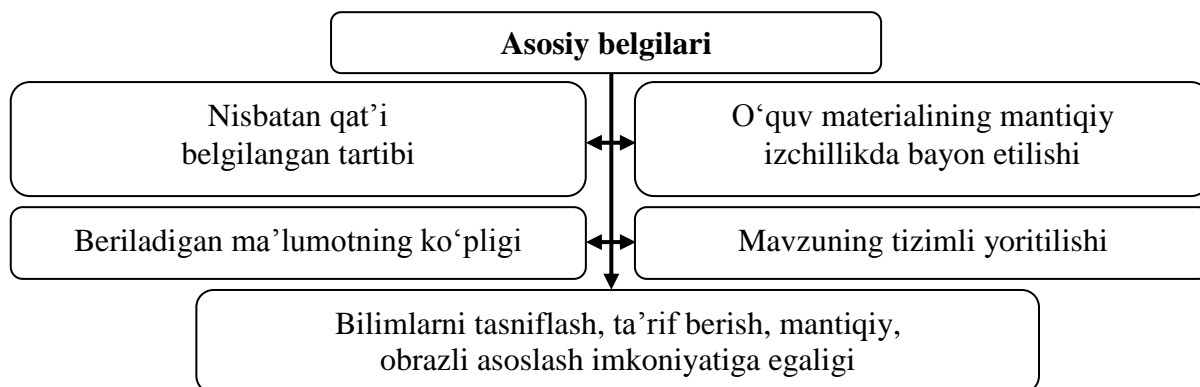
Qadimgi Gretsiyada asosiy e’tibor oliy ta’limni tashkil etishga qaratildi. Pitolamey II (308-246 yy.) tomonidan Museum (oliy o‘quv yurti) tashkil etildi. Museumning o‘qituvchilari va talabalari o‘rtasida Ellin davrining mashhur shaxslari – Arximed, Yevklid, Erastosfen va boshqalar bor edi. Museumda o‘z davri uchun nihoyatda ulkan (er.av. 250 yilda – 500 mingdan ortiq qo‘lyozmalarga ega) **qo‘lyozmalar ombori** joylashgan. U yerda o‘sha davrning barcha fanlarini o‘rganish mumkin bo‘lgan. Ellin madaniyatidan kelib chiqqan holda falsafa, matematika, astronomiya, filologiya, tabiiy fanlar, **meditsina, tarix va boshqa fanlar o‘rganilgan. O‘qitishning asosiy shakli ma’ruza mashg‘ulotlari edi**

²⁸ Джуринский А.П. История педагогики / Учебное пособие. – Москва: Владос, 1997. – С. 86-87.

Ma'ruza mashg'uloti – bir soat (45 daqiqa) yoki bir akademik soat (80 daqiqa)lik mashg'ulot davomida o'rganilayotgan mavzuning umumiy mohiyatini ochib berish, unda ilgari surilgan g'oyalari asosida ilmiy xulosalar chiqarish, ularni umumlashtirish asosida bilimlarni muayyan izchillikda bayon etish shakli

Bugungi kunda O'zbekistondagi oliy ta'lim muassasalarida ma'ruzaga o'quv jarayonida yetakchi o'rin berilgan va fan uchun ajratilgan o'quv yuklarni deyarli 1/2 yoki 1/3 qismi ma'ruza mashg'ulotlari uchun ajratilgan²⁹.

Nazariy g'oyalarni bayon etishga yo'naltirilgan ma'ruza mashg'ulotlarida qo'llaniladigan ma'ruza metodi ta'limning boshqa metodlaridan ma'lum belgilariga ko'ra farq qiladi. Ular (36-rasm):

36-rasm. Ma'ruza metodining asosiy belgilari

Ta'limning ushbu tashkiliy shakli nazariy ta'lim va fan bo'yicha ilmiy bilimlarning tizimlashtirilgan asosi, mazkur ilm va texnika sohasining rivojlanishi va istiqbolini ochib beruvchi, talabalar bilim olishga bo'lgan intilishlarini rag'batlantirish va ularda ijodiy fikrlash qobiliyatlarini shakllantirish, talabalar e'tiborini murakkab savollarga qaratishga yo'naltiriladi.

Ma'ruzalar mazmunida muayyan fandagi muammolar, nuqtai

²⁹ Рахимов О.Д., Сапаев М.С., Назаров Б.Ф. Олий таълимда замонавий маърузалар / Педагоглар учун услубий қўлланма. – Қарши: Қарши ДУ, 2012. – 7-бет.

nazarlar, manbalar, g'oyalarning mazmuni ochib beriladi.

Ma'ruza talabalar bilan muloqotda bo'lishning alohida shakli va uni boshqa

hech qanday o'quv shakllari bilan almashtirib bo'lmaydi.

Ma'ruzaning oldiga

qo'yiladigan maqsadi turlicha bo'lib, ushbu maqsadlarga erishishda o'qituvchi maksimal darajada belgilangan vazifalarning bajara olishi muhim sanaladi.

Mazkur metodni samarali asosiy shartlari quyidagilardan iborat:

- ma'ruza rejasini tuzish;
- o'quvchilarni ma'ruza mavzusi va rejasi bilan tanishtirish;
- ma'ruza bandlarini mantiqiy izchillik va ketma-ketlikda bayon etish;
- har bir bandini qisqacha xulosalash;
- ma'ruzaning bir qismidan ikkinchisiga o'tishda mantiqiy aloqadorlikni ta'minlash;
- ma'ruzani muammoli va hissiy tarzda bayon qilish (bunda nutq imkoniyati, misollar, aniq dalillar va qiyoslashlardan foydalaniladi);
- o'quvchilarning bilish faoliyatini mahorat bilan boshqarish;
- ma'ruzaning muhim jihatlarini ochib berish;
- talabalarga ma'ruzaning asosiy o'rinlarini yozib borish uchun imkon berish;
- muhim o'rinlarni ta'kidlab ko'rsatish;
- ma'ruza mazmunini ko'rgazmali tarzda (namoyish, illyustratsiya, videofilm va boshqalardan foydalangan holda) yoritish.

II. Ma'ruzaning xususiyatlari. Ma'ruzada mavzuning asosiy savollari ketma-ketlik asosida yoritiladi. Albatta, ma'ruzaning metodik jihatdan yoritilishi, bayon etilishi qo'yilgan maqsad, o'rganilayotgan fanning, mavzuning o'ziga xos xususiyatlari bilan bogliq. Ma'ruza faqatgina pedagogik rivojlanishning asosiy qonuniyatlarini ochib berish bilan cheklanmasligi, balki fanning so'nggi yutuqlaridan foydalangan holda ilmning amaliyotda qanday ahamiyatga ega ekanligini, hayotda real muammolarni yechishdagi ahamiyatini, yechish yo'larini ham ko'rsatishi kerak.

Ma'ruza mashg'ulotida o'qituvchi tomonidan o'qiladigan ma'ruza o'zida quyidagi tamoyillarni namoyon etadi:

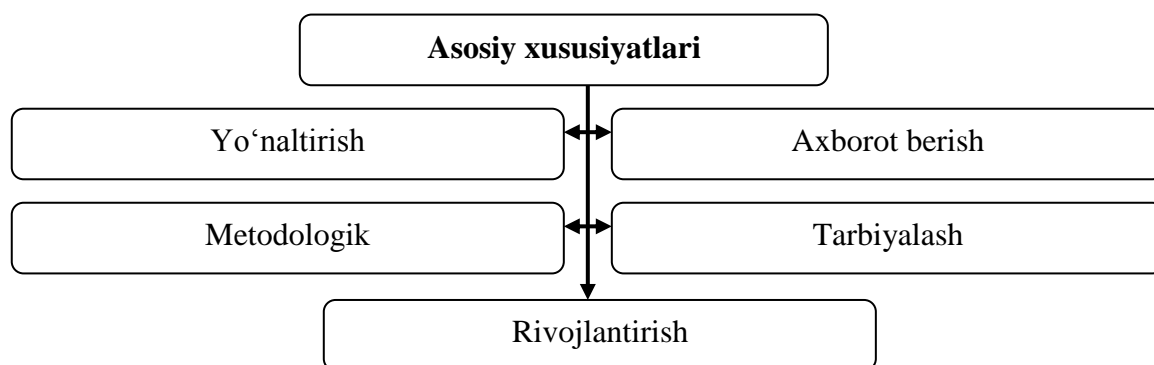
- qat'iy mantiqiy izchillik;
- ketma-ketlik;
- uzatilayotgan axborotlarning ko'pligi;
- bilimlar bayonining tizimliliigi

Ma'ruza qanday fandan o'qilishidan qat'i nazar, ilmiy xarakterga ega boiishi, turli nazariy yo'nalishlar, ilmiy maktablarning asosiy g'oyalarini talabalar ongiga yetkazishi va olgan bilimni ishonchga aylantirishi kerak. Har qanday ma'ruzaning eng zarur sharti auditoriya bilan muloqotga kirishishdir. Ma'ruza o'qish, eng avvalo, unga tayyorlanishdan boshlanadi. Buning uchun birinchi navbatda, ma'ruza mavzusi bo'yicha adabiyotlar tanlash hamda ular bilan tanishib chiqish kerak.

Fan bo'yicha ishlab chiqilgan dasturga ko'ra, ma'ruza rejasi va reja bo'yicha matn tayyorlanishi hamda darsni o'tkazishda qo'llaniladigan metodlarni tanlab chiqish, dars jarayonini texnologik tizim sifatida tarkibi, ketma-ketligini aniqlash lozim.

O'z mohiyatiga ko'ra ma'ruza o'zida quyidagi xususiyatlarni namoyon qiladi (37-rasm):

37-rasm. Ma'ruzaning asosiy xususiyatlar

Yuqorida bayon etilgan ma'ruza xususiyatlar quyidagi mazmunga ega:

1) yo'naltirish: talabalarni o'quv materialining asosiy jihatlariga e'tibor qaratishga imkon berish, ularda mavzuning asosiy jihatlarini o'zlashtirish ehtiyojini hosil qilish, qiziqishni hosil qilish;

2) axborot berish: o'quv materiali negizida yoritilayotgan muammoning mohiyati, uning kelib chiqish sabablari va oqibatlarini yoritishga doir asosiy dalillar keltiriladi, ularning aniq, isbotlangan bo'lishiga e'tibor qaratiladi va xulosalar chiqariladi, buning natijasida talabalarda fikrlash, tafakkur yuritish qobiliyati rivojlanadi,

dunyoqarash shakllanadi; ma'ruzaning ushbu funktsiyasi talabalarda ta'limning quyi bosqichi (I bosqichi)dan yuqori bosqichi (IV bosqich yoki magistratura davri)ga evolyutsion rivojlanib borish asosida mustaqil, erkin, tanqidiy va ijodiy fikrlash, kreativ g'oyalarni ilgarni surish malakalarining rivojlanishiga yordam beradi;

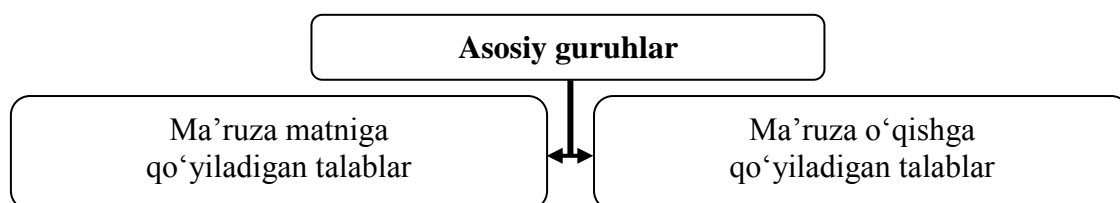
3) metodologik: akademik bilim beriladi, ya'ni, talabalar tayanch, ilmiy tushunchalar mohiyatini aslidek bayon etishga odatlantirib boriladi; muammoning falsafiy-g'oyaviy, nazariy asoslari bayon etiladi, tadqiqot metodlari taqqoslanadi, qiyoslanadi, ilmiy izlanish tamoyillari aniqlanadi;

4) tarbiyalash: talabalarda tinglash, idrok etish, munozarada ishtirok etish madaniyatini shakllantirishga xizmat qiladi, ularda ma'naviy-axloqiy sifatlar – kamtarlik, jamoaviylik, insonparvarlik, mehnatga ijobiy munosabat, mehnatsevarlik, xushmuomalalilik, shuningdek, ijtimoiy-psixologik xislatlar shakllanadi;

5) rivojlantirish: talabalarda mantiqiy fikrlash, idrok, tafakkur, xulosalar chiqara olish qobiliyatlari izchil ravishda rivojlanadi.

III. Ma'ruza mashg'ulotini tashkil etish va o'tkazishga qo'yiladigan talablar. Ma'ruzani matnini tayyorlash va ma'ruzani o'qish jarayonida qo'laniladigan barcha an'anaviy va zamonaviy usullar, yoilar hamda texnik vosita, jumladan, multimedia vositalari vako'rgazmali o'quv qo'rollari bayon qilinayotgan mavzuning asosiy mazmunini ochib berishga qaratilgan bo'lishi lozim.

Zamonaviy sharoitda ma'ruza mashg'ulotlarini tashkil etishga nisbatan bir qator talablar qo'yiladi. Xarakteriga ko'ra ushbu talablarni quyidagi ikki guruhga ajratish mumkin (38-rasm):

38-rasm. Ma'ruza mashg'ulotlarini tashkil etishga qo'yiladigan talablarni ifodalovchi guruhlar

Birinchi guruh – ma'ruza matniga qo'yiladigan talablar quyidagilardan iborat:

1. O'qituvchi ma'ruzaning detallashtirilgan rejasi, boshqacha aytganda, texnologik xaritasirri tuzishi zarur. U aniq va lo'nda ifodalangan butun ma'ruza mazmunini qamrab oluvchi masalalarni o'z ichiga olishi zarur.
2. Bayon qilinishi ko'zda tutilgan masalalar mantiqiy izchillikda yoritilishi hamda ular qisqacha xulosalar bilan yakunlanishi kerak.
3. Ma'ruza matni kirish, asosiy va yakuniy qism, ya'ni xulosa qismlaridan iborat boiadi.
4. Adabiyotlar ro'yxati ma'ruza mazmunini aks ettirishi lozim.
5. Ma'ruzaning asosiy g'oyalari, muhim o'rinlari virtual ko'rinish – taqdimotda o'z ifodasini topishi lozim.
6. Taqdimot ma'ruzada ifodalanadigan asosiy g'oyalar, tayanch tushunchalar,

Ikkinchi guruhga ma'ruza o'qiydigan o'qituvchi, uning shaxsiga qo'yiladigan talablar kiradi.

Ma'ruza o'qish jarayon sifatida ob'yektiv va sub'yektiv tomonlarning birligidir. Ma'ruza o'qishning ob'yektiv tomoniga o'qituvchiga bog'liq bo'lmagan, o'rganilayotgan fanning mazmuni, dars o'tish tamoyillari kiradi. Sub'yektiv tomonlariga esa quyidagilar kiradi:

- a) o'qituvchining shu fanni qanday egallagani, bilim darajasi;
- b) o'qituvchining uslubiy tayyorgarligi, metodikaning qonun-qoidalarini qo'llay bilish mahorati;
- d) har bir o'qituvchining ta'lim-tarbiya jarayonida u yoki bu uslubni qo'llashdagi individual xususiyatlari

Dars berishda pedagog sub'yektiv omil sifatida namoyon bo'ladi. Talabalarning o'zlashtirishi ko'p jihatdan o'qituvchining dars o'tishda tanlagan metodlariga bog'liq.

Har bir o'qituvchi o'z qobiliyatini dars berishda namoyon qilib, ma'ruza va nutqida o'ziga xos jihatlarini ko'rsatadi. Ma'lum bir mavzuni yoritishda o'qituvchi o'zi yaxshi bilgan yoki o'zining ilmiy izlanishlari bilan bog'liq bo'lgan, lekin shu mavzuga to'g'ridan-to'g'ri bog'liq bo'lmagan sayolga ko'p vaqt ajratib, qolgan savollarni ko'rib chiqish uchun vaqt yetmay qolishi mumkin. Bu – mavzuni bayon qilishda didaktikaning izchillik prinsiplarini buzilishiga olib keladi.

Shuning uchun dars o'tishdagi muhim vazifalardan biri – sub'yektiv omillar, albatta, ob'yektiv omillarga bo'ysinishi, aynan shu

fanning mazmunini ochib berishga xizmat qilishi kerak. Bunda to'plangan metodik tajriba qo'l keladi.

Ma'ium bir yo'nalishga, pedagogikaning asosiy qomiulari, tendensiyalari, prinsiplari, ijtimoiy, pedagogik taraqqiyotning muammolarini tahlil qilishga qaratilgan bo'lishi, yosh avlodning dunyoqarashini shakllantirish, hayot kechirish tarzitanlashning tarbiyaviy ahamiyatini oshirishi lozim. Ilmiyligi jihatdan nazariya asoslarini amaliyot bilan, masalaning qo'yilishini ilmiylik bilan hamda pedagogikotning yangi dolzarb masalalariga ijodiy yondashish bilan, nazariy dalillaming mantiqiylik bilan uzviy birligi ta'minlanishi kerak.

Mohiyatiga ko'ra ma'ruzaning ijtimoiy-pedagogik yo'nalishi uning ilmiyligi bilan bogliq. Ma'ruzachi real hayotning ob'yektiv tahliliga, pedagogik taraqqiyotning asosiy qonuniyatlariga, pedagogik hodisalar va xo'jalik hayotining omillari o'rtasidagi ichki bogianishlarni aniqlashga, tahlil qilishga asoslanishi kerak.

Tajriba shuni ko'rsatadiki, talabaga ishonchli dalillar, chuqur tahlil ko'proq ta'sir qiladi. Har qanday fan, jumladan, pedagogika fanlari ham ishonchli dalillar, ma'umotlar, nazariy va amaliy xulosalarga tayanadi.

Psixologlarning kuzatishlaricha bilish, o'rganish jarayoni fikrlar qarama-qarshiligi asosiga qurilsa, samarali boiadi. Ilmiy munozara talabalar uchun ijodiy muhit yaratadi. Ma'ruzada munozarali savollami qo'yish, turli nuqtayi nazariarni bayon qilish maqsadga muvofiq. Ma'ruzachining o'zi ma'lum bir nuqtayi nazarni qo'lab-quvatlar ekan, talabalarga ham ana shu qarash to'g'riligini tushuntirishi, auditoriyani ishontirishi kerak

Ma'ruzaning ilmiyligi materialni bayon qilishning izchilligi, savollarni aniq, tushunarli qo'yilishini ko'zda tutadi. Ilmiy-pedagogik jarayonlar, pedagogik hayotni tahlil qilishda tarixiylik va mantiqiylikka amal qilishni talab etadi.

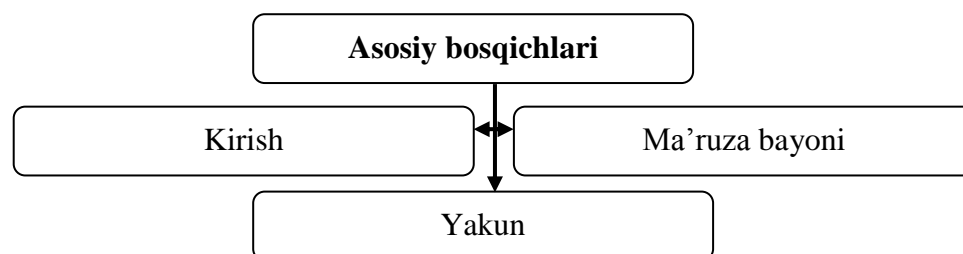
Ma'ruzaga tayyorlanish jarayonida o'qituvchi mavzu bo'yicha savollarni qanday bayon qilishni, qanday uslublar qo'llashini ko'z o'ngiga keltirishi kerak. Ana shundagina mavzu bo'yicha adabiyotlarni, zarur ma'lumotlarni to'g'ri tanlashi mumkin. O'qituvchi, zarur dalillar, ma'lumotlarga ega bo'lsada, ularni ishonarli, asoslangan holda bayon qilmasa, fandagi dolzarb savollaiga javob berishdan chetlab o'tishi yoki chetga chiqishi

mumkin. Bu hoi talabalarda ma'ruzadan qoniqmaslikka, uning ishonchliligi va tarbiyaviy ahamiyatini tushirishga olib keladi.

Nazariya bilan amaliyotning o'zaro bog'lanishi nihoyatda murakkab jarayon. U turlicha: ichki, tashqi, bilvosita va bevosita, muhim va uncha muhim bo'lmagan omillar bilan aniqlanadi. Shuning uchun ham ma'ruzaga tayyorlanish paytida ana shu jarayonlarni chuqur tahlil qilishni bilish, u yoki bu hodisani rivojlanishining asosiy tendensiyalarini aniqlash kerak. Mavzudan chetdagi turli misollar bilan cheklanish yaramaydi.

Nazariyani asoslash uchun jamiyat hayotidagi turli hodisalarni ijobiy yoki salbiy misol sifatida keltirish unchalik qiyin emas. Lekin real voqelikni noto'g'ri ko'rsatish, faqat yuzaki tashqi aloqalarni ta'kidlash bilan cheklanish yaramaydi. Ular masalaning mohiyatini ifodalamaydi va ochib bermaydi.

Ma'ruza mashg'ulotlari quyidagi uch bosqichda tashkil etiladi (39-rasm):

39-rasm. Ma'ruza mashg'ulotining asosiy bosqichlari

Kirish. Dars oldingi mavzu bilan bogianadi. Keyin yangi mavzu e'lon qilinadi. Ma'ruza mavzusi, rejası va maqsadi bayon qilinadi; mustaqil o'qish uchun zarur asosiy va qo'shimcha adabiyotlar ro'yxati, ma'ruza masalalarini yanada chuqur o'rganishga doir adabiyotlar ro'yxati tavsiya qilinadi. Kirish qisqa va aniq bo'lishi lozim.

Ma'ruza bayoni. Bu bosqich ma'ruza rejasiga ko'ra tanlangan dars o'tish metodlarini qo'llagan holda o'tkaziladi. Talabalarga mo'ljallangan axborotlar yetkaziladi. Bu bosqichda o'qituvchi quyidagi jihatlarga e'tibor berilishi lozim:

- ma'ruzaning g'oyaviy nazariy jihatlari:
- ma'ruzada O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi va qabul qilingan qonunlar, me'yoriy hujjatlar hamda atoqli davlat arboblari asarlaridan sitatalar keltirilishi;
- mavzuning asosiy tushunchalarini o'quv dasturiga mos ravishda ochib berilishi;
- ma'ruza matnining ilmiyligi;
- O'zbekiston Respublikasining amaldagi qonunlari mavzularda aks ettirilganligi;
- ma'ruza matnida muammoli vaziyatlarni yuzaga keltiruvchi masalalarning berilishi;
- ma'ruza matnlarida milliy mustaqillik, Milliy g'urur, Vatanga muhabbat, xalqqa sadoqat kabi bunyodkorlik g'ovalarini aks etishi;

Ma'ruza bayonida bir-biriga bog'liq masalalarni qo'yish, maqsadga muvofiq metodik usullarni qo'llash asosida dalillar tizimini keltirish; har bir nazariy fikr asoslanishi lozim; har bir dalil va izohlar maqsadga erishishga yo'naltirilishi, asosiy g'oya, mazmun va ilmiy xulosalar yoritilishi kerak; odatda har bir ma'ruzada ikkitadan to'rntagacha masala hal qilinadi; ba'zan har bir masala o'z ichiga bir nechta kichik masalalarni ham oladi.

Yakun. Ma'ruzaga yakun yasaladi, qisqacha xulosa chiqariladi. Talabalar diqqati uchun mazkur mavzudagi eng asosiy tushuncha, e'tibor qaratilishi lozim bo'lgan jihatlar, hodisalar ta'kidlanadi. Qo'yilgan maqsadga qay darajada erishilganlik tahlil qilib, baholanadi.

Ma'ruzaning yakuniy qismi, xulosasida quyidagilar ko'rsatilishi shart:

- mavzu yuzasidan asosiy xulosalar;
- ma'ruzadagi asosiy tayanch tushunchalar;
- talabalarda bilishga va o'rganishga qiziqish uyg'otuvchi hamda o'zlashtiruvchilarni nazorat qilish imkonini bembvchi savollar turkumini keltirilishi

IV. Ma'ruza mashg'ulotlarining tipologiyasi. O'quv kursini qamrab olishga ko'ra ma'ruza mashg'ulotlar bir necha turga ajratiladi. Ular quyidagi tipologiyada o'z ifodasini topadi (15-jadval):

15-jadval. Ma'ruza mashg'ulotining tipologiyasi

Xarakterli belgilari	Turlari
Muayyan kursga tegishliligiga ko'ra	1. Umumiy kurs bo'yicha. 2. Maxsus kurs bo'yicha ma'ruza

Kursning davomiyligiga ko'ra	<ol style="list-style-type: none"> 1. Kirish ma'ruzasi. 2. Asosiy ma'ruza. 3. Yakuniy ma'ruza. 4. Obzor ma'ruza
Tashkiliy shakliga ko'ra	<ol style="list-style-type: none"> 1. Yo'naltituvchi ma'ruza. 2. Axborotli ma'ruza. 3. Anjuman ma'ruza. 4. Muammoli ma'ruza. 5. Ma'ruza-munozara. 6. Konspektli ma'ruza. 7. Maslahat-ma'ruza. 8. Binar-ma'ruza. 9. Vizual (virtual) ma'ruza. 10. Ma'ruza-dialog. 11. Refleksiv ma'ruza. 12. Vositaviy ma'ruza. 13. Xatolarga asoslangan ma'ruza. 14. Ma'ruza-tadqiqot va b.

Mazkur ma'ruzalar quyidagi mazmunga ega:

I. Muayyan kursga tegishliligiga ko'ra:

1. Umumiy kurs bo'yicha ma'ruza o'quv dastur asosida belgilangan mavzular bo'yicha o'quv rejasini bo'yicha tashkil etiladi. Bu kabi shakldagi ma'ruzalar mavzular asosida muayyan ketma-ketlikda yoki mavzular bloklarga ajratilgan holda o'qiladi.

2. Maxsus kurs bo'yicha ma'ruza o'rganilayotgan fan yoki muammoning dolzarbligi asosida tashkil etiladi. Bu kabi shakldagi ma'ruzalar o'quv yilining boshida o'quv rejasidan o'rin olmagan bo'lishi mumkin. Biroq, ijtimoiy ehtiyoj, talabalarni kasbiy tayyorlash zaruriyati tufayli tashkil etiladi. Odatda, maxsus kurs bo'yicha ma'ruzalar bir yoki ikki oyda yakuniga yetkaziladi. Talabalarning maxsus kurs bo'yicha bilimlarning o'zlashtirish darajasi sinov bilan yakunlanadi.

II. Kursning davomiyligiga ko'ra:

1. Kirish ma'ruzasi – o'quv predmetining fanlar tizimidagi o'rni, OTMda o'rganiladigan boshqa fanlar bilan aloqasi, o'zaro bog'liqligini ko'rsatish, kurs mazmunida ochib beriladigan asosiy ilmiy muammolar, muhim masalalar, kursning maqsadi, ob'yekti, predmeti va vazifalarini bayon etish, fanning metodologik asoslari, metodlari, manbalari, o'ziga xos xususiyatlari va amaliy ahamiyatini ko'rsatishga xizmat qiladi.

2. Asosiy ma'ruza o'quv dasturida ko'rsatilgan mavzular asosida tashkil etilib, ularda o'quv fanining tarixiy taraqqiyotining hozirgi yutug'i, sohada isbotlangan nazariyalar, asosiy tushunchalar, qonuniyat va qonunlar, muammoli masalalar, nuqtai nazarlar, fanning nazariy va amaliy ahamiyati izchil bayon qilinadi.

3. Yakuniy ma'ruza, odatda, o'quv predmeti bo'yicha o'quv jadvalida belgilangan muddat yakunida yakuniy davlat attestatsiyasi oldidan tashkil etiladi. Unda o'quv predmeti bo'yicha mashg'ulotlar tashkil etilgan davr ichida fan sohasida sodir bo'lgan o'zgarishlar, erishilgan yutuqlar, kashfiyotlar bayon etiladi, shuningdek, soha bo'yicha nashr etilgan adabiyotlar, o'quv nashrlari yuzasidan axborot beriladi.

4. Obzor ma'ruza o'quv predmeti bo'yicha barcha turdagi mashg'ulotlar yakunlanganidan so'ng, odatda, davlat attestatsiyasi (davlat imtihoni) oldidan tashkil etilib, talabalar ishtirokida fan asoslari to'g'risidagi bilimlarni yana bir takrorlash, o'zlashtirilgan nazariy bilimlarni mustahkamlash maqsadida tashkil etiladi. Bu shakldagi ma'ruzalar ko'p holatlarda professorlar tomonidan o'qiladi. Ma'ruza jarayonida imkon qadar o'quv dasturida berilgan barcha mavzular bo'yicha qisqacha ma'lumotlar beriladi. Ma'ruza yakunida fan asoslari bo'yicha savol-javoblar tashkil etiladi.

III. Tashkiliy shakliga ko'ra:

1. Yo'naltiruvchi ma'ruza – shaxsiy kompetentlikni rivojlantirish va ushbu predmet mazmunini o'zlashtirish bo'yicha ma'ruzachi bilan talabalarning birgalikdagi (shaxsiy, guruhiy yoki jamoaviy) faoliyatini tashkil etishga yo'naltirilgan ma'ruza.

2. Axborotli ma'ruza – muammoga doir ma'lumotlarni axborot tarzda taqdim etish uchun xizmat qiladi.

3. Anjuman-ma'ruza – talabalarda o'quv materialini izlanish asosida o'zlashtirish ko'nikmalarini shakllantiradi; ma'ruza mazmuni talabalarning savollari asosida yaratiladi; talabalardan yozma

ravishda savollar berish soʻraladi, oʻqituvchilar 3-5 daqiqa ichida savollarni ularning mazmuni boʻyicha tizimlashtirib, javob qaytarish asosida maʼruzani tashkil etadi; bu kabi maʼruzalar, odatda, bir necha maʼruzachilar tomonidan oʻtkaziladi.

4. Muammoli-maʼruza – mavzu masalalari muammoli savol, vaziyat va topshiriqlar yordamida bayon etiladi; unda real hayotdagi qarama-qarshiliklar, nazariy va amaliy vaziyatlarning qarama-qarshiligi, yaʼni ayrim hollarda nazariya va amaliyotni bir-biriga toʻgʻri kelmasligi talqin qilinadi, uning komponentlari va tashkil etuvchilari yoritiladi.

5. Maʼruza-munozara – mavzu oʻzaro fikr almashish asosida oʻzlashtiriladi; oʻqituvchi talabalarga savollar beradi; talabalar tomonidan ularga javob qaytarilayotgan vaqtda oʻqituvchi ular bilan erkin fikr almashishga harakat qiladi.

6. Konspektli-maʼruza – talabalarga mavzuning eng muhim oʻrinlarini yozib borish imkoniyati beriladi.

7. Maslahat-maʼruza – talabalarga oldindan oʻquv materiali beriladi va ular asosida savollar tayyorlash vazifasi topshiriladi; mashgʻulot savol-javob tarzida tashkil etiladi; oʻqituvchi talabalar diqqatini oʻzlashtirilgan bilimlarni amaliyotda qoʻllashda duch kelinadigan muammolarga qaratadi va ularga savollar beradi; maʼruzaning asosiy vaqti (oʻquv vaqtining kamida 50 foizi)da savollarga javob qaytaradi; mashgʻulot yakunida kichik munozara tashkil etilib, erkin fikr almashishga erishiladi; mashgʻulot oʻqituvchining yakuniy soʻzi bilan tugallanadi.

8. Binar-maʼruza – mavzu muammosi boʻyicha tadqiqot olib borgan mutaxassis (olim) bilan hamkorlikda tashkil etiladi. Bunda har bir maʼruzachi aniq rol oʻynaydi. Masalan, biri maʼruzachi sifatida ishtirok etsa, ikkinchisi tanqidchi, ekspert yoki muammolarni keltirib chiqaruvchi sifatida qatnashadi

9. Vizual-maʼruza – mavzu vizual-materiallar yordamida yoritiladi.

10. Maʼruza-dialog – maʼruza mazmuni bir qator savollar yordamida yetkaziladi va savollarga talabalar tomonidan javob berishlari talab etiladi.

11. Refleksiv maʼruza – oldin oʻzlashtirilgan mazmun va faoliyat usullari boʻyicha muammolar hosil qilish, yangi mazmuni oʻzlashtirishda muammoli vaziyatlar keltirib chiqarishga qaratilgan maʼruzalar.

12. Vositaviy ma’ruza – aniq muammolarni yechishda oldin o’zlashtirilgan bilimlardan foydalanish bo’yicha tasavvurlar hosil qilishga yo’naltirilgan ma’ruzalar.

13. Xatolarga asoslangan ma’ruza – bu kabi ma’ruzalarda ma’ruzachi rejali holda ataydan xatolarga yo’l qo’yib, talabalarning diqqatini tortadi; ular tomonidan ma’ruza materiallarining diqqat bilan tinglash, bilimlarni o’zlashtirishi, tahlil qilish, baholash, axborot mazmunidan erkin va tezkor foydalana olish ko’nikma, malakalarining o’zlashtirilishi ta’minlanadi.

14. Ma’ruza-tadqiqot – umumiy muammo mavzusining turli yo’nalishlari bo’yicha xususiy o’quv topshiriqlari yordamida shakllantiriladi; talabalarda tadqiqotlarni olib borish va samarali yakunlash ko’nikma, malakalari shakllantiriladi.

V. Ma’ruzada aniq dalillar, ma’lumotlarga tayanishning ahamiyati. OTMda tashkil etiladigan ma’ruza mashg’uloti quyidagi tarkibiy tuzilmaga ega bo’ladi³⁰:

1. Ma’ruza mavzusi.
2. Ma’ruza mashg’ulotining rejasi.
3. Tayanch tushunchalar.
4. Reja savollari yoritilgan ma’ruza matni.
5. Nazorat savollari.
6. O’quv topshiriqlari.
7. Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati

Pedagogika fanlari bo’yicha o’qiladigan ma’ruzada faktlar, real ma’lumotlarning o’z o’mi bor. Chunki, ular pedagogik jarayon, muammolarni mohiyatini ochishga yordam beradi. Lekin ulardan mahorat bilan foydalanishgina kutilgan natijani beradi. Buning uchun qonuniy bog’lanishlar, tendensiyalarni ko’rsata oladigan raqamlarni qo’llash kerak.

Raqamlar, ma’lumotlar o’rganilayotgan predmetning mazmunini tasavvur etish uchun asos bo’lib xizmat qiladi. Albatta raqamlardan o’z fikrini tasdiqlash uchun foydalanish mumkin. Lekin nazariy qoidalar pedagogik hodisa va jarayonlar mohiyatiga tushunishda ham muhim rol o’ynashini yoddan chiqarmaslik kerak. Har bir pedagog raqamlardan yuzaki, shunchaki foydalanishdan qochishi kerak. Zero,

³⁰ Как организовать лекционное занятие // <https://nsportal.ru/npo-spo/obrazovanie-i-pedagogika/library/2014/12/27/kak-organizovat-lektsionnoe-zanyatie>.

dalillar, raqamlar qaytaishlashni talab etadigan ma'lum qurilish materiali, xolos.

Real ma'umotlar, raqamlar quyidagi talablaiga javob berislii kerak:

- ijtimoiy hayotning o'ziga xos ayrim tomonlarini ko'rsatishi, ko'z o'ngiga keltirishiga yordam berishi;

- sinchkovlik bilan ularni tanlab olish hodisani o'rganishga, uning o'ziga xos tomonlari, tutgan o'rnini aniqlashga yordam berishi;

- ma'lumotlar, dalillarni tanlayotganda xilma-xil bo'lishiga ahamiyat berish, tasodifiy faktlardan ehtivot bo'lishi

- ma'ruzaga tayyorgarlik ko'rganda yangiligi nuqtayi nazaridan eng so'nggi raqamlarni keltirish kerak;

- tanlangan dalillar ishonchli, sinalgan bo'lishi, hech kimda ikkilanish uyg'otmasligi;

- har qanday ma'ruzada faktlarga nazariy qoidalar mohiyatini ochishga xizmat qiladigan darajada o'rin berilishiga e'tibor qilish lozim;

- ma'ruzada negativ faktlarni ham to'g'ri sharhlash, ularni qanday oqibatga olib kelishi, bartaraf qilish yollari haqida to'xtalib o'tishi zarur

Ma'ruzachining vazifasi negativ faktlarni e'lon qilish emas, balki ularni tahlil qilish, xulosa chiqarishga o'rgatishdir. Dalillar ma'ruzaga jonli mazmun, hayotiylik nafasini baxsh etadi, uning ahamiyati bu jihatdan bebahodir.

Induktiv metod ma'ruzada xususiylikdan umumiylikka, deduktiv metod esa umumiylikdan xususiylik tomon bayon qilishni ifodalaydi.

Induktiv metod dalillar, xususiy, umumiy xulosa, nazariy qoidalar, aniq faoliyat uchun amaliy xulosalar tarzida bayon qilinsa, deduktiv metod – nazariy xulosa, umumiy, xususiy, faoliyat uchun praktik xulosa tarzida bayon qilinadi.

Talabalarning pedagogika fanlarini o'rganishlarida, ilmiy dunyoqarashni shakllantirishda ma'ruzaning roli beqiyosdir. Shu bilan birga, ma'ruzaning mazmunini talabalarga yetkazishda o'qituvchining rolini uning barcha metodlar, ko'rgazmali qurollar,

tarqatma materiallar va boshqalarni qo'lashdagi mohirligini hisobga olmay, ma'ruzaning rolini ko'rsatib boimaydi.

Birinchi kursdan boshlab, xususiylikdan umumiy mantiqiy xulosa chiqarish o'rganilar ekan, o'qituvchi shu tizimni buzmagani holda undan fanni chuqurroq o'zlashtirish uchun foydalanishi maqsadga muvofiq bo'ladi.

Yana shuni ham hisobga olish zarurki, talabalarda xulosani shoshilinch umumlashtirishga harakat qilish holati uchrab turadi. Ayrim paytlarda talabalar o'ylab o'tirmay dangal, umumlashtirib bo'lmaydigan xususiy faktlarni ham umumlashtirishga harakat qilishadi. O'qituvchi ma'ruza o'qishga tayyorlanar ekan, bu tendensiyani ham hisobga olishi zarur.

Ma'ruzada materialni qay tarzda bayon qilinishiga qarab dalillar, xususiy, umumiy xulosa, nazariy qoidalar – aniq faoliyat uchun amaliy xulosalarga kelish tarzida berilishi mumkin. Induktiv metodda ma'ruza ko'pincha qiziqarli, ko'zga tashlanadigan fakt yoki misoldan, ayniqsa, shu kunning biron dolzarb masalasi bo'lgan, auditoriyaning diqqatini jalb qiladigan masaladan boshlanadi.

Induktiv metod talabalarni xususiy kuzatuvlardan ketma-ket umumiy xulosa chiqarishga o'rganish imkonini beradi. Ularni mustaqil fikrlashga o'rgatadi.

Deduktiv metodda esa ma'ruza umumiy nazariy masalalardan boshlanadi. Bu metod pedagogika fanlarining umumiy qonunlari, qoidalarini real hayotga tatbiq qilish, amaliyotda ko'rish va baholash, xo'jalik hayotida qo'llash, pedagogik hayot hodisalari, jarayonlarini, xo'jalik yuritish siyosatini chuqurroq tushunish imkonini beradi.

Tajriba shuni ko'rsatadiki, ma'ruza ham induktiv, ham deduktiv metod asosida olib borilsa, maqsadga muvofiq bo'ladi. Avval ishchi gipoteza, taklif shaklida auditoriyaga umumiy savol tashlanadi, so'ngra talabalarni mulohazalari dalillari, faktlari tahlil ma'lumotlari shu savolga to'g'ri kelishi birgalikda muhokama qilinadi, xulosalar chiqariladi.

Bu holda ma'ruza-asosiy g'oya, uni dalillar asosida tasdiqlash – xususiy savollarni izchillikda bayon qilish, deduktiv metodda mavzuning umumiy xarakteristikasini berish tarzida tuziladi.

Ma'ruzaning samarasini oshirishda ko'rgazmali qurollar (jadval, sxema, diagramma, grafik kabilar)ning ahamiyati kattadir. Ko'rgazmali qurollar orqali axborotni qabul qilish, mavzuni chuqurroq tushunishga, o'quv materialini xotirada uzoq saqlanishiga

yordam beradi. Lekin ko'rgazmali qurollarga haddan tashqari berilib ketish ham kerak emas, chunki, auditoriya bilan muloqot yo'qoladi va natijada ma'ruzaning samarasi pasayadi. Ammo tanlab olingan, tayyorlangan ko'rgazmali qurollar so'zsiz ma'ruza samarasini anchagina oshiradi. Ma'ruzaga iloji boricha talabalar diqqatini qaratish kerak. Buning uchun ma'ruzaning kirish yoki uning asosiy qismida masalaning mohiyatini ochib berishga qaratilgan savol qo'yish maqsadga muvofiq. Pedagoglar tajribasi shuni ko'rsatadiki, o'qituvchining mavzuni bayon qilishidan avval yoki bayon qilish jarayonida savol qo'yishi, uni bayon qilib boigach, qo'yilgan savoliga qaraganda toiiqroq, yaxshiroq natijaga olib kelar ekan. Chunki, ilgari qo'yilgan savol talabani javob qanday boiishi kerak, deb o'ylantira boshlaydi va javobni o'qituvchidan eshitishga diqqatini qaratadi.

Ma'ruza boshlanganidan 20-daqiqacha vaqt o'tgach, talabalar diqqati susayadi. Buni hisobga olib, har 15-20 daqiqada yoki har bir uzviy savolni bayon qilishda turli metodlardan foydalanish, talabalar diqqatini jalb qiladigan savollar tashlash maqsadga muvofiqdir.

Dars berish jarayonida misol keltirganda guruhdagi talabalarga bevosita misollar keltirishi diqqatni o'ziga jalb qiladi. Masalan, "Rustamning otasi o'z o'g'lini tarbiyalashda nihoyatda qattiqqo'l bo'lish zarur deb hisoblaydi. Shuning uchun uning har bir xatti-harakatini tekshirib turadi. Rustamning guruh rahbari bundan xabar topib, otasidan buning sababini so'raganda, "O'g'lim hech bir ishni mustaqil bajar olmaydi. Men uni xatolar qilishdan asrayman", - deb javob berdi. Siz bunga qanday qaraysiz!", "Pedagogik nuqtai nazardan har qanday darsda uchta: ta'limiy, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi maqsad belgilanadi. Ammo har qanday mavzu mazmuni ochib berishda tarbiyaviy maqsadni belgilash mumkinmi! Masalan, kimyo fanidan "Tuzlar", "Oksidlar", fizika fanidan "Kondentsatsiya hodisasi", "Og'irlik kuchi", "Chaqiriqqacha boshlang'ich harbiy tayyorgarlik" fanidan "Ommaviy qirg'in qurollari", "Tabiiy tUSDagi favqulotda vaziyatlar" mavzularini o'rganishda qanday qilib, tarbiyaviy maqsadni belgilash mumkin?" singari savollar bilan murojaat qilish ma'ruza jarayonida jonli muloqotni yuzaga keltiradi.

Boshqa o'quv shakllariga qaraganda ma'ruzachining ma'ruzasini his-hayajon, jo'shqinlik bilan bayon etishi muhim rol o'ynaydi.

Ma'ruzachi his-hayajonini o'zgartirish, mimikasi orqali talabalarni darsga qiziqishini kuchaytirishi yoki aksincha, susaytirishi mumkin.

1. Ma'ruzaning emotsional ta'siri oeqituvchining ma'ruza materialini erkin bayon qilishi bilan to'g'ridan-to'g'ri bog'liq. Erkin bayon qilish orqali auditoriya bilan bog'lanish yaxshilanadi. Talabalarning aks ta'sirini kuzatish imkoni vujudga keladi. Og'zaki nutq xususiyatlari, ya'ni dialogdan foydalanish mumkin boiadi.

Aksincha, ma'ruza matniga qarayverish auditoriya bilan aloqa o'rnatishni qiyinlashtiradi, uni buzadi, chunki, yozma nutq, odatda, monolog tarzida boiadi. Bu yerda gap faqat ma'ruzachining tayyorlangan materialni erkin egallagan boiishi, matnni zerikarli tarzda o'qimasligi haqida bormoqda.

2. Og'zaki nutq, ya'ni ma'ruza tushunarli, eshitib, qabul qilishga oson, qisqa jumladan tuzilgan bo'lishi kerak, chunki, uzun, murakkab jumlar fikrni xiralashtiradi. O'qituvchi bayon qilinayotgan materialni yaxshi bilishidan tashqari o'z ovozi ham nazorat qilishi zarur. Intonatsiyani goh baland, goh past qilib nutq o'zgartirish orqali talabalar diqqatini tortish, o'z vaqtida pauza va boshqa intonatsiyalardan ham foydalanish zarur.

3. "Erkin manera" tarzida dars berish, ma'ruzachining auditoriyada u yoqdan bu yoqqa yurishi talabalarni diqqatini tortadi va tushunishni qiyinlashtirib, ularni mavzudan chetlashtiradi. Pedagog o'zining "ish zonasi"ga ega bo'lishi, undan foydalanishni bilishi kerak.

4. Ma'ruzachi o'zining tashqi ko'rinishiga ham e'tibor berishni yoddan chiqarmasligi zarur.

5. Ma'lumki, ma'ruzaning jo'shqinligi, ma'lum darajada uning yorqinligiga bog'liq. Jo'shqin, ma'noli nutq faqat aniq misollar bilangina emas, balki maqol, matal, badiiy obrazlar bilan boyitilishi zarur. Bu hoi ma'ruzani qiziqarli qilib, talabalar diqqatini jalb etadi.

Shunday qanotli so'zlar ham bo'ladiki, ular nihoyatda hayratlanarli darajada nishonga tegishi bilan murakkab hodisalar mohiyatini ochib beradi. Faqat ana shu badiiy so'z, maqollar, matallar bayon qilinayotgan material bilan bir butunlikni tashkil qilishi zarur. Misol uchun: "Boqsang botir qilasan, Tergasang – tentak", "Buzishga o'rganma, tuzishga o'rgan", "Igna qayoqqa yursa, Ip ham shu yoqqa yurar", "Bozori yaqin boyimas", "Yig'sang yetasan, sovursang ketasan", "Soqoling chiqmay pul topsang, otang berganday bo'lar", "Oltida yig'sang, oshadi, yettida yig'sang,

yetadi”, “Tanga tiyindan o‘sar, yilqi qulundan o‘sar” kabi o‘zbek xalq maqollari talabalar tomonidan tarbiyaning ijtimoiy, shaxsiy ahamiyatini, bugungi kun talablari asosida hayot kechirish zarurligini anglashga yordam beradi.

6. Ma‘ruzaning to‘g‘ri tuzilishi, darsning har bir minutidan samarali foydalanish mashg‘ulotlarning muvaffaqiyatini taminlaydi.

7. Auditoriya bilan “qaytar aloqa” o‘rnatishda talabalarning savoli va o‘qituvchining javobi muhim rol o‘ynaydi. Odatda, ko‘pincha ma‘ruzaning oxirida savollarga vaqt ajratiladi, lekin bu ma‘ruza jarayonida savol berilmaydi, degani emas.

Savollarga javob beiganda javobning qisqa, asoslangan bo‘lishiga ahamiyat berish kerak. Agar savol qo‘shimcha dalillarni talab etadigan bo‘lsa, buni ochiq aytish mumkin (aytaylik, statistik ma‘lumotlar shu daqiqada yo‘q bo‘lsa) sababini ko‘rsatib, kelgusi darsda javob berishga va‘da qilsa, bu ayb sanalmaydi. Agar savol individual tarzda bo‘lsa, ma‘ruzadan so‘ng yoki maslahat darsida javob berish mumkin.

Savol-javobda o‘qituvchining nutq ohangidan doimo xayrixohlik sezilib turishi, savoldan salbiy munosabat sezilmasligi kerak, aks holda auditoriyaning ishonchi yo‘qoladi.

8. Har qanday sharoitda (tashqaridagi shovqin-suron, eshik ortidagi g‘ala-g‘ovur, qurilish va h.o.) o‘qituvchi o‘zini tuta bilishi lozim.

9. Nutqda taqliddan qochish, bir gapni bir necha marta takrorlamaslik kerak.

10. Nutqda siyqasi chiqqan so‘zlarni imkon qadar ishlatmaslik zarur.

Albatta, ideal tarzda ma‘ruza o‘qib bo‘lmaydi. Lekin har bir o‘qituvchi o‘zining barcha imkoniyatini, mahoratini ishga solib, dars o‘tishi shubhasiz, ma‘ruzaning ijobiy tomonlarini ustun bo‘lishiga olib keladi.

Xulosa qilib aytganda, ma‘ruza o‘quv jarayonini asosiy bo‘g‘ini, o‘qituvchining talabalar bilan muloqatda bo‘lishning alohida bir shakli bo‘lib, unda o‘quv material, mavzu kuchli ravishda, ma‘lum bir hajmga solingan – bayoni sanaladi. Vazifasiga ko‘ra ma‘ruza fanni o‘rganishda qiziqish, ishtiyoq, talabalarda fanni yanada chuqurroq o‘rganishga xohish-istak uyg‘otishi kerak. Buning uchun ma‘ruzani unga qo‘yiladigan talablar asosida tayyorlangan holda tashkil etish kerak. Ko‘zlangan maqsaddan kelib chiqqan holda

ma'ruzaning turini aniqlab olish hamda texnologik yondashuvga asoslangan holda darsining texnologik xaritasini tuzish maqsadga muvofiq sanaladi.

Nazorat savollari:

1. O'quv jarayonida ma'ruza qanday o'rin tutadi?
2. Ma'ruzaga qanday talablar qo'yiladi?
3. Ma'ruzani bayon qilish metodlari qanday va ular nimalari bilan farqlanadi?
4. Ma'ruzada aniq dalillar, ma'lumotlar qanday ahamiyatga ega?
5. Qanday ma'ruza muammoli ma'ruza deyiladi?
6. Jadallashgan (jalb qiluvchi, chuqurlashtirilgan) ma'ruza qaysi jihatlari bilan sizni diqqatingizni tortadi? Uning kamchiliklari bormi?
7. Ma'ruzani qanday o'qish haqida shaxsiy fikringiz qanday?
8. Siz o'ituvchi sifatida ma'ruzani qanday o'qigan bo'lardingiz?

O'quv topshiriqlari:

1. Quyidagi ish qog'ozi asosida "Toifalash" metodi yordamida ma'ruza mashg'uloti turlarini ko'rsating.

Ish qog'ozi

Xarakterli belgilari	Turlari
Muayyan kursga tegishliligiga ko'ra	
Kursning davomiyligiga ko'ra	

Tashkiliy shakliga ko'ra	
--------------------------	--

2. Quyidagi ish qog'ozlari asosida "Mantiqiy chalkash zanjir" metodi yordamida turli shakllarda tashkil etiladigan ma'ruza mashg'ulotlariga berilgan noto'g'ri ta'rifni to'g'rilang.

Ish qog'ozlari

1-guruh

1. Xatolarga asoslangan ma'ruza – talabalarda o'quv materialini izlanish asosida o'zlashtirish ko'nikmalarini shakllantiradi; ma'ruza mazmuni talabalarning savollari asosida yaratiladi; talabalardan yozma ravishda savollar berish so'raladi, o'qituvchilar 3-5 daqiqa ichida savollarni ularning mazmuni bo'yicha tizimlashtirib, javob qaytarish asosida ma'ruzani tashkil etadi; bu kabi ma'ruzalar, odatda, bir necha ma'ruzachilar tomonidan o'tkaziladi.

2. Ma'ruza-dialog – mavzu o'zaro fikr almashish asosida o'zlashtiriladi; o'qituvchi talabalarga savollar beradi; talabalar tomonidan ularga javob qaytarilayotgan vaqtda o'qituvchi ular bilan erkin fikr almashishga harakat qiladi

2-guruh

1. Vositaviy-ma'ruza – talabalarga oldindan o'quv materiali beriladi va ular asosida savollar tayyorlash vazifasi topshiriladi; mashg'ulot savol-javob tarzida tashkil etiladi; o'qituvchi talabalar diqqatini o'zlashtirilgan bilimlarni amaliyotda qo'llashda duch kelinadigan muammolarga qaratadi va ularga savollar beradi; ma'ruzaning asosiy vaqti (o'quv vaqtining kamida 50 foizi)da savollarga javob qaytaradi; mashg'ulot yakunida kichik munozara tashkil etilib, erkin fikr almashishga erishiladi; mashg'ulot o'qituvchining yakuniy so'zi bilan tugallanadi.

2. Ma'ruza-tadqiqot – mavzu muammosi bo'yicha tadqiqot olib borgan mutaxassis (olim) bilan hamkorlikda tashkil etiladi. Bunda har bir ma'ruzachi aniq rol o'ynaydi. Masalan, biri ma'ruzachi sifatida ishtirok etsa, ikkinchisi tanqidchi, ekspert yoki muammolarni keltirib chiqaruvchi sifatida qatnashadi

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Джурицкий А.Н. История педагогики / Учеб.пособие. – Москва: Владос, 1999.
2. Как организовать лекционное занятие // <https://nsportal.ru/npo-spo/obrazovanie-i-pedagogika/library/2014/12/27/kak-organizovat-lektsionnoe-zanyatie>.
3. Педагогика и психология высшей школы: Учебное пособие/Отв. Ред. М.В. Буланова-Топоркова. – 3-е изд. – Ростов н/Д: Феникс, 2006.
4. Педагогика / Дарслик. М.Тохтаходжаева ва б. Проф. М.Тохтаходжаева тахрири остида. – Тошкент: Иқтисод-молия, 2008.
5. Попков В.А., Коржуева А.В. Дидактика высшей школы: Учебное пособие. – М.:Изд. центр «Академия» 2004.
6. Рахимов О.Д., Сапаев М.С., Назаров Б.Ф. Олий таълимда замонавий маърузалар / Педагоглар учун услубий кўлланма. – Қарши: Қарши ДУ, 2012. – 7-бет.
7. Теслинов А.Г., Чернявская А.Г. Образовательные технологии в высшей школе: Формы организации образовательного процесса: Учебное пособие. – Жуковский: МИМ ЛИНК, 2007.
8. Haydarov F.I. Xalilova N.I. Psixologiya fanlarini o‘qitish metodikasi o‘quv qo‘llanma T.: “Aloqachi” 2007 y
9. Ляудис В.Л. Методика преподавания психологии. М. -2000
10. Бадмаев М. Методика преподавания психологии. М. «Владос»-2001
11. Карандашев В.Н. Методика преподавания психологии. М. «Питер»-2007

13-PSIXOLOGIYA FANLARIDAN SEMINAR VA LABORATORIYA MASHG'ULOTLARI

Reja:

1. Seminar mashg‘ulotlariga tayyorgarlik ko‘rish va ularni o‘tkazish.

2. Amaliy mashgʻulotlarga tayyorgarlik koʻrish va ularni oʻtkazish
3. Laboratoriya mashgʻulotlariga tayyorgarlik koʻrish va ularni oʻtkazish.

Tayanch tushunchalar: oʻquv mashgʻuloti, seminar, seminar mashgʻulotining turlari, amaliy mashgʻulot, amaliy mashgʻulotlarning turlari, laboratoriya mashgʻuloti, laboratoriya mashgʻulotlarining turlari.

I. Seminar mashgʻulotlariga tayyorgarlik koʻrish va ularni oʻtkazish. Taʼlimning seminar shakli qadimgi Yunon va Rim maktablarida paydo boʻlgan. Keyinchalik Gʻarbiy Yevropa universitetlarida rivojlantirilgan. Bu universitetlarda seminar asosan, talabalarning adabiyotlar, manba ustida ishlash vazifasini oʻtagan. XX asr boshlarida seminar mashgʻulotlari talabalarining umumiy ilmiy duyoqarashani kengaytirishda, ularni muayyan fan, tarixidagi muhim muammo va tadqiqotlar bilan tanishtirishda katta rol oʻynay boshlagan.

Ilmiy davrlarda ham olib borilgan tadqiqotning avtoreferati, hisobotlari, ilmiy maʼruza va ocherklar ham seminar shaklida tashkil etiladigan anjumanlarda soha mutaxassisleri eʼtiboriga havola etiladi. Bu kabi seminarlarda, odatda, olimlar oʻrtasida ilmiy munozaralar tashkil etiladi. Masalan, 1874 yildan 1875 yilgacha Kiev-Mogilyan akademiyasida professori M.Avenarius tashabbusi bilan seminarlar, amaliy mashgʻulotlar keng qoʻllanila boshlandi³¹.

Seminar (lot. “seminarium” – 1) bilimlarni koʻchirib oʻtkazish; 2) manba, maskan) – OTM tashkil etiladigan oʻquv mashgʻulotlarining muhim shakllaridan biri

U oʻquv fani boʻyicha dasturda belgilangan mavzu boʻyicha talabalar tomonidan oʻzlashtirilgan nazariy bilimlar asosida muhim, bir qadar murakkab masalalarning muhokamasini tashkil etish maqsadida oʻtkaziladi. Seminar mashgʻulotlari chogʻida talabalarning nazariy bilimlari boyiydi, ularda mustaqil fikrlash, axborotlarni izlash va tahlil qilish, bahs-munozaraga kirishish, muammo yuzasidan toʻgʻri xulosalarga kelish, oʻz fikrini ilgari surish va uni himoya qilish qobiliyatlari rivojlanadi.

³¹ Seminarskie zanyatiya, metodika yego podgotovki i provedeniya //https://uchebnikonline.com/pedagogika/pedagogika_vischoyi_shkoli_-_turkot_ti/seminarske_zanyattya_metodika_yogo_pidgotovki_provedennya.htm.

Seminar mashgʻulotining **maqsadi** talabalarning chuqur bilim olishini taʼminlash, olgan bilimni real hayotda qoʻllashga oʻrgatishdan iborat. Shu sababli seminar mashgʻulotlari talabalarni taʼlim jarayonida faol qatnashishga jalb etish imkoniyatiga egaligi bilan ajralib turadi. Mashgʻulot maqsadiga erishish uni tashkil etish jarayonida qator vazifalar hal etilishi lozim. Ular seminar mashgʻulotining funktsiyalarida oʻz ifodasini topadi.

Oʻquv mashgʻulotining bu shakli muayyan funktsiyalarni bajaradi. Yaʼni:

- nazariy maʼlumotlarni tartibga solish va mustahkamlash;
- mavjud bilimlarni kengaytirish va chuqurlashtirish;
- amaliy hamda tadqiqot koʻnikma, malakalarni rivojlantirish;
- talabalarning oʻquv-bilish faoliyatini nazorat qilish

Bu kabi mashgʻulotlarda pedagog va talabalar oʻrtasidagi faol muloqot asosida mavjud nazariy bilimlarni amaliy faoliyatda qoʻllay olish uchun talab qilinadigan zarur shart-sharoit taʼminlanadi.

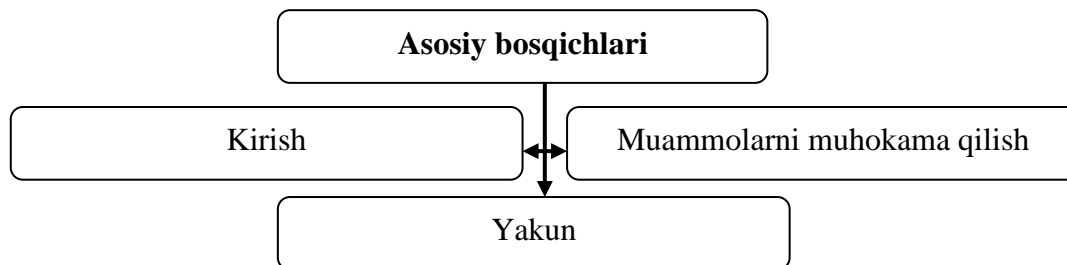
Seminar mashgʻulotlarining muayyan turlari mavjud. Ularni quyidagi tipologiyada koʻrish mumkin (16-jadval):

16-jadval. Seminar mashgʻulotlarining tipologiyasi

Belgilari	Turlari
Yoʻnalishiga koʻra	1. Fan yoki kursni chuqur oʻrganishga qaratilgan seminar. 2. Asosiy yoki muhim muammo, mavzuni oʻrganishga yoʻnaltirilgan seminar. 3. Fan yoki kursning dolzarb muammolarini oʻrganishga qaratilgan maxsus seminar
Xarakteriga koʻra	1. Nazariy seminar. 2. Amaliy seminar. 3. Tadqiqot xarakteridagi seminar. 4. Evristik seminar. 5. Refleksiv xarakterdagi seminar
Tashkiliy shakliga koʻra	1. Seminar-maʼruza. 2. Seminar-dialog.

	3. Seminar-munozara. 4. Seminar-namoyish. 5. Seminar-trening
--	--

Ma'ruza mashg'ulotlari kabi seminar mashg'uloti ham ma'lum bosqichlarda kechadi. Ular (40-rasm):

40-rasm. Seminar mashg'ulotining asosiy bosqichlari

Kirish. Dars mavzu yuzasidan ma'ruza mashg'ulotida o'zlashtirilgan asosiy muammo va tayanch tushunchalarni yodga olish bilan boglanadi. Keyin mashg'ulotda muhokama qilinadigan mavzu e'lon qilinadi. Seminarining mavzusi, rejasi, maqsadi hamda muhokama qilinadigan savol (muammo)lar ro'yxati bayon qilinadi. Kirish qisqa va aniq bo'lishi lozim.

Muammolarni muhokama qilish. Bu bosqich seminar rejasiga ko'ra tanlangan dars o'tish metodlarini qo'llagan holda o'tkaziladi. Talabalar ma'ruza mashg'ulotida, shuningdek, mustaqil o'qib asosida o'zlashtirgan bilimlarini seminar savollari (muammolari) bo'yicha bayon qilishadi.

Bu bosqichda o'qiyuvchi quyidagi jihatlarga e'tibor berilishi lozim:

- a) seminarining g'oyaviy nazariy jihatlari:
- seminarida O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi va qabul qilingan qonunlar, me'yoriy hujjatlar hamda atoqli davlat arboblari asarlaridan sitatalar keltirilishi;
  - mavzuning asosiy tushunchalarini o'quv dasturiga mos ravishda ochib berilishi;
  - seminar mashg'uloti uchun tayyorlangan matnning ilmiyligi;
  - O'zbekiston Respublikasining amaldagi qonunlari mavzularda aks ettirilganligi;
  - seminar mashg'uloti uchun tayyorlangan matnida muammoli vaziyatlarning hal qilinganligi;
  - seminar mashg'uloti uchun tayyorlangan matnida milliy mustaqillik, Milliy g'urur, Vatanga muhabbat, xalqqa sadoqat kabi bunyodkorlik g'oyalarini aks etishi;
  - nazariyani amaliyot bilan bogliqligi;9
  - o'rganilayotgan mavzuning tegishli fandagi hozirgi o'rning belgilanishi;
- b) seminar mashg'uloti uchun tayyorlangan matnining metodik jihatlari:
- matnning mantiqiyliigi va isbot talab qilmasligi;

Seminar bayonida talabalar maqsadga muvofiq metodik usullarni qo'llash asosida bir-biriga bog'liq masalalar, dalillar tizimini keltirishga, har bir nazariy fikr asoslashga e'tibor qaratishi lozim. Har bir dalil va izohlar maqsadga erishishga yo'naltirilishi, asosiy g'oya, mazmun va ilmiy xulosalar yoritilishi kerak. Odatda har bir seminarda ikkitadan to'rttagacha masala hal qilinadi; ba'zan har bir masala o'z ichiga bir nechta kichik masalalarni ham oladi.

Yakun. Seminar mashg'ulotiga yakun yasalib, qisqacha xulosa chiqariladi. Talabalar diqqati uchun mazkur mavzudagi eng asosiy tushuncha, e'tibor qaratilishi lozim bo'lgan jihatlar, hodisalar ta'kidlanadi. Qo'yilgan maqsadga qay darajada erishilganligi tahlil qilib, baholanadi.

Seminarining yakuniy qismi, xulosasida quyidagilar ko'rsatilishi shart:

- mavzu yuzasidan asosiy xulosalar;
- ma'ruzadagi asosiy tayanch tushunchalar;
- talabalarda bilishga va o'rganishga qiziqish uyg'otuvchi hamda o'zlashtiruvchilarni nazorat qilish imkonini bemo'ljil savollar turkumini keltirilishi

OTMda ko'p holatlarda seminar mashg'uloti bahs-munozara asosida tashkil etiladi. Talabalarning mashg'ulot jarayonida faol ishtirok etishlari uchun ularning fan asoslariga doir o'quv manbalari bilan yetarlicha ta'minlanishlari ham muhim ahamiyatga ega. Qolaversa, seminarda faol ishtirok etish uning nutq madaniyatini, mustaqil fikr yuritish, o'z fikrini dadil ifodalash, shaxsiy mulohazalarni himoya qilish hamda munozarada samarali ishtirok etish malakasini shakllantiradi, o'z kuchiga ishonchni hosil qiladi. Shuningdek, jamoa bilan birga ishlash tajribasiga ega bo'lishini ta'minlaydi.

Asosan oliy o'quv yurtlarida, ilmiy to'garak, anjumanlarda qo'llaniladi.

Seminar mashg'uloti talabalarning bilim olishlari, o'quv materialini puxta o'zlashtirishlari va olgan bilimlarini kelgusida real hayotda qo'llashni o'rganishlarida alohida o'rin tutadi. Shuning uchun ham seminar mashg'ulotini qiziqarli, talabalarni faol qatnashishlarini ta'minlaydigan uslublarni qo'llab dars o'tish muhim ahamiyatga ega.

Ma'ruzada odatda ko'proq o'qituvchi tomonidan hikoya va tushuntirish metodlari qo'llaniladi. Talabalar darsda sust ishtirok etadi. Seminar mashg'ulotlarida esa turli metodlarni qo'llash orqali talabalarning faolligini oshirish imkoniyati keng bo'lib, talabalar ma'ruza, kitob, jurnal va hokazolar orqali olgan axborotlari, bilimlarini tushungan holda gapirib berish, uni modellashtirish asosida sinab ko'rish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bu turdagi mashg'ulotlarni o'tkazishda qo'llanadigan metodlar turlicha. Ularning samaradorligi u yoki bu metodni tanlash o'rganilayotgan fanning xususiyati, o'tilayotgan mavzu, mashg'ulotning maqsadi hamda tanlangan metodning qo'llash imkoniyatiga bog'liq.

Seminar mavzusi ma'ruza mavzusi bilan bir xil bo'lishi shart emas. Ayrim paytlarda mavzu savollarini ma'ruzada ko'tarilsa, ayrimlarini seminarda muhokama qilish mumkin. Ba'zan ma'ruzada o'rganilgan mavzu seminarda ham muhokama qilinadi. Ayrim vaziyatlarda seminar mashg'uloti va uning mavzusiga boshqacha yondashish mumkin. Bordi-yu, mavzuni mustaqil o'rganish uchun adabiyotlar va manbalar yetarli bo'lsa, seminarda ana shu mavzuni muhokama qilish mumkin. Bunday usul, ayniqsa, mavzuni o'rganish uchun vaqt yetishmagan paytda qo'l keladi.

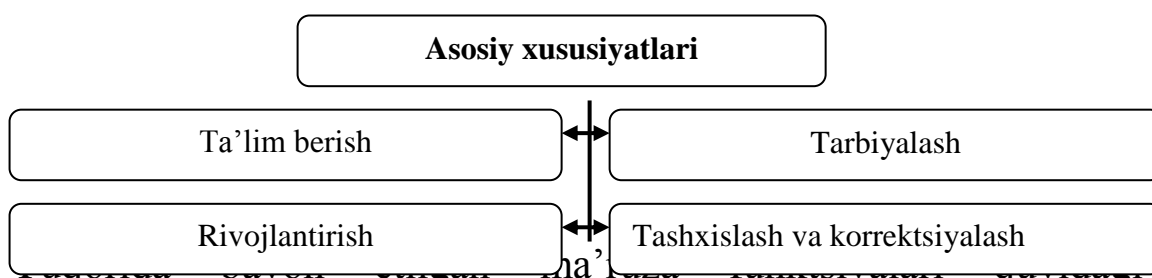
OTMda seminar mashg'ulotini muvaffaqiyatli tashkil etish uchun, eng avvalo, asosiy va qo'shimcha adabiyotlarni sinchkovlik bilan o'rganib chiqish talab etiladi. Adabiyotlarni o'rganish dars jarayonida talabalarning diqqatini qaratish lozim bo'lgan masalalarni alohida ajratish, mavzuni qaysi metodlar asosida o'rganishni rejalashtirish va darsga tayyorlanish imkonini beradi. Auditoriyada muhokamani jonli, jo'shqin tashkil etishga imkon beradigan savollarning qo'yilishi natijasida mavzu talabalar tomonidan chuqur o'rganiladi.

Shu sababli bu kabi savollarni tayyorlash muhim ahamiyatga ega. Mavzuning talabalar tomonidan samarali o'zlashtirilishini

ta'minlashda savollarning murakkab bo'lishiga erishish va alohida savollardan savollar tizimiga o'tish maqsadga muvofiqdir. Bu esa qo'yilgan savollarga javob berish, muammoni, savolni muhokama qilish jarayonida vujudga kelgan muammoli vaziyatni o'rganib, uni yechish imkoniyatini kengaytiradi.

Mavzuni o'rganishni chuqurlashtirishga savol shaklini o'zgartirib, uni murakkablashtirish orqali erishish mumkin. Talabalarni mavzuni u yoki bu tayanch tushunchalarni qay darajada tushunganlarini sinash, puxta o'zlashtirishlarini ta'minlash uchun muhokama qilinayotgan savol, muammolarni talabalar bilan birgalikda tahlil qilish, ular asosida mini testlarni o'tkazish mumkin.

Seminarlar quyidagi asosiy xususiyatlarga ega (41-rasm):

maz

41-rasm. Seminarning asosiy xususiyatlari

1) ta'lim berish. ma'ruza jarayonida o'zlashtirilgan bilimlarni tizimlashtirish, mustaqil ishlash orqali ularni boyitish, o'zida umumilmiy va kasbiy bilim, ko'nikma, malakalarni shakllantirishga nisbatan javobgarlik, o'z-o'zini rivojlantirib borish ko'nikma, malakalariga ega bo'lish;

4) tarbiyalash: talabalarda tinglash, idrok etish, munozarada ishtirok etish madaniyatini shakllantirishga xizmat qiladi, ularda ma'naviy-axloqiy sifatlar – kamtarlik, jamoaviylik, insonparvarlik, mehnatga ijobiy munosabat, mehnatsevarlik, xushmuomalalilik, shuningdek, ijtimoiy-psixologik xislatlar shakllanadi;

3) rivojlantirish: talabalarda adabiyotlar, manbalar, dalillar bilan ishlash, ularni tahlil qilish hamda mantiqiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish;

4) tashhislash va korrektsiyalash: talabalarning mavzularni o'zlashtirganlik, ularda kasbiy ko'nikma, malakalarning shakllanganlik darajasini tahlil qilish; yutuqlarni boyitish, mavjud kamchiliklarni bartaraf etish chora-tadbirlarini belgilash.

Seminar mashg'ulotlari talabalar ma'ruza, amaliy va laboratoriya mashg'ulotlari va mustaqil ish bilan uyg'un bo'lishi zarur.

1-kurs talabalari bilan birgalikda ma'ruza-seminar o'tkaziladi. Uning asosiy vazifasi – talabalarda darsliklar, dastlabki manbalar bilan ishlash, abstrakt tadqiqotlar o'tkazish, tezislari, ma'ruzalar va ilmiy ma'ruzalar tayyorlash qobiliyatlarini shakllantirishdan iborat.

Dastlabki seminarlar vaqtida o'qituvchi talabalarga quyidagilar haqida ma'lumot berishi zarur:

- **ma'lumotlar** – matnlar, axborot manbalarida yoki mualliflar tomonidan bildirilgan qaydlar;

- **nutq rejasi** – ta'limning asosiy mazmunini aks ettiradigan aniq shakllangan, izchillikli fikrlarning to'plami;

- **tezislari** – matnning qo'shimcha tushuntirishdan holi asosiy qoidalari;

- **qisqacha ma'lumot** – manbalardan olingan axborotlar yuzasidan qisqa bayon.

Seminar-sharhlar talabalar tomonidan muayyan ilmiy ishlar natijalarini qayta ishlashda tayyorlanadi. Ularning vazifasi talabalarda ilmiy matnni tahlil qilish va to'g'ri talqin qilish qobiliyatini shakllantirishdan iborat. Bunday seminarlar birinchi-ikkinchi kurslarda samarali sanaladi, yuqori kurslarda ulardan deyarli foydalanilmaydi.

Birinchi bosqichda talabalarga o'zlarining mustaqil ishlarini ummulashtirish, aqliy faoliyat samaradorligini oshirish bo'yicha tavsiyalar berish talab etiladi. Masalan, ularning e'tiboriga quyidagi tavsiyalarni havola qilish mumkin:

1. Har kuni bir vaqtning o'zida mustaqil ishlash asosida o'zingizda doimiy ravishda fikrlash ko'nikmasini shakllantiring!

2. Aqliy mehnat va dam olishning o'zarol mutanosib bo'lishiga erishing! Bu sizga aniq va bir maromda samarali ishlash imkonini beradi.

3. Bir maromda samarali ishlash aqliy mehnatni va dam olishni to'g'ri tashkil etishda muhim ahamiyatga egaligini yodda tuting!

4. Har kuni bajaradigan ishlaringizni aniq belgilang va istiqbolni ham unutmang! Murakkab ishlarni bajarishda ularni alohida qismlarga ajratib oling! Shundagina uni samarali bajarasiz.

5. Dam olish vaqtida jismoniy tarbiya va sport yoki jismoniy mehnat bilan shug'ullaning!

6. To'laqonli uxlashga odatlaning! Chunki u tananing biologik ehtiyojini qondirishga yordam beradi.

7. Ish joyingizni tartibli tuting! Bu ish faoliyatingizni yaxshilaydi.

8. Har kungi ishlarigizning natijalari bo'yicha xulosa chiqarishni unutmang!

9. Aqliy mehnatning har bir natijasini yozma bayonot shaklida qayd etib boring! Yodingizda bo'lsin: "O'z vaqtida yozib qo'yilmagan fikr, g'oya yo'qolgan xazinadir" (D.I.Mendeleev)³².

Seminar mashg'ulotlari quyidagi tarkibiy tuzilmaga ega (-rasm):

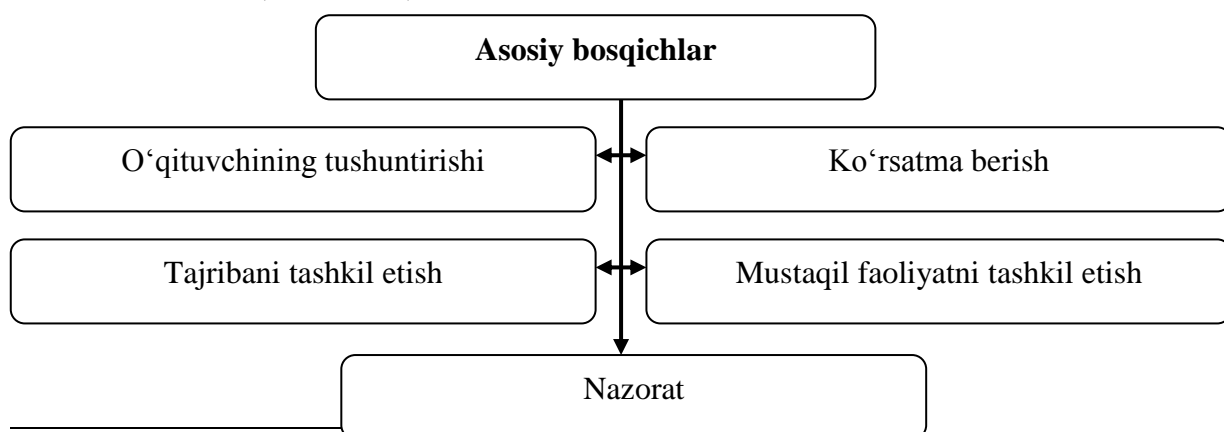
1. Seminar mashg'uloti mavzusi.
2. Seminar mashg'uloti rejasi.
3. Tayanch tushunchalar.
4. Seminar mavzusi bo'yicha savol (muammo)lar.
5. Seminar savol (muammo)lari bo'yicha talabalarning chiqishlari.
6. Chiqish yuzasidan savol-javoblar (savollar ham o'qituvchi, ham talabalar tomonidan berilishi mumkin).
7. Ma'ruzachi talabalarning fikrlarini to'ldirish.
8. Mashg'ulotning tashkil etish yuzasidan muhokama va xulosa.

II. Amaliy mashg'ulotlarga tayyorgarlik ko'rish va ularni o'tkazish. OTMda talabalarda mustaqillik va amaliy ko'nikma-malakalarni rivojlantirishda amaliy mashg'ulotlar ham alohida ahamiyatga ega.

Amaliy mashg'lot (lot. "praktikos" – faol, ishchan) – talabalarda o'quv fanining alohida nazariy g'oyalarini tahlil qilish ko'nikma, malakalarini shakllantirish, nazariy bilimlarni amaliyotda qo'llash qobiliyatini rivojlantirishga yo'naltirilgan o'quv mashg'uloti shakli

Bu turdagi o'quv mashg'ulotlari maxsus jihozlangan xona yoki alohida ajratilgan tajriba maydonida tashkil etiladi.

Amaliy mashg'ulotlarda bilish faoliyati quyidagi besh bosqichda tashkil etiladi (42-rasm):

32
I **42-rasm. Amaliy mashg'ulotning asosiy boschiqlari**

1. O‘qituvchining tushuntirishi (topshiriq va faoliyat mohiyati o‘qituvchi tomonidan og‘zaki bayon etilib, talabalarning nazariy jihatdan anglashlari ta’minlanadi).

2. Ko‘rsatma berish (o‘qituvchi faoliyat mazmunini harakatlarni amalda namoyish qilish asosida talabalarga yo‘l-yo‘riq ko‘rsatadi, talabalarda yuzaga keladigan savollarga qisqacha javoblar qaytariladi).

3. Tajribani tashkil etish (bunda ikki-uch nafar talaba amaliy harakatlarni bajaradi, qolgan talabalar esa ularning faoliyatini kuzatadi).

4. Talabalar mustaqil faoliyatlarini tashkil etish (talabalar topshiriqlarni mustaqil bajaradi, o‘qituvchi topshiriqni mustaqil bajarishda ma’lum qiyinchiliklarga duch kelgan talabalarga e’tibor qaratib, ularga yordam ko‘rsatadi).

5. Nazorat (talabalarning ishlari qabul qilinib, baholanadi; baholashda ishning sifati, materialning maqsadga muvofiq tanlanganligi, vaqtni tejash, topshiriqni bajarish tizimining to‘g‘riligi va samaradorligi kabi holatlar inobatga olinadi).

Ushbu o‘quv mashg‘ulotlari ma’ruza jarayonida talabalar tomonidan o‘zlashtirilgan bilimlarni chuqurlashtiradi, boyitadi va mustahkamlaydi. Amaliy mashg‘ulotlar talabalarning muayyan topshiriqlar bo‘yicha pedagog rahbarligida bir yoki bir necha amaliy ishlarning bajarilishini ifodalaydi.

Bu shakldagi o‘quv mashg‘ulotlarini o‘tkazish quyidagi didaktik maqsadlarni hal qilishga imkon beradi:

- ma’ruza mashg‘ulotlarini talabalarning tizimli mustaqil ta’lim va bilim faoliyati bilan uyg‘unlashtirish, ularning nazariy bilimlarini amalda qo‘llash;
- amaliy ko‘nikmalar, aqliy, ijodiy fikrlash hamda nazariy bilimlardan foydalanish qobiliyatlarini rivojlantirish;
- talabalarni kafedra tomonidan olib boriladigan ilmiy tadqiqotlarga jalb qilish;
- ma’lum bir mavzu bo‘yicha talabalarning bilimlarini tizimli takrorlash, chuqurlashtirish va mustahkamlashni ta’minlash;
- talabalarning bilim va ko‘nikmalarini tashxislash va nazorat qilish, dasturning ayrim bo‘limlari va mavzular bo‘yicha, kasbiy faoliyat yo‘nalishlari bo‘yicha ko‘nikmalar va ko‘nikmalarni shakllantirish

Amaliy mashg'ulotlari quyidagi tarkibiy tuzilmaga ega (-rasm):

1. Amaliy mashg'ulot mavzusi.
2. Amaliy mashg'ulot rejasi.
3. Tayanch tushunchalar.
4. Amaliy mashg'ulot uchun topshiriqlar.
5. Topshiriqlarni bajarishga oid yo'riqnoma.
6. Talabalar tomonidan topshiriqlarning bajarilishi.
7. Bajarilgan topshiriqlar yuzasidan o'qituvchining nazorati.
8. Individual, guruhli topshiriqlar bo'yicha yechimlarni namoyish etish.
9. Individual, guruhli topshiriqlarning yechimlari bo'yicha muhokamalarni tashkil etish.
10. Talabalar va guruhlar faoliyatini o'zaro baholash.
11. Talabalar va guruhlar faoliyatining o'qituvchi tomonidan baholanishi.
12. Mashg'ulotga yakun yasash.
13. Navbatdagi mashg'ulot mavzusining e'loni.
14. Uyga vazifa

OTMda tashkil etiladigan amaliy mashg'ulotlar, odatda, o'quv dasturiga muvofiq muayyan mavzular bo'yicha ma'ruzalar tinglangach yoki ma'ruza mashg'ulotlari to'la yakunlanganidan keyin tashkil etiladi. Amaliy mashg'ulotlarning umumiy mohiyati o'rganilayotgan predmet, faniga doir o'quv dasturida to'la yoritiladi. Ma'ruzalar yirik guruhlarda olib borilsa, o'quv mashg'ulotlarining amaliy shakllari kichik guruhlar asosida tashkil etiladi. Ularni tashkil etish uchun assistent yoki yosh o'qituvchilar jalb etiladi.

Amaliy mashg'ulotlarni va laboratoriya ishlarini o'tkazishda akademik guruh talabalari kichik guruhlariga bo'linadi. Mashg'ulotni bu tarzda tashkil qilish bir qator afzalliklarga ega. Bunda o'qituvchining kichik guruhlar va yakka tartibdagi talabaning faoliyatini samarali boshqarish va ularga o'quv topshiriqlarini o'z vaqtida bajarishda yordam ko'rsatish imkoniyati ko'proq. Amaliy va laboratoriya mashg'ulotlari uchun ajratilgan vaqtdan samarali foydalanish, talabalarining tez, samarali ishlashlari uchun qo'shimcha vazifalarni tanlash foydali bo'ladi.

III. Laboratoriya mashg'ulotlariga tayyorgarlik ko'rish va ularni o'tkazish. OTMda talabalarda mustaqillik va amaliy ko'nikma-malakalarni rivojlantirishda laboratoriya mashg'ulotlari ham alohida ahamiyatga ega.

Laboratoriya mashg'ulotlari (lot. "labor" – mehnat, ish, qiyinchilik, "laboro" – mehnat qilish, harakat qilish, tashvishlanish, qayg'urish, qiyinchilikni yengib o'tish) – ko'p holatlarda maxsus laboratoriyalarda tashkil etilib, o'quv jarayonining samaradorligini oshirishga xizmat qiladigan amaliy mashg'ulotlardan biri

Muayyan fanlar bo'yicha tashkil etiladigan laboratoriya ishi talabalarning nazariy bilimlarini mustahkamlash bilan birga, ularda amaliy ko'nikma hamda malakalarni hosil qilishga yordam beradi.

Laboratoriya mashg'ulotini tashkil etishda quyidagi **vazifalar** hal qilinadi:

- 1) talabalarni ish bilan ta'minlash uchun darsdan tashqari mustaqil tayyorlash;
- 2) o'qituvchilardan talabalarning ishga joylashishiga nazariy tayyorgarligini tekshirish;
- 3) talabalarga o'zlarining laboratoriya ishlarini bajarishga o'rgatish;
- 4) amaliy vazifalarni bajarish;
- 5) ish natijalarini muhokama qilish;
- 6) bajarilgan ishlar to'g'risidagi hisobotni ijro etish;
- 7) o'qituvchining bajarilgan vazifalarini baholash va talabalarni tegishli malakalarni o'zlashtirish darajasini aniqlash

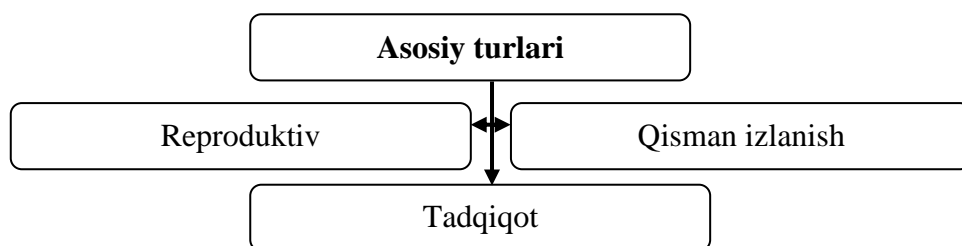
mashg'ulotlarning tarkibiy tuzilmasiga o'xshash. Ya'ni (-rasm):

1. Laboratoriya mashg'uloti mavzusi.
2. Laboratoriya mashg'uloti rejasi.
3. Tayanch tushunchalar.
4. Laboratoriya mashg'uloti uchun topshiriqlar.
5. Topshiriqlarni bajarishga oid yo'riqnoma.
6. Laboratoriya mashg'uloti uchun zarur bo'lgan uskuna va materiallar.
7. Talabalar tomonidan topshiriqlarning bajarilishi.
8. Bajarilgan topshiriqlar yuzasidan o'qituvchining nazorati.
9. Individual, guruhli topshiriqlar bo'yicha yechimlarni namoyish etish.
10. Individual, guruhli topshiriqlarning yechimlari bo'yicha muhokamalarni tashkil etish.
11. Talabalar va guruhlar faoliyatini o'zaro baholash.
12. Talabalar va guruhlar faoliyatining o'qituvchi tomonidan baholanishi.
13. Mashg'ulotga yakun yasash.
14. Navbatdagi mashg'ulot mavzusining e'loni.
15. Uyga vazifa

Mashgʻulotlar jarayonida talabalar oʻquv predmeti boʻyicha aniq metodlarni qoʻllashni, faoliyatni tajriba metodi yordamida tahlil etishni, asbob-uskunalar va zamonaviy qurilmalar bilan ishlashni oʻrganadilar. Aynan laboratoriya ishi oʻrganilayotgan hodisa va jarayonlar toʻgʻrisidagi obrazli tasavvurlarni hosil qiladi. Talabalar mashgʻulot vaqtida tajriba-sinov ishlarining qoʻyilishi va olib borilishini, kuzatishni, olingan natijalarni baholashni, natijalarni umumlashtirishni va ular asosida muayyan xulosaga kelishni oʻrganadilar. Laboratoriya ishining ustuvor gʻoyasi talabalarni tajriba olib borish texnikasini, amaliy topshiriqlarni tajriba vositasida hal etishga yoʻnaltirishdan iborat.

Koʻplab laboratoriya ishlari maxsus jihozlangan oʻquv laboratoriyalarida amalga oshiriladi. Oʻquv topshiriqlarning tarkibi talabalarning aksariyati tomonidan belgilangan vaqtda sifatli bajarilishi mumkinligini hisobga olgan holda rejalashtirili zarur.

Laboratoriya mashgʻulotlari xarakteriga koʻra quyidagi turlarga ajratiladi (43-rasm):

43-rasm. Laboratoriya mashgʻulotining asosiy turlari

1. Reprodukativ xarakteridagi laboratoriya ishlari talabalarda tegishli mavzu boʻyicha oʻzlashtirilgan bilimlarni amaliyotda qoʻllash koʻnikma, malakalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

2. Qisman izlanish xarakteridagi laboratoriya ishlari talabalarda murakkab boʻlmagan oʻquv va ishlab chiqarish muammolarini hal qilish, bilim, koʻnikma va malakalarni yangi sharoitlarda qoʻllash uchun imkoniyat yaratadi.

3. Tadqiqot xarakteridagi laboratoriya ishlari talabalarda murakkab boʻlmagan oʻquv va ishlab chiqarish muammolarini hal qilish, ilmiy farazni asoslash, ularni tajribalar vositasida tekshirish,

olingan natijalarni tahlil qilish, ular asosida xulosalar chiqarish hamda amaliy-metodik tavsiyalarni ishlab chiqish ko‘nikma, malakalarini hosil qilishga yo‘naltiriladi.

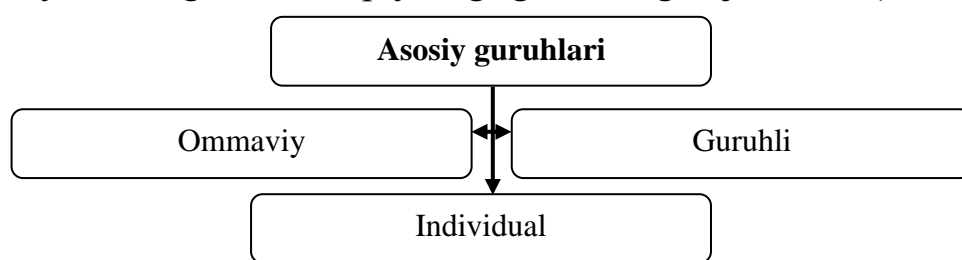
Odatda reproduktiv bo‘lgan laboratoriya ishlari o‘zida quyidagi tarkibiy elementlarni namoyon qiladi:

- ishning maqsadi;
- tushuntirishlar (nazariy yondashuvlar va tushunchalar);
- uskunalar va materiallar;
- ishni bajarish tartibini ifodalovchi yo‘riqnoma;
- natijalar;
- nazorat savollari;

Talabalar tomonidan qisman izlanishni taqozo etadigan ishlar bajarilganda ularga batafsil ko‘rsatmalar bermasligi, zarurli harakatlar tartibi tushuntirilmashligi kerak. Chunki, bunday ishlar talabalardan materiallarni va metodikani, ishning bajarish usullarini mustaqil ravishda tanlab olishni talab qiladi.

Tadqiqot jarayonida talabalar o‘zlarining nazariy bilimlariga tayangan holda o‘zlari uchun yangi muammolarni hal qilishlari kerak.

Talabalarning topshiriqlarni hal qilishga jalb etilishiga ko‘ra laboratoriya mashg‘ulotlari quyidagi guruhlarga ajratiladi (44-rasm):

44-rasm. Laboratoriya mashg‘ulotining asosiy guruhlari

Topshiriqlar **ommaviy shaklida** bajarilganda barcha talabalar bir vaqtning o‘zida bitta vazifani bajaradi. Talabalarning o‘zini o‘zi anglashlarini ta‘minlashga yordam beradigan psixologik testlar bunday shakldagi topshiriqlarning odatiy namunasidir.

Guruh shaklida topshiriqlarni bajarishda talabalar kichik guruhlarga biriktiriladi. Mashg‘ulotning umumiy xarakteri, rejasi, vaqt byudjeti va talabalarning tayyorgarlik darajasidan kelib chiqqan

holda guruhlarga bir yoki bir necha xil topshiriqlarni berish mumkin. O'qituvchi topshiriqni bajarishda guruh a'zolarining har biri faol ishtirok etishini nazorat qilib borishi zarur.

Individual shaklda topshiriqlarni bajarishda o'qituvchi har bir talabaga uning imkoniyatlarini inobatga olgan holda yondashadi. Talabalarning fan yoki kurslarni muvaffaqiyatli o'zlashtirish darajasini inobatga olgan holda ularga murakkab, o'rtacha murakkablikdagi va murkkab bo'lmagan topshiriqlar beriladi.

Laboratoriya ishlarini va amaliy mashg'ulotlarni tashkil etishda samaradorlikka erishish uchun topshiriqlar to'plamini yoki mashg'ulotlarni o'tkazishga doir metodik ko'rsatmalarni ishlab chiqish tavsiya etiladi³³.

Bu shakldagi mashg'ulotni tashkil etish jarayonida uning xarakteridan kelib chiqqan holda laboratoriya ishlari metodi ustuvor o'rin tutadi.

Laboratoriya ishlari – o'quvchilarga turli jihoz, maxsus uskuna, qurol, texnikaviy qoliplardan foydalangan holda tajribalarni o'tkazish imkoniyatini yaratuvchi metod

Mazkur metod ko'proq tabiiy fanlar asoslarini o'rganishda qo'llaniladi. Bu metod o'quvchilarda maxsus asbob-uskunalar bilan ish ko'rish, o'lchash ishlarini amalga oshirish, ularning natijalariga ishlov berish kabi ko'nikma, malakalarni shakllantirishga xizmat qiladi. Laboratoriya ishlarini bajarish maxsus qurilma, jihoz va materiallarni, vaqtni sarflash hisobiga ularni ishga tayyor holatga keltirishni talab etadi. Ushbu metoddan tabiiy fanlar, xususan, biologiya, kimyo, fizika, oliy o'quv yurtlarida esa kasbiy talim fanlari bo'yicha o'tiladigan darslarida keng foydalanilgan bo'lsa, bugungi kunda ijtimoiy fanlar, jumladan, pedagogika, psixologiya fanlarini o'qitishda ham samarali foydalanilmoqda.

Demak, seminar, amaliy va laboratoriya mashg'ulotlari OTMda tashkil etiladigan o'quv mashg'ulotlari shakllari sanaladi. Ular talabalarda mustaqillik, amaliy ko'nikma-malakalarni rivojlantirish uchun xizmat qiladi. Ushbu o'quv mashg'ulotlari ma'ruza jarayonida talabalar tomonidan o'zlashtirilgan bilimlarni chuqurlashtiradi, boyitadi va mustahkamlaydi. Seminar, amaliy va laboratoriya mashg'ulotlari talabalarning muayyan topshiriqlar bo'yicha pedagog

---

³³ Organizatsiya i provedenie laboratornykh rabot i prakticheskix zanyatiy // <https://studopedia.org/3-147916.html>.

rahbarligida bir yoki bir necha amaliy ishlarning bajarilishini ifodalaydi. Ushbu o‘quv mashg‘ulotlarining samarali bo‘lishi ularni metodik jihatdan to‘g‘ri uyushtirilishiga bog‘liq. Shu sababli pedagogika yo‘nalishida tahsil olayotgan talabalarni seminar, amaliy va laboratoriya mashg‘ulotlarini metodik jihatdan to‘g‘ri tashkil etishga doir bilimlardan xabardor qilish zarur.

Nazorat savollari:

1. Seminar mashg‘uloti talabalarni bilim olishida qanday o‘rin tutadi?
2. Seminar mashg‘uloti qanday funktsiyalarni bajaradi?
3. Nima sababdan olingan bilimni vaqti-vaqti bilan takrorlab turish lozim?
4. Sizningcha, seminar mashg‘ulotinin samarali tashkil etilishi uchun nimaga e’tibor qaratish zarur?
5. OTMning o‘quv jarayonida amaliy mashg‘ulotlar qanday o‘rin tutadi?
6. Amaliy mashg‘ulotlar qanday maqsadga xizmat qiladi?
7. Amaliy mashg‘ulotlar qanday xususiyatlarga ega?
8. Laboratoriya mashg‘ulotlari qanday didaktik imkoniyatlarga ega?
9. Bu shakldagi mashg‘ulotlarning qanday turlari mavjud?
10. Laboratoriya mashg‘ulotlarida qanday metod ustuvor ahamiyatga ega?

O‘quv topshiriqlari:

1. Quyidagi ish qog‘ozi asosida “Kontseptual jadval” metodi yordamida ma’ruza mashg‘uloti turlarini ko‘rsating.

Ish qog‘ozi

Mashg‘ulotlarning turlari	Muhim belgilar, tavsiflar		
	1-belgi	2-belgi	3-belgi
Seminar mashg‘uloti			
Amaliy mashg‘ulot			
Laboratoriya mashg‘uloti			

--	--	--	--

2. Quyidagi ish qog‘ozlari asosida “T-jadval” metodi yordamida turli shakllarda tashkil etiladigan ma’ruza mashg‘ulotlariga berilgan noto‘g‘ri ta’rifni to‘g‘rilang.

Ish qog‘ozi

Seminar mashg‘uloti	
<i>Imkoniyatlari</i>	<i>To‘siqlar</i>
Amaliy mashg‘ulot	
<i>Imkoniyatlari</i>	<i>To‘siqlar</i>
Laboratoriya mashg‘uloti	
<i>Imkoniyatlari</i>	<i>To‘siqlar</i>

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Педагогика и психология высшей школы: Учебное пособие/Отв. Ред. М.В. Буланова-Топоркова. – 3-е изд. – Ростов н/Д: Феникс, 2006.

2 Педагогика / Дарслик. М.Тохтаходжаева ва б. Проф. М.Тохтаходжаева тахрири остида. – Тошкент: Иқтисод-молия, 2008.

3. Попков В.А., Коржуева А.В. Дидактика высшей школы: Учебное пособие. – М.:Изд. центр «Академия» 2004.

4. Организация и проведение лабораторных работ и практических занятий // <https://studopedia.org/3-147916.html>.

5. Семинарские занятия, методика его подготовки и проведения // https://uchebnikionline.com/pedagogika/pedagogika_vischoyi_shkoli_-_turkot_ti/

6. Haydarov F.I. Xalilova N.I. Psixologiya fanlarini o'qitish metodikasi o'quv qo'llanma T.: "Aloqachi" 2007 y

7.Ляудис В.Л. Методика преподавания психологии. М. -2000

8.Бадмаев М. Методика преподавания психологии. М. «Владос»-2001

9. Карандашев В.Н. Методика преподавания психологии. М. «Питер»-2007

14- PSIXOLOGIYADA O'QITISH METODLARIGA UMUMIY TAVSIF

Reja:

1. O'qitish metodlari tasnifi
2. Lyaudis bo'yicha o'qitish metodlari turlari
3. Psixologiyani o'rganishda o'quv mashg'ulotlari taksonomiyasi
4. Psixologiyani o'qitishning nutqiy metodlari

Tayanch tushunchalar: o'qitish metodlari, ko'rgazmali-tushuntiruvchi metod, reproduktiv metod, muammoli metod, muammoli metod, izlanuvchanlik metodi, tadqiqotchilik metodi, taksonomiya.

Turli metodlar talabalarning bilish faoliyatiga turlicha ta'sir qiladi. Shunga bog'liq ravishda M.N.Skatkin va I.Ya.Lerner tomonidan tavsiya etilgan klassifikatsiya diqqatga sazovordir. Ular o'qitishning quyidagi metodlarini ajratganlar:

- 1) ko'rgazmali-tushuntiruvchi
- 2) reproduktiv
- 3) muammoli
- 4) izlanuvchanlik
- 5) tadqiqotchilik

Ko'rgazmali-tushuntiruvchi metodning mohiyatiga ko'ra o'qituvchi tayyor materiallarni talabalarga etkazib beradi, talabalar esa uni fikrlab, eslab qoladilar. Bu eng samarali usul bo'lib, kam vaqt sarflanadi. Biroq uni qo'llash orqali qabul qilingan ma'lumotni qo'llash ko'nikmalari shakllanmaydi. Bu metod an'anaviy ma'ruza mashg'ulotlarida qo'l kelib, bunda o'qituvchi dastlab nazariyani beradi, keyin psixologik tadqiqotlar, empirik izlanishlarni tahlil qilish

uchun ko'rgazmali qurollardan foydalanadi. Yangi mavzuni tushuntirib berishdan avval o'qituvchi mavzuning avvalgilari bilan bog'liqligi va uning fanda tutgan o'rniga ahamiyat berishi kerak.

Reproduktiv metodning mohiyati shundaki, talabalar muayyan o'quv harakatlarini qaytarishlari lozim. Talabalar o'qituvchi tomonidan topshirilgan namunadagi harakatlarni qaytarish orqali yangi ko'nikma, malakalarni o'zlashtiradilar. Bu metod odatda seminar va amaliy mashg'ulotlarda qo'llaniladi.

Muammoli metodning mohiyatiga ko'ra o'qituvchi talabalarning oldiga muammo qo'yadi va uning hal qilish yo'lini ko'rsatadi. boshqa vaziyatda esa qo'yilgan muammoni talabalarning o'zlari individual yoki guruhviy tarzda yyechimni topadilar. Shu yo'sinda talabalarda ilmiy izlanuvchanlik ko'nikmalari shakllantiriladi. Ma'ruza mashg'ulotlarida ushbu metodni qo'llash quyidagi tartibda bo'ladi. O'qituvchi avval muammo qo'yadi, faktlarni keltiradi, keyin nazariy tahlil beriladi. Shu orqali psixologik bilimlar muammoni hal qilishda qo'l kelishi isbotlanadi. Muammoli ta'limni qo'llash psixologiyani o'qitishdagi samarali motivatsiya bo'lib xizmat qiladi. Yangi mavzuni tushuntirishdan avval muammoli savol qo'yiladi. Ushbu muammoni hal qilish jarayonida yangi bilim, ko'nikma, malaka o'zlashtiriladi. Muammoni hal qilish va uni to'g'ri qo'ya bilish darsni yanada qiziqarli va tushunarli bo'lishini ta'minlaydi. E.A.Klimov bunday usulni pedagogik muammoni "psixologik bilimlar" vositasida hal qilish deb ta'riflagan edi.

Qisman-izlanuvchanlik metodi odatda evristik metod deb nomlanadi. Bunda o'qituvchi muammoni alohida topshiriqlar shaklida taqdim qiladi, talabalar esa bosqichma-bosqich muammo yyechimini izlaydilar. Muammo mustaqil ravishda hal qilingani bilan, butun jarayon o'qituvchi tomonidan rejalashtiriladi. Bu metod ko'p hollarda amaliy mashg'ulotlarda qo'llaniladi. Bundan tashqari kurs ishlarini yozish vaqtida ham qo'llanilishi mumkin.

Tadqiqotchilik metodi talabalarning bilimlarini ijodiy qo'lanilishini talab etadi. Bunda talabalarda mustaqil ilmiy tadqiqotchilik ishi malakasi shakllanadi. Ushbu metod kurs ishi, BMI va magistrlik dissertatsiyasini yozishda qo'llaniladi. Ta'lim jarayonida talabalarning faollik darajasi muvaffaqiyatli ta'limning muhim omili hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan psixologiyani o'qitishda interfaol metodlarni qo'lashga ahamiyat berilmoqda. Yuqorida ko'rib chiqilgan metodlar o'z-o'zidan faol yoki passiv

bo'lib qolmaydi. Talabalarning bilish faoliyatini tashkil eta olishga qarab ularni faol deb tasniflash mumkin.

O'qitish metodikalari talabalarning fikrlash faolligini ta'minlovchi va shaxsning aqliy taraqqiyotiga xizmat qiluvchi metod va usullar qo'llanilsagina samarali bo'lishi mumkin. Aktiv metodlarni qo'llashda talabalar faoliyati markaziy o'ringa chiqadi. S.D.Smirnov "o'qitishning faol metodlari" - bu noto'g'ri narsa, chunki passiv metodlarning o'zi yo'q. Lekin, uning faollik darajasi turlichadir. Metodlarni faolligi uni qo'llanilishiga bog'liq",- deb yozgan edi.

V.YA.Lyaudis o'qitishning faol metodlarini quyidagi guruhini ajratadi:

- 1) dasturlashtirilgan o'qitish metodi;
- 2) muammoli ta'lim metodi;
- 3) interaktiv ta'lim metodi.

Dasturlashtirilgan ta'lim metodi an'anaviy ta'lim hisobiga qurilgan bo'lib, ta'lim maqsadidan kelib chiqadi. Muammoli ta'lim metodi yordamida muammoli vaziyatni hal qilish orqali talabalarning fikriy faolligi oshiriladi.

Interaktiv o'qitish metodlari shaxslarning o'zaro hamkorligi va munosabatlariga qurilgan bo'ladi. Ta'lim ijtimoiy jarayon sifatida ko'riladi.

Ushbu metodlarning har birida o'ziga xos ko'rsatma vositalari bor:

- 1) dasturlashgan ta'lim - dastur algoritmlar
- 2) muammoli ta'lim - muammoli vaziyatlar, evristik dasturlar
- 3) interaktiv ta'lim - guruhiy munozara, o'quv-rolli o'yinlar, o'zaro hamkorlikdagi faoliyat.

V.Ya.Lyaudis qiziqarli aktiv metodlar orasida tsenariy asosida faoliyat yuritishni alohida ko'rsatadi. E.E.Kravtsova psixolog talabalarni kasbiy tayyorlashda ushbu metodning alohida o'rnini borligini ta'kidlaydi.

Zamonaviy ta'limda masofaviy o'qitish texnologiyalari keng qo'llanilib bormoqda.

Masofaviy ta'lim deyilganida informatsion va telekommunikatsion texnologiyalarni ta'limga qo'llash tushuniladi. Masofaviy ta'lim sirtqi, kunduzgi, eksternat ta'lim shakllarida qo'llanilishi mumkin.

Oliy ta'lim vazirligi tomonidan masofaviy o'qitish metodini qo'llash bo'yicha uslubiy ko'rsatmalar, qaror qabul qilingan masofaviy o'qitishning maqsadi talabalarga yashash, ishlash joyidan qat'iy nazar imkoniyatlar yaratib berishdan iboratdir.

Psixologiyada masofaviy o'qitish elementlari qo'llanilmoqda.

Masofaviy o'qitishda keys-texnologiyasi, internet-texnologiyasi, telekommunikatsion texnologiya qo'llaniladi. Masofaviy o'qitishda ma'lumotlar berishning an'anaviy vositasi quyidagilardir: maxsus multimediyali darsliklar, elektron o'quv-uslubiy majmualar, elektron darsliklar, trening dasturlar, kompyuterli laboratoriya ishlanmalari, audioyozuvlar va boshqalar.

Bunday ta'limda oraliq nazorat, joriy nazorat ham kompyuter texnologiyalari orqali topshiriladi. Yakuniy baholashda an'anaviy metod qo'llaniladi.

O'zlashtirilgan bilimlarni mustahkamlash amaliy mashg'ulotlar orqali amalga oshiriladi. O'qituvchining bir fazani, tezisni bir necha bor qaytarishi ham mavzuni mustahkamlashga xizmat qiladi. Takrorlashning eng yaxshi uslubi quyidagilar: oddiy takrorlash, rezyumeli takrorlash, tizimlashtirilgan takrorlash hisoblanadi. O'qituvchi nutqidagi ma'lumotlarni yaxshi o'zlashtirishda ikki tipdagi qaytarish muhim rol o'ynaydi. Rezyumeli qaytarish asosiy ma'lumotni tezis shaklida izohlash hisoblanadi. U ikkinchi darajali ma'lumotlar orasidan asosiysini ajratib olishga imkon beradi. Qolaversa, fikriy operatsiyalarni tahlil qilishga zamin hozirlaydi. Jadval va sxemalar tuzish tizimlashning eng yaxshi usuli hisoblanadi. Qaytarishda vaqtni inobatga olish kerak.

Savol-javob ham bilimlarni nazorat qilishning muhim jihati hisoblanadi. Bunda albatta bitta talaba javob bersa, qolganlar uni tinglashi lozim. Savol-javobning boshqa tipi - frontal og'zaki yoki yozma savol-javob. Bunda eng asosiy talab savollarning aniq bo'lishidir.

Ayrim vaziyatlarda esa mavzuni mustahkamlash uchun ijodiy yondoshuv talab etiladi. Yuqorida ko'rsatilgan barcha metodlar kichik guruhlarda qo'llaniladi.

O'qituvchining u yoki bu metodni tanlashi qator omillarga bog'liq:

- a) ta'lim dasturining maqsadi
- b) o'quv materialining mazmuni
- v) o'quv materialiga ajratilgan vaqtga

g) o'quvchi va talabalarning tayyorgarlik darajasiga

d) o'quv materialining yoritilganlik darajasiga

Psixologiyani o'rganishda o'quv mashg'ulotlari taksonomiyasi

O'quv mashg'ulotlari o'zida muayyan bir metod va usullarni mujassamlashtirgan aniq ta'limiy maqsadlarga ega bo'ladi. Ular yordamida o'quvchilarga o'rgatilishi lozim bo'lgan ma'lumotlar aniqlashtiriladi.

D.A.Tollingerova (1981 yil) tomonidan o'quv mashg'ulotlarining konstruktiv klassifikatsiyasi taklif etilgan; ushbu yondashuvni ta'lim jarayoniga qo'llashni V.Ya.Lyaudis (1989 yil) tomonidan ko'rib chiqilgan.

O'quv mashg'ulotlari kognitiv xarakteriga ko'ra 6 ta klassifikatsion guruhga bo'linadi. Mana shunga asosan psixologiya bo'yicha o'quv mashg'ulotlari taksonomiyasi quyidagicha bo'ladi:

1.Ma'lumotlarni idrok qilishni talab etuvchi mashg'ulotlar	1.1. Bilishga qaratilgan topshiriqlar
	1.2. Alohida omillarni (ma'lumotlarni, tushunchalarni) idrok etishga qaratilgan topshiriqlar
	1.3. Ta'riflarni (qonuniyat, qoidalar) idrok qilishga qaratilgan topshiriqlar
	1.4. Matnni to'liq idrok qilishga qaratilgan topshiriqlar
2.Oddiy tafakkur operatsiyalari talab etiluvchi mashg'ulotlar	2.1. Ma'lumotlar (ko'rsatkichlar, oddiy misollarni yechish va b)ni aniqlashga qaratilga topshiriqlar
	2.2. Ma'lumotlarni hisoblash va tavsiflashga oid topshiriqlar
	2.3. Faoliyat jarayoni va usullarini hisoblash va tavsiflashga oid topshiriqlar
	2.4. Analiz va sintezga oid topshiriqlar
	2.5. Qiyoslash va taqqoslashga oid topshiriqlar
	2.6 Tizimlashga oid topshiriqlar
	2.7. Munosabatlarni (sabab, oqibat, maqsad, vosita, ta'sir, funktsiya,

	foйда, usul va b) aniqlashga qaratilgan topshiriqlar
	2.8. Mavhumlashtirish, aniqlashtirish, umumlashtirishga oid topshiriqlar
	2.9. Oddiy topshiriqlarni hal qilish va ularning qoidalarini izlash
3. Murakkab tafakkur operatsiyalarini talab qiluvchi mashg'ulotlar	3.1. Murakkab topshiriqlar (tarjima, turli belgilarni so'zlarga aylantirish)
	3.2. Tahlil qilishga oid topshiriqlar (mazmunni, mohiyatini tushuntirish)
	3.3. Induktsiyaga oid topshiriqlar
	3.4. Deduktsiyaga oid topshiriqlar
	3.5. Argumentatsiyaga oid topshiriqlar (haqiqat yoki yolg'onni isbotlash,)
	3.6. Baholashga oid topshiriqlar
4. Bilimlarni umumlashtirishga va muammo yuzasidan shaxsiy nuqtai nazarni namoyon qilish uchun nutqiy malakalarni shakllantirishga qaratilgan mashg'ulotlar	4.1. Konspekt va rezyumelarni yozishga qaratilgan topshiriqlar
	4.2. Doklad, hisobot tayyorlashga qaratilgan topshiriqlar
	4.3. Mustaqil yozma ish va loyihalarini ishlab chiqishga qaratilgan topshiriqlar
5. Ijodiy tafakkurni talab etiladigan mashg'ulotlar	5.1. Amaliyotda bilimlarni qo'llashga oid topshiriqlar
	5.2. Muammoli vaziyatlarni hal qilishga oid topshiriqlar
	5.3. Maqsad va muammoni aniqlashga qaratilgan topshiriqlar
	5.4. Kuzatish va muayyan empirik ma'lumotlar asosida evristik izlanishlar olib borishga oid topshiriqlar
	5.5. Mantiqiy tafakkur asosida evristik izlanishlar olib borishga oid topshiriqlar

	5.6. Yozma matndagi muammoli masalalarni yechimini og'zaki bayon qilish
	5.7. Empirik ma'lumotlar, fenomenlarni tahlil qilish va umumlashtirishga oid topshiriqlar
	5.8. Muammoni ochiq tizimda guruhviy muhokama qilish
6. Refleksiv mashg'ulotlar	6.1. Talabalarning esda olib qolish, esda saqlash, esga tushirish harakat tuzilishiga nisbatan munosabatiga ko'ra, refleksiv jarayonlarni o'zlashtirishga imkon beruvchi topshiriqlar
	6.2. Evristikaning turli ko'rinishlariga nisbatan munosabatga binoan refleksiv jarayonlar
	6.3. Yozma matnning tuzilishi bilan bog'liq refleksiv harakatlar
	6.4. U yoki bu muammoni hamkorlikda va individual hal qilish strategiyasining tuzilishiga oid topshiriqlar
	6.5. Muammoni hamkorlikda hal qilishdagi shaxslararo o'zaro ta'sir va muloqot usulini tanlashga oid topshiriqlar
	6.6. Murakkab nizoli vaziyatlarda intuitiv yechimni qidirish, "vaziyat yechimini" ishlab chiqishga oid topshiriqlar

Ushbu taksonomiyani qo'llash psixologiyani o'qitishda samarali natija berishi mumkin. V.YA.Lyaudis psixologiyani o'qitishda 4 va 5 guruh taksonomiyalarini biroz kengaytirishni taklif etgan. 4-mashg'ulot o'zida reproduktiv va ijodiy tafakkurni

birlashtirgani bilan diqqatga sazovordir. Mana shu bog'liqlik asosida bir necha psixologik tavsif va tasniflarni ajratib ko'rsatish mumkin.

V.Ya.Lyaudis D.A.Tollingerovanning klassifikatsiyasini refleksiv mashg'ulotlar bilan boyitgan. Ushbu mashg'ulot o'z usul va uslublarini to'liq anglash va uning chin mohiyatini tushunib etish imkonini beradi. 6-guruh mashg'ulotlaridagi eng muhim vazifa zaruriy vaziyatlarni, muammolarni yarata bilishdadir. Chunki, aynan shu vaziyatlar, muammolarni hal qilishda o'quvchilar o'z uslublari va usullarini chuqurroq anglab boradilar.

Yuqorida sanab o'tilgan topshiriqlar turli ta'lim metodlari orqali amalga oshiriladi.

Psixologiyani o'qitishning nutqiy metodlari

“Metod” so'zi yunoncha “methodos” so'zidan olingan bo'lib, maqsadga, kutilayotgan natijaga borish yo'li, usuli deganidir. Pedagogik amaliyotda o'qitish metodi deganda pedagogning didaktik va ta'limiy maqsadlarga erishish usuli tushuniladi. An'anaviy yondshuvga ko'ra ta'lim metodi – bu talabalarga bilim va ko'nikmalarni berish usuli bo'lsa, zamonaviy sharoitda esa – bu talabalarning bilim va ko'nikmalarni o'zlashtirishiga yo'naltirilgan o'qituvchi va o'quvchining hamkorlikdagi faoliyatini tashkil etish usulidir. Metodlar aniq usullar, harakatlar tashkiliy doirada namoyon bo'ladi.

Bilim va ko'nikmalarni o'zlashtirish manbasiga qarab ta'lim metodlari klasifikatsiyalanadi. Shunga muvofiq uning quyidagi turlari bor:

Nutqiy metodlar (bilim va ko'nikmalarning manbai og'zaki yoki yozma izohlar bo'ladi).

Ko'rgazmali metodlar (bilim va ko'nikmalarning manbai ko'rgazmali qurollar hisoblanadi).

Amaliy metodlar (bilim va ko'nikmalarning manbai amaliy mashg'ulotlar hisoblanadi).

Psixologiyani o'qitishda nutqiy metodlar yetakchilik qiladi. Bu metodning yutug'i shundaki qisqa vaqt ichida ko'p qamrovli ma'lumotlarni berish imkoniga ega. Nutqiy metodlarga hikoya qilish, tushuntirish, suhbat, baxs-munozara, kitob bilan ishlash kiradi. Bu metodlar ma'ruza, seminar mashg'ulotlari, talabalarning mustaqil ishlari va ilmiy manbalar bilan ishlashlarida keng foydalaniladi.

Talabalarning yozma yoki og'zaki nutqni qanchalik idrok qilishlariga qarab nutqiy metodlarni yozma va og'zaki turlarga

ajratish mumkin. Ularning har biri o'ziga xos yutuq va kamchiliklarga ega. Ma'ruza, seminar, maslahat jarayonlarida o'qituvchi tomonidan og'zaki metodni qo'llanilishi ma'lumotlarni muvaffaqiyatli tushuntirish imkonini beradi, chunki:

1. Noverbal usullar (mimika, jest, pantomimika) qo'llaniladi.

2. Berilayotgan ma'lumotni talabalar qanchalik tushunganliklarini o'z vaqtida aniqlash (turli savollar, talabaning mimikasi), ya'ni qayta aloqaning borligi kuzatiladi.

3. Talabalar mavzuni idrok qilishlari va tushunishlari uchun faollashtiriladilar.

Yozma nutq metodi esa bulardan mustasnodir. Boshqa tomondan og'zaki nutq ma'lumotlarni berish tezligi jihatidan samarasizdir (gapirib berganidan ko'ra mustaqil o'qish orqali ko'proq ma'lumotga ega bo'linadi). Talabalar o'zlari mustaqil ravishda darsliklardan bilib olishlari mumkin bo'lgani uchun ham o'qituvchini eshitishni istashmaydi. Shunga bog'liq ravishda ma'ruza o'zining informatsion funktsiya sifatidagi ahamiyatini yo'qotadi. Shuning uchun ham o'qituvchi faqatgina og'zaki ma'ruzaga asosiy urg'uni berishi kerak emas.

Yozma nutq metodi informatsiyalarni berish tezligi bilan xarakterlanadi. Shu bois ham ma'ruza mashg'uloti o'zining informatsion funktsiyasini yo'qotmasligi uchun ma'lumotlarni yozma matn (ma'ruza matni, darslik, o'quv qo'llanma va boshqalar) ko'rinishida berish lozim. Talaba va o'quvchilarning yozma matnlar bilan ishlashi samarali bo'lishi uchun qator maxsus usullarni qo'llash kerak. Ularning asosiylari quyidagilar:

- konspektlashtirish – o'qilgan ma'lumotlarni qisqacha mazmunini qayd etish;
- matnning rejasini tuzish – oddiy yoki murakkab reja;
- tezislarni tuzish – matnning qisqacha g'oyasini keltirish;
- sitatalarni keltirish - matndan tsitatalarni to'liq qayd etish;
- annotatsiya keltirish – asosiy o'qilgan matnning qisqacha mazmunini keltirish;
- retsenziyalash – o'qilgan ma'lumotlarga nisbatan shaxsiy fikrni qisqacha qayd etish;
- formal-mantiqiy modelni yaratish – o'qilgan ma'lumotlarni sxematik tavsifi;
- mavzuli tezaurusni tuzish - mavzu bo'yicha asosiy tushunchalarni kompleks tartibi bilan keltirish;

- g'oyalar matritsasini tuzish – bir muammo yuzasidan turli mualliflarning izlanishlari, qarashlarini qiyosiy tahlilini amalga oshirish.

Nutqiy metodlar bulardan tashqari monologik va dialogik turlarga ham bo'linadi. Monologik metod- odatda ma'ruzalarda qo'llaniladi. Monologik usuldagi ma'ruzalar talabalarda qator qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Og'zaki monologik metod o'z tuzilishiga ko'ra yozma monologik metoddan farqlanadi. O'qituvchi bu farqlarni bilib olishi kerak. Ma'ruzaga tayyorlanishda faqatgina manbadan olingan ma'lumotlarni shunchaki qayd etish emas, balki ularni og'zaki ravishda didaktik qayta ishlash lozim.

Matnni shunchaki kitoblardan olgan holda auditoriyaga taqdim qilinsa, ilmiy uzun jumlar talabalarning ma'lumotlarni tushunishida qiyinchiliklarni tug'diradi. Nemis olimlari guruhining aniqlashlaricha, katta odamlar bir gapning tarkibida 13 tagacha so'z bo'lsagina yaxshi eslab qoladilar, bundan ortib ketsa qiyinchiliklar tug'ila boshlaydi. Agar aytilayotgan bir dona gapning davomiyligi 6 sekunddan ohsa, tinglovchilar farazning asosiy g'oyasini tushunmay qoladilar. Tarkibida 18 va undan ortiq so'z bo'lgan bir gapni 15% kishilargina eslab qoladilar. Shuning uchun ma'ruza matnini tayyorlashda quyidagilarga ahamiyat berish lozim:

1. Ortiqcha so'z va fragmentlarni olib tashlash hisobiga gapni qisqartirish
2. Murakkab gaplarni sodda gaplar bilan almashtirish.
3. Murakkab ergash gapli qo'shma gaplarni shunday qayta qurish kerakki, natijada oddiy va aniq gap hosil bo'lsin.
4. Talabalarning bilish faolligini va motivatsiyasini rag'batlantiruvchi savollarni tuzish.
5. Talabalarning tushunishlari uchun qiyinchiliklar tug'diruvchi atamalarni tushunarli so'zlar bilan almashtirish va mazmunini izohlash.

Bunday tavsiyalarni qo'llash maqsadga muvofiqdir. Bunda albatta mantiqiy uzviylikka rioya qilish zarur.

Ma'ruza mashg'ulotining samaradorligi o'qituvchi nutqining psixologik jihatlariga ham bog'liq. Bunda quyidagi nutqiy ta'sir usullarini qo'llash tavsiya etiladi: yangi mavzuni avvalgilari bilan bog'lash, kirish qismida monolog va savol-javob shaklida mazmunni bayon qilish; og'zaki nutq sintaksisini qo'llash, o'quv materialiga nisbatan shaxsiy nuqtai nazarni bildirish, nutqning ohangdorligi,

yaxshi tushunish maqsadida ayrim o'zgarishlar qilish, informativ nutqqa qo'shimcha ravishda pragmatik nutqni qo'llash.

O'qituvchi talabalarga verbal ta'sir bilan bir qatorda noverbal ta'sir ham o'tkazadi. Bunday ta'sirning asosiy vositalari quyidagilar: muloqot masofasi, vizual aloqa, mimika, poza, jest, nutqning fonli xarakteri (tezligi, ovoz toni, ohang kuchi, ritmi, zo'riqish, pauzalar, intonatsiya)

Yuqorida keltirilgan verbal va noverbal ta'sirlarni muvaffaqiyatli qo'llash monologning og'zaki ta'lim metodi sifatidagi samaradorligini oshiradi.

Dialogik metod- o'qituvchi va talabaning guruhdagi diskussiya, munozara shaklida olib boradigan og'zaki ta'lim metodidir. Internat va masofaviy ta'limning paydo bo'lishi ushbu metodning yozma shaklining paydo bo'lishiga olib keldi. Dialog guruhiy diskussiya, evristik suhbat orqali amalga oshadi.

Dialogik metod talabalarining faolligini talab qiladi. Bu usulni qo'llash ma'ruzaning samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Talabalarining dars davomida faol bo'lishlari ulardagi tanqidiy tafakkurni shakllanishiga xizmat qiladi. Dialogik metod seminar mashg'ulotlarida keng qo'llaniladi. Bu usulning samaradorligi savolni qanday qo'yishga bog'liqdir. Bu quyidagicha bo'lishi mumkin:

1.Reproduktiv faollikni tug'diruvchi savollar: “eslab ko'ring”, “aytib bering”, “yozib bering”, “ochib bering”, “qo'shimcha qiling”.

2.Ijodiy samaradorlikni stimullashtiruvchi savollar: “taqqoslang”, “umumlashtiring”, “xulosa qiling”, “tahlil qiling”, “ajratib ko'rsating”, “bir-biri bilan qanday bog'liq”.

Bundan tashqari qo'yilgan savollarning qanchalik aniq va tushunarlilik hamda bir-biriga mantiqan bog'liqligi ko'p narsani hal qiladi.

Yu.A.Samarin quyidagi tipdagi savollarni qo'llashni tavsiya qiladi:

1. Psixologik tushunchalarni o'ylab ko'rishga undovchi savollar, masalan, “qiziqish va qiziquvchanlik bir-biridan nimasi bilan farqlanadi”

2. U yoki bu psixologik fenomen yoki qonuniyatni tushuntirish uchun hayotiy misollarni keltiruvchi savollar

3. Talabalarning faoliyati va xulq-atvori bilan uzviy bog'liq bo'lgan savollar, masalan, o'qitishning qanday usulini o'zingiz uchun ma'qul ko'rasiz va sababi nimada.

Javoblarni eshitish orqali o'qituvchi diskussiyani tashkil qilishi mumkin.

Dialogik metodning an'anaviy metodi evristik suhbat hisoblanadi. Bunday suhbat jarayonida o'qituvchi talabalarning avvalgi bilimlarini sinchkovlik bilan kuzatib, shu asosida qo'zg'atuvchi savollarni berib borishi darkor. Bunday usul yordamida talabalar avvalgi bilimlariga tayangan va fikrlagan holda o'ziga yangi ma'lumotlarni egallab boradilar. Ushbu metodni Suqrot mohirlik bilan qo'llagani bois, uni "Suqrot suhbat" deb ham atashadi.

Dialogik metodning yana bir samarali usullaridan biri guruhiy diskussiya bo'lib, uning asosiy maqsadi muayyan bir muammo yuzasidan talabalarning shaxsiy nuqtai nazarini bildirishga yo'naltirilgan bo'ladi. Oxirida esa guruh a'zolarining fikrlari o'qituvchi tomonidan umumlashtirilib, xulosa qilinadi.

Dialogik metodlar seminar mashg'ulotlari uchun samaraliroqdir. Muammo va savollarni qo'yish mavzuning maqsadi va mazmunidan kelib chiqadi.

Xulosa o'rnida shuni aytish kerakki, dialogik metodning yutug'i shundaki, kam vaqt ichida yangi ma'lumotlarni berishidir.

Nazorat savollari

1. M.N.Skatkin va I.Ya.Lernerlar tomonidan o'qitish metodlari qanday tasniflangan?

2. V.Ya.Lyudis bo'yicha o'qitish metodlarining qanday turlari farqlanadi?

3. D.A.Tollingerovanning psixologiyani o'rganishda o'quv mashg'ulotlari taksonomiyasi necha qismdan iborat?

4. Psixologiyani o'qitishda nutqiy metodlardan foydalanishning o'ziga xos xususiyatlari nimalardan iborat?

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Haydarov F.I. Xalilova N.I. Psixologiya fanlarini o'qitish metodikasi o'quv qo'llanma T.: "Aloqachi" 2007 y

2. Ляудис В.Я. Методика преподавания психологии. М. -2000

3. Бадмаев М. Методика преподавания психологии. М. «Владос»-2001

15-mavzu : PSIXOLOGIYA FANLARINI O'QITISHDA KO'RGAZMALI VA AMALIY METODLAR

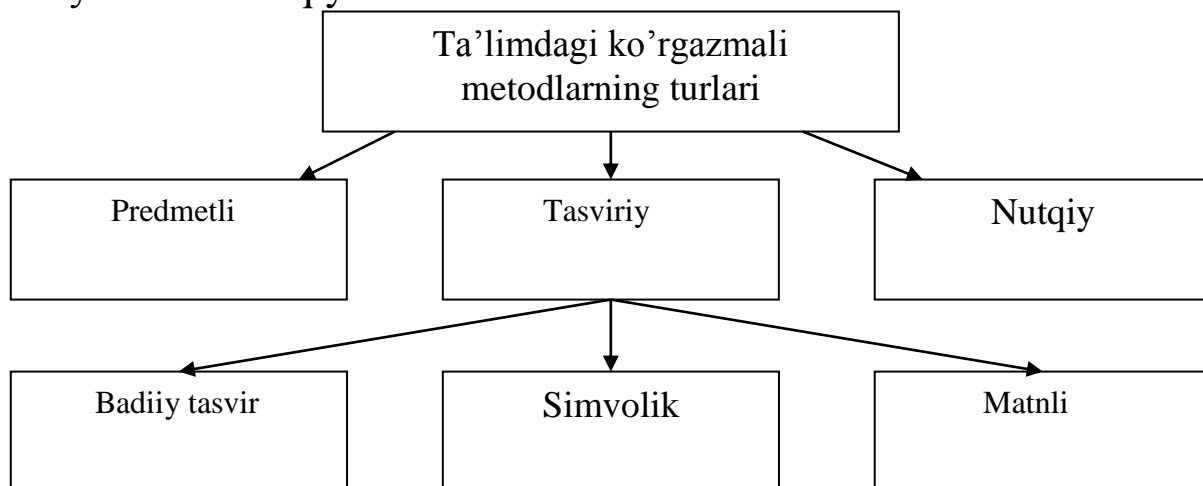
Reja:

1. Psixologiyani o'qitishning ko'rgazmali metodlari.
2. Ko'rgazmali metodlar tasnifi
3. Psixologiyani o'qitishning amaliy metodlari

Tayanch tushunchalar: ko'rgazmali metod, amaliy metod, predmetli ko'rgazma, tasviriy ko'rgazma, nutqiy ko'rgazma.

Ko'rgazmali metod ta'lim jarayonida turli vositalarni qo'llanilishi bilan xarakterlanadi. Ko'rish, eshitish, teri-taktil orqali ta'sir etuvchi vositalar ma'lumotlarni yanada chuqurroq eslab qolishga zamin hozirlaydi.

Ko'rgazmalarning uch turini ajratish mumkin: predmetli, tasviriy va so'z-nutqiy.

Predmetli ko'rgazma - bu mavjud predmet, hodisa va jarayonlarning namoyish qilinishidir. Psixologiyani o'qitishda ushbu metod turli maketlar, miya va boshqa organlarning maketini, psixologik tajribalar o'tkazishda qo'llaniladi. Bunda o'qituvchining vazifasi - muayyan bir psixik qonuniyat va fenomenlarni ko'rgazmali ravishda tushuntirib berishdir. Bu ma'lumotlarni yaxshi tushunishga, eslab qolishga zamin hozirlaydi "Ming marta eshitgandan ko'ra bir marta ko'rgan yaxshi" deb bekorga aytilmagan. Ko'rgazmali vosita sifatida o'quv qo'llanma va darsliklarda keltirilgan materiallardan foydalanish mumkin.

Tasviriy ko'rgazma - bu mashg'ulotlarda tasvirlangan predmetli jarayonlarni namoyish qilish va ular haqida nazariy bilimlarni berish. Tasviriy ko'rgazmaning uch turi bor: badiiy tasvir, simvolik, matnli turlari bor. Badiiy tasvir - bu ob'ekt yoki vaziyatning to'liq detallari bilan aks etishini tasvirlanishidir. Bu turdagi tasviriy metodlarga fotografiya, turli rasmlar, kino-vidiofilmlar kiradi. Fotografiyalarda turli vaziyatlardagi insonlar, turli emotsiyalar, psixologik eksperiment vaziyati yoki mashhur kishilarning tasviri bo'lishi mumkin. Ayrim vaziyatlarda tabiat manzaralaridan unumli foydalanish mumkin. Filmlarni esa tasviriy ko'rgazma vositasida qo'llashda uning ikki turi ajratilgan: ilmiy-ommabop va badiiy filmlar. Ilmiy-ommabop filmlarda an'anaviy psixologik tadqiqotlar namoyish qilinadi. Badiiy filmlarda esa insonlarning muayyan bir psixik tiplariga shaxslararo munosabatlarini psixologik tahlil uchun turli vaziyatlar taqdim qilinadi.

Simvolik (sxematik) ko'rgazma - bu predmet va voqeliklar orasidagi bog'liqliklarni aks ettiruvchi sxematik tasvirdir. Bu turdagi tasvirlarga jadvallar, sxemalar, diagrammalar, grafiklar kiradi. Ularda muayyan nazariy bilimlar tizimli ravishda beriladi. Bunday sxemalarni mustaqil ravishda tayyorlashda albatta o'quv qo'llanmalardan foydalanish zarur.

Sxematik ko'rgazmalar matnli ko'rgazmali qurollar bilan muvofiq bo'ladi. Matnli ko'rgazmali qurol deganda doska bilan ishlash, ya'ni olimlarning ism-familiyasi, yillar, ilmiy atamalarni doskaga yozish yoki texnik vositalar yordamida ma'ruzani tezis ko'rinishida taqdim qilish mumkin. Eshitish va ko'rish orqali axborotlarni qabul qilish mavzuni yanada mustahkam o'zlashtirishiga olib keladi. Talabalarning o'zlari o'ziga kerak bo'lgan ma'lumotlarni konspekt qilib boradilar. Tajribali o'qituvchi biladiki: u qanchalik ko'p narsani doskada yozib tushuntirsa, talabaning esida ko'p narsa qoladi, daftarda ham.

Nutqiy ko'rgazma - bu namunadagi ko'rgazmalarni izohini berishdir. Bu predmetli yoki tasviriy ko'rgazmalar ayrim sabablarga ko'ra o'shlatilmagandagina qo'llaniladi. Bunday vaziyatda o'qituvchi psixik qonuniyatlar, fenomenlarni o'z ko'z oldiga keltirib, talabalarga tizimli ravishda tushuntirib beradi.

Ko'rgazmali metodlar ma'ruzalarda illyustratsiya, laboratoriya va amaliy mashg'ulotlarda test materiallari sifatida qo'llanilishi mumkin.

Ko'rgazmali qurollarni qanday namoyish qilish mumkin? Buning uchun an'anaviy tarzda plakatlardan foydalanish mumkin, biroq bu o'ziga xos qiyinchiliklarni tug'diradi. Doskadan foydalanish ham eng qulay usul hisoblanadi, biroq bu erda o'qituvchidan ijodkorlik talab etiladi. Ko'rgazmali qurollarni taqdim qilishning zamonaviy ko'rinishlaridan biri slaydlardir. Bizning davrda esa proyektor eng ommaviy o'qitishning texnik vositasiga aylanmoqda. Bu esa ma'ruza mashg'ulotlarida vizual vositalarni qo'llash imkonini kengaytirmoqda. Bunda albatta kompyuterning Power Point dasturi muhim ahamiyat kasb etadi. Aynan mana shu dastur slaydlarning ham sifat ham miqdor jihatdan uyg'unlashuvini ta'minlaydi. Muayyan bir sharoitda psixologik o'qitish samaradorligini oshirish uchun ko'rgazmali metodning o'rni beqiyos:

- 1) ko'rgazmali qurol mavzuga mos bo'lishi kerak;
- 2) ko'rgazmali qurollarni zaruriy vaqtlardagina qo'llash zarur;
- 3) ko'rgazmali qurol hammaga aniq ko'rinadigan, tushunarli bo'lishi kerak;
- 4) sxema, diagrammalardan foydalanganda eng asosiy narsa aniq ko'rinishi kerak;
- 5) ko'rgazmali qurol keltirilgan tushuncha, qonuniyatlarga izoh berish zarur.

Psixologiyani o'qitishning amaliy metodlari

Amaliy metodlar talabalarning bilim, ko'nikma, malakalarni o'zlariga yo'naltirilgan amaliy faoliyatlaridir. Bunday guruh metodlariga o'quv masalalarini ham eshitish, ham ko'rish orqali ongli ravishda hal qilishidir. Psixologiyani o'qitishda quyidagilar qo'llaniladi.

- 1) psixologik eksperimentni modellashtiruvchi laboratoriya mashg'ulotlari;
- 2) psixodiagnostik ishlarni bajarish;
- 3) psixologik masala yechish;
- 4) mashg'ulotlar olib borish;
- 5) guruhviy diskursiv;
- 6) o'qish jarayoniga yo'naltirilgan didaktik va ishbilarmonlik o'yinlari.

Ushbu metodlar o'quv maqsadlariga ko'ra turlicha qo'llaniladi.

Psixologik eksperimentni modellashtiruvchi laboratoriya mashg'ulotlari quyidagi hollarda o'tkazilish mumkin: a) talabalarga muayyan bir psixik qonuniyatlarni amalda ko'rsatib berish, b)

psixologik eksperiment metodikasini o'zlashtirish uchun. Birinchi vaziyat har qanday o'quv dasturi doirasida o'tkazilishi mumkin. Eng asosiysi talabalar psixik qonuniyat yoki o'zaro bog'liqlikni tushunib yetishlari kerak. Ikkinchi vaziyat faqatgina maxsus psixologiya mutaxassisliklari uchun qo'llaniladi. Bunda asosiy e'tibor talabalarni kasbiy tayyorgarligiga qaratiladi.

Laboratoriya va amaliy mashg'ulotlarga topshiriqlarni tanlashda psixologik masalalar to'plamidan foydalanish mumkin.

Psixologik testlar psixodiagnostik malakalarni o'zlashtirish uchun o'tkaziladi. Shunga muvofiq psixologik testlarni tanlashda ta'lim mavzusiga to'g'ri kelish-kelmasligini sinchkovlik bilan o'rganish kerak. Psixologiyadagi amaliy mashg'ulotlarda qo'llashga bog'liq ravishda psixologik testlarni quyidagi tiplarini ajratish mumkin:

- 1) murakkab kasbiy testlar (m; MMPI, Veksler intellekt testi). Ularni qo'llash uchun o'qituvchining jiddiy tayyorgarlik ko'rishi talab qilinadi.
- 2) sodda umumiy psixologik testlar (Ayzenk testi). Bunda o'qituvchidan uncha jiddiy tayyorgarlik talab etilmaydi.
- 3) muayyan kasbiy sohadagi keng qamrovli maqsadlarni aniqlash uchun ishlab chiqilgan psixologik testlar (m; "Boshqaruv uslubi so'rovnomasi", "Oilaviy tarbiya usulini aniqlash so'rovnomasi").
- 4) ommabop testlar (m; "atrofdagilar sizni sevadimi?"). Ular ommabop bo'lib, jiddiy tayyorgarlikni talab etmaydi.

Psixologiyani o'qitishda kasbiy psixologik testlar keng qo'llaniladi. Psixologik testlar amaliy bilim, ko'nikmalarni o'zlashtirish uchun psixologik vosita bo'lib xizmat qilishi darkor.

Psixologik testlarni yyechish nazariy bilimlarni mustahkamlashga yoki ularni amaliyotda qo'llashga yo'nalgan bo'lishi darkor. Psixologik testlarning asosiy vazifasi amaliyot bilan nazariyani uzviy bog'lashdir. Bunday vazifalar B.Teplov E.A.Klimovlarning o'quv qo'llanmalarida keng ochib berilgan.

Mashg'ulotlar talabalarning bilim, ko'nikmalarini shakllantirish imkonini beradi. Mashg'ulotlar rivojlantiruvchi maqsadlarda qo'llaniladi. (trening, maslahat).

Kasbiy malakalar yoki kommunikativ malakalarni o'zlashtirishga yo'naltirilgan amaliy metodlardan biri diskussiya va ishbilarmonlik o'yinlaridir. Bu usul maxsus mutaxassislik fanlarini

o'zlashtirish uchun keng foydalaniladi. Aynan shu metod kasbiy sifatlarni shakllantirishga katta hissa qo'shadi. Yuqoridagilarni bari laboratoriya va amaliy darslarda qo'llaniladi.

Nazorat savollari

1. Psixologiyani o'qitishda ko'rgazmali metodlardan foydalanishning ahamiyati nimada?
2. Ko'rgazmali metodlarning qanday turlari tasniflanadi?
3. Ko'rgazmali qurollar tayyorlashda qanday talablarga rioya qilish kerak?
4. Psixologiyani o'qitishning amaliy metodlardan foydalanishning ahamiyati nimada?
5. Psixologiyani o'qitishda amaliy metodlarning qaysi turlaridan foydalanish maqsadga muvofiq?

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Haydarov F.I. Xalilova N.I. Psixologiya fanlarini o'qitish metodikasi o'quv qo'llanma T.: "Aloqachi" 2007 y
2. Ляудис В.Л. Методика преподавания психологии. М. -2000
3. Бадмаев М. Методика преподавания психологии. М. «Владос»-2001
4. Карандашев В.Н. Методика преподавания психологии. М. «Питер»-2007

16-mavzu: O'QITISHNING TA'LIMIY METODLARI

Reja:

1. Og'zaki bayon metodlari
2. Muammoli izlanish metodlari
3. Mustaqil ishlash metodlari
4. Didaktik o'yinlar metodi

Tayanch tushunchalar: og'zaki bayon metodlari, muammoli izlanish metodlari, mustaqil ishlash metodlari, didaktik o'yinlar metodi.

Didaktikada hali ham eng munozarali muammolardan biri ta'lim metodlari tasnifi masalasidir.

Ularni ta'lim manbalari, didaktik vazifalar, mantiqiy fikrlash shakllariga qarab tasnif etish moyilligi mavjud. Ta'lim metodlarini tasnif etishda shu yo'nalishlardan qay biri ma'qul? Yoki ta'lim metodlarini tasnif etishning boshqa mezonlari ham

mavjudmi? Adabiyotlarda «o'qitish metodlari», «o'qish metodlari» kabi terminlar qo'llanadi. Shunday bo'lgach, «ta'lim metodlari» iborasini ishlatishga ehtiyoj bormi? Bu bobda o'qitish va o'qish faoliyatlarining o'zaro ta'siri nuqtai nazaridan ta'lim metodlari mohiyati, ko'rilishi va ulardan foydalanish texnologiyasi tavsiflanadi.

Ta'lim metodlari o'quv-tarbiya jarayonining tarkibiy qismi bo'lib, ularsiz ta'lim maqsadi, vazifalarini amalga oshirish, o'quv materiallari mazmunini o'zlashtirish mumkin emas. Ularga ko'ra ma'lumot mazmunini o'zgartirishga mos faoliyat turlari tanlanadi, ta'lim jarayonida bolalarning o'quv-biluv faoliyatining amal qilishi tasavvur etiladi, ta'lim sub'ektlari-o'qitish va o'qish faoliyatlari o'zaro muvofiqlashadi.

Ta'lim metodlari ham o'quv material mazmuniga, binobarin, bolalarning ma'lumoti, taraqqiyoti, tarbiyasiga, shuningdek, o'qitish, o'qish faoliyatlarining bir-biriga kirishuvi va shu asosda o'zaro ta'sirning yuzaga chiqishiga yo'nalgan. Masalan, yangi mavzuni o'rgatish va o'rganish uchun suhbat metodi tanlanadi, deylik. Unda mashg'ulotning borishi quyidagicha ko'rinish kasb etadi.

Ta'lim metodlari tarkiban o'qitish metodlari va o'qish metodlaridan iborat. O'qituvchi bilimlarni og'zaki bayon etsa, bolalar uni tinglaydi; o'qituvchi mustaqil ish topshirsa, o'quvchilar bajarishadi. Bilimlarni og'zaki bayon etish, mustaqil ishlash kabilar o'qitish metodlari bo'lib, ular vositasida didaktik vazifalar (bilimlarni o'rganish, mustahkamlash, takrorlash va sh.k) hal etiladi. Binobarin, o'qituvchi ijtimoiy tajribani yoshlarga o'rgatish ehtiyojidan kelib chiqib, o'z faoliyatini bolalar faoliyatiga muvofiqlashtiradi. O'qituvchi tushuntirishlarini tinglash, topshiriqlarni bajarish kabilar o'qish metodlari bo'lib, ular vositasida nazariy bilimlarni o'rganish, bilimlarni tatbiq etish kabi intellektual, amaliy topshiriqlar yechiladi. Bulardan ko'rinadiki, o'qitish va o'qish metodlari o'zaro muvofiqlashib, ta'lim metodlarining shakllanishiga olib keladi. O'quv-tarbiya jarayonida ta'lim metodlarining samaradorligini oshirish maqsadida o'qitish va o'qish metodlari majmuasidan foydalaniladi. Masalan, ma'ruza metodi tarkiban o'qituvchining o'rganilayotgan mavzuni mantiqiy izchillikka, og'zaki bayon qilishi, o'quvchilarning esa o'quv materiallarini izchil tinglashi kabi metodlardan iborat. Ma'ruza metodidan shu yo'sinda foydalanish o'qituvchining, o'quvchining ham faolligi talablariga, binobarin, ta'limning

samaradorligini oshirish ehtiyojlariga mos kelmaydi. Zero, ma'ruzaning yuqoridagi ko'rinishi faqat bolalar xotirasiga mo'ljallangan. Ma'ruza ham bolalar xotirasiga, ham ular tafakkuriga mo'ljallab tashkil etilganda, uning samaradorligi yanada oshadi. tajribali o'qituvchilar ma'ruza metodining samaradorligini oshirish maqsadida turli variantlardan foydalanishadi. O'zaro ta'sirni tashkil etish va boshqarish metodlaritasnifi.

Og'zaki bayon metodlari. Hikoya, tasvir, suhbat, ma'ruza ta'limning bilimlarni og'zaki baen qilish metodlari sanaladi. Bu metodlar evristik suhbatni hisobga olmaganda, asosan, o'quvchilarning xotirasiga mo'ljallab tashkil etiladi. qurilish jihatidan ularning tarkibi bir xil: o'qituvchi tushuntiradi, bolalar tinglaydi.

Hikoya. Ta'limning turli bo'g'inlarida qo'llaniladigan universal metodlardan biri hikoyadir. Hikoyaning bir necha xil turi mavjud: kirish hikoyasi- o'quv materialini o'rganishga bolalarni tayirlash maqsadida o'tkaziladi. kirish hikoyasi badiiy asarlar bilan tanishtirish, yangi mavzuga oid omillarni eslash, ularni dastlabki tahlil etish bilan daxldor metoddir; bayon shaklidagi hikoya- yangi o'quv materialini bevosita idrok etish bilan aloqador metodi sanaladi. Bayon shaklidagi hikoyada o'qituvchi o'quv materiali mazmunini turlicha aytadi, uning asosiy va ikkinchi darajali xususiyatlarini izohlaydi; yakunlovchi hikoya-undan darsning oxirida o'rganilgan mavzuga yakun yasash maqsadida foydalaniladi.

Ma'ruza. Ma'ruza o'rta umumta'lim maktablarining yuqori sinflarida, texnikum va kollejlarda, oliy o'quv yurtlarda foydalaniladigan ta'lim metodi bo'lib, unda o'zaro ta'sir o'qituvchining bayoni va bolalarning tinglashi, ayrim omillar, asosiy g'oya va bog'lanishlarni yozib olish shaklida amal qiladi. Ma'ruza uchun vaqt bolalarning tayyorgarlik darajasi, o'quv materiali hajmiga ko'ra belgilanadi.

Ma'ruza jarayonida o'quvchilarning faolligi, tashabbuskorligini oshirish maqsadida o'qituvchi o'z nutqini ko'rgazmali qurol, darslikda berilgan omillar, muammo va topshiriqlar bilan uyg'unlashtiradi. Ma'ruza jarayonida ko'rgazma qurolidagi omillarni tahlil etishga bolalar diqqatini tortish, o'qituvchi aytgan qoida, ta'rif, aniqliklarni dars materiallariga chog'ishtirish yo'llari bilan bolalar faolligi oshiriladi. SHuningdek, o'quv materialiga oid terminlarga izoh berish, ayrim o'rinlarda o'quvchilarning o'zlariga

xulosa chiqarishni taklif etish talabalarning o'quv-biluv faoliyatining samarador amal qilishini ta'minlaydi.

Suhbat. Suhbat o'qituvchi o'quvchining o'zaro ta'siri diolog shaklida amal qiladigan ta'lim metodidir. Unda mavzu mazmuniga xos, atroflicha o'ylangan, bir-biriga bog'liq savollarni qo'yish va savollarga javob izlash hamda javob qaytarish yo'llari bilan o'qituvchi va o'quvchi faoliyati o'zaro muvofiqlashadi.

Suhbat mohiyati jihatidan ikki turli bo'ladi: evristik suhbat; katomezistik suhbat. Evristik suhbat o'quvchilarning tafakkuriga mo'ljallangan metod bo'lib, unda o'zaro ta'sir o'qituvchi savollari bolalarning javoblari shaklida amal qiladi. Evristik suhbat uzoq tarixga ega bo'lib, undan qadimgi Gretsiyada Sokrat mohirona foydalangan.

U hozirgi ilmiy-didaktik tadqiqotlarda «izlanish suhbati» ham deb yuritaladi. Evristik suhbatning qator ijobiy tomonlari mavjud; ijodiy yo'l bilan o'quv materialini o'rganish; o'zlashtirishning individual xarakter kasb etishi. Bu metodning salbiy tomonlari ham bor. Masalan, ma'ruza, hikoya vaqtni tejash nuqtai nazaridan eng masalador metodlar sanalsa, vaqtni ko'p olishi, evristik suhbatning kamchiligidir.

Evristik suhbatning o'ziga xos tashkiliy qurilishi mavjud. Buni «Ko'chirma gap» mavzusi misolida oydinlashtiramiz:

-darsning mavzusi, maqsadini e'lon qilish (bolalar, hozir siz darak, so'roq, buyruq gaplarning ta'rifini aytib berdingiz. Bugun «ko'chirma gap»ni o'rganamiz. Agar mening savollarimni diqqat bilan tinglab, javob qaytara olsangaz, bugungi mavzuni mustaqil o'rganasiz.);-kuzatish uchun omillar (o'qituvchi bolalarga quyidagi savollar bilan murojat qiladi; bugun qanday gapni o'rganamiz? O'rtog'ingizning men bergan savolga javobini yozing).

Doskaga o'quvchilardan biri «Bugun ko'chirma gapni o'rganamiz» jumlasini yozadi. O'qituvchi «Katta bo'lganda kim bo'lmoqchisiz?» savolni o'rtaga tashlaydi. «Katta bo'lganimda o'qituvchi bo'laman» gapi ham doskaga yoziladi. Kuzatish uchun nutqdan quyidagicha gaplar tanlab olinadi:

-Biz bugun ko'chirma gapni o'rganamiz (dedi Odil).

-Katta bo'lganimda o'qituvchi bo'laman (dedi Anvar).

Mustaqil xulosalar chiqarish uchun savollar; Kimlarning gapi o'zgarishsiz ishlatiladi, daftarlarga (doskaga) yoziladi? qanday gap deyiladi?

-Odil, Anvarning gaplari o'zgarishsiz yoziladi. O'zgarishsiz ishlatilgan gaplarga ko'chirma gap deyiladi.

-o'qituvchi o'quvchilar chiqargan xulosani to'ldiradi, ko'chirma va muallif gaplarining farqlarini, ularning o'rinlari, ishlatiladigan tinish belgilarini izohlaydi. Doskaga yozilgan gaplarni quyidagi shaklga keltiradi:

«Bugun ko'chirma gapni o'rganamiz»,-dedi Odil.

«Katta bo'lganimda o'qituvchi bo'laman»,-dedi Anvar.

-CHiqarilgan xulosalarni turli o'quv- sharoitlariga tatbiq etish yo'li bilan bilimlar mustahkamlanadi.

Katoxezistik suhbat o'quvchilarning xotirasiga, binobarin, qayta esga tushirish faoliyatiga mo'ljallab o'tkaziladi. O'tkazish maqsadiga ko'ra katoxezistik suhbatning quyidagicha turlari mavjud:

Yakunlash suhbat. Bunday suhbatda mashg'ulotda qilingan ishlar bo'yicha umumiy va yakuniy xulosa chiqariladi.

Mustahkamlash suhbat-yangi mavzu tushuntirilgandan keyin o'tkaziladi, so'ngra yangi mavzu intellektual va amaliy topshiriqlar bajariladi.

Takrorlash suhbat-ikki yoki undan ortiq mavzu bo'yicha o'tkaziladi. Takrorlash yo'li bilan malakalar takomillashtiriladi. Umumlashtiruvchi suhbat-katta bo'lim o'tilgandan so'ng, o'quv boshida, oxirida tashkil etiladi.

Kirish suhbat-yangi mavzuni o'rganishdan oldin o'tkaziladi. Nazorat suhbat-bilimlarni sinab ko'rish maqsadida tashkil etiladi.

Bilimlarni og'zaki bayon etish metodlari, evristik suhbatni hisobga olganda, asosan, xotiraga, binobarin, o'quvchilarning qayta eslash faoliyatiga mo'ljallab tashkil etiladi. Hikoya, tasvir, ma'ruza, suhbat metodlarining zaif tomoni ham shunda. Ularning zaif tomonlarini bartaraf etish, o'quvchilarni ta'lim jarayonining faol sub'ektiga aylantirish uchun quyidagi rag'batlantiruvchi metodlardan foydalaniladi:

1. Qiziqarli o'quv holatlari yaratish-qiziqarli o'quv holatlari bolalarda turli emotsiyalarni uyg'otadi. Fizikadan «Fizika va hayot», «Ertaklarda fizika», ximiyada «Mo'jizasiz mo'jizalar», matematikadan «Qiziqarli matematika», «Ajoyib raqamlar», «Sirli raqamlar»ga oid omillarni, hodisalarni ta'limga olib kirish bolalarda bilimlarning qiziqishlarini oshiradi.

2. Badiiy, ilmiy-ommabop, tarixiy asarlardan olingan omillarni keltirish, ularni tahlil etish ham ta'lim jarayonida o'quvchilarning faolligini oshiradi.

3. Ma'ruza, hikoya, tasvir, suhbat jarayonida analogiya metodidan foydalanish. Masalan, fizikadan ul'trabinafsha nurlar (quyosh nurining etti xil elementdan iboratligi), lokatsiya hodisasini ko'rshapalak misolida izohlash, bolalarda o'quv faniga, o'rganilayotgan mavzuga qiziqishni oshiradi.

4. Fan tarixida ekskursiya ham bolalarning o'quv-biluv faoliyati samaradorligini oshirish vositasi sanaladi. Ona tilidan utyug, karandash kabi so'zlarning o'zbek tilidan rus tiliga o'g'ganligi, tomosha (tomdan oshib qarash), kengash (katta osh) so'zlarining ma'nosini izohlash, bolalar faolligini oshiradi.

5. Kundalik turmushda ishtirok etish yo'li bilan hosil qilingan tajriba va ilmiy bilimlarni o'zaro taqqoslash ham bolalarda o'quv biluv faoliyatiga havasni oshiradi. SHunday qilib, bilimlarni og'zaki bayon qilish, metodlari bilan rag'batlantiruvchi metodardan parallel foydalanish o'quv tarbiya ishlarining samaradorligini oshiradi.

Ko'rgazmali metodlar. Ko'rgazmalilik didaktikada eng asosiy qoida bo'lib, uning yordamida ko'ruv o'quvi va tafakkur o'zaro uyg'unlashadi. Ko'rgazmali metodlarning quyidagicha turlari mavjud:

Illyustratsiya metodi og'zaki bayon qila turib, rasmlar, chizmalar, jadvallar, doskadagi yozuvlarga diqqatni tortish.

Demonstratsiya metodi-kinoapparat, LETI kabi texnik vositalar asosida, shuningdek, televizor eshittirishlaridan, videotasvirdan foydalanib, kinolentalarni, turli tasvirlarni namoyish qiladi.

Tabiiy ko'rgazmalar-narsalarning o'zi, predmetlar, turli jonivorlarning mulyajlarini ko'rsatish. Ko'rgazmali metodlar eshitish va ko'rish o'quvlarini o'zaro uyg'unlashtirish vositasi hisoblanadi. SHu tufayli ulardan bilimlarni og'zaki bayon qilish metodlari bilan yonma-yon foydalanshp ta'limning samaradorligini oshiradi.

Muammoli izlanish metodlari. Muammoli izlanish turidagi metodlar o'quvchilarning tafakkuriga, binobarin, ularning ijodiy faoliyatiga yo'nalgan ta'lim metodidir. Bu metodlar asosida o'quv-tarbiya ishlari tashkil etilganda o'qituvchi va o'quvchilarning o'zaro ta'siri quyidagicha umumiy ko'rinishga ega bo'ladi. Muammoli izlanish metodlari ham maktab tajribasida sof

holda qo'llanilmaydi. Muammolarni qo'yish, ularni izohlashda suhbat, hikoyadan ham foydalaniladi. SHuningdek, ma'ruza o'qib turgan paytda turli o'quv topshiriqlari, muammolar ham hal etiladi. Ko'rgazma qurollar vositasida bolalarga eksperimental (sinov) topshiriqlar beriladi. Ana shularga ko'ra muammoli-izlanish metodlarining quyidagi turlari farqlanadi.

Muammoli hikoya-o'rganilayotgan mavzu doirasida hikoya boshida, hikoya davomida, hikoya oxirida bolalar oldiga muammolar qo'yib, ularning mavzuga qiziqishlarini oshirish yo'lidir.

Muammoli ma'ruza-ma'ruzadan oldin o'quvchilarni mavzuga qiziqtirish maqsadida yoki ma'ruza oxirida o'quvchilar oldiga muammolar qo'yish yo'li bilan ta'lim maqsadiga erishishdir. O'quv materialining asosiy qismini ma'ruza vositasida, nisbatan oson qismini topshiriqlarni bajarish, muammolarni qo'yish yo'li bilan ham o'rgansa bo'ladi.

Keyingi paytlarda maktablarda muammoli amaliy ishlar, masalan, optikadan laboratoriya ishi, ilmiy tadqiqot ishlari (tarixiy materiallarni tasnif etish, u yoki bu geografik tumanga tabiiy va iqtisodiy geografiya nuqtai nazaridan tasnif yozish) keng o'rin olmoqta. Bular bolalarbop eksperimental (sinov) tadqiqot metodlaridir. Ko'rinadiki, muammoli-izlanish metodlari bilimlarni og'zaki bayon etish, ko'rgazmali metodlar bilan birga qo'shib olib borilganda o'quv-tarbiya jarayonining samaradorligini yanada oshiradi.

Mustaqil ishlash metodlari

Mustaqil ishlar ta'limning turli guruhleri, tsikllarida, darsning barcha bosqichlarida o'tkaziladigan, o'qituvchining bevosita ishtirokisiz, ammo uning ko'rsatmalari, rahbarligida bajariladigan intellektual va amaliy topshiriqlardir. Hozirgi paytda mustaqil ishlarning quyidagi turlaridan foydalaniladi.

Darslikdagi qoidalar va ta'riflar ustida mustaqil ishlash: darslikdagi qoida va ta'rifni o'qish va ularga oid omillarni ajratish; o'qituvchi bergan, o'qituvchi topshirig'iga ko'ra to'plagan omillarni tahlil etish va xulosa chiqarish; darslikning ayrim betlarini tanlab o'qish va shu bilimlardan amaliyotda foydalanish yo'llari to'g'risida qisqacha xisobot tayyorlash; qoida, ta'riflarni mantiqiy qismlarga ajratish va terminlarga izoh yozish; darslik, o'quv qo'llanmalarni va qo'shimcha adabiyotlardan o'rganilgan

mavzu doirasida omil to'plash; ma'ruza, hikoya, suhbat paytida o'qituvchi chiqargan xulosalarni darslikdagi qoida, ta'rif aniqliklariga chog'ishtirish.

Darslikdagi amaliy materiallar ustida mustaqil ishlash: darslikdagi mashq, misol va masalalar variantlar asosida musobaqalashib bajarish; darslikdagi amaliy materiallar asosida turli diogramma, jadval, chizmalar tayyorlash; laboratoriya mashg'ulotlarini o'tkazish rejasini tuzish.

Mashg'ulotlarda turli mustaqil ishlarni bajarish bolalarda mustaqillikni tarbiyalaydi. Mustaqillik esa shaxsiy sifat hisoblanadi. Mustaqil ishlash metodlaridan foydalanishda qator qoidalarga rioya qilinadi; o'quvchilarni mustaqil ishlashga tayyorlash; mustaqil ishlarning tushunarli bo'lishi; mustaqil ish uchun etarli vaqt ajratish; mustaqil ish natijasini tekshirish.

Didaktik o'yinlar metodi.

Keyingi yillarda ilg'or o'qituvchilar tajribasida didaktik o'yinlardan ta'lim metodlari sifatida foydalanish odat tusini olib bormoqda. Didaktik o'yinlarning samaradorligi shundaki, ular vositasida o'quv-tarbiya ishlari hayotga yaqinlashtiriladi, shuningdek, ularning har birida bilimlarni og'zaki bayon etish, ko'rgazmali, amaliy metodlarning elementlari qo'llaniladi. SHu xususiyatlariga ko'ra didaktik o'yinlar sintetik xarakterga ega. Ularning quyidagicha turlari mavjud:

Simulyativ o'yin-ta'limni hayotda bo'lib o'tgani ijtimoiy voqealarga tenglashtirish, ularga muqoyasa qilib tashkil etish va boshqarish metodidir. Bu o'yindan tarix, geografiya darslarida unumli foydalaniladi; bir o'qituvchi Amir Temur, boshqasi Boyazid, qolganlari sarkardalar, askarlar rovida ishtirok etadi, shu yo'l bilan ta'lim bo'lib o'tgan tarixiy voqeaga muqoyasa qilib tashkil etiladi.

Simulyativ o'yinlarning bir ko'rinishi instsenirovka (rollarga ajratib o'qish) metodidir. Boshlang'ich sinflarda badiiy mantlar, yuqori sinflarda badiiy asarlarni rollarga ajratib o'qtish an'anasi maktablarimiz tajribasida uzoq tarixga ega. Adabiyot o'qituvchilari «Tuya bilan bo'taloq» asarini o'qitganda bir o'quvchi yozuvchi ikkinchi o'quvchi tuya, uchinchisi esa bo'taloq so'zlarini o'qib ta'limda ishtirok etishadi.

Situativ o'yinlar ham asta-sekin maktab tajribasida o'z o'rnini olib bormoqda. Mehmon kutish, kasalni davolash, xarid qilish kabi turli

haetiy vaziyatlar mohiyatidan kelib chiqib, ta'limni tashkil etish va boshqarish situativ o'yinlar sirasiga kiradi.

Mavzu yuzasidan nazorat savollari:

1. Psixologiyani o'qitishda qanday o'qitish metodlaridan foydalanish maqsadga muvofiq?
2. Psixologiyani og'zaki o'qitish metodlariga nimalar kiradi?
3. Ko'rgazmali metodlarni bilimlarni o'zlashtirishdagi roli nimalardan iborat?
4. Psixologiyani o'qitish metodlariga qanday talablar qo'yiladi?

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Haydarov F.I. Xalilova N.I. Psixologiya fanlarini o'qitish metodikasi o'quv qo'llanma T.: "Aloqachi" 2007 y
2. Ляудис В.Л. Методика преподавания психологии. М. -2000
3. Бадмаев М. Методика преподавания психологии. М. «Владос»-2001
4. Карандашев В.Н. Методика преподавания психологии. М. «Питер»-2007

17-O 'QITISHNING INTERFAOL USULLARI

Reja:

1. Interfaol metodlar va ularning didaktik imkoniyatlari.
2. Interfaol metodlarning turlari.
3. Interfaol metodlarning qo'llanilishi.

Tayanch tushunchalar: interfaol, interfaollik, metod, interfaol metod.

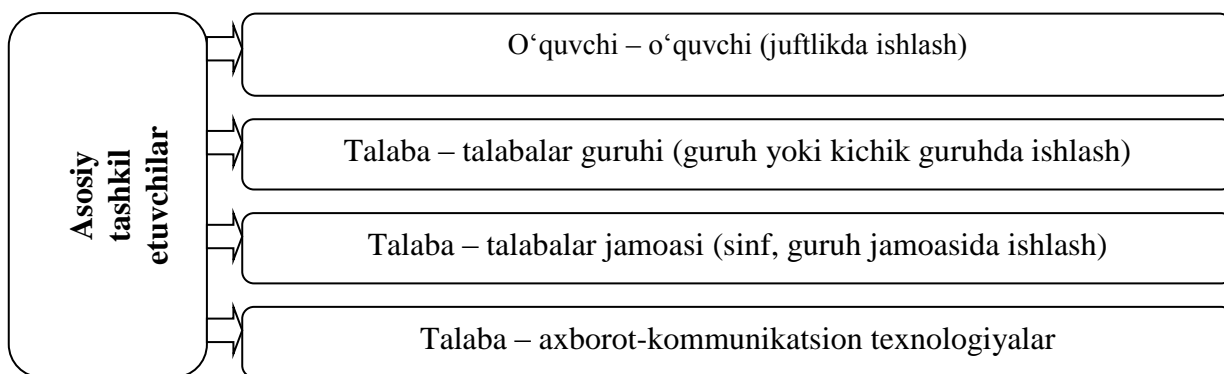
Interfaol metodlar va ularning didaktik imkoniyatlari. Zamonaviy sharoitda ta'lim samaradorligini oshirishning eng maqbul yo'li – bu mashg'ulotlarning interfaol metodlar yordamida tashkil etish deb hisoblanmoqda. **Interfaol metodlar** – ta'lim jarayonida o'quvchilar hamda o'qituvchi o'rtasida hamkorlikni qaror toptirish, faollikni oshirish, ta'lim oluvchilar tomonidan bilimlarni samarali o'zlashtirish, ularda shaxsiy sifatlarni rivojlantirishga xizmat qiladigan metodlar sanaladi.

“**Interfaol**” tushunchasi ingliz tilida “interact”(rus tilida “interaktiv”) ifodalaniib, lug'aviy nuqtai nazardan “inter” – o'zaro, ikki taraflama, “act” – harakat qilmoq, ish ko'rmoq kabi ma'nolarni anglatadi

Interfaollik talabalarning bilim, ko'nikma, malaka hamda muayyan axloqiy sifatlarni o'zlashtirish yo'lida birgalikda, o'zaro hamkorlikka asoslangan harakatni tashkil etish layoqatiga egaliklari

Mantiqiy nuqtai nazardan interfaollik, eng avvalo, ijtimoiy sub'ektlarning suhbat (dialog), o'zaro hamkorlikka asoslangan harakat, faoliyatning olib borishlarini ifodalaydi.

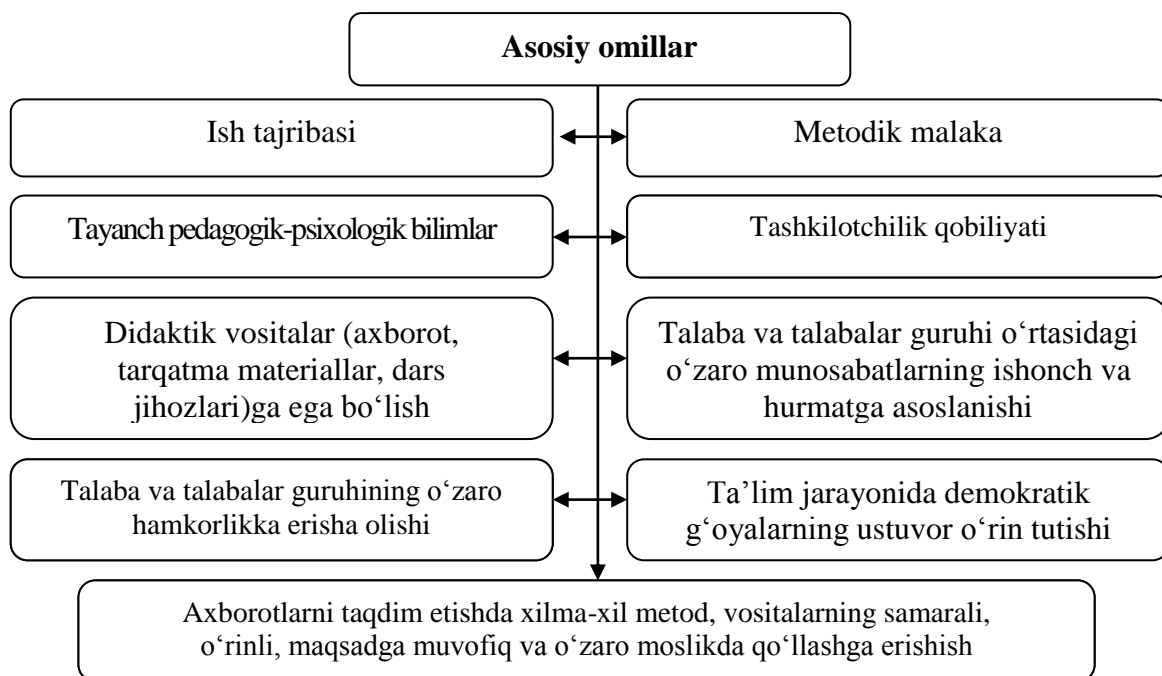
Zamonaviy sharoitda interfaollik asosidagi suhbat (dialog) quyidagi shaxslar o'rtasida tashkil etiladi (29-rasm):

29-rasm. Interfaol harakatni tashkil etuvchilar

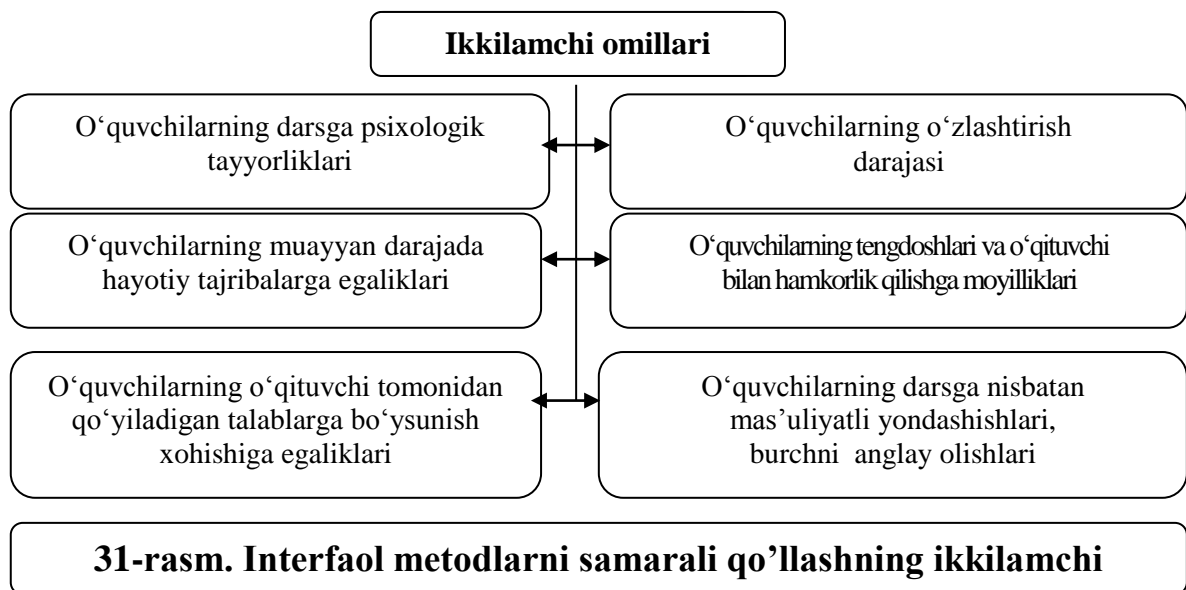
Ilmning talaba - axborot-kommunikatsion texnologiyalar shaklida tashkil etilishi talabalar tomonidan mustaqil ravishda yoki o'qituvchi rahbarligida axborot texnologiyalari yordamida bilim, ko'nikma, malakalarning o'zlashtirilishini anglatadi.

O'qitishning interfaol metodlarga asoslanishi bir qarashda nihoyatda oddiy, sodda va hatto "bolalar o'yini" kabi taassurot uyg'otadi. Biroq, bunda quyidagi omillarning mavjudligi talab etiladi (30-rasm):

30-rasm. Interfaol metodlarni samarali qo'llashning asosiy omillari

Shu bilan birga ta'lim jarayonida interfaol metodlarni samarali foydalanishda quyidagi ikkilamchi omillar ham muhim o'rin tutadi (31-rasm):

O'qituvchi ta'lim jarayonida interfaol metodlar yordamida talabalarning qobiliyatlarini rivojlantirish, mustaqillik, o'z-o'zini

nazorat, o‘z-o‘zini boshqarish, samarali suhbat olib borish, tengdoshlari bilan ishlash, ularning fikrlarini tinglash va tushunish, mustaqil hamda tanqidiy fikrlash, muqobil takliflarni ilgari surish, fikr-mulohazalarini erkin bayon qilish, o‘z nuqtai nazarlarini himoya qilish, muammoning yechimini topishga intilish, murakkab vaziyatlardan chiqqa olish kabi sifatlarni shakllantirishga muvaffaq bo‘ladi. Interfaol metodlarni qo‘llash orqali o‘qituvchi talabalarning aniq ta’limiy maqsadga erishish yo‘lida o‘zaro hamkorlikka asoslangan harakatlarini tashkil etish, yo‘naltirish, boshqarish, nazorat va tahlil qilish orqali xolis baholash imkoniyatini qo‘lga kiritadi.

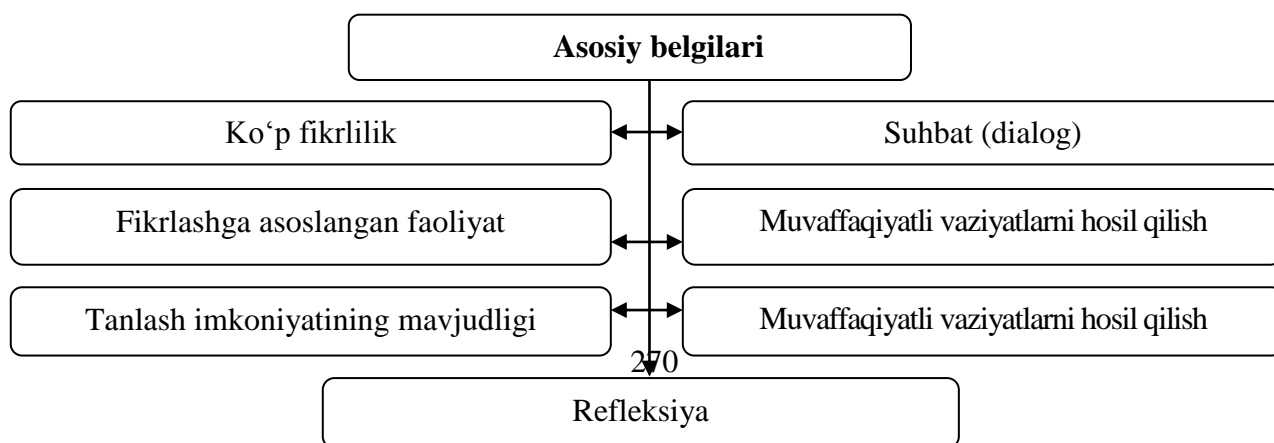
Odatda interfaol metodlarga Asoslangan ta’limiy harakatlar quyidagi shakllarda tashkil etiladi:

individual; juftlik; guruh; jamoa bilan ishlash

Interfaol metodlardan foydalanish jarayonida talabalar:

- guruh yoki jamoa bilan hamkorlikda ishlash;
- tengdoshlari orasida o‘z g‘oyalarini erkin bayon qilish, bilimlarini hech qanday ruhiy to‘siqlarsiz namoyish etish;
- muammoni hal qilishga ijodiy yondashish;
- guruh yoki jamoadoshlari bilan ruhiy yaqinlikka erishish;
- o‘z ichki imkoniyat va qobiliyatlarini to‘liq namoyon qila olish;
- fikrlash fikrlarni umumlashtirish va ular orasidan eng muhimlarini saralash;
- **Interfaol metodlar:** talabalarda bilimlarni o‘zlashtirishga bo‘lgan qiziqishni uyg‘otadi, har bir tarafning rufiyatiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi;
- o‘z faoliyatini nazorat qilish va mustaqil baholash;
- o‘z imkoniyatlari va kuchiga ishonch hosil qilish;
- har bir tarafning rufiyatiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi;
- o‘z turli vaziyatlarda harakatlanish va murakkab vaziyatlardan chiqqa olish ko‘nikmalarini o‘zlashtirish uchun qulay sharoit yaratadi;
- talabalarga ko‘p tomondan ta’sir ko‘rsatadi;
- talabalarda o‘rganilayotgan mavzular bo‘yicha fikr hamda munosabatni uyg‘otadi;
- talabalarda hayotiy zarur ko‘nikma, malakalarni shakllantiradi;
- talabalarning xulq-atvorini ijobiy tomonga o‘zgartirilishini ta’minlaydi

Interfaol ta’limning asosiy belgilari quyidagilardir (32-rasm):

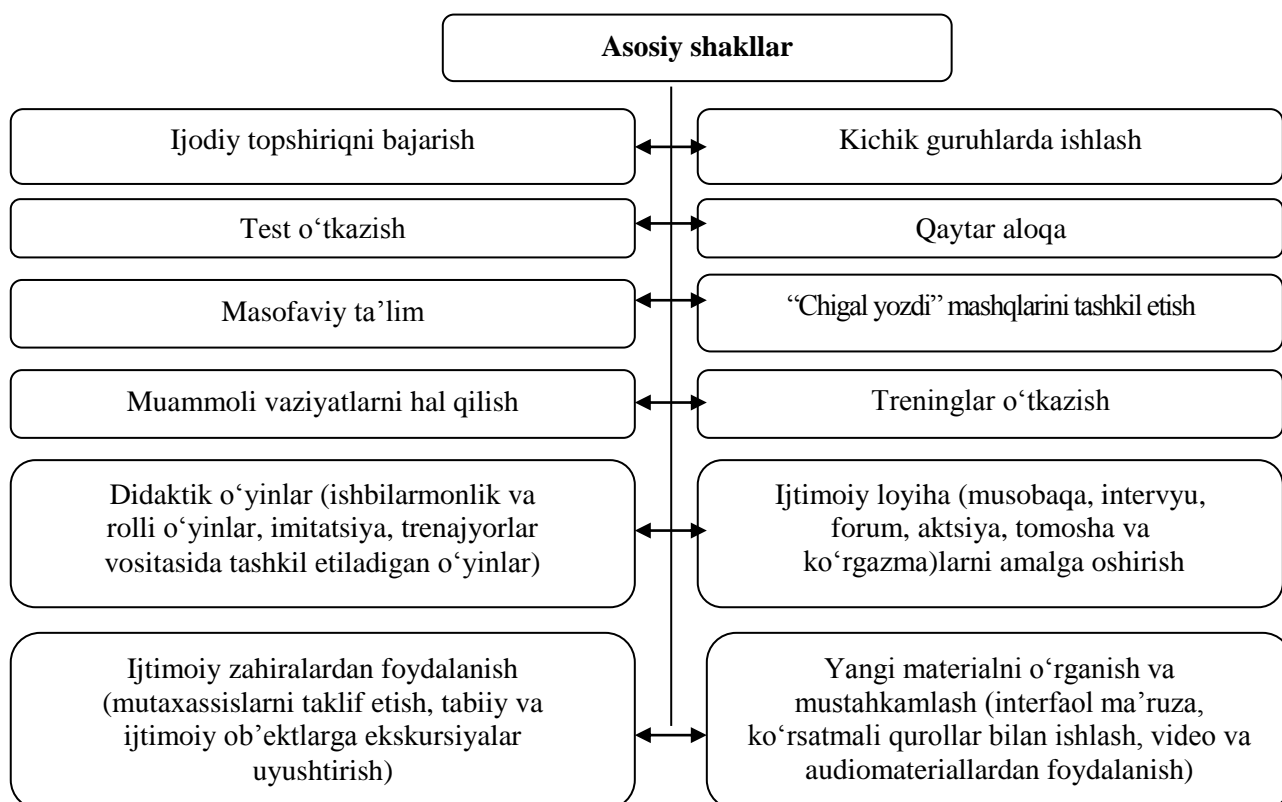

32-rasm. Interfaol ta’limning asosiy belgilari

Izoh: Refleksiya (lot. “reflexio” – ortga qaytish, aks etish): kishining o‘z xatti-harakatlari, ularning asoslarini tushunib yetishi, fahmlashiga qaratilgan nazariy faoliyati; bilishning alohida faoliyati; shaxsiy kechinmalari, his-tuyg‘ulari va o‘y-xayollari mohiyatini fikrlash orqali anglash)³⁴.

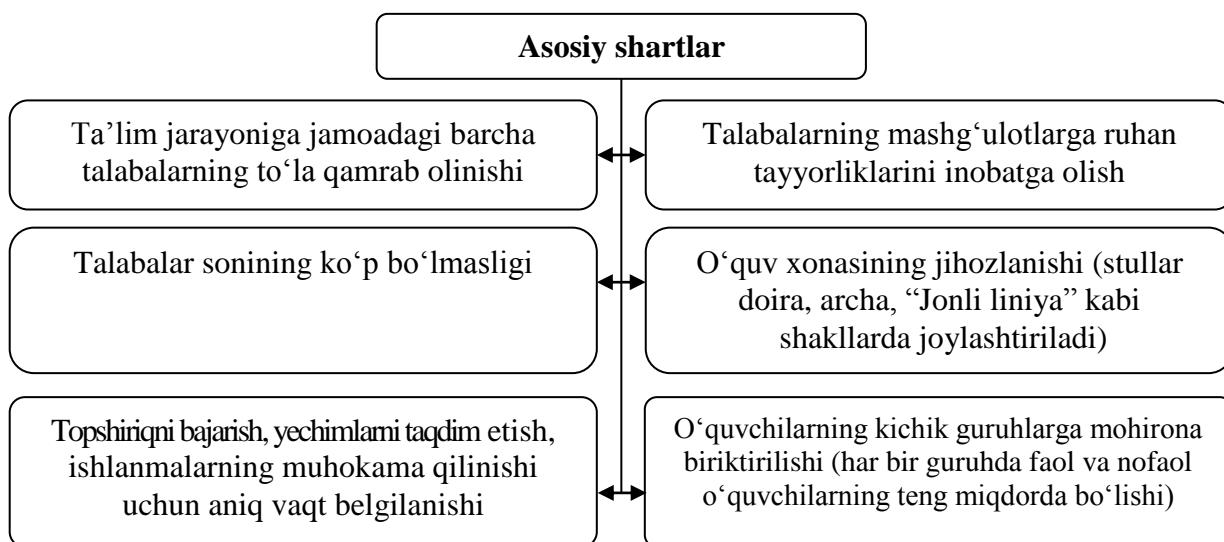
Ta’limni tashkil etishga interfaol yondashuvni qaror topshirish uchun o‘qituvchi (pedagog)lar bir qator shartlarga rioya eta olishlari zarur (33-rasm):

Bugungi kunda jahon ta’lim tizimida interfaol ta’limning quyidagi shakllarda amalga oshirilayotganligi barchaga ma’lum (34-rasm):

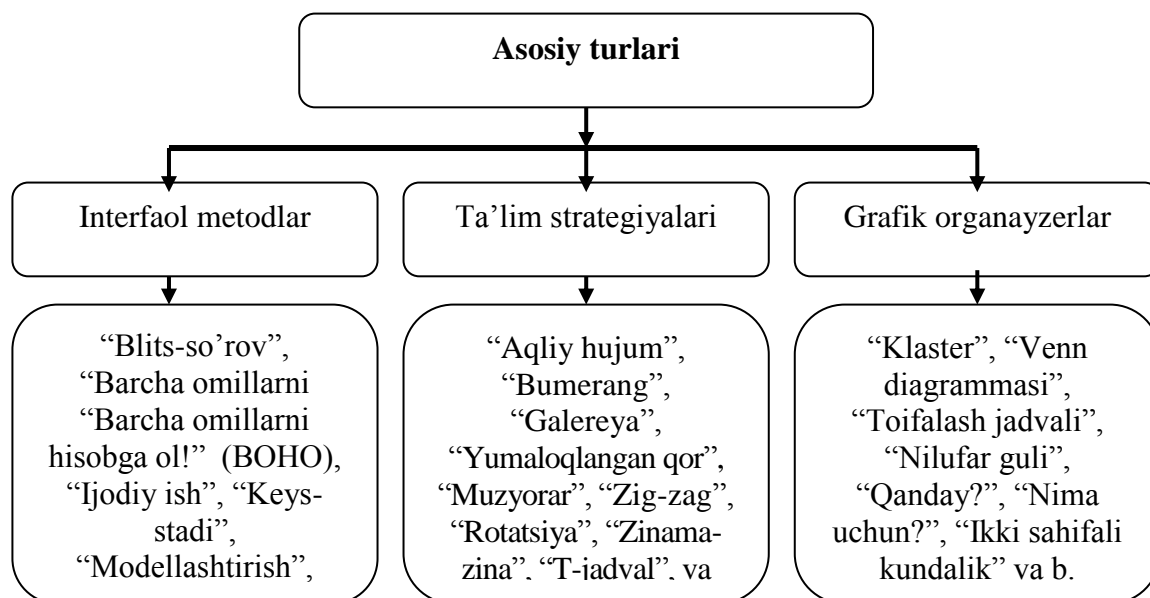
33-rasm. Interfaol ta’limning asosiy shakllari

³⁴ Педагогик маҳорат: схема ва расмларда / Мет.қўлл. Н.Эркабоева, М.Усмонбоева, М.Иргашова, Н.Хўжаназарова. – Тошкент: Низомий номидаги ТДПУ, 2012. – 14-бет.

34-rasm. Interfaol metodlarni samarali qo'llashning asosiy shartlari ^a

ta'limni tashkil etishda quyidagi eng ommaviy texnologiyalar³⁵ qo'llanilmoqda (35-rasm):

35-rasm. Interfaol metodlarning asosiy turlari

³⁵ “Инновацион таълим технологиялари ва педагогик компетентлик” модули бўйича ЎММ / Туз.: М.Х.Усмонбоева, А.Тўраев. – Т.: ТДПУ нашриёти, 2016. – 62-б.

1. Interfaol metod – o‘quv harakatlarini juftlik, kichik guruh yoki katta akademik guruh faoliyatini tashkil etish orqali aniq belgilangan ta’limiy maqsadga erishish yo‘li, usuli. Uni qo‘llashda qo‘yilgan maqsaddan kelib chiqqan holda natijani avvaldan taxmin qilish imkoniyati yuzaga keladi.

2. Ta’lim strategiyalari. Lug‘aviy jihatdan “strategiya” tushunchasi “boshqaruvni to‘g‘ri, istiqbolli rejalashtirish san’ati” ma’nosini anglatadi. Shunga ko‘ra “ta’lim strategiyasi” tushunchasi lug‘aviy ma’nosiga ko‘ra “ta’lim jarayonini, talabalarning o‘quv faoliyatini oqilona, to‘g‘ri, istiqbolli rejalashtirish”ni ifodalaydi. Agarda ta’lim metodi maqsadga muvofiq natijani aniq ko‘ra olish imkonini bersa, ta’lim strategiyasi esa interfaol metodlar sirasida uni qo‘llashda maqsadning natijalanishi talabalarning faoliyati asosida kafolatlanishini bildiradi. Masalan, “Gugurt donalari” strategiya sanaladi. Bordi-yu, o‘qituvchi ushbu ta’lim strategiyasini ta’lim jarayonida qo‘llashni rejalashtirsa ham uning qay darajada natijani qo‘lga kiritishga xizmat qilishini taxmin qila olmaydi. Chunki ta’lim strategiyasi qo‘llanilganda maqsadga mos natijaga faqatgina talabalarning faoliyati tashkil etilgandan keyingina, ularning faolliklari, juftlik, kichik guruh yoki katta guruhlarda ishlay olish tajribasiga egaliklari, o‘tilgan mavzuning chuqur o‘zlashtirganliklariga ko‘ra qo‘lga kiritiladi.

3. Grafik organayzer – o‘zining grafikli (jadval, diagramma, sxema, tasvir va hokazo) shakliga ega bo‘lgan interfaol metodlar sanaladi. Masalan, “Venn diagrammasi” ikkita bir-biri bilan kesishgan diagrammada, “Baliq skeleti” skelet tasviri, “Kontseptual jadval” esa jadval ko‘rinishdagi shakliga ega bo‘lib, o‘quv topshiriqlari ana shu grafikli (jadval, diagramma, sxema, tasvir va hokazo) shakli asosida bajariladi³⁶.

III. Interfaol metodlarning qo‘llanilishi. Bugungi kunda ta’lim jarayonida 500 dan ortiq interfaol metodlar faol qo‘llanilmoqda. Quyida ular orasida eng ko‘p qo‘llanilayotgan interfaol metodlar hamda ularni qo‘llash tartibi to‘g‘risida so‘z yuritiladi.

1. “Bilaman. Bilishni xohlayman. Bilib oldim” (BBB) grafik organayzeri mavzu, matn, bo‘lim bo‘yicha izlanuvchilikni olib borish imkonini beradi. U talabalarga muayyan mavzular bo‘yicha

---

³⁶Расулов И.М. Талабаларнинг лойиҳалаш маданиятини компьютер технологиялари воситасида ривожлантириш: Пед.фанл.бўйича фалсафа доктори (PhD) ... дисс. – Тошкент: 2018. - 34-35-б.

bilimlari darajasini baholay olish imkonini beradi. Uni qo'llashda talabalar guruh yoki jamoada ishlashlari mumkin. Guruhda ishlashda mashg'ulot yakunida guruhlar tomonidan bajarilgan ishlar tahlil qilinadi.

Grafik organayzerdan foydalanish uch bosqich asosida amalga oshiriladi:

1. Talabalarning o'rganilishi rejalashtirilayotgan mavzu bo'yicha tushunchalarga egalik darajalari aniqlanadi.

2. Talabalarning mavzu bo'yicha mavjud bilimlarini boyitishga bo'lgan ehtiyojlari o'rganiladi.

3. Talabalar mavzuga oid ma'lumotlar bilan batafsil tanishtiriladi.

O'quv faoliyati bevosita yozuv taxtasi yoki ish qog'ozida o'z aksini topgan quyidagi sxema asosida tashkil etiladi:

Bilaman	Bilishni xohlayman	Bilib oldim

Bosqichlar bo'yicha amalga oshirilgan harakatlarning tafsiloti qo'yidagicha:

- 1) talabalar kichik guruhlarga birlashtiriladi;
- 2) talabalarning yangi mavzu bo'yicha tushunchalarga egalik darajasi o'rganiladi;
- 3) o'quvchilar qayd etgan tushunchalar loyihaning 1-bandiga yozib boriladi;
- 4) talabalarning yangi mavzu bo'yicha mavjud bilimlarini boyitishga bo'lgan ehtiyojlari o'rganiladi;
- 5) talabalarning ehtiyojlari sifatida bayon etilgan tushunchalar loyihaning 2-bandiga yozib qo'yiladi;
- 6) o'qituvchi talabalarga yangi mavzu bo'yicha ma'lumotlarni beradi;
- 7) talabalar tomonidan o'zlashtirilgan yangi tushunchalar aniqlanadi;

8) bayon etilgan yangi tushunchalar loyihaning 3-bandiga yozib qo'yiladi;

9) mashg'ulot yakunida yagona loyiha yaratiladi.

“Shaxsning rivojlanishi, tarbiyasi va ijtimoiylashuvi” moduli bo'yicha “Bilaman. Bilishni xohlayman. Bilib oldim” (BBB) grafik organayzerining qo'llanilishi

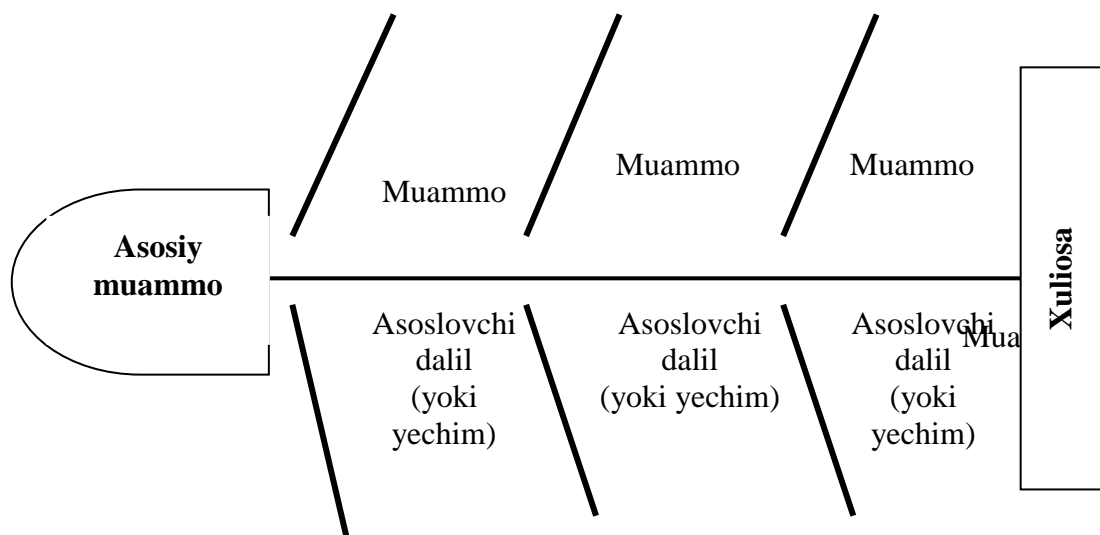
Bilaman	Bilishni xohlayman	Bilib oldim
1. “Shaxs” va “individ” tushunchalarining mazmunini. 2. Individuallikning mohiyatini. 3. Yosh davrlarini. 4. Shaxs rivojiga atrof-muhitning ta'sirini. 5. Faoliyat mohiyatini	1. “Rivojlanish” va “o'sish” tushunchalarining mohiyatini. 2. Shaxs rivojlanishining dinamikasini. 3. Shaxsning shakllanishiga ta'sir etuvchi omillarni. 4. Shaxsga xos faoliyat turlarini. 5. Yosh davrlariga xos xususiyatlarni. 6. Shaxs ijtimoiylashuvi dinamikasini	1. “Rivojlanish” va “o'sish” tushunchalarining mohiyatini. 2. Shaxs rivojlanishining dinamikasini. 3. Shaxsning shakllanishiga ta'sir etuvchi omillarni. 4. Shaxsga xos faoliyat turlarini. 5. Yosh davrlariga qanday xususiyatlar xosligini. 6. Shaxs ijtimoiylashuvi dinamikasini

2. “Baliq skeleti” grafik organayzeri (GO). GO talabalarda mavzu yuzasidan muayyan masala mohiyatini tasvirlash va yechish qobiliyatini shakllantiradi. Uni qo'llashda talabalarda mantiqiy fikrlash, mavzu mohiyatini yorituvchi tayanch tushuncha, ma'lumotlarni muayyan tizimga keltirish, ularni tahlil qilish ko'nikmalari rivojlanadi.

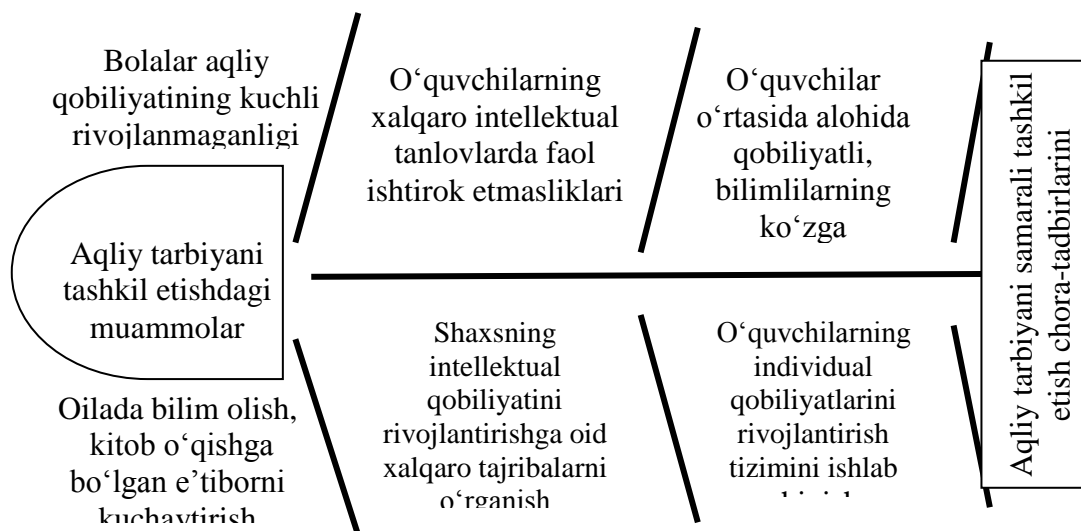
Undan foydalanish quyidagicha amalga oshiriladi:

- 1) o'qituvchi talabalarni GOni qo'llash sharti bilan tanishtiradi;
- 2) talabalar kichik guruhlarga biriktiriladi;
- 3) guruhlar topshiriqlarni bajaradi;
- 4) guruhlar o'z yechimlarini jamoaga taqdim etadi;
- 5) jamoa guruhlarning yechimlari yuzasidan muhokama uyushtiradi.

Talabalar topshiriqlarni quyidagi tasvir asosida bajaradi.

“Baliq skeleti” grafik organayzeri yordamida o‘quvchilarning aqliy tarbiyasini tashkil etish muammolarini yoritish

3. “Gugurt donalari” strategiyasi. U o‘quv materiallarining talabalar tomonidan o‘rganilgan qay darajada egallanganligini aniqlash maqsadida qo‘llaniladi. Strategiya talabalarga o‘quv materialining mavzusidan kelib chiqqan holda turli muammoli masala yoki vaziyatlarni yaratish, mavzuning asosiy tayanch tushunchalarini ajratib olish, ularni izohlash, tahlil qilish, ta’riflashda

yordam beradi. Shuningdek, strategiya mashgʻulot davomida har bir talabaga turli topshiriqlarni individual bajarish, uning ustida mustaqil ishlash imkonini beradi. Bu strategiya talabalarda bir qator tarbiyaviy xarakterdagi, yaʼni: mustaqil ishlay olish; muloqatga kirishuvchanlik; xushfeʼllik; oʻzgalar fikrini hurmat qilish; faollik; faoliyatga ijodiy yondashish; faoliyatning samarali boʻlishiga qiziqish va intilish; oʻzini oʻzi baholash kabi sifatlarni shakllantirishga yordam berdi.

Strategiya qoʻllanilgan mashgʻulot talabalarni oʻrganilgan yoki oʻrganilishi kerak boʻlgan mavzu boʻyicha yakka va kichik jamoa boʻlib fikrlash, oʻzlashtirilgan bilimlarni yodga olish, toʻplangan fikrlashni umumlashtirish, ularni yozma ravishda yoki rasm, chizma, tasvir, sxema, model koʻrinishida ifodalashga oʻrgatadi. Mazkur strategiya juftlik, kichik guruhlar yoki jamoada tashkil etiladi. Talabalar tushunchalarni yozma ravishda taʼriflaydi va ularni taqdimot asosida jamoaga namoyish qiladi.

Mashgʻulotda strategiyani qoʻllash quyidagi tartibda amalga oshiriladi:

1. Oʻqituvchi talabalarga gugurt donalari yoki oddiy choʻplardan istagancha tanlab olishni taklif etadi.

2. Talaba oʻz xohishiga koʻra gururt donachalari yoki oddiy choʻplarni tanlaydi.

3. Har bir talaba tanlangan gugurt donalari yoki oddiy choʻplarining soniga koʻra mavzuga oid tayanch tushunchalarni ajratib koʻrsatib, ularning har biriga izoh beradi yoki qoidalarni aytadi.

Izoh: talabalar tomonidan tanlangan har bir gugurt donasi yoki oddiy choʻp

bittadan tushunchani taʼriflash shartligini anglatadi. Shunga koʻra talaba agarda ikkita gugurt donasini tanlangan boʻlsa, u holda ikkita tushunchani ajratib koʻrsatib, ularni taʼriflaydi. Gugurt donalari sonining ortib borishiga koʻra tushunchalar soni va ularga beriladigan taʼriflar miqdori ham koʻpayib boradi.

“Oʻqituvchi mehnatini ilmiy tashkil etish” mavzusining “Gugurt donalari” strategiyasida yoritilishi

1-guruh	2-guruh	3-guruh)
1.Mehnat –	1. Oʻz-oʻzini	1. Pedagogik tajriba
2.Oʻqituvchi	rivojlantirish –	toʻplash –
mehnati –	2. Oʻz ustida	2. Faoliyat –

3.O‘qituvchi mehnatini tashkil etish – 4. Pedagogik tajriba – 5.O‘z ustida ishlash –	ishlash – 4. Pedagogik tajriba –	3. Pedagogik faoliyat – 4. Pedagogik faoliyatni rejalashtirish – 5. O‘zini o‘zi baholash – 6. O‘zini o‘zi tahlil qilish –
--	-------------------------------------	--

4. “Blits-so‘rov” metodi. Ta’lim jarayonida “Blits-so‘rov” metodi ham faol qo‘llaniladi. “Blits-so‘rov” (ingl. “blits” – tezkor, bir zumda) metodi berilgan savollarga qisqa, aniq va lo‘nda javob qaytarilishini taqozo etadi. Ta’lim muassasalarida bu metodga muvofiq savollar, asosan, o‘qituvchi tomonidan beriladi. Berilgan savollarga javoblar jamoaviy, guruhli, juftlik yoki individual tarzda qaytarilishi mumkin. Javob qaytarish shakli mashg‘ulot turi, o‘rganilayotgan mavzuning murakkabligi, talabalarning qamrab olinishiga ko‘ra belgilanadi.

Mashg‘ulotlarda metodni qo‘llash quyidagicha kechadi:

1. O‘qituvchi o‘rganilgan mavzu, muayyan tarkibiy qismlar mohiyatining ochib berilishini talab etadigan savollarni ishlab chiqib, talabalar e’tiboriga havola qiladi.

2. Talabalar berilgan savolga qisqa muddatda lo‘nda, aniq javob beradi.

3. Guruh (juftlik)da ishlashda bir nafar talaba berilgan savolga javob qaytaradi (uning guruhdoshlari javobni to‘ldiradi, (biroq, fikrlar takrorlanmasligi lozim).

Metodni qo‘llashda mavzuga doir tayanch tushunchalar, asosiy g‘oyalarning mohiyati o‘quvchi (talaba)lar tomonidan og‘zaki, yozma yoki tasvir (jadval, diagramma) tarzida yoritilishi mumkin.

“O‘quvchilarning ilmiy dunyoqarashini shakllantirishda aqliy, iqtisodiy va ekologik tarbiyaning o‘rni” moduli bo‘yicha

**Blits-so‘rov savollari
1-guruh**

1. Dunyoqarash –
2. Diniy dunyoqarash –
3. Ilmiy dunyoqarash –
4. Aqliy tarbiya –
5. Aqliy tafakkur –
6. Ekologik tarbiya –

Blits-so‘rov savollari
2-guruh

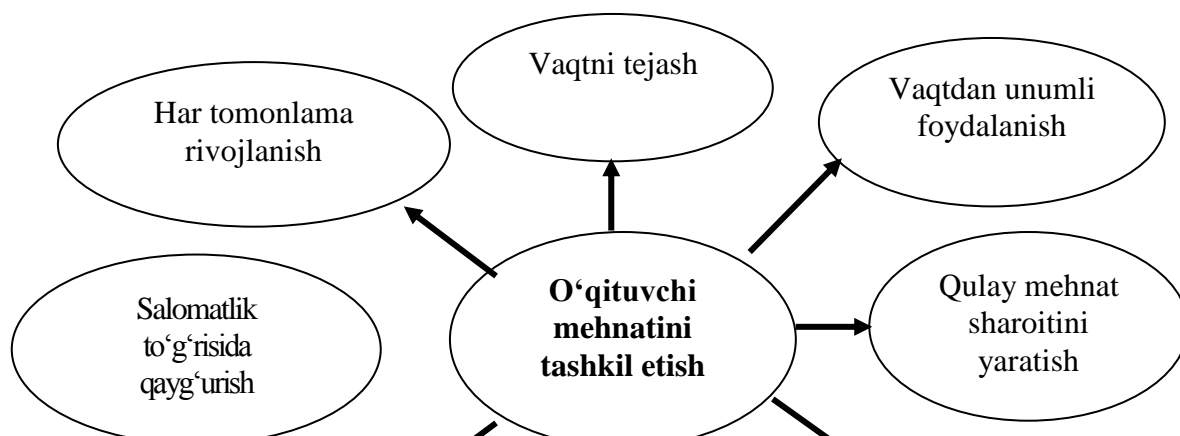
1. Mifologik dunyoqarash –
2. Falsafiy dunyoqarash –
3. Iqtisodiy tarbiya –
4. Iqtisodiy madaniyat –
5. Ekologik madaniyat –
6. Hayotiy tajriba –

5. “Barcha omillarni hisobga ol!” (BOHO) metodi. Mazkur metod shaxs e’tiborini muayyan omillarga qaratishga xizmat qiluvchi metod sanalib, uni qo‘llashdan ko‘zlangan maqsad shaxs ongini rivojlantirish, tasavvurini kengaytirish, tafakkurini boyitishga xizmat qiladi.

Metod qanchalik aniq maqsad asosida qo‘llanilsa, uning samaradorligi shuncha yuqori bo‘ladi. Agar talaba u yoki bu fikrni ochiq aytishga tortinsa, u holda metodni qo‘llash hech qanday samara bermaydi.

Mashg‘ulotlar jarayonida metoddan foydalanishda quyidagi savollarga javob topgan holda mavzuni samarali o‘zlashtirish imkonini beradigan omillarning ro‘yxatini tuzib olish maqsadga muvofiqdir: Mavzuni o‘zlashtirishda qaysi omillar hisobga olindi? Mavzuni o‘zlashtirishda qanday omillar hisobga olinmadi? Ro‘yxatga yana qanday omillarni kiritish mumkin? Masalaning yana qaysi jihatlariga e’tibor berish zarur?

O‘qituvchi mehnatini tashkil etishga ta’sir etuvchi omillarni “Barcha omillarni hisobga ol!” (BOHO) metodi yordamida aniqlanishi (namuna)

6. “Kontseptual jadval” grafik organayzeri (GO) talabalarni o‘rganilayotgan mavzu, masala yoki muammoni ikki yoki undan ortiq jihatlari bo‘yicha taqqoslashga o‘rgatadi. Mazkur GO yordamida talabalarning mavzu yuzasidan mantiqiy fikrlash, ma’lumotlarni tizimli bayon qilish qobiliyatlari rivojlantiriladi.

Mashg‘ulotlar chog‘ida GOdan quyidagi tartibda foydalaniladi:

1. O‘qituvchi yechimi topilishi lozim bo‘lgan mavzu (masala)ni aniqlaydi.
2. Talabalar mavzu va GOdan foydalanish qoidasi bilan tanishtiriladi.
3. Talabalar kichik guruhlariga birlashtiriladi.
4. Guruhlar o‘zlariga berilgan topshiriqni bajaradi.
5. Guruhlar yechimni sinf (guruh) jamoasi hukmiga havola etadi.
6. Guruhlarning yechimlari sinf (guruh) jamoasida muhokama qilinadi.

Topshiriqni bajarishdan avval o‘qituvchi talabalar e‘tiboriga quyidagi qish qog‘ozini tavsiya etadi:

Mavzu mohiyatini yorituvchi jihatlar	Muhim belgilar, tavsiflar		
	1-belgi (tavsif)	2-belgi (tavsif)	3-belgi (tavsif)
1-jihat			
2-jihat			
3-jihat			
...			

“Kontseptual jadval” GO yordamida aqliy rivojlanishdan ortda qolish darajalariga xos tavsiflarni yoritish

Oligofreniya darajalari	Muhim belgilar, tavsiflar		
	1-belgi tavsif)	2-belgi (tavsif)	3-belgi (tavsif)
Yengil darajadagi aqli zaiflik	Aqliy nuqson u darajada chuqur emas	Harakatchanlik, ish qobiliyatlari yetarlicha saqlangan	Nutqi sodda, grammatik jihatdan buzilgan, tili chuchuk
O‘rta darajadagi aqli zaiflik	Oddiy tushunchalarni hosil qila olmaslik	O‘quv materiali mazmunini ilg‘ab ololmaslik	So‘z boyligi kam, nutqi sayoz, jumalari kiswa
Og‘ir darajadagi aqli zaiflik	Idroki keskin rivojlanmagan	Borliqqa munosabati mo‘‘tadil emas	Nutqdagi nuqson juda chuqur

7. “Qanday?” grafik organayzeri talabalarda o‘rganilayotgan mavzu, muammo yuzasidan umumiy tasavvurlarni hosil qilishga yordam beradi. Uni qo‘llashda talabalarda mantiqiy fikrlash, mavzu mohiyatini yorituvchi tayanch tushuncha, ma’lumotlarni muayyan tizimga solish, ularni tahlil qilish ko‘nikmalari shakllanadi. Talabaning fikrlari chizmada ifoda etiladi.

Mashg‘ulotlarda grafik organayzerni qo‘llashda quyidagi shartlarga amal qilinadi:

1. O‘ylangan g‘oyalarni tahlil qilmay, baholamay tez bayon etish kerak.

2. Chizma tugallanmagan bo‘lib, unga yangi g‘oyalarni kiritish mumkin.

3. Agarda chizmada savol uning “shohlari”da bir necha bor qaytarilsa, unda u biror muhimlikni anglatib, muammoning asosiy yechimi bo‘lishi mumkin.

4. Yangi g‘oyalar qanday ko‘rinishda bo‘lmasin yuqoridan pastga yoki chapdan o‘ngga qayd qilib boriladi, buni o‘quvchilarning o‘zlari hal etadi.

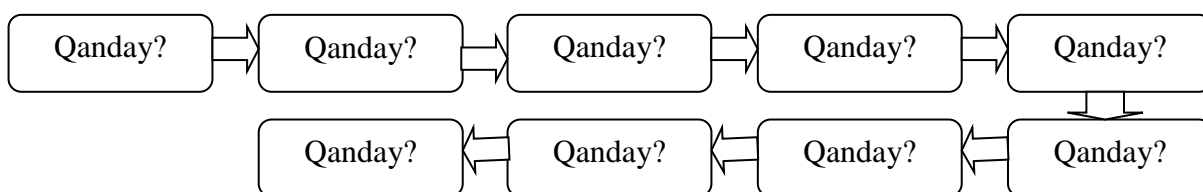
5. Agar talabalar savollarni to‘g‘ri qo‘yib, masalaning rivojlanish yo‘nalishini ob‘yektiv belgilay olsalar, u holda yechim to‘g‘ri topiladi.

Ta’lim jarayonida grafik organayzerni qo‘llash tartibi quyidagicha:

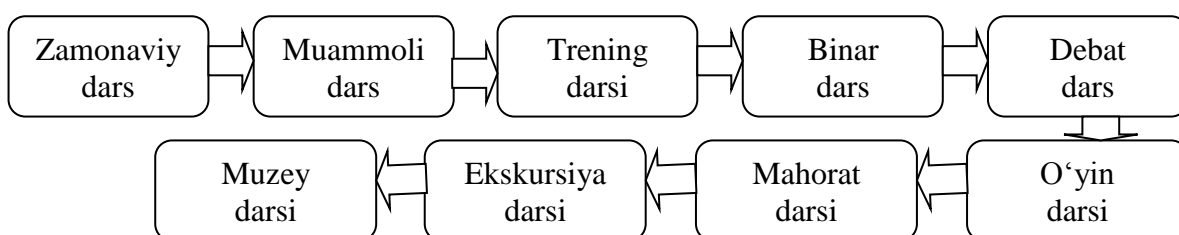
1. O‘qituvchi tanlangan masalani e’lon qiladi.
2. O‘qituvchi talabalarni mavzu va GOni qo‘llash qoidalari bilan tanishtiradi.
3. Talabalar kichik guruhlariga biriktiriladi.
4. Kichik guruhlariga muayyan topshiriqlar beriladi
5. Belgilangan vaqt (10-15 daqiqa)da guruhlar topshiriqlarni bajaradi.
6. Jamoa kichik guruhlarining yechimlari bilan tanishtiriladi.
7. Jamoa tomonidan kichik guruhlarining ishlari muhokama qilinadi
8. O‘qituvchi jamoaning fikriga tayanib, eng yaxshi ishni e’lon qiladi va mashg‘ulotni yakunlaydi.

Izoh: 1. Yangi g‘oyalar grafik, klaster, tasvir ko‘rinishida bo‘lishi mumkin. 2. Muammoning yechimi “Buni qanday bajarish lozim?”, “Qanday yo‘l tutish to‘g‘ri?” kabi savollariga javob topish asosida hal qilinadi. 3. Muammoni yechishda “nima qilish kerak”ligi yuzasida o‘ylanib qolmaslik lozim. 4. Savollarning izchil berilishi muhim ahamiyatga ega. 5. Metodni qo‘llashda muammoni yechish yo‘llarigina izlanmay, ulardan samarali foydalanish choralari ham o‘rganiladi.

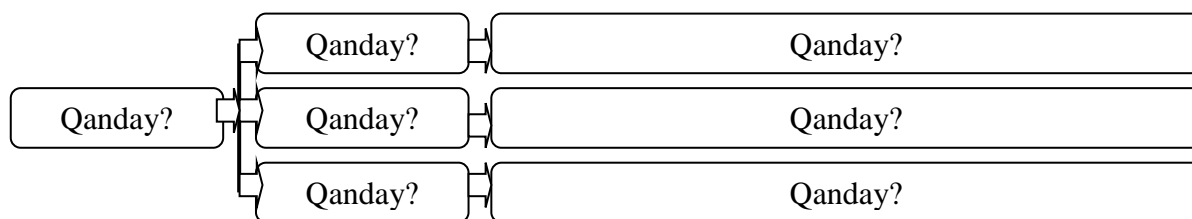
“Qanday?” grafik organayzeri quyidagi sxema asosida tashkil etiladi:

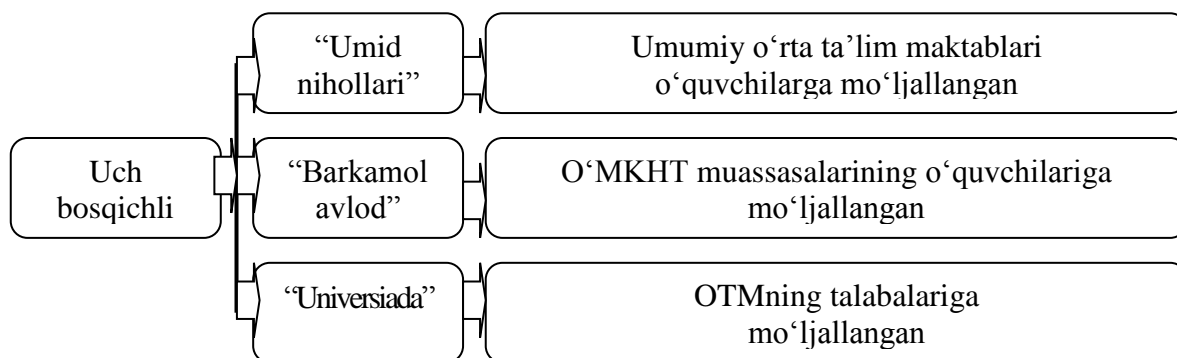
“Qanday?” grafik organayzeri yordamida “Dars – ta’limni tashkil etishning asosiy shakli” mavzusini o‘rganish

Grafik organayzerni qo'llashda quyidagi sxemadan ham foydalanish mumkin:

“Qanday?” grafik organayzeri yordamida “O‘quvchilarning jismoniy tarbiyasi” mavzusini o‘rganish

8. “Beshinchisi ortiqcha” strategiyasi. Ushbu strategiya talabalarning mantiqiy tafakkur yuritish ko‘nikmalariga ega bo‘lishlarida ushbu strategiya alohida ahamiyatga ega. Uni qo‘llashda quyidagi harakatlar amalga oshiriladi:

1) o‘rganilayotgan mavzu mohiyatini ochib berishga xizmat qiladigan tushunchalar tizimini shakllantirish;

2) hosil bo‘lgan tizimdan mavzuga taalluqli bo‘lgan to‘rtta va taalluqli bo‘lmagan bitta tushunchaning o‘rin olishiga erishish;

3) talabalarga mavzuga taalluqli bo‘lmagan tushunchani aniqlash va uni tizimdan chiqarish vazifasini topshirish;

4) talabalarni o‘z harakatlari mohiyatini sharhlashga undash (mavzuni mustahkamlash maqsadida talabalardan tizimda saqlanib qolgan tushunchalarga ham izoh berib o‘tish, ular o‘rtasidagi mantiqiy bog‘liqlikni asoslash talab qilinadi).

Mavzu mohiyatini yorituvchi tushunchalar o‘rtasidagi mantiqiy bog‘liqlikni ko‘rsata va asoslay olish talabalarda mustaqil fikrlash, shaxsiy yondashuvlarini dalillash tengdoshlarning fikrlari va shaxsiy

g'oyalarni o'zaro taqqoslash ko'nikmalarini ham shakllantirishga imkon beradi.

“Beshinchisi (ettinchisi) ortiqcha” metodi yordamida verbal va noverbal ta'sir etishga doir bilimlarni namoyish etish

Noverbal ta'sir vositalari:

Pantomimika, qo'l harakati, oyoq harakati, mimika, **ko'z harakati**

Verbal ta'sir vositalari:

Tovush kuchi, tovush pardozi, **tovush ditsebeli**, tovushning ixcham va harakatchanligi, diapazon, tembr, ritm (nutq vazni)

9. “T-jadval” texnologiyasi. Mazkur texnologiya o'rganilayotgan mavzu yoki masalaning muayyan jihatini yoritish maqsadida bir necha asosiy belgi, tayanch tushunchalarning mazmuni ularni bir-biri bilan o'zaro solishtirish, qiyoslash asosida ochib beriladi. Ko'p hollarda mazkur texnologiya mavzu asosini tashkil etuvchi bir necha holatlarning afzalliklari yoki kamchiliklarini, samaradorlik va samarasizlik darajasini, bugungi kun va istiqbol uchun ahamiyatini taqqoslash maqsadida qo'llaniladi.

Texnologiyani qo'llash quyidagi tartibda amalga oshiriladi:

1) talabalar e'tiboriga o'rganiladigan mavzu, masala yoki topshiriq havola etiladi;

2) talabalar “T-jadval” metodini qo'llash shartlari bilan tanishtiriladi;

3) talabalar guruh (juftlik)larga birlashtiriladi;

4) ajratilgan vaqt oralig'ida guruh (juft)liklar jadval shaklida berilgan topshiriq mohiyatiga ko'ra qiyosiy taqqoslashni amalga oshiradi, ya'ni jadvalning chap va o'ng tomonlariga masalaning bir-biriga zid holatlarni bayon etadi;

5) guruh (juftlik)lar tomonidan to'ldirilgan jadvallar o'zaro solishtiriladi; 6) masalaning yechimi yuzasidan yakuniy xulosaga kelinib, yagona “T-jadval” shakllantiriladi.

“T-jadval” metodidan foydalanish uchun quyidagi sxema taqdim etiladi:

O'rganilayotgan masala (g'oya, omil)	
Afzalligi	Kamchiligi
1.	1.
2.	2.
3.	

...	...
-----	-----

“T-jadval” munozara vaqtida qo‘shaloq javoblar (ha/yo‘q, tarafdor/qarshi) yoki taqqoslash zid javoblarni yozish uchun universal grafik organayzer hisoblanadi. Masalan, “Xorazmshohning mudofaa rejasi” matnini “tarafdor va qarshi” tamoyiliga asoslanib o‘qilganidan so‘ng bir juft o‘quvchi quyida keltirilganidek, “T-jadval”ni tuzishi va besh minutdan keyin, chizmaning chap tomonida Xorazmshohlar davlatining saqlab qolinishi uchun besh minut ichida qancha o‘ylab topish mumkin bo‘lgan shuncha sababni yozishi mumkin. So‘ngra besh minut mobaynida ular bu fikrga qarshi iloji boricha ko‘p sababni keltirishlari kerak. Ana shu vaqt oxirida ular yana besh minut mobaynida o‘z “T-jadval”ni boshqa juftlik chizmalari bilan taqqoslashlari mumkin.

“Xorazmshohlar davlatini saqlanib qolish omillari va barbod bo‘lishining sabablari”ni “T-jadval”da yoritish

Xorazmshohlar davlatini saqlanib qolish omillari	Xorazmshohlar davlatining barbod bo‘lishining sabablari
<p>1. Xorazm davlati ko‘p sonli turkiy gvardiya va yaxshi qurollangan ko‘ngillilar lashkariga ega edi.</p> <p>2. Mamlakatda qamal qurollari va ularni ishlatishni yaxshi biladigan mohir sarbozlar ko‘p edi.</p> <p>3. Askarlarning umumiy soni jihatidan ham shubhasiz Xorazmshoh birmuncha ustunroq edi</p>	<p>1. Podshoh bilan mansabdorlar o‘rtasidagi kelishmovchiliklar mavjud edi.</p> <p>2. Podshoh bilan sarkardalar o‘rtasida ixtiloflar yuzaga kelgan edi.</p> <p>3. Kengashda dushmanga qarshi zarba berishning yagona rejasi yakdillik bilan belgilab olinmagan edi.</p> <p>4. Harbiy kengashda bo‘lajak urushda qo‘shinni tarqatib, mudofaa taktikasi qo‘llandi</p>

O‘rganilayotgan mavzuning mazmuni va xarakteridan kelib chiqqan holda jadvalda muayyan o‘zgarishlarni sodir etish mumkin. Masalan, “T-jadval” grafik organayzeri yordamida pedagogik kompetentlikning tarkibiy asoslarining mohiyatini yoritish” topshirig‘ini bajarishda talabalarga quyidagi ish qog‘ozi tavsiya etiladi:

Ish qog‘ozi

Ijtimoiy kompetentlik		Maxsus kompetentlik	
<i>Omillar</i>	<i>Ko‘rinishlari</i>	<i>Omillar</i>	<i>Ko‘rinishlari</i>
Shaxsiy kompetentlik		Individual kompetentlik	
<i>Omillar</i>	<i>Ko‘rinishlari</i>	<i>Omillar</i>	<i>Ko‘rinishlari</i>
Avtokompetentlik		Ekstremal kompetentlik	
<i>Omillar</i>	<i>Ko‘rinishlari</i>	<i>Omillar</i>	<i>Ko‘rinishlari</i>

“T-jadval” grafik organayzeri yordamida pedagogik kompetentlikning tarkibiy asoslarining mohiyatini yoritish

Ijtimoiy kompetentlik		Maxsus kompetentlik	
<i>Omillar</i>	<i>Ko‘rinishlari</i>	<i>Omillar</i>	<i>Ko‘rinishlari</i>
Sog‘lom ijtimoiy muhit	Ijtimoiy munosabatlardagi faol ishtirok	Kasbiy yo‘nalganlik	Kasbiy tayyorgarlik
Ijtimoiy-kasbiy faoliyat	Ijtimoiy vazifalarni bajarish	Maxsus ta’lim Malaka talablari	Maxsus bilimlarga egalik
Shaxslararo munosabat	Sub’ektlar bilan kelisha olish	Attestatsiya	Kasbiy-pedagogik vazifalarni hal qilish
Ijtimoiy faollik	O‘quvchilar bilan “til topisha olish”	O‘z-o‘zini baholash	Kasbiy faoliyat natijalarini real baholash
Ijtimoiy hamkorlik	Ijtimoiy hamkorlikka egalik	O‘z-o‘zini rivojlantirish	BKMni izchil rivojlantirib borish
Shaxsiy kompetentlik		Individual kompetentlik	
<i>Omillar</i>	<i>Ko‘rinishlari</i>	<i>Omillar</i>	<i>Ko‘rinishlari</i>
Shaxsiy sifatlarga egalik	Izchil ravishda kasbiy o‘rishga erishish	Individual sifatlarga egalik	O‘z-o‘zini boshqarish
Qobiliyat	Malaka darajasini oshirib	Xarakter xususiyatlari	Kasbiy rivojlanish
Ruhiy tetiklik			Yangiliklar

O‘z-o‘ziga ishonch Optimistik ruh Shaxsiy intilish	borish Kasbiy faoliyatda ichki imkoniyatlarni namoyon qilish	Temperament xususiyatlari Individual intilish	yaratish
Avtokompetentlik		Ekstremal kompetentlik	
<i>Omillar</i>	<i>Ko‘rinishlari</i>	<i>Omillar</i>	<i>Ko‘rinishlari</i>
Shaxsiy intilish, qiziqishlarga egalik Faoliyat doirasi Faoliyat taqozosi Lavozim xususiyati Shaxsiy fikr	O‘zini ijtimoiy- kasbiy rivojlantirish O‘z-o‘zini ruhan boshqara olish O‘ziga o‘zi ta’sir etish O‘z imkoniyatlarini to‘g‘ri baholash	Tabiiy ofatlar Ijtimoiy nizolar Texnik jarayonlar Texnologik vaziyatlar	Kutilmagan vaziyatlarda ishlay olish

10. “Tushunchalar asosida matn tuzish” metodi. Metod bilish-izlanish turidagi mustaqil ishlar sirasiga kirib, bu ish turli xil mantiqiy amallarni talab etadi: tahlil qilish va umumlashtirish, dalil va hodisalarni qiyoslash, ulardagi mushtaraklik va farqli tomonlarni aniqlash, asosiy va ikkinchi darajali belgilarni ajratish, sabab-oqibat aloqalarini ochib berish va h.k. Odatda talabalar noma’lum hodisalar, yangi materiallarga duch keladilar, yangi bilimlarni egallash va o‘quv muammosini hal qilish yo‘llarini izlab topishni talab etadigan muammoli vaziyat paydo bo‘ladi.

Mazkur metodni qo‘llash quyidagi qoidalarga asoslanadi:

Dastlab o‘qituvchi yangi mavzuni e’lon qiladi. O‘zi mavzuning qisqacha bayonini berganidan so‘ng, mavzuga oid tushunchalarni ajratib, tinglovchilarga taqdim etadi. Ulardan birini namuna sifatida bajarib ko‘rsatadi. So‘ng talabalar tayanch konspektdan foydalanib, tushunchalar asosida mustaqil tarzda matn tuzadilar.

**“O‘rta Osiyoning buyuk siymolari” mavzusi
bo‘yicha tushunchalar asosida matn tuzish**

1)Xorazm, Bog‘dod akademiyasi, rasadxona, o‘nlik tizim, to‘rt amal, algoritm, algebra;

2) sakkizta asar, “Samoviy jismlarning harakati va yulduzlar ilmi”, astronomiyadan qo‘llanma;

3) Forob, Damashq, Misr, 160 dan ortiq asar;

4) Kat shahri, Ma‘mun akademiyasi, xorijiy tillar, 200 ga yaqin ilmiy asar, globus, “Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorlikla”, “Hindiston”, G‘azna;

5) Sayram, Yassi, 23 yosh, “Hikmatlar”.

11. “O‘qitish bo‘yicha qo‘llanma” strategiyasi. Bunday ishlanmalar talabalarning tadqiq etish faoliyatini hatto o‘qituvchi yo‘qligida – aytaylik, ular matnni mustaqil o‘qish topshirig‘ini olishganida yo‘naltirishga yordam beradi. Quyida e‘tiboringizni, yalpi o‘qish paytida, savollar yozilgan varaq tufayli, tinglovchilarning e‘tiborini “Guschilar harakati” to‘g‘risidagi matn ichida sochilgan muayyan detallarga jalb etilganiga qaratamiz. Undan avval talabalarning bilish faolligini rivojlantirish uchun o‘qitish bo‘yicha qo‘llanma quyidagi hollarda yaxshi ko‘makchi ekanligini eslatib o‘tish lozim:

1) talabalarga o‘zlarining kuzatishi ehtimoldan uzoq bo‘lgan fikrning ancha nozik harakatini sezishda yordam beradi.

2) ishning hamma bosqichlarida yuqori tartibdagi fikrlashni rag‘batlantiradi;

3) munozara yoki yozma ish uchun asos bo‘lib xizmat qiladi, ya‘ni o‘z qobig‘iga o‘ralib qolmaydi.

“Yan Gus ta‘limoti. Guschilar harakati va uning oqibatlari” mavzusiga doir o‘qitish bo‘yicha qo‘llanma

---

1. Yan Gus ta‘limotida qanday g‘oyalari ilgari surilgan?

2. Yan Gusning o‘limi oldidan aytgan quyidagi gaplarini qanday izohlash mumkin? 3. “Vijdonimga xiyonat qilmayman. Agar men o‘z so‘zimdanda qaytsam, doimo haqiqatni o‘rgatgan xalqimga qaysi yuz bilan qarayman”.

4. Taboriylar va mo‘tadillar o‘rtasidagi kelishmovchiliklarga siz qanday qaraysiz? 5. Sizningcha, ularning qay birining g‘oyalari jamiyat rivoji uchun asos bo‘la oladi?

Eslatma: dastlabki ikkita savolga javoblar butun matnning har har yeridan to‘planadi. Uchinchi savolga javob berish uchun 1- va 2-savolga javob berish uchun to‘plangan material asosida yuqoriroq tartibda fikrlashga tinglovchilar rag‘batlantiriladi.

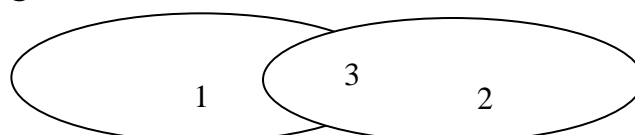
12. “Venn diagrammasi” grafik organayzeri. U talabalarda mavzuga nisbatan tahliliy yondashuv, ayrim qismlar asosida mavzuning umumiy mohiyatini o‘zlashtirish (sintezlash) ko‘nikmalarini hosil qilishga yo‘naltiriladi. U kichik guruhlarini shakllantirish asosida aniq sxema bo‘yicha amalga oshiriladi.

Grafik organayzer talabalar tomonidan o‘zlashtirilgan o‘zaro yaqin nazariy bilim, ma’lumot yoki dalillarni qiyosiy tahlil etishga yordam beradi. Undan muayyan bo‘lim yoki boblar bo‘yicha yakuniy darslarni tashkil etishda foydalanish yanada samaralidir.

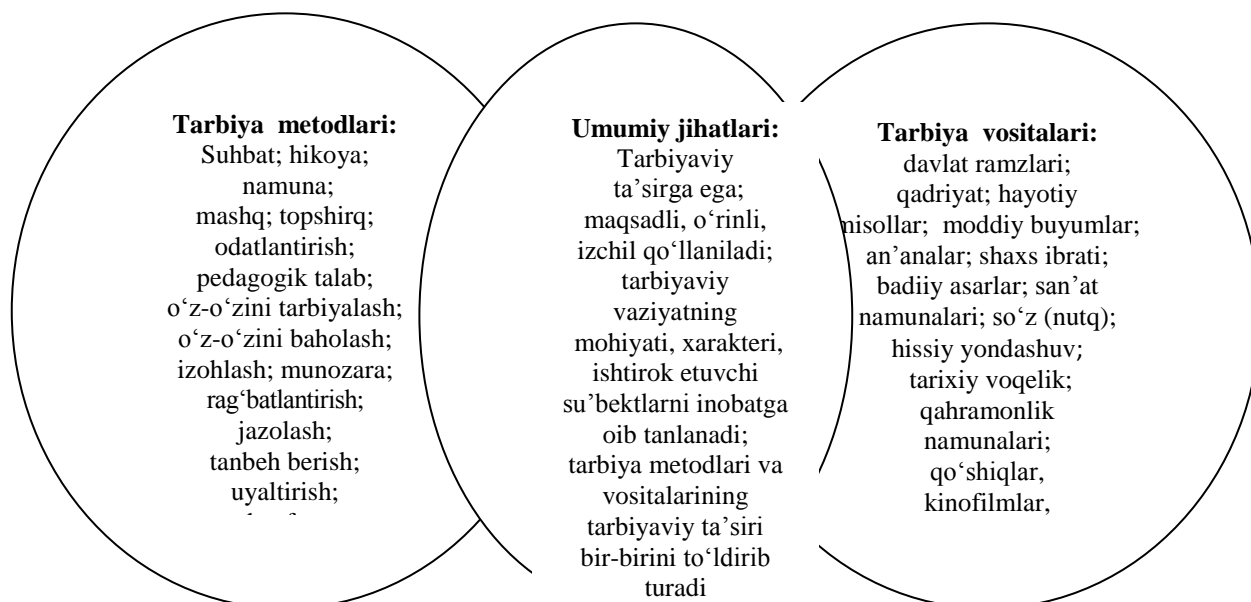
Uni qo‘llash bosqichlari quyidagilardan iborat:

1. Talabalar to‘rt guruhga bo‘linadi.
2. Yozuv taxtasiga topshiriqni bajarish mohiyatini aks ettiruvchi sxema chiziladi.
3. Har bir guruhga o‘zlashtirilayotgan mavzu (bo‘lim, bob) yuzasidan alohida topshiriqlar beriladi.
4. Topshiriqlar bajarilgach, guruh a‘zolari orasidan liderlar tanlanadi.
5. Liderlar guruh a‘zolari tomonidan bildirilgan fikrlarni umumlashtirib, yozuv taxtasida aks etgan diagrammani to‘ldiradi.

Yozuv taxtasi o‘zaro teng to‘rt bo‘lakka ajratiladi va har bir bo‘lakka quyidagi sxema chiziladi:

“Tarbiya metodlari va vositalari” mavzusida “Venn diagrammasi” bo‘yicha tayyorlangan ishlanma

13. “Noto‘g‘ri diktant” metodi. Unga ko‘ra o‘qituvchi talabalarga o‘quv materialini bo‘yicha bir nechta tayanch tushunchaning mohiyati yoki mavzuning xarakterini yorituvchi matnni havola qiladi. Matnda ma‘lumotlar noto‘g‘ri beriladi. Talabalarning vazifasi o‘zlashtirgan bilimlari asosida matnda berilgan ma‘lumotlarni to‘g‘risi ma‘lumotlarga almashtirishdan iboratdir.

“Noto‘g‘ri diktant” metodi yordamida “Avesto” asari haqidagi ma‘lumotlarning yoritilishi

1-matn. Mavjud manbalarga ko‘ra zardushtiylik Sharq xalqlari **tashkil etgan qadimgi marosimlardan biri** sanaladi. Mazkur dinning asoschisi Zardusht (**“Sariq to‘n egasi”**) bo‘lib, din ham uning nomi bilan atalgan. Zardusht taxminan miloddan avvalgi **570 yilda** tug‘ilgan bo‘lib, 77 yoshida, ibodat qilayotgan paytida dushman koinlaridan biri tomonidan o‘ldirilgan.

Noto‘g‘ri o‘rinlar:

Tashkil etgan – **sig‘ingan;**

marosimlardan biri – **dinlardan biri;**

“Sariq soqol egasi” – **“Sariq to‘n egasi”;**

560 yilda – **570 yilda**

2-matn. Abu Rayhon Beruniy o‘zining **“Hindiston” asarida** zardushtiylik dini qadimgi Mongoliyadan toki Kongogacha bo‘lgan yerlarga – **Xuroson, Fors, Iroq va Balxdan tortib Suriya yerlarigacha** tarqalganligini aytadi.

Noto‘g‘ri o‘rinlar:

“Hindiston” asarida – **“Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar” asarida;**

Mongoliyadan toki Kongogacha bo‘lgan yerlarga – **Xitoydan toki Ispaniyagacha bo‘lgan yerlarga.**

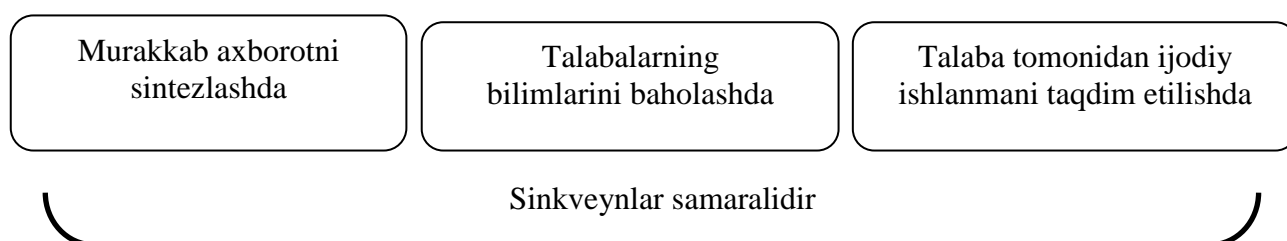
14. “Sinkveyn” strategiyasi. J.Still, K.Meredit, Ch.Temil tomonidan ishlab chiqilgan “O‘qish va yozish asosida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish dasturi”da har bir talaba yoki talabalar guruhlarining fikrlash faolligini oshirish, ularda tanqidiy fikrlash

qobiliyatini rivojlantirish uchun “Sinkveyn” strategiyasini qo‘llash samarali ekanligi aytiladi.

Sinkveyn (fr. “besh qator”) ma’lumotlarni sintezlash (alohida ma’lumotlar asosida yaxlit g‘oyalarni shakllantirish)ga yordam beradigan qofiyasiz she’r bo‘lib, u asosida o‘rganilayotgan mavzu (tushuncha, hodisa, voqea)larga oid ma’lumotlar to‘planadi; har bir talaba ushbu ma’lumotlar yig‘indisi (qofiyasiz she’r)ni o‘z so‘zlari bilan turli variant yoki nuqtai nazarlar orqali ifodalash imkoniyatiga ega.

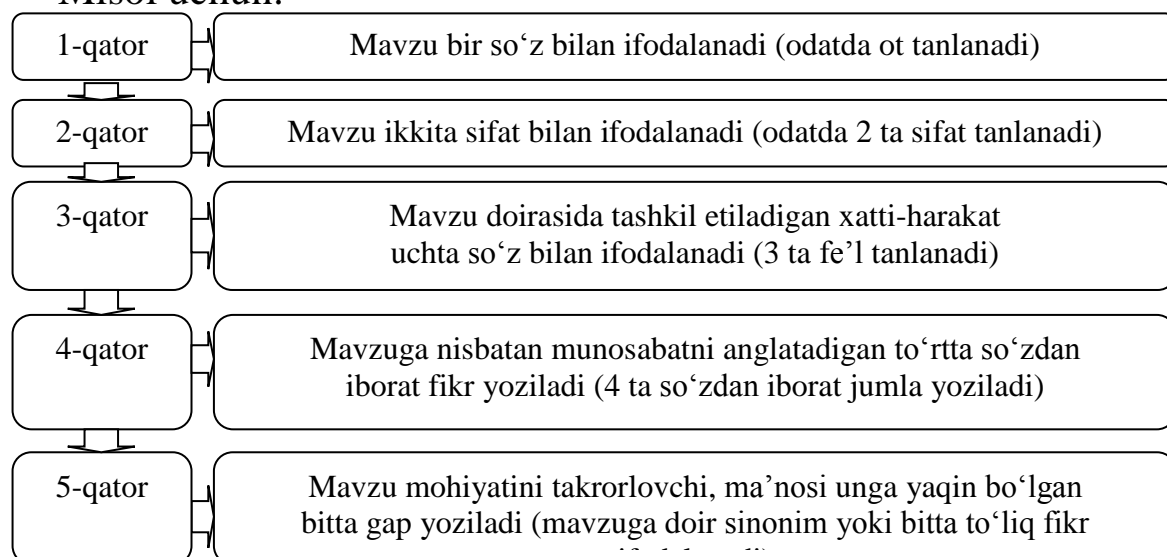
Sinkveyn tuzish – murakkab g‘oya, sezgi va hissiyotlarni bir necha so‘z orqali yaqqol, yorqin ifodalash malakasi bo‘lib, bu jarayon mavzuni puxtaroq o‘zlashtirish, ma’lumotlarni yaxshiroq anglashga yordam beradi.

Sinkveynlar quyidagi holatlarda samarali sanaladi:

Sinkveyn tuzish murakkab jarayon bo‘lib, uni samarali tashkil etish uchun muayyan qoidalarga amal qilish talab etiladi. Odatda, sinkveyn tuzish besh bosqichli harakatlarni tashkil etish orqali amalga oshiriladi.

Misol uchun:

“Didaktika” mavzusidagi sinkveyn

1-qator. *Didaktika* (1 ta ot)
2-qator. *Uzluksiz, tizimli* (2 ta sifat)
3-qator. *O‘qitish, o‘qish, rivojlantirish* (3 ta fe‘l)
4-qator. *Bilim berish, ko‘nikma va malakalarni hosil qilish jarayoni* (1 ta gap)
5-qator. *Ta‘lim nazariyasi* (1-qatordagi so‘zga sinonim)

“Dars – ta‘limni tashkil etishning asosiy shakli” mavzusidagi sinkveyn

1-qator. *Dars* (1 ta ot)
2-qator. *Doimiy va tizimi* (2 ta sifat)
3-qator. *Tashkil etiladi, nazorat qilinadi, boshqariladi* (3 ta fe‘l)
4-qator. *Ta‘limning eng ommalashgan shakli* (4 ta so‘z)
5-qator. *O‘quv mashg‘uloti* (1-qatordagi so‘zga sinonim)

15. “Klaster” grafik organayzeri. “Klaster” (g‘uncha, to‘plam, bog‘lam) grafik organayzeri puxta o‘ylangan strategiya bo‘lib, uni o‘quvchi (talaba)lar bilan yakka tartibda, guruh asosida tashkil etiladigan mashg‘ulotlarda qo‘llash mumkin. Klaster ilgari surilgan g‘oyalarni umumlashtirish, ular o‘rtasidagi aloqalarni topish imkoniyatini yaratadi.

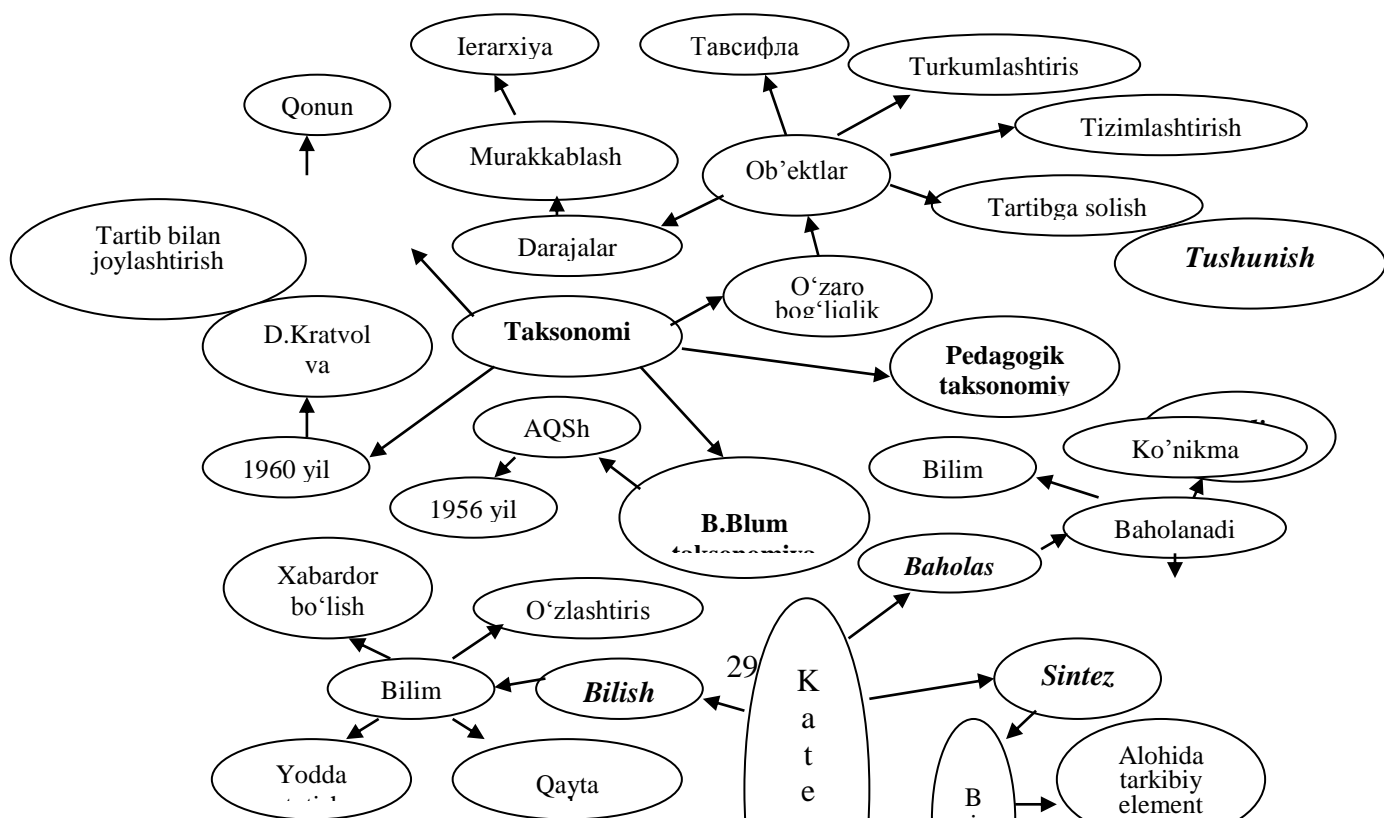
Grafik organayzerdan foydalanishda quyidagi shartlarga rioya qilish talab etiladi:

1. Nimani o‘ylagan bo‘lsangiz, uni qog‘ozga yozing! Fikringizning sifati haqida o‘ylab o‘tirmay, shunchaki yozib boring!

2. Yozuvingizning orfografiyasi yoki boshqa jihatlariga e‘tibor bermang!

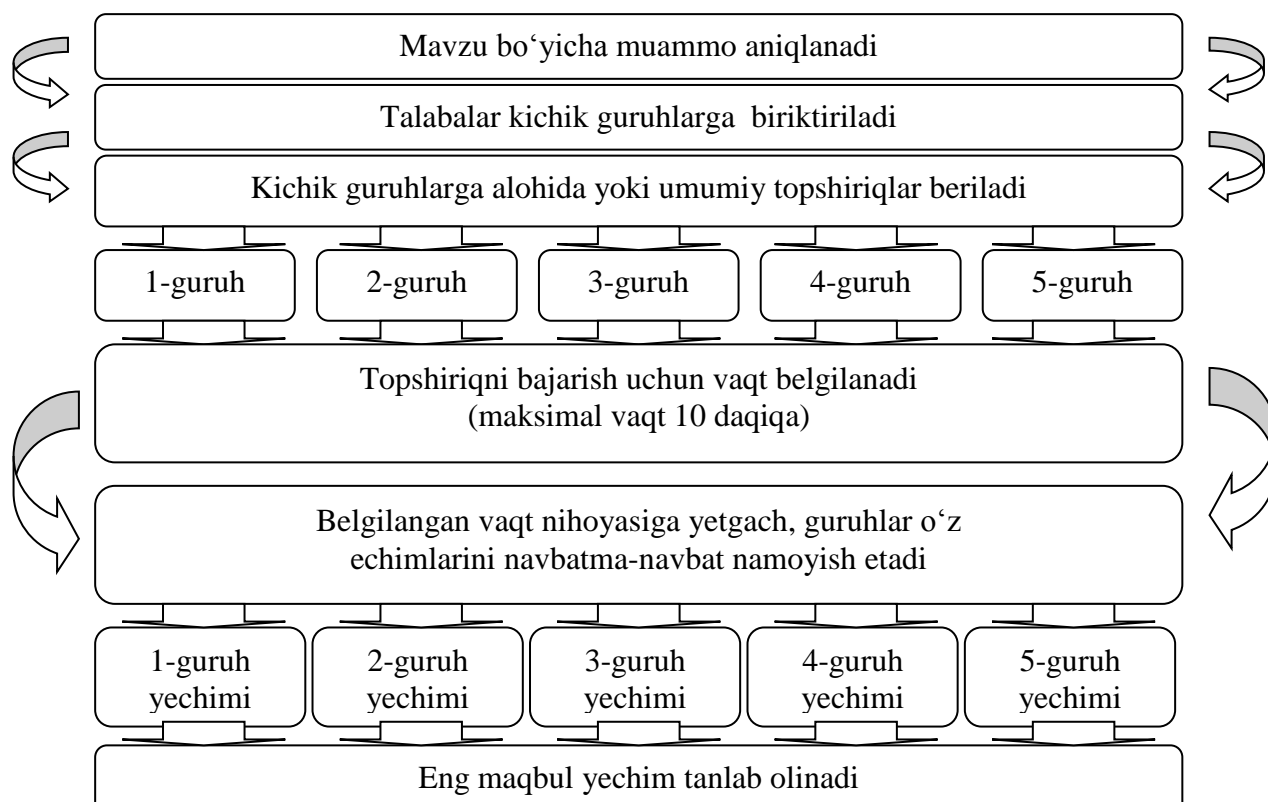
3. Belgilangan vaqt nihoyasiga yetmagunicha, yozishdan to‘xtamang! Agar ma‘lum muddat o‘ylay olmasangiz, u holda qog‘ozga biror narsaning rasmini chiza boshlang! Bu harakatni yangi g‘oya tug‘ilguniga qadar davom ettiring!

4. Muayyan tushuncha doirasida imkon qadar ko‘proq yangi g‘oyalarni ilgari surish, ular o‘rtasidagi o‘zaro aloqadorlik, bog‘liqlikni ko‘rsating!

16. “Asalari galasi” strategiyasi. U o‘rganilayotgan mavzu bo‘yicha tanlangan muammoning auditoriyada umumiy yoki kichik guruhlarda alohida tahlil qilinishiga yordam beradi. Strategiyani qo‘llashda kichik guruhlarga beriladigan topshiriqlar bir xil yoki turlicha bo‘lishi mumkin. Guruhlarga berilgan topshiriq muayyan muddat ichida muhokama qilinib, natija barchaga ma’lum qilinadi. Mashg‘ulot yakunida masalaning eng maqbul yechimi tanlab olinadi.

Mashg‘ulot jarayonida strategiyani qo‘llashda quyidagicha yo‘l tutiladi:

“Pedagogik qobiliyat” mavzusini “Asalari galasi” strategiyasi yordamida o‘rganish

Guruhlar	Mavzular	Ishlanmalar
1-guruh	Pedagogik qobiliyat	Taqdimot
2-guruh	O‘quvchilarga verbal ta’sir etish usullari	Plakat
3-guruh	O‘quvchilarga noverbal ta’sir etish usullari	Klaster

Shunday qilib, zamonaviy ta’limni tashkil etishga qo‘yiladigan muhim talablardan biri ortiqcha ruhiy va jismoniy kuch sarf etmay, qisqa vaqt ichida yuksak natijalarga erishishdir. Qisqa vaqt orasida muayyan nazariy bilimlarni o‘quvchilarga yetkazib berish asosida ma’lum faoliyat ko‘nikma va malakalarni shakllantirish, faoliyatini nazorat qilish, ular tomonidan egallangan nazariy va amaliy bilimlar darajasini baholash o‘qituvchidan yuksak pedagogik mahoratni, ta’lim jarayoniga nisbatan yangicha yondashuvni talab etadi. Bugungi kunda rivojlangan mamlakatlarda o‘quvchilarning o‘quv va ijodiy faolliklarini oshiruvchi, ta’lim-tarbiya jarayonining samaradorligini kafolatlovchi pedagogik texnologiyalarni qo‘llashga doir katta tajriba to‘plangan bo‘lib, bu tajriba asosini interfaol metodlar tashkil etmoqda. Bu kabi metodlar o‘z mohiyatiga ko‘ra ta’lim oluvchilarda o‘quv-bilish faolligini oshirish, ularni kichik guruh va jamoada ishlash, o‘rganilayotgan mavzu, muammolar bo‘yicha shaxsiy qarashlarini dadil, erkin ifodalash, o‘z fikrlarini himoya qilish, dalillar bilan asoslash, tengdoshlarini tinglay olish, g‘oyalarni yanada boyitish, bildirilgan mavjud mulohazalar orasidan eng maqbul yechimni tanlab olishga rag‘batlantirish imkoniyatiga egaligi bilan alohida ahamiyat kasb etadi. O‘qituvchilar tomonidan interfaol metodlarning o‘rinli, maqsadli, samarali qo‘llanilishi talabalarda muloqotga kirishuvchanlik, jamoaviy faoliyat yuritish, mantiqiy fikrlash, mavjud g‘oyalarni sintezlash, tahlil qilish, turli

qarashlar orasidagi mantiqiy bog‘liqlikni topa olish qobiliyatlarini tarbiyalash uchun keng imkoniyat yaratadi.

Nazorat savollari:

1. “Interfaollik” tushunchasi qanday ma’noni anglatadi?
2. Qanday metodlar interfaol metodlar sanaladi?
3. Interfaol metodlar qanday didaktik imkoniyatlarga ega?
4. Interfaol metodlarning qanday turlari mavjud?
5. Talabalarning nazariy bilimlarini aniqlashda qanday interfaol metodlarni samarali qo‘llash mumkin?
6. “Venn diagrammasi” grafik organayzeri qanday maqsadga xizmat qiladi?
7. “Klaster” qanday shakllantiriladi?
8. “Kontseptual jadval”da nima aks etadi?
9. “Qanday” grafik organayzeri bo‘yicha masala qanday hal qilinadi?
10. “Blits-so‘rov” qanday metod?
11. “Blits-so‘rov” metodi savol-javob metodidan qanday farq qiladi?

O‘quv topshiriqlari:

- I. Quyidagi keyslarning yechimini toping:

Savolli keys bayoni

200 yildan buyon hal qilinmay kelinayotgan Puankare teoremasining yechimini topganligi uchun (2008 yil) sankt-piterburglik 40 yoshli olim Georgiy Perelman jahon matematiklari uyushmasi tomonidan mukofot uchun belgilangan bir million AQSh dollari miqdoridagi moddiy mablag‘ni olishdan voz kechdi.

Keys savollari:

1. Olimning bu harakatini ma’naviy jasorat deb baholash mumkinmi yoki aksincha manmanlik?
2. Sizningcha, olim o‘z xatti-harakatlarini qanday izohlagan?

Manba: Teorema Puankare // www.vikipediya.

Talabalar uchun metodik ko‘rsatmalar:

1. Manbani toping va u bilan tanishib chiqing.
2. Olimning o‘z xatti-harakatiga munosabatini sinchiklab o‘qing.
3. Yechimni ifodalashga harakat qiling.
4. Yechimni bayon eting.

Keysni yechish jarayoni:

1. Manba topiladi va u o‘rganib chiqiladi.
2. Olimning o‘z xatti-harakatiga munosabati sinchiklab o‘rganiladi.
3. Yechim topiladi va bayon etiladi.

O‘qituvchining yechimi

1. Sankt-piterburglik olim Georgiy Perelmanning bu harakati ma’naviy jasorat. Binobarin, haqiqiy olim va o‘z kasbining fidoiysi uchun moddiy mablag‘ emas, balki kasbiy e’tiqod asosiy o‘rin tutadi.

2. Qolaversa, Georgiy Perelman o‘z xatti-harakatlarining mohiyatini ifodalar ekan, shunday javob bergan: “Men mukofotni teoremani ochish jarayonida olib bo‘ldim”. Bu ijod zavqi edi va uni hech narsa bilan tenglashtirib bo‘lmaydi. Ijod zavqi shaxsni o‘z kuchiga ishonishga, o‘zini hurmat qilishga, hayotdan mamnun bo‘lishga o‘rgatadi.

Topshiriqli keys bayoni

Buyuk notiq Demosfen zaif, jismonan nosog‘lom bo‘lib voyaga yetdi. U tovushlarni noaniq talaffuz qilar va duduqlanardi. Demosfenning mustaqil ravishda omma oldidagi birinchi va ikkinchi nutqlari to‘la barbod bo‘ldi. Omma uning nutqiga nisbatan norozilik bildirdi. Shovqin, kulgu va qichqiriqlar tufayli Demosfen o‘z nutqini yakunlay olmay qoldi. Buning asosiy sababi – Demosfenning nihoyatda past ovozda gapirganligi, nutqning tushunarsizligi, o‘zining tovushlarni noto‘g‘ri talaffuz qilishi va duduqlanishi edi. Buyuk notiq Demosfen nutqidagi kamchiliklarni bartaraf etish uchun 4 yil harakat qildi.

Keys topshirig‘i:

O‘z ustida, o‘z kamchiliklari ustida samarali ishlay olish bo‘yicha barchaga ulkan namuna ko‘rsata olgan Demosfenning buyuk notiq bo‘lib yetishishida samarali yordam bergan shakl, metod va vositalarni namuna sifatida berilgan ushbu jadval (“Ish qog‘ozi”) asosida ifodalang:

Ish qog‘ozi

Buyuk notiq Demosfenning o‘z ustida ishlashi		
<i>Samarali shakllar</i>	<i>Samarali metodlar</i>	<i>Ta’sirchan vositalar</i>

--	--	--

Talabalar va tinglovchilar uchun mavzuga doir material

Demosfen yolgʻizlikda ishlay boshlaydi. Yolgʻizlik koʻngliga tekkanda omma oldiga chiqishdan oʻzini saqlash uchun sochini yarmini qirib tashladi. Ogʻziga tosh solib olib, gapirishni mashq qildi. Ogʻzida toshlar boʻlsa-da, nutqining sof, tiniq boʻlishiga intildi. Ovozi kuchi va nafasini rivojlantirish uchun toqqa chiqib, baland ovozda sheʼrlar oʻqirdi. Dengiz boʻylarida sayr qilib, oʻz ovozi bilan toʻlqinlar shovqinini bostirishga harakat qilardi. Ayrim harflarni chuchuk talaffuz qilmaslik uchun kuchukcha sotib oldi va uning qanday hurishini diqqat bilan tinglab, oʻzi ham “huruvchi” tovushlar chiqarishga harakat qildi. Yelkasini uchirish odatini yoʻqotish uchun uyning shiftiga oʻtkir tigʻli qilichni osib qoʻyib, oʻzi ana shu qilich ostida nutq soʻzlardi. Yelkasi oʻziga boʻysunmasa, shiftga osilgan qilichga borib tegar, yelkasini ogʻritar va notiqni oʻz tanasini nazorat qilish, boshqarishga majbur qilardi.

Manba: K.H.Hoshimov, S.Nishonova. Pedagogika tarixi. – Toshkent: A.Navoiy nomidagi “Oʻzbekiston milliy kutubxonasi” nashriyoti, 2006.

Talabalar uchun metodik koʻrsatmalar:

1. Keysning bayonini diqqat bilan oʻrganing.
2. Taʼlim metodlari va vositalariga oid bilimlarni yodga oling.
3. Taʼlim metodlari va vositalarini “T-jadval” metodi yordamida tizimlashtiring. Taʼlim metodlari va vositalarini tizimlashtirishda quyidagi jadvaldan foydalaning:

Taʼlim metodlari va vositalari	
<i>Taʼlim metodlari</i>	<i>Taʼlim vositalari</i>

4. Tizimlashtirilgan ta'lim metodlari va vositalari orasida buyuk notiq Demosfen o'z faoliyatida qo'llagan metod va vositalarni ajrating va ish qog'ozi sifatida berilgan jadvalda ifodalang.

O'qituvchining yechimi

Buyuk notiq Demosfen o'z ustida ishlashda quyidagi shakl, metod va vositalardan foydalandi:

Buyuk notiq Demosfenning o'z ustida ishlashi		
<i>Samarali shakllar</i>	<i>Samarali metodlar</i>	<i>Ta'sirchan vositalar</i>
Yolg'izlikda ishlash; dengiz bo'yida sayr qilish; o'z ovozi bilan to'lqin shovqinlarini bostirishga urinish; o'tkir tig'li qilich elkasiga tegmasligi uchun o'z tanasini nazorat qilish va boshqarish	Yolg'izlik ko'ngliga tekkanda omma oldiga chiqishdan saqlanish uchun sochining yarmini qirib tashlash; og'ziga tosh solib, gapirishni mashq qilish; baland ovozda she'r o'qish; o'tkir tig'li tilich ostida nutq so'zlash; "huruvchi" tovushlar chiqarish	Soch, she'r, tosh, dengiz shovqini, kuchukcha, o'tkir tig'li qilich

III. Quyidagi ish qog'ozi asosida "Muammoli vaziyat" metodi yordamida Muhammad Yusufning "Vatanim" she'rining mazmunini tahlil qiling.

Ish qog'ozi

Muhammad Yusuf. "Vatanim"		
<i>She'riy parchalar</i>	<i>Muammoli vaziyat</i>	<i>Vaziyat yechimi</i>
Sen Mashrabsan, Xalqda tumor, Balxda dorga osilgan	Shoir Boborahim Mashrab Namanganda tug'ilgan. Balx shahri hozirgi Afg'oniston hududida joylashgan. Shoir nima uchun va kim	

	tomonidan Balx shahrida dorga osilgan?	
Navoiysan shoh yonida Faqirni duo qilgan	Qaysi faoliyati hazrati Alisher Navoiyning “shoh yonida faqirni duo qilishi”ga imkon bergan?	
Yassaviysan, meniki deb Ko‘ringan da’vo qilgan	Qanday voqelik mutafakkir Ahmad Yassaviyning ko‘pchilik tomonidan “meniki” deb da’vo qilinishiga sabab bo‘lgan?	
Kim Qashqarni qildi makon, Kim Enasoy tomonida, Jaloliddin – Kurdistonda, Boburing – Hindistonda Bu ne yuz qarolig‘ deb, Yotarlar zimistonda	1. Ajdodlarimizdan kim Qashqar shahri (Xitoy XR, Uyg‘uriston Muxtor Respublikasi markazi)ni “makon qilgan”? 2. Ajdodlarimizdan kim Enasoy (hozirgi Yenisey daryosi bo‘yi)da yashagan? 3. Kurdiston qaerda joylashgan va nima uchun Jaloliddin Manguberdi u yerda yashadi? 4. Shoir va shoh Zahiriddin Muhammad Bobur nima uchun Hindistonda yashadi?	
O‘g‘lim desang, G‘irot bo‘lib, Osmonlarga uchgayman. Chambil yurtda Alpomishga Navkar bo‘lib tushgayman. Padarkushdan pana qilib, Ulug‘bekni quchgayman	1. “G‘irot” nima va u kimga tegishli? 2. Chambil yurti qaera joylashgan? 3. Padarkush kim va nima uchun shoir mutafakkir Mirzo Ulug‘bekni undan pana qilmoqchi?	
Hech bo‘lmasa,	1. Bu satrda kim to‘g‘risida	

Usmon hokin Keltirmoqqa yarab qo‘y!	so‘z bormoqda? 2. Usmon hokini qaerda olib kelish kerak?	
--	--	--

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Букатов В.М., Ершова А.П. Нескучные уроки. Обстоятельное изложение игровых технологий обучения школьников / Пособие для учителей физики, математики, географии, биологии. – Петрозаводск: ПГПИ, 2008.

2. Интерфаол методлар: моҳияти ва қўлланилиши / Мет.қўлл. Тузув.: Д.Рўзиева, М.Усмонбоева, З.Ҳолиқова. – Тошкент: ТДПУ, 2013.

3. Панина Т. С., Вавилова Л.Н. Современные способы активизации обучения / Учеб.пособие. Под ред. Т.С.Паниной. – 4-е изд. – Москва: Изд.тсентр “Академия”, 2008.

4. Панфилова А.П. Инновационные педагогические технологии. Активное обучение / Учеб.пособие. – Москва: Издателский центр “Академия”, 2009.

5. Педагогика: 1000 та саволга 1000 та жавоб / Мет.қўлл. У.И.Иноятов, Н.А.Муслимов, М.Усмонбоева, Д.Иноғомова. – Тошкент: ТДПУ, 2012

6. Haydarov F.I. Xalilova N.I. Psixologiya fanlarini o‘qitish metodikasi o‘quv qo‘llanma T.: “Aloqachi” 2007 y

7.Ляудис В.Л. Методика преподавания психологии. М. -2000

8.Бадмаев М. Методика преподавания психологии. М. «Владос»-2001

9.Карандашев В.Н. Методика преподавания психологии. М. «Питер»-2007

18- PSIXOLOGIYA FANLARIDAN BILIMLARNI NAZORAT QILISH VA BAHOLASHNI TASHKIL QILISH

Режа:

- 1.Nazorat tushunchasining mazmuni.
- 2.Nazorat tushunchasi borasida psixologik nazariyalar.
3. Teskari aloqa tamoyili.
4. O‘z-o‘zini nazorat qilishning mohiyati.

Tayanch tushunchalar: nazorat, teskari aloqa, o'z-o'zini nazorat, joriy nazorat, oraliq nazorat, yakuniy nazorat, strategik, taktik, operativ,

Talabalarning bilimlarini nazorat qilish va baholash tartibi Oliy ta'lim vazirligining bo'yrug'i hamda joriy oliy ta'lim muassasasining ichki qarori asosida tashkil qilinadi. Biroq oraliq nazoratlari soni va ballarida biroz farq bo'lishi mumkin.

Umumta'lim, o'rta maxsus va oliy ta'lim muassasalarida talabalarni oraliq nazoratdan o'tkazish soni ichki tartib asosida belgilanadi. Joriy va oraliq nazorat haqidagi nizom o'quv muassasasi tomonidan tasdiqlanadi. Umumta'lim maktablarida ko'pincha an'anaviy usul qo'llaniladi ya'ni choraklar, yarim yilliklar ko'rinishida. O'rta maxsus va oliy ta'lim muassasalarida esa semestr yakunida yakuniy baholash o'tkaziladi.

O'rta maxsus ta'lim muassasalarida talaba bir o'quv yilida 8 - 10 gacha yakuniy nazoratlar topshirishi lozim. Maxsus ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalarida esa uning soni mustaqil ravishda belgilanadi. Bitiruvchi sinflarning davlat imtihoni DAK tomonidan nazorat qilinadi.

Oliy ta'lim muassasalarining baholash tartibi o'ziga xos bo'lib ularda joriy nazorat, oraliq nazorat va yakuniy ballari taqsimlangan, reyting nizomi Oliy ta'lim tomonidan ishlab chiqiladi.

Talabaning bilim, ko'nikma, malakalari joriy nazorat, oraliq nazorat, yakuniy nazorat orqali tekshirib boriladi.

Joriy nazorat kurs o'quv mashg'ulotlari doirasida olib boriladi. Uning shakli va turi o'qituvchi tomonidan aniqlanadi.

Oraliq nazorat butun kurs davomida olinishi mumkin. Uning shakl va turlari o'quv muassasasi tomonidan belgilanadi. Bu yozma ish, test og'zaki bo'lishi mumkin.

Yakuniy o'quv kursi yakunlanganidan so'ng tashkil qilinadi. Uning shakli va turlari komissiya a'zolari tomonidan belgilanadi.

Nazorat-o'quv faoliyatining muhim tarkibiy qismi bo'lib, dastlab pedagog tomonidan amalga oshiriladi va keyinchalik o'z-o'zini nazorat qilishga o'tadi.

Strukturaviy tarkibiy qism:

- Harakat natijasi modeli.
- Obraz va real harakatni birlashish jarayoni.
- Harakatni davom ettirish yoki korrektsiya qilish.

- Qayta axborot, uning asosida esa natijaga nisbatan munosabat o'zgaradi va doimiy, oraliq va yakuniy maqsadlarga erishish va o'quv vazifalari yechimini topish usullari ko'rib chiqiladi.

Xususiyatlari.

→ to'liqlik. → adekvatlik. → ob'yektivlik. → aniqlik.	→ o'z vaqtidaligi . → amalga oshiriluvchanlik. → uzviylik. → tizimlilik.
--	---

Nazorat turlari.

Ta'lim maqsadining mashtabiga ko'ra.	<ul style="list-style-type: none"> ● strategik. ● taktik. ● operativ.
Ta'lim bosqichlariga ko'ra.	<ul style="list-style-type: none"> ● boshlang'ich (tanlov). ● o'quv (oraliq bosqich). ● yakuniy.
Vaqtinchalik yo'nalganlikka ko'ra.	<ul style="list-style-type: none"> ● retrospektiv ● ogohlantiruvchi. ● mavjud.
Nazorat chastotasiga ko'ra.	<ul style="list-style-type: none"> ● bir martalik. ● davriy. ● tizimli.
Nazorat qilinayotgan soha kengligiga ko'ra.	<ul style="list-style-type: none"> ● lokal. ● tanlashga doir. ● oddiy.
Ta'limni tashkil etish shakllariga ko'ra.	<ul style="list-style-type: none"> ● individual. ● guruhliy. ● frontal.
Maxsus vositaviylik shakliga ko'ra.	<ul style="list-style-type: none"> ● tashqi (ijtimoiy). ● aralash (o'zaro nazorat). ● ichki (o'z-o'zini nazorat qilish).
Nazoratni amalga oshirish usullariga ko'ra.	<ul style="list-style-type: none"> ● yozma. ● og'zaki. ● standartlashtirilgan va standarlasmagan ● ma'naviy. ● matritsiali va boshqalar.

O'quv materialini o'zlashtirishga nisbatan o'z-o'zini nazorat qilishning namoyon bo'lish bosqichlari. (P. P. Blonskiy bo'yicha)

Birinchi bosqich

Har qanday o'z-o'zini nazorat qilish usulining yo'qligi bilan xarakterlanadi. Ushbu bosqichda o'quvchi ma'lumotni o'zlashtirmaydi va hech nimani nazorat qilmaydi.

Ikkinchi bosqich

“To'liq o'z-o'zini nazorat qilish” bosqichi. Bunda o'quvchilar o'zlashtirishgan ma'lumot reproduksiyasining to'liqligi va to'g'riligini tekshirishadi.

Uchunchi bosqich

Tanlashga doir o'z-o'zini nazorat qilish bosqichi, bunda o'quvchilar eng asosiy masalalarni nazorat qilishadi, tekshirishadi.

To'rtinchi bosqich

Bunda nazorat o'tmishdagi tajriba asosida amalga oshiriladi.

Ta'limda faktlarga doir natijalarni berilgan norma va etalonlar bilan muvofiqlashtirish tekshirish deb nomlanadi. Faktlarga doir natijalarga bo'lgan munosabat va ularning interpretatsiyasi baholash jarayonini tashkil etadi.

Pedagogik baho agarda quyidagi tamoyillardan kelib chiqsa. o'zining rivojlantiruvchi va tarbiyalovchi funksiyalarini bajaradi.

Sh. A. Amonashvili bo'yicha baholash tamoyillari.

Ahamiyatlilik tamoyili uning mohiyati shundan iboratki, pedagogik baho yordamida ta'lim oluvchiga uning rivojlanishni ahamiyati, oldinga borish imkoniyatlarini ko'rsatadi.	Insonparvarlik tamoyili o'qituvchining har qanday yoshdagi o'quvchining insoniy xislatlarini hurmat qilishni ko'zda tutadi. Qo'pol munosabat, taktning yo'qligi,	Hamkorlik tamoyili baholash faoliyatida o'qituvchi va o'quvchi muloqoti shaklini ko'zda tutadi.
---	--	---

	pedagogik bahoning sub'yektivligi, o'quvchi uchun kamsitishdek tuyulishi mumkin.	
--	--	--

Ko'pincha o'quvchilar va talabalar o'z real o'quv faoliyati muvaffaqiyatini adekvat baholay olmaydilar. O'quvchilar o'z real va potentsial imkoniyatlarini adekvat baholashning shakllanishiga o'quvchilarning o'zlari o'quv baholash jarayonida ishtirok etishlarini ko'zda tutuvchi ta'limni tashkil etish bilan erishish mumkin (V. A. Yakunin). Odatda ta'limni bunday shaklda tashkil etish uch bosqichdan iborat bo'ladi bu bosqichlarda baholashning tashqi shakllaridan o'z-o'zini baholashga o'tish ifodalanadi.

Baholashning tashqi shakllaridan o'zini-o'zi baholashga o'tish bosqichlari

<p>Birinchi bosqich</p> <p>Baholash faoliyatidagi yetakchi rol pedagog tomonida saqlanadi.</p>
--

<p>Ikkinchi bosqich.</p> <p>O'quvchilarning baholash faoliyatiga jamoaviy o'quv ish sharoitida jalb etish. Bu ish jarayonida har bir o'quvchi o'qituvchi o'z sinfdoshlariga nisbatan nazorat baholash funksiyasini qabul qiladi. Shunday qilib o'quvchilarning o'zaro baholashi baholashdagi hamkorlikning dastlabki shakli sifatida bir tomondan mustaqil baholashning boshlang'ich shakli sifatida boshqa tomondan yuzaga keladi.</p>

<p>Uchinchi bosqich.</p> <p>O'z o'quv faoliyati va xulq-atvorini mustaqil baholashga o'tish. Bunda o'z-o'zini baholash ikki yo'nalishda shakllanadi.</p> <ul style="list-style-type: none"> ● retrospektiv (o'z faoliyati natijalarini baholash); ● bashoratli (sub'yektning o'z imkoniyatlarini baholash).

O'quv jarayonida bilim, ko'nikma, malakalarni nazorat qilish va baholashning quyidagi asosiy vazifalarini ajratib ko'rsatish mumkin:

Yo'naltiruvchi bu funktsiya quyidagi tartibda namoyon bo'ladi: joriy nazorat talabalar kursni qanchalik o'zlashtirganlarini bilib oladilar va shu tarzda o'z ustilarida ishlaydilar. Biroq bu faqatgina baholash jarayonida emas yaxshi o'zlashtirgan talabani muntazam rag'batlantirishda ham kuzatiladi. Asosan joriy nazorat shunday vazifani bajaradi.

Stimulashtiruvchi funktsiya bizga yaxshi ma'lumki bilimlarni tekshirish yoki baholash talabalarning o'quv materialini o'zlashtirishi uchun stimuly bo'lib xizmat qiladi. Shu bilan bog'liq ravishda tizimli holda nazorat shakllarini o'tkazib turish darkor. Imtihon yoki nazorat vaqtidagi o'qituvchining mezonlari talabani "nimani" va "qanday" o'quv materialini o'zlashtirishini ko'rsatib beradi. Agar o'qituvchi aniq tushunchalarining izohini, misollarni keltirishi, agar u o'quv materialini faqatgina idrok qilinganlik darajasini emas, uning mohiyatini tushunilganligini bilimlarni amalda qo'llanilishini talab etsa, unda talabalar tayyorgarlik vaqtida shunga asosiy e'tiborni qaratadilar. Tizimli ravishda nazorat ishlarini tashkil etilishi fanni tizimli ravishda o'zlashtirishiga stimuly bo'ladi. Joriy nazoratni muntazam ravishda olib borishning muhim jihati mana shundadir.

Attestatsion nazorat qiluvchi. Ushbu funktsiya talabalarning o'zlashtirgan bilim, ko'nikma, malakalarini ta'limning ma'lum vaqtida nazorat qilinishi orqali namoyon bo'ladi. Bu uning kelgusidagi ta'lim yoki mehnat faoliyati uchun muhimdir. Ushbu nazorat ta'limiy dastur va ta'lim sifatiga muvofiq maqsadlarga erishilganligini kafolatidir. Bunga oraliq va yakuniy nazoratni kiritish mumkin. O'qituvchi oraliq nazorat vaqtida talabaning bilimni baholash bilan birga uning ushbu kursni o'zlashtirganlik darajasiga kafolat beradi. Qolaversa, ushbu baho talabaning ta'lim dasturi asosidagi tayyorgarligini belgilaydi. Yakuniy nazorat davlat attestatsiya komissiyasi yordamida qabul qilinib, bu talabaning ta'lim dasturidagi maqsadlarda erishilganligini kafolatlaydi.

Ko'pgina yosh va hamda tajribali o'qituvchilar talabalarning bilimni nazorat qilish va baholashni murakkab jarayon deb hisoblaydilar. Hozir biz psixologiya o'qituvchisi qanday muassasa va qaysi fandan dars berishidan qat'iy nazar talabalarning bilimni tekshirish va baholashning asosiy tamoyillarini ko'rib chiqamiz.

Ob'yektivlik. Bunda talabaning bilimni baholashda sub'yektiv fikrdan xoli bo'lish nazarda tutiladi. Turli tekshiruv jarayonlari turli darajadagi ob'yektivlikni belgilaydi: a) umumiy va noaniq

topshiriqlardan ko'ra aniq va lo'nda topshiriqlardan foydalanish zarur. B) og'zakidan ko'ra yozma v) javobi aniq bo'lgan topiriqlar g) birgina imtihon oluvchidan ko'ra bir necha ekspertlar bo'lgani yaxshi. Ko'p vaziyatlarda talabalarning bilimni baholashga o'qituvchining sub'yektiv ustanovkalari ham ta'sir o'tkazadi. Shu bois ham o'qituvchi o'z xatti-harakatini anglagan holda ushbu holatini oldini olishi darkor.

Validlik. Talabalarning bilim, ko'nikma, malakalari haqida ishonchli ma'lumotlarni olish bilan belgilanadi. Buning uchun o'qituvchi nazorat ishini talabaning o'zi 100% mustaqil bajarishlariga amin bo'lishi lozim. Ko'chirish aytib berish va plashatlik eng jiddiy pedagogik muammodir.

Ishonchlilik. Bu talabalarning baholangan bilim, ko'nikma va malakalarini uzoq vaqt saqlanib turishi bilan belgilanadi. Bu tamoyilni amalga oshirilishi juda murakkab chunki baholash (muayyan mavzu bo'yicha) 1 marta o'tkaziladi.

Differentsiallashtirish talabalarning egallagan bilimlarini baholashda ularning darajasi va sifatini differentsiallashtirishga ahamiyat qaratish zarur. Differentsiallashtirish darajasi zarurat va ta'lim maqsadiga bog'liq. Ayrim vaziyatlarda imtihonlardagi "o'tdi-o'tmadi" muayyan bir topshiriqlarni bajarilishi darajasiga qarab differentsiallashtiradi. Ayrim vaziyatlarda esa yanada aniqroq differentsiya, ya'ni "a'lo", "yaxshi", "qoniqarli" talab etiladi. Baholashdagi bunday ko'p miqdordagi baholarni differentsiallashtirish o'qituvchining aniq mezonlar asosida imtihonni olib borishni qiyinlashtiradi.

Tizimlilik. Fan bo'yicha mavzularni tizimli ravishda so'rab borilishida kuzatiladi. Agar baholashda ushbu tamoyilga amal qilinmasa, imtihon xuddi "lotoreyaga o'hshab qoladi". Ayrim hollarda imtihoni yaxshi topshirishni baholashning ob'ektivlik ehtimolini kamaytirishi mumkin. Baholashdagi tizimlilikka erishish uchun turli usullar majmuasidan foydalanish zarur. Natijada talabalarning bilimlarini baholanishi bilan birga mustahkamlanib boradi.

Muntazamlilik. Kursni o'zlashtirish davomida muntazam ravishda baholash jarayonini amalga oshirish ko'zda tutiladi. Bu talabalarni muntazam o'z ustilarida mustaqil ishlashlariga va bilimlarni o'zlashtirishlariga stimull bo'ladi. Har bir mavzu bob va

fanning yakunida baholash jarayonini tashkil qilish maqsadga muvofiq.

Maxfiylik. O'qituvchi shunday yo'l tutishi kerakki bahoni talaba va ta'lim dasturining rahbaridan boshqa hech kim bilmasligi lozim. Bu tamoyilda asosan Amerika universitetida amal qilinadi. Ularda bahoning oshkor qilinishi shaxsiy huquqlarni buzilishi hisoblanadi. Biroq Rossiya va bizning ta'lim tizimida bunga ahamiyat qaratilmaydi. Aksincha, talabalarning o'zlashtirish darajasi, yutuq kamchiliklari jamoani oldida muhokama qilinib, ularning kelgusi faoliyatlari uchun stimulyat sifatida qo'llaniladi.

O'quv mashg'ulotlari davomida ushbu mezonlarni qo'llanilishi o'zlashtirilgan bilimlarni aniq ko'rsatib beradi. Ushbu mezonlarning maqsadga muvofiqligi va bajarilishi ko'pincha o'qituvchi yoki o'qituvchi va talabalar orasida munozara predmetiga aylandi.

Nazorat savollari

1. Ta'lim jarayonida nazorat nima uchun muhim hisoblanadi?
2. Nazorat qanday xususiyatlarga ega?
3. Bilimlarni nazorat qilishning qanday turlari tasniflanadi?
4. O'quvchilar bilimini nazorat qilishning qanday muhim vazifalari mavjud?
5. O'zini-o'zi nazorat qilish qanday bosqichlar asosida shakllanadi?

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Haydarov F.I. Xalilova N.I. Psixologiya fanlarini o'qitish metodikasi o'quv qo'llanma T.: "Aloqachi" 2007 y
2. Ляудис В.Л. Методика преподавания психологии. М. - 2000
3. Бадмаев М. Методика преподавания психологии. М. «Владос»-2001
4. Карандашев В.Н. Методика преподавания психологии. М. «Питер»-2007

19-: PSIXOLOGIYA FANIDAN BILIMLARNI BAHOLASH TIPLARI

Reja:

1. Psixologiya fanlarini nazorat qilish va baholashni tashkil qilish
2. Psixologiya fanlarini o'qitishda bilimlarni nazorat qilish turlari

3. Psixologiya fanlarin o'qitishda bilimlarni nazorat qilish shakllari

Tayanch tushunchalar: normativ baholash, natijalarni taqsimlashga asoslangan baholash, yozma so'rov, og'zaki so'rov, amaliy topshiriqlar, kollokvium.

Boshqa fanlar kabi psixologiya fanida ham bilimlarni baholashda 2 ta tip qo'llaniladi:

- 1) normativ baholash;
- 2) natijalarni taqsimlashga asoslangan baholash.

Normativ baholash imtixon oluvchining avvaldan belgilab qo'ygan o'zlashtirishning muayyan normalariga muvofiq tarzda talabalarning bilimi baholanadi. Ish bilan birga talaba namoyon qilgan bilimlarning qanchalik to'liqligi, aniqligi, chuqurligi baholanadi. Baholashning bunday strategiyasi orqali o'quvchilar muayyan bilim etaloniga intiladilar va ularga erishadilar. Bunda guruxdagi ko'pgina talabalar ijobiy baxolanishlari mumkin. Biroq amalda har yilgi baholash egri normal taqsimlanishiga olib kelinmoqda. Muntazam ravishda ijobiy bahoning ortishi o'qituvchining talabalarini kamayishidan, aksincha o'qituvchining talabalar bilimiga bo'lgan talabini ortishi qoniqarli hamda qoniqarsiz bahoning ortishiga olib keladi.

Natijalarni taqsimlashga asoslangan baholash. Bunday baholash strategiyasini Amerikaliklar "Egri chizikli baholash" deb ataydilar. "Egri chiziq" deganda ushbu fandan barcha talabalarning olgan baholarini egri taqsimlash tushuniladi. Bunday taqsimotga ko'ra, qoniqarli va a'lo toifasiga qisman, o'rta darajaga esa aksariyat talabalar mansub bo'ladi. Demak, 1 talabaning bahosiga guruhdagilarining bahosi ham ta'sir qiladi. Bunday baholash strategiyasida muayyan bir bilimlar etaloni yo'q, u baholash jarayonida o'zgarib boradi.

Real muammolardan biri normativ baholashda ob'yektivlikka amal qilish uchun natijalarini o'rtacha taqsimotiga (nisbiylikka) amal qilinishidir.

Psixologiya fanlarini o'qitishni rejalashtirish vaqtida talabalarning bilimlarini nazorat qilish va baholashni ham rejalashtirish zarur. O'qituvchi avvaldan quyidagilarni ko'rib chiqishi shart:

-o'quv fani bo'yicha talabalarning o'zlashtirish darajasini baholash uchun qanday mezon va ko'rsatkichlardan foydalaniladi;

- talabalarning davomati va faolligi inobatga olinadimi

- bilimlarni tekshirish

- qanday nazorat turlari va shakllari qo'llaniladi

- bilimlarning tekshirish muddati

- har bir nazorat shaklining oralig'i qancha muddat bo'ladi va ularga ajratilgan o'quv soatlari

- joriy nazorat yakuniy nazoratga qanday ta'sir etadi.

Yuqorida keltirilgan ma'lumotlar 1-darsda o'quvchilarga ma'lum qilinishi kerak. Bu ularning tayyorlanib yurishlariga turtki bo'ladi.

Psixologiyani o'qitishda bilimlarni nazorat qilish turlari

Talabalarning bilimlari yoki ularni amalda qo'llash ko'nikmalari tekshirilayotganiga qarab quyidagi nazorat turlari farqlanadi: so'rov va amaliy topshiriqlarni bajarish. So'rov orqali talabalarning muayyan bir empirik fakt, nazariyalar, tushunchalarning izohi, misollar tasniflar, ilmiy qonuniyatlar haqidagi bilimlari tekshiriladi. Amaliy masalalarni bajarish orqali esa ushbu bilimlarni o'quv va masalalarni hal qilishda qo'llash nazarda tutiladi.

So'rov yozma yoki og'zaki bo'lishi mumkin. Og'zaki so'rovning yutuqlari:

1) talabalarning bilim darajasini aniqlashtirish uchun savollar berish;

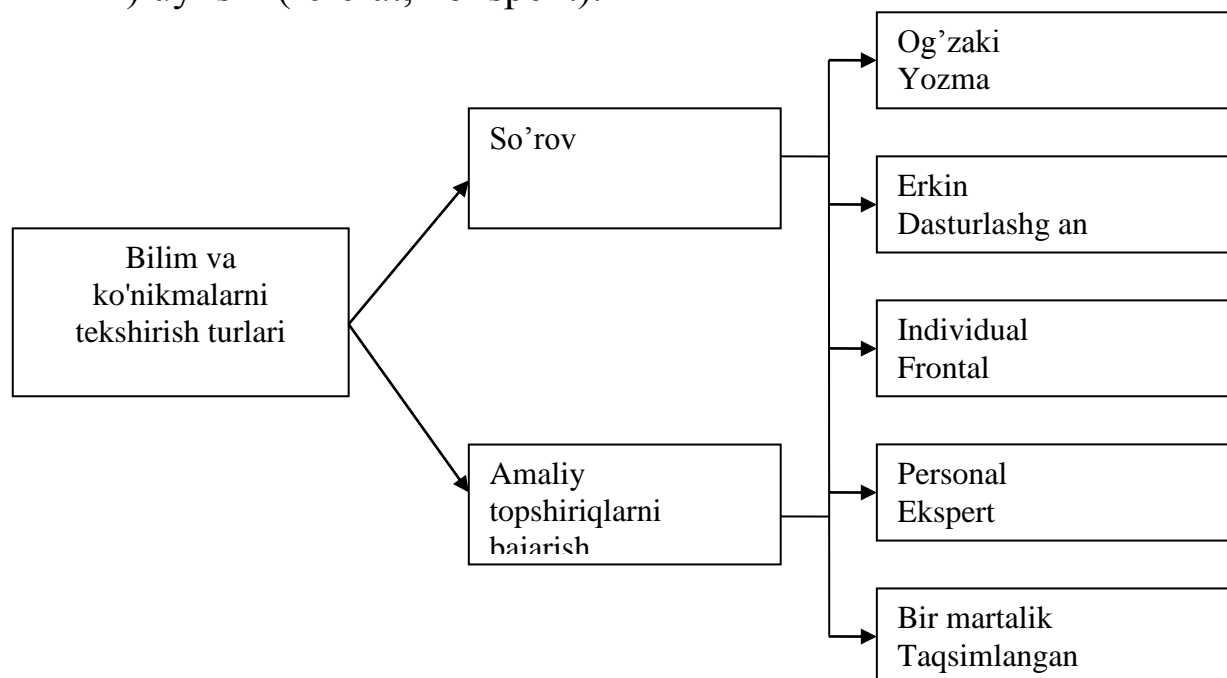
2) tasodifiy baholashning oldi olinishi;

3) talabaning monologik bog'lay olish ko'nikmasini tekshirish mumkin.

Albatta bunda talaba savolga mos ravishda tushunib gapirsa maqsadga muvofiq bo'ladi. Shuni ta'kidlash joizki og'zaki so'rov natijalarini baholash biroz sub'yektivroq bo'ladi. Har ikki tomon ham muammoni yechimini baholash bo'yicha sub'yektiv fikrga ega bo'ladi. Agar bu borada 2 tomonning fikri bir-biriga mos kelmasa, bunda ob'ektivlikka erishish mushkul bo'ladi. Ko'p vaziyatlarda o'qituvchi haq bo'lib chiqadi. Yozma so'rovning qulayligi qisqa vaqt ichida ko'pchilikning bilimini baholash imkonini beradi, biroq bajarilgan ishlarni tekshirish ko'p vaqt sarflaydi. Uning shakllari:

1) mashg'ulot davomida olinadigan yozma nazorat ishi;

2) uy ishi (referat, konspekt).

Yozma so'rov orqali baholash ob'ektivroqdir, agar talaba olgan bahosidan qoniqmasa apelyatsiyaga berish mumkin. Talabani yozma javobi uni baholash asosi bo'ladi. Biroq so'rovda og'zaki so'rovdagi yutuqlar yo'q. (yuqorida berilgan) ta'lim vazirligining fikricha kirish imtihonlarini yozma so'rov shaklida olib borish ob'ektivlikni oshirar ekan.

Amaliy topshiriqlar ham og'zaki va yozma bo'lishi mumkin.

So'rov erkin va dasturlashtirilgan bo'ladi. Erkin so'rovdan keng umumiy savollarga javob berishda qo'llaniladi. Bunda talabadan ilmiy dalillarga tayangan holda mantiqiy mushohada orqali savollarga yozma yoki og'zaki javob berishlari ko'zda tutiladi. Bunday savollar quyidagicha bo'lishi mumkin: "Idrok va uning xususiyatlari", "Xotira va uning turlari", "Psixologiyada shaxs tushunchasi". Biroq bunday so'rov natijalarini baholash biroz qiyinchilik tug'diradi. Dasturlashtirilgan so'rov esa biroz aniqroq savollar qo'yishni talab etadi, masalan; "Qachon tarixda birinchi marta psixik laboratoriya ochilgan?", "Kim birinchi bo'lib psixoanaliz nazariyasini ishlab chiqqan?", "XX asrlardagi psixologiyaning ilmiy maktablarini sanang?". Bunday savollarning javoblari aniq va baholash ham osonroq. Bularga testlar ham misol bo'ladi.

Amaliy topshiriqlar ham erkin va dasturlashtirilgan bo'lishi mumkin. Birinchi vaziyatda topshiriqlarni bajarishda ijodiy

yondoshuv talab etiladi, M; referat, konspekt, rezyume. 2-vaziyatda esa muayyan algoritmi amalga oshirish talab etiladi, m; keltirilgan psixik vaziyatlar qaysi psixologik tushunchaga mos kelishi topiladi yoki vazifadagi korrelyatsiya koeffitsenti aniqlanadi.

Guruhdagi har bir talaba bilan individual yoki butun guruh bilan birdaniga ishlash orqali ularning bilim va ko'nikmalarini tekshirishni individual va frontal ko'rinishi mavjud. Bu ikki holatda ham yuqorida keltirilgan barcha nazorat turlari bir vaqtda qo'llanilishi mumkin. Frontal usul o'qituvchining vaqtini tejashligi bilan qulay bo'lsa ham har bir talabaga individual yondoshish imkoni yo'q. Ma'ruza seminar, amaliy mashg'ulotlarning boshida yozma frontal ekspress so'rovni qo'llash maqsadga muvofiq. Bunda talaba 5-10 minut ichida bir necha savolga qisqa javob berishi lozim. Bu usulni qo'llash talabalarning mashg'ulotga tayyorlanish motivatsiyasini oshiradi.

Imtihonda talabalar bilimini bir kishi yoki bir necha kishilar tekshirishga qarab personal va ekspert turlarni ajratish mumkin. Personal nazorat bir kishi tomonidan ekspert nazorat esa imtihon oluvchilar guruhi tomonidan tashkil qilinadi. Asosiysi, ekspert guruhi bahoning ob'ektivligini oshiradi. Shu bois ushbu usul ob'ektivlik juda muhim bo'lgan vaziyatlarda qo'llaniladi.

DAK va BMI, MD himoyasida qo'llaniladi. Biroq bu usul juda ko'p ish kuchini talab etadi. Qolaversa bilimlarni nazorat qilishning bir martalik va taqsimlanganlik turlari ham mavjud. Fan bo'yicha egallangan vaqtda nazorat qilish bir martalikka misol bo'la oladi. Katta o'quv materialini oraliq nazoratning o'tkazish biroz mushkul. Shu boisdan ham oxirida yakuniy imtihon olinadi va bu ko'proq imtihon "lotoreyasiga" aylanib ketadi. Bilimlarni baholashda ishonchlilik darajasini oshirish uchun har bir bob, bo'limdan bittadan savol qo'yish zarur. Biroq buning iloji yo'q, chunki vaqt chegaralangan. Nazoratning taqsimlangan turi bilimlarni tekshirish muayyan bir bo'laklar bo'lib chiqishni talab etadi. Demak, kurs bo'yicha talabalarning o'zlashtirishlarini nazorat qilish butun semestr JN hamda ON davomida yig'ilib boradi hamda hozir bu usul keng qo'llanilib **reyting tizimi** deb yuritiladi. Reyting baholash ta'lim muassasalarida talabalarning bilim, ko'nikma, malkalarini to'liq, ishonchli, ob'ektiv baholash uchun reyting baholash tizimi qo'llaniladi.

Bu tizim o'zlashtirishni baholashning "yig'ib borishni" qo'llash asosiga qurilgan. Ushbu tizimning eng muhim yutug'i shundaki talabalar o'quv faoliyatini miqdor va sifatini majmuaviy hamda differentsial baholashni ta'minlaydi, ularning mashg'ulotlarga bo'lgan motivatsiyasini oshiradi, semestr davomida mustaqil o'quv faoliyatini stimullashtiradi.

Reyting tizimida topshiriqlarning murakkablik darajasi inobatga olinadi. Talabalarning semestr davomidagi muvaffaqiyatli o'zlashtirishlari 100% balli shkala asosida baholanadi. Topshiriqlarning bajarilganlik darajasiga qarab ballanadi.

Fanlar bo'yicha reyting baholash miqdori quyidagilarga bog'liq:

- 1) semestr davomida talabaning faoliyatining sifat va miqdoriga qarab reyting baholash;
- 2) ON bo'yicha reyting baholash natijalari.

Demak, uyushqoqlik, differentsiallik, ko'p qirralilik reyting baholashning harakteri va yutug'idir. Shu bilan birga uning turli ko'rinishlari mavjud.

Psixologiyani o'qitishda bilimlarni nazorat qilish shakllari

Talabalarning bilimlarini nazorat qilishning asosiy shakllari quyidagilar: kollokvium, sinov, imtihon, nazorat ishi, joriy baholash test, reyting baholash, BMI.

Kollokvium joriy nazorat shakli hisoblanadi. U biror bir bo'lim tugaganidan so'ng qo'llaniladi. Kollokvium - bu yangi bilimlarni egallash maqsadida tashkil qilingan talabalar bilan suhbat. Seminardan farqli ravishda kollokvium bilimlarning tizimligini tekshirishdir. Kollokvium vaqtida seminarda qo'llanilgan savollardan foydalanish mumkin. Kollokvium savollari oldindan tayyorlanganligi bilan talabalarga berib qo'yilmaydi. Kutilayotgan javoblar 1,5-2 daqiqadan oshmasligi kerak, chunki o'qituvchi barchadan so'rashga ulgurishi zarur. Kollokviumda talabalarning javoblari "to'g'ri noto'g'ri" deb baholanib boradi. Kollokviumda hoxishga qarab so'ramaydi. Ijobiy baho olish uchun har bir talaba 2-3 ta savolga javob berishi zarur. Oxirida baholar e'lon qilinadi, xoxlovchilarning bahosi asoslanib beriladi.

O'tgan binar bahoga ega bo'lgan, ya'ni "o'tgan" yoki "o'tmagan" kabi baho bilan baholanadi. "O'tgan" deb agar o'quv material bo'yicha berilgan savollarga to'liq javob berilsa qo'yiladi.

“O’tmagan” deb esa savollarga javob bera olinmasa yoki topshiriqlar bajarilmasa qo’yiladi. Bunda o’qituvchi topshiriqni aniqligini tekshirish lozim. Bunda o’qituvchi va talaba orasidagi tushunmovchilikdan qochishi uchun natijalar bilan talabalarni tanishtirib borishi lozim.

O’tgan eng avvalo amaliy topshiriqlarni bajarilishini baholash uchun qo’llaniladi. Shuning uchun o’tganni fakti sifatida amaliy, laboratoriya, seminar mashg’ulotlarini baholashni qo’llash mumkin. Bunday vaziyatda talabaning muayyan kurs bo’yicha o’zlashtirgan bilimlari tekshiriladi. Biroq, o’qituvchi bunda bajarilgan topshiriqlarni minimal darajasini aniqlab olishi kerak.

O’tgan ba’zida nazariy materialni o’zlashtirishni aniqlash uchun qo’laniladi. Odatda bu rasmiy cheklovlar bilan chegaralanib qoladi. Bu talabalar bilimni nazorat qilishda differentsiatsiyasini kamaytiradi. Buning oldini olish uchun differentsiatsiyalashgan sinov, ya’ni balli baholash qo’llaniladi.

O’quvchilarning javoblarini baholashda quyidagi mezonlarga amal qilish zarur:

- 1) savollarga javoblarni to’liq va mazmundorligi
- 2) qo’yilgan savollarni ochib beruvchi materiallarni tanlay bilish
- 3) savollarni mantiqiy ketma- ketligi
- 4) dalillarni ta’riflashdagi aniqlik, nazariyalarning izohi
- 5) keltirilgan muammo yuzasidan misollar keltira olishi
- 6) xulosa chiqara olish
- 7) belgilangan muddat ichida ulgurish
- 8) savollarga javobni og’zaki gapirib bera olish.

Yozma ish - talabalarning bilim, ko’nikmalarini tekshirishga qaratilgan yozma topshiriqlardir. U qo’yilgan savol yoki amaliy topshiriqlarga javob berish bilan belgilanadi. Yozma ishlarda turli harakterdagi topshiriqlar, savollar qo’llanilishi mumkin, biroq ular baholash mezoniga javob berishi zarur.

Yozma ishlarning hajmi turlicha bo’lgani bilan muayyan vaqt oralig’ida bajarilishga mo’ljallangan bo’ladi. Yozma ish vaqtini belgilashda talabalarning diqqat xususiyatlari inobatga oladi. O’quvchilarning yoshi qanchalik kichik bo’lsa, yozma ish vaqt shunchalik kam bo’lishi darkor.

Nazorat savollari

1. Psixologiya fanlarini nazorat qilish va baholashni tashkil qilishda nimalarga rioya qilinadi?
2. Psixologiya fanlarini o'qitishda bilimlarni nazorat qilish turlari qanday xususiyatlarga ega?
3. Psixologiya fanlarini o'qitishda bilimlarni nazorat qilish shakllariga tavsif bering.
4. Bilimlarni baholashning og'zaki so'rov turida o'quvchini baholashda qanday mezonlarga rioya qilish zarur?
5. Reyting baholashga xos bo'lgan xarakterli xususiyatlar qanday?

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Haydarov F.I. Xalilova N.I. Psixologiya fanlarini o'qitish metodikasi o'quv qo'llanma T.: "Aloqachi" 2007 y
2. Ляудис В.Л. Методика преподавания психологии. М. - 2000
3. Бадмаев М. Методика преподавания психологии. М. «Владос»-2001
4. Карандашев В.Н. Методика преподавания психологии. М. «Питер»-2007

XOTIMA

Zamonaviy sharoitda ta'lim va tarbiya jarayonlarining sifatli, samarali tashkil etilishi ijtimoiy zaruriyat sifatida kun tartibiga qo'yilmoqda. Ushbu zaruriyatning qondirilishi bo'lajak pedagoglarning kasbiy-pedagogik bilimlardan xabardorligi, o'zlarida ta'lim va tarbiya jarayonini tashkil etish ko'nikma, malakalarini shakllantira olishi hamda kasbiy faoliyatda ulardan samarali foydalanishga bog'liq. Oliy ta'lim muassasalarining Pedagogika-psixologiya yo'nalishi talabalari, ayniqsa, mutaxassislik bilimlarini puxta o'zlashtira olishlari zarur. Binobarin, ular yosh avlodni har tomonlama tarbiyalash, ularga sifatli ta'lim berishga bevosita javobgar sanaladi. Tegishli yo'nalish talabalarini kasbiy-pedagogik bilimlar bilan yaqindan tanishtirish, ularda ta'lim va tarbiya jarayonini samarali tashkil etish ko'nikma, malakalarini shakllantirish hamda rivojlantirishda "Pedagogik va psixologik fanlarni o'qitish metodikasi" o'quv predmeti o'ziga xos o'rin tutadi. Mazkur o'quv predmeti pedagogik va psixologik turkum fanlarini samarali o'qitish qonuniyatlari, tamoyillari, omillari, mazmuni, shakl, metod, vosita, usul va texnologiyasini, pedagogik jarayonning muhim tarkibiy elementlarini o'rganadi. "Pedagogik va psixologik fanlarni o'qitish metodikasi" bo'yicha o'quv adabiyotlarining yaratilishi, ularning muqobil variantlarga ega bo'lishini ta'minlash pedagogika va psixologiya sohasi rivojini kafolatlaydi.

Pedagogik-psixologik fanlar tizim sifatida namoyon bo'ladi. Tizimning asosiy xususiyati uning tarkibiy qismlari o'rtasida o'zaro aloqadorlik va bog'liqlarning mavjud bo'lgani kabi, pedagogik turkum fanlar o'rtasida ham o'zaro aloqadorlik hamda bog'liqlik mavjud. Shu sababli ular bir-birini taqozo etadi. Shaxsning shakllanishi va rivojlanishini ifodalovchi jarayon pedagogik turkum fanlar uchun tadqiqot ob'yekti sanaladi. Pedagogik turkum fanlar ta'lim-tarbiya jarayonida ro'y beradigan pedagogik hodisa va jarayonlarni tadqiq qiladi. Pedagogik hodisa va jarayonlarni tadqiq qilishda pedagogik turkum fanlar umumiy jihatlarni aks ettirish bilan birga, o'ziga xos xususiyatlarni ham namoyon etadi.

O'zbekistonda umumiy o'rta, o'rta maxsus, kasb-hunar va oliy ta'lim muassasalarida, shuningdek, malaka oshirish kurslarida o'qitish jarayoni o'quv rejasi hamda o'quv dastiri asosida tashkil etiladi. Mazkur hujjatlarda umumiy o'rta, o'rta maxsus, kasb-hunar va oliy ta'lim muassasalarida tegishli bo'yicha o'quv faoliyati turlari, o'quv

fanlari va kurslarining tarkibi, ularni o'rganishning izchilligi va soatlardagi hajmi, muayyan o'quv fani bo'yicha bilim, ko'nikma, malakalar mazmuni, umumiy vaqtning mavzular bo'yicha taqsimlanishi, mavzular ketma-ketligining belgilanishi va ularning o'rganilish darajasi yoritiladi. Bo'lajak pedagoglar ushbu hujjatlar bilan ishlash ko'nikma, malakalariga ega bo'lishi lozim.

Pedagogik va psixologik fanlarni o'qitish jarayonida talabaning faoliyati o'qituvchi rahbarligi ostida kechadi. O'qituvchi faoliyatining vazifasi talabalarning ijtimoiy borliqni ongli va faol idrok etishga yo'naltirilgan faoliyatlarini boshqarishdan iborat bo'lib, bu jarayonning samarali kechishi uni to'g'ri rejalashtirish, oqilona tashkil etishga bog'liq. Bunda talabalar faoliyatini nazorat, tashxis va tahlil qilish muhim ahamiyatga ega.

Ta'lim taraqqiyotining turli davrlarida oliy ta'lim muassasalarida o'qitishning xilma-xil turlaridan foydalanib kelingan. Kishilik jamiyatining rivoji, ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy sohalarida ro'y berayotgan o'zgarishlar ta'limning tashkiliy shakllarini ham takomillashtirishni taqozo etadi. Mavjud ijtimoiy ehtiyojlarni hisobga olish, shaxslarning ta'lim olishga bo'lgan munosabatlari, o'qituvchi faoliyatiga qo'yiladigan talablar o'z navbatida o'qitishning tashkiliy shakllarini takomillashtirishga imkon beradi.

Dars ta'lim jarayonining asosiy shakli bo'lib, o'qituvchi rahbarligida aniq maqsad asosida tashkil etiladi. Dars ta'limning boshqa shakllaridan ma'lum belgilarga ko'ra farq qiladi. Darsning tuzilishi oddiy va ancha murakkab bo'lishi mumkin. Tuzilishiga ko'ra darslar yetti turga bo'linadi. Dars pedagogik jarayonning yaxlitligini ta'minlaydi va ta'limiy-tarbiyaviy-rivojlantirish vazifalarini ijobiy yechimini topishga imkon beradi. Darsning samaradorligi uning puxta tayyorlanganligi va samarali tashkil etilganligi bilan bog'liq. Yaxshi rejalashtirilmagan, yetarlicha o'ylab chiqilmagan, shoshilinch tuzilgan va o'quvchilar imkoniyatlariga moslashtirilmagan dars sifatli bo'la olmaydi.

Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim metodlari va vositalaridan maqsadga muvofiq va samarali foydalanish talabalarning bilimlarini oshirishga yordam berish bilan birga kasbiy tayyorgarligini takomillashtirishda katta ahamiyatga ega. Ta'lim metodlari va vositalaridan yetarli darajada xabardor bo'lish, ularning didaktik imkoniyatlarini yetarlicha baholash o'quv jarayonini muvaffaqiyatli tashkil etilishini ta'minlaydi. Zamonaviy sharoitda har bir o'qituvchi

mavzuning mohiyati, o'rganilayotgan bilim, ko'nikma va malakaning xarakteriga ko'ra ta'lim metodlari va vositalarini to'g'ri tanlay olishi, ulardan samarali foydalana bilishi zarur.

Xorijiy mamlakatlarning ta'lim amaliyotida keys metodidan foydalanishga katta e'tibor qaratiladi. An'anaviy ta'limda garchi keys tushunchasi qo'llanilmagan bo'lsa-da, biroq, ilmiy xarakterdagi keyslar (kurs ishlari, bakalavrluk malakaviy ishi, magistrlik dissertatsiyasi)dan foydalanilgan. Ayni vaqtda o'quv keyslarini shakllantirish maqsadga muvofiqdir. Zero, o'quv keyslari o'rganilgan mavzular bo'yicha talabalarning bilimlarini mustahkamlash, ularda mavjud bilimlardan amaliy faoliyatda foydalanish ko'nikma, malakalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Qolaversa, keyslar yordamida talabalarda mustaqil, erkin, tanqidiy va mantiqiy fikrlash, qarorlar qabul qilish, o'z fikrini asoslash qobiliyati rivojlanadi.

Zamonaviy ta'limni tashkil etishga qo'yiladigan muhim talablardan biri ortiqcha ruhiy va jismoniy kuch sarf etmay, qisqa vaqt ichida yuksak natijalarga erishishdir. Qisqa vaqt orasida muayyan nazariy bilimlarni o'quvchilarga yetkazib berish asosida ma'lum faoliyat ko'nikma va malakalarni shakllantirish, faoliyatini nazorat qilish, ular tomonidan egallangan nazariy va amaliy bilimlar darajasini baholash o'qituvchidan yuksak pedagogik mahoratni, ta'lim jarayoniga nisbatan yangicha yondashuvni talab etadi. Bugungi kunda rivojlangan mamlakatlarda o'quvchilarning o'quv va ijodiy faolliklarini oshiruvchi, ta'lim-tarbiya jarayonining samaradorligini kafolatlovchi pedagogik texnologiyalarni qo'llashga doir katta tajriba to'plangan bo'lib, bu tajriba asosini interfaol metodlar tashkil etmoqda.

Bu kabi metodlar o'z mohiyatiga ko'ra ta'lim oluvchilarda o'quv-bilish faolligini oshirish, ularni kichik guruh va jamoada ishlash, o'rganilayotgan mavzu, muammolar bo'yicha shaxsiy qarashlarini dadil, erkin ifodalash, o'z fikrlarini himoya qilish, dalillar bilan asoslash, tengdoshlarini tinglay olish, g'oyalarni yanada boyitish, bildirilgan mavjud mulohazalar orasidan eng maqbul yechimni tanlab olishga rag'batlantirish imkoniyatiga egaligi bilan alohida ahamiyat kasb etadi. O'qituvchilar tomonidan interfaol metodlarning o'rinli, maqsadli, samarali qo'llanilishi talabalarda muloqotga kirishuvchanlik, jamoaviy faoliyat yuritish, mantiqiy fikrlash, mavjud g'oyalarni sintezlash, tahlil qilish, turli qarashlar orasidagi mantiqiy

bog'liqlikni topa olish qobiliyatlarini tarbiyalash uchun keng imkoniyat yaratadi.

Ma'ruza o'quv jarayonini asosiy bo'g'ini, o'qituvchining talabalar bilan muloqatda bo'lishning alohida bir shakli bo'lib, unda o'quv materiali, mavzu kuchli ravishda, ma'lum bir hajmga solingan – bayoni sanaladi. Vazifasiga ko'ra ma'ruza fanni o'rganishda qiziqish, ishtiyoq, talabalarda fanni yanada chuqurroq o'rganishga xohish-istak uyg'otishi kerak. Buning uchun ma'ruzani unga qo'yiladigan talablar asosida tayyorlangan holda tashkil etish kerak. Ko'zlangan maqsaddan kelib chiqqan holda ma'ruzaning turini aniqlab olish hamda texnologik yondashuvga asoslangan holda darsining texnologik xaritasini tuzish maqsadga muvofiq sanaladi.

Seminar, amaliy va laboratoriya mashg'ulotlari OTMda tashkil etiladigan o'quv mashg'ulotlari shakllari sanaladi. Ular talabalarda mustaqillik, amaliy ko'nikma-malakalarni rivojlantirish uchun xizmat qiladi. Ushbu o'quv mashg'ulotlari ma'ruza jarayonida talabalar tomonidan o'zlashtirilgan bilimlarni chuqurlashtiradi, boyitadi va mustahkamlaydi. Seminar, amaliy va laboratoriya mashg'ulotlari talabalarning muayyan topshiriqlar bo'yicha pedagog rahbarligida bir yoki bir necha amaliy ishlarning bajarilishini ifodalaydi. Ushbu o'quv mashg'ulotlarining samarali bo'lishi ularni metodik jihatdan to'g'ri uyushtirilishiga bog'liq. Shu sababli pedagogika yo'nalishida tahsil olayotgan talabalarni seminar, amaliy va laboratoriya mashg'ulotlarini metodik jihatdan to'g'ri tashkil etishga doir bilimlardan xabardor qilish zarur.

Zamonaviy sharoitda masofaviy ta'limni tashkil etish tizimi hamda bu borada kuchli raqobatga asoslangan ta'lim xizmatlarini ko'rsatish bozori shakllantirildi. Masofaviy ta'limni tashkil etish zaruriyatining yuzaga kelishi jamiyat ehtiyojlari va ijtimoiy buyurtmalari bilan belgilanadi. Bu turdagi ta'limning rivojlanishi, texnikaviy taraqqiyot bilan uzviy bog'liq. Zero, masofaviy ta'lim istiqbolini ta'lim sohasida innovatsion texnologiya va vositalarni samarali qo'llanilishi belgilab beradi.

Kompyuter ta'limi mohiyatiga ko'ra masofaviy ta'limga yaqindir. Ushbu ta'lim kompyuter texnikasi yordamida o'qitishni tashkil etish asoslarini yoritishga xizmat qiladi. Ayni vaqtda respublikada ham kompyuter ta'limi tashkil etish borasida boy tajriba to'plangan.

Zamonaviy ta'lim tizimida yuzaki (formal) nazorat bo'lmasligi lozim.

Nazorat ta'limning o'ziga xos metodi sifatida aniq ifodalangan ta'lim beruvchi, rivojlantiruvchi xususiyatga ega bo'lishi o'z-o'zini nazorat qilish bilan birlashishi, eng avvalo, ta'lim oluvchining o'zi uchun zarur va foydali bo'lishi lozim. Binobarin, talabalarning o'quv faoliyati natijalari, ular tomonidan bilim, ko'nikma va malakalarning o'zlashtirganlik darajasini xolis, haqqoniy baholash ularda o'qitishga, bilimlarni o'zlashtirishga rag'batni yuzaga keltiradi, qiziqishni oshiradi. Natijada talabalar o'quv va kasbiy fanlar asoslarini puxta o'zlashtirgan holda ishlab chiqishga bilimdon, malakali kadr sifatida yo'llanadi. Kasbiy faoliyatni samarali tashkil etish, yutuqlarga erishish imkoniyatiga ega bo'ladi.

OTM faoliyatining muhim yo'nalishlaridan bir bo'lgan pedagogik amaliyotni tashkil etish mas'uliyatli jarayon sanaladi. Mazkur jarayon boshqaruvini ilmiy-nazariy va metodik jihatdan to'g'ri tashkillashtirish pedagogik amaliyot samaradorligini ta'minlaydi. Shu sababli pedagogik amaliyotni yaxlit tizim sifatida tashkil etish pedagogika oliy ta'lim muassasalari rahbariyati, jamoasining zimmasiga alohida majburiyatlarni yuklaydi. Pedagogik amaliyotning asosiy ishtirokchilari bo'lgan talabalar ham ushbu jarayonni tashkil etishga unga rahbarlik qiluvchi shaxslar bilan birdek mas'uldir. Zero, amaliyotning umumiy mohiyati, yakuni va samaradorlik darajasi aynan ularning amaliyot jarayonida tashkil etadigan pedagogik faoliyatlari darajasiga bog'liq. Talabalar pedagogik amaliyotga oliy ta'limning barcha bosqichlari (kurslari)da pedagogika, psixologiya, gigiena va mutaxassislik fanlarini asoslarini o'zlashtirish davrida nazariy jihatdan tayyorgarlik ko'radi. Ular tomonidan o'zlashtirilgan mavjud nazariy bilimlarning mahsuldorligi bevosita pedagogik amaliyot jarayonida namoyon bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. – Т.: Ўзбекистон, 2017. – 14-б.
2. ЎЗР Вазирлар Маҳкамасининг “Умумий ўрта ва ўрта махсус, касб-хунар таълимининг давлат таълим стандартларини тасдиқлаш тўғрисида”ги (2017 йил 6 апрел) Қарори // [www.http://lex.uz/pages/getpage.aspx?lact_id=3153714](http://lex.uz/pages/getpage.aspx?lact_id=3153714).
3. Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирининг “Олий таълим муассасаларида талабалар билимини назорат қилиш ва баҳолашнинг рейтинг тизими тўғрисидаги низомни тасдиқлаш ҳақида”ги (2009 йил 10 июль) Буйруғи // <http://lex.uz/docs/1497646>.
4. Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирининг “Олий таълим муассасаларида талабалар билимини назорат қилиш ва баҳолашнинг рейтинг тизими тўғрисида”ги Низомга қўшимча киритиш ҳақида”ги (2014 йил 30 декабрь) Буйруғи // <http://lex.uz/docs/2530907>.
5. “Олий таълим муассасаларида талабалар билимини назорат қилиш ва баҳолашнинг рейтинг тизими тўғрисида”ги (2009 йил 10 июль) Низом // <http://xushnudbek.uz/rejting-nizomi>.
6. Акмеология // <https://ru.wikipedia.org/wiki/Акмеология>.
7. Бегимкулов У.Ш. Педагогик таълимда замонавий ахборот технологияларини жорий этишнинг илмий-назарий асослари / Монография. – Т.: Фан, 2007.
8. Букатов В.М., Ершова А.П. Нескучные уроки. Обстоятельное изложение игровых технологий обучения школьников / Пособие для учителей физики, математики, географии, биологии. – Петрозаводск: ПГПИ, 2008.
9. Губайдуллина Г.Н. Методика преподавания педагогики / Учеб.пособие. – Уст-Каменогорск: Изд-во ВКГУ им. С.Аманжолова, 2012.
10. Дидактика / О.Розиқов ва б. – Тошкент: ”Фан”, 1997.
11. Джурицкий А.Н. История педагогики / Учеб.пособие. – Москва: Владос, 1999.
12. Ибрагимов Х.И., Абдуллаева Ш.А. Педагогика назарияси / Дарслик. – Т.: “Фан ва технология” нашриёти, 2008.

13. Интерфаол методлар: моҳияти ва қўлланилиши / Мет.қўлл. Тузув.: Д.Рўзиева, М.Усмонбоева, З.Ҳолиқова. – Тошкент: ТДПУ, 2013.
14. “Иқтидорли талабаларни излаш, аниқлаш ва уларни мақсадли тайёрлаш тўғрисида”ги Низом (1998 йил) // Олий таълим. Меъёрий ҳужжатлар тўплами. – Т.: “Ўқитувчи”, 2001.
15. Как организовать лекционное занятие // <https://nsportal.ru/npo-spo/obrazovanie-i-pedagogika/library/2014/12/27/kak-organizovat-lektsionnoe-zanyatie>.
16. Каптерев П.Ф. Избранные педагогические сочинения. – М.: Педагогика, 1982. – С. 278.
17. Коджаспирова Г.М., Коджаспиров А.Ю. Словар по педагогике. – М.: ИКС “МарТ”, 2005.
18. Красильникова В.А. Концепция компьютерной технологии обучения. – Оренбург: ОГУ, 2008.
19. Красильникова В.А. Теория и технологии компьютерного обучения и тестирования / Монография. – М.: Дом педагогики, ИПК ГОУ ОГУ, 2009.
20. Мавлонова Р., Тўраева О., Ҳолиқбердиев К. Педагогика. – Тошкент: Ўқувчи, 2001.
21. “Магистратура ҳақида”ги Низом (1998 йил) // Олий таълим. Меъёрий ҳужжатлар тўплами. – Т.: “Ўқитувчи”, 2001.
22. “Магистирлик диссертациясини тайёрлашнинг намунавий тартиби (1999 йил) // Олий таълим. Меъёрий ҳужжатлар тўплами. – Т.: “Ўқитувчи”, 2001.
23. Методология науки // https://ru.wikipedia.org/wiki/Metodologiya_nauki.
24. Муслимов Н.А., Қуйсинов О.П. касб таълими ўқитувчиларини тайёрлашда мустақил таълимни ташкил этишнинг назарияси ва методикаси / Монография. – Тошкент: Фан, 2009.
25. Нишонов А.Х. Windows операцион тизимида ишлаш ва компьютер тармоқлари / Учеб.курс. – Т.: ЎМКХТРИ. 2003.
26. Общая педагогика / Под. ред. В.А.Сластенина. Кн.2. – Москва: Владос, 2003.
27. Ожегов С. И., Шведова Н. Ю. Толковый словарь русского языка: 80 000 слов и фразеологических выражений / Российская академия наук. Институт русского языка им. В. В. Виноградова. – 4-е изд., дополненное. – М.: Азбуковник, 1999.

28. Олий ўқув юртида битирув малакавий ишни бажаришга кўйиладиган талаблар // Олий таълим. Меъёрий хужжатлар тўплами. – Т.: “Ўқитувчи”, 2001.

29. Организация и проведение лабораторных работ и практических занятий // <https://studopedia.org/3-147916.html>.

30. Особенности педагогики как науки // http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Pedagog/krysko2/20.php.

31. Основы экономических знаний // http://mosgu.ru/sveden/files/Annot_2_Osnovy_ekonomicheskikh_znaniy_20.06.2016.pdf.

32. Очилев М., Гаффорова Т. Студентларнинг илмий тадқиқот ишлари. – Қарши: Қарши ДУ, 1990.

33. Панина Т. С., Вавилова Л.Н. Современные способы активизации обучения / Учеб.пособие. Под ред. Т.С.Паниной. – 4-е изд. – Москва: Изд.тсентр “Академия”, 2008.

34. Панфилова А.П. Инновационные педагогические технологии. Активное обучение / Учеб.пособие. – Москва: Издательский центр “Академия”, 2009.

35. Педагогика / Дарслик. Р.Мавлонова ва б. – Тошкент: Ўқитувчи, 2001.

36. Педагогика / Дарслик. М.Тохтаходжаева ва б. Проф. М.Тохтаходжаева таҳрири остида. – Тошкент: Иқтисод-молия, 2008.

37. Педагогика и психология высшей школы: Учебное пособие/Отв. Ред. М.В. Буланова-Топоркова. – 3-е изд. – Ростов н/Д: Феникс, 2006.

38. Педагогика / Нопедагогик ОТМ учун дарслик. У.Иноятлов, Н.Муслимов, Д.Рўзиева, М.Усмонбоева. – Т.: Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети, 2013.

39. Педагогика. Психология / Х.Ж.Худойкулов ва б. –Т.: Дизайн-Пресс, 2011.

40. Педагогика. Қисқача изоҳли луғат / Ў.Асқарова, Х.Раҳматова, М.Усмонбоева, Ф.Асқарова. – Тошкент: “Наврўз”, 2014.

41. Педагогика: 1000 та саволга 1000 та жавоб / Мет.қўлл. У.И.Иноятлов, Н.А.Муслимов, М.Усмонбоева, Д.Иноғомова. – Тошкент: ТДПУ, 2012.

42. Педагогическая практика // http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Pedagog/russpenc/15.php.

43. Программа непрерывной педагогической практики студентов 1-3 курсов / Автор-составитель: Э.Р.Юзликаева. – Ташкент: ТГПУ, 2009.
44. Programma pedagogicheskoy praktiki // <http://www.bgpu.ru/site/content/docs/snd/18.html>.
45. Подласый И.П. Педагогика / Кн.1. – Москва: Владос, 2003.
46. Понятие науки, специфика и виды научного знания // <https://sites.google.com/site/philosophytips/home/14>.
47. Попков В.А., Коржуева А.В. Дидактика высшей школы: Учебное пособие. – М.:Изд. центр «Академия» 2004.
48. Предмет этики: основные понятия и функции этики // <http://etika-education.ru/otvety-na-voprosy-po-etike-predmet-etiki-osnovnye-ponyatiya-i-funkcii-etiki.html>.
49. Рахимов О.Д., Сапаев М.С., Назаров Б.Ф. Олий таълимда замонавий маърузалар / Педагоглар учун услубий қўлланма. – Қарши: Қарши ДУ, 2012.
50. Ретроспективный метод // https://studopedia.ru/4_172320_glava--retrospektivniy-metod.html.
51. Сайфуров Д. Малака ошириш тизимида масофавий таълимни ташкил этишининг ўзига хос хусусиятлари // Касб-хунар таълими ж. – Т.: 2002. - №5-6.
52. Сайфуров Д. Масофадан ўқитиш тизимининг шаклланиши ва ривожланиши // Касб-хунар таълими ж. – Т.: 2004. - №6.
53. Сайфуров Д. Тингловчилар билиш фаолиятини белгиловчи омиллар // Касб-хунар таълими ж. – Т.: 2004. - №4.
54. Семинарские занятия, методика его подготовки и проведения // https://uchebnikionline.com/pedagogika/pedagogika_vischoyi_shkol_i_-_turkotti/seminarske_zanyattya_metodika_yogo_pidgotovki_provedennya.htm.
55. Столяренко А.М. Психология и педагогика. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2008.
56. Талабалар малакавий амалиётини ташкил қилиш, назорат этиш ва баҳолаш методикаси / Мет.қўлл. Б.Ҳасанова ва б. – Тошкент: 2008.
57. Такдимот дастурларида ишлаш. Power Point дастури ҳақида қисқа маълумот // <http://muzrabot.zn.uz/такдимот-дастурларида-ишлаш>.

58. Теслинов А.Г., Чернявская А.Г. Образовательные технологии в высшей школе: Формы организации образовательного процесса: Учебное пособие. – Жуковский: МИМ ЛИНК, 2007.

59. Титов В.А. Общая педагогика / Конспект лекций. – Москва: Приор-издат, 2003.

60. Толипов Ў., Усмонбоева М. Педагогик технологияларнинг татбиқий асослари / Ўқув қўлланма. – Тошкент: Фан, 2006.

61. Физиология как наука, ее задачи // <http://medlecture.ru/lectures/physiologia-lechebnoe-delo/pages/physiologia-lechebnoe-delo-lektsiya-1>.

62. “Электрон педагогика ва педагогнинг шахсий, касбий ахборот майдонини лойиҳалаш” модули бўйича ўқув-мет. мажмуа / Тузувчи: Т.Т.Шоймардонов. – Т.: БИММ, 2015.

63. Қалдибекова А.С., Ходжаев Б.Х. Талабаларнинг билиш фаоллигини ошириш йўллари. – Тошкент: ТДПУ, 2006.

64. Ҳайитов А. Синф раҳбари / Ўрта мактабларнинг синф раҳбарлари учун ўқув қўлланма. – Тошкент: “Янги аср авлоди”, 2008.

65. Ҳасанбоев Ж., Тўракулов Х., Ҳайдаров М., Ҳасанбоева О., Усманов Н. Педагогика фанидан изоҳли луғат. –Т.: “Фан ва технология” нашриёти, 2009.

“PEDAGOGIK VA PSIXOLOGIK FANLARNI O‘QITISH METODIKASI”

FANII BO‘YICHA GLOSSARIY

Akmeologiya (qad.yun. “ακμή” (“akme”) – cho‘qqi, yuksak daraja; “λόγος” (“logos”) – ta’limot) – shaxsning kamolotga erishishi, u tomonidan jismoniy, ma’naviy-axloqiy va kasbiy rivojlanishda yuksak darajaga erishish, bu rivojlanishning insonparvarlashuvini ta’minlashda yordam ko‘rsatishga; individual rivojlanishda yuqori darajaga erishish imkoniyatini ta’minlovchi qonuniyatlar va mexanizmlarni tadqiq etishga xizmat qiladi.

Akseologiya (yun. “axio” – qadriyat, “logos” – ta’limot) – qadriyatlarning shaxsni rivojlantirish, ijtimoiy moslashtirish, shuningdek, kasbiy shakllantirishdagi ahamiyati, o‘rni va rolini o‘rganadi.

Amaliy ishlar metodi – o‘zlashtirilgan bilimlarni amaliy masalalar echimini topishga yo‘naltirilgan jarayonda qo‘llashni taqozo etadigan metod.

Amaliy metodlar- bilim va ko‘nikmalarning manbai amaliy mashg‘ulotlar hisoblanadi

Amaliy mashg‘lot (lot. “praktikos” – faol, ishchan) – talabalarda o‘quv fanining alohida nazariy g‘oyalarini tahlil qilish ko‘nikma, malakalarini shakllantirish, nazariy bilimlarni amaliyotda qo‘llash qobiliyatini rivojlantirishga yo‘naltirilgan o‘quv mashg‘uloti shakli.

Andragogika (OTMdan keying ta’limda ushbu fan asoslaridan foydalaniladi; yun. “άνηρ anér” – katta kishi, erkak; “άγειν ágein” – etaklab yurmoq) – o‘qitish nazariyasining katta yoshli sub’ekt (shaxs)lar tomonidan bilim va malakalar o‘zlashtirilishi qonuniyatlarini, pedagogning bu faoliyatni boshqarishining o‘ziga xos jihatlarini ochib beruvchi bo‘limi (“Andragogika” tushunchasi 1833 yilda nemis tarixchisi Aleksandr Kapp tomonidan is’temolga kiritilgan).

Annotatsiya – asosiy o‘qilgan matnning qisqacha mazmunini keltirish

Aralash dars-- tashkiliy qismi, uy ishini tekshirish, yangi materialni o‘rgatish, yangisini ilgari o‘rganilgan material bilan solishtirish va mustahkamlash, amaliy topshiriqlarni bajarilishi, darsga yakun yasash va uyga topshiriqlar berish bosqichlaridan iborat dars turi.

Axloq tuzatish pedagogikasi – jinoyat sodir etgan va jazoga mahkum qilingan shaxslarni qayta tarbiyalash qonuniyatlari,

tamoyillari, yondashuvlari, yo‘llari, shakllari, metodlari va vositalarini tadqiq etadigan fan.

Aqliy hujum- muammoning javobini qidirishda bevosita miyaga kelgan fikrlar, taxminlar tasodifiy o‘xshatishlar, shuningdek birdan kelib chiqadigan, mavjud kerak va nokerak bog‘lanishlarni asoslab berishlarini o‘z ichiga oladi

Baholash – nazorat ishlarini tashkil etish, talabalar faoliyatini bevosita yoki bilvosita (mas.: kompyuter texnologiyasi yordamida) tekshirish orqali ularning xulq-atvori, axloqi, bilim, ko‘nikma, malakalari, shuningdek, muayyan sohalarda erishgan yutuqlari darajasi aniqlash va ularga ball qo‘yish jarayoni.

Baho – ta‘lim oluvchilarga ularning ta‘lim olishi, bilimlarni o‘zlashtirishga nisbatan ijodiy yondashishini rag‘batlantirish maqsadida ta‘sir ko‘rsatish vositasi.

Baxs – bu faoliyatning dialogik shakli bulib, turli fikrlar orasida boradigan shiddatli kurashni, suhbatni yuzaga keltirish

Baxs-munozarali seminar mashg‘uloti- diskusiya ko‘rinishidagi turi bo‘lib seminar mashg‘uloti odatda amaliyotda kerak bo‘ladigan psixologik tadqiqotlarni, turli xildagi metodikalarni muhokama qiladilar

Bilim – shaxsning ongida tushuncha, sxema, ma‘lum obrazlar ko‘rinishida aks etuvchi borliq haqidagi tizimlashtirilgan ilmiy ma‘lumotlar majmui;

Bilim, mahorat va ko‘nikmalarni nazorat qilish hamda tuzatish darsi- o‘qitish natijalarini baholash uchun, o‘quvchilarning bilim darajasini diagnostika qilish, o‘quvchilarning o‘z bilimlarini qo‘llashga tayyorliklari, o‘qitishning turli vaziyatlarida mahoratlari va ko‘nikmalarini tekshirish uchun mo‘ljallangan

Bilimlarni mustahkamlash, ko‘nikma va malakalarni shakllantirish darsi - seminar, amaliy, ekskursiya, mustaqil ishlar hamda laboratoriya amaliyoti ko‘rinishida olib boriladi.

Binar ma‘ruza – bu ma‘ruzani ikki o‘qituvchi suhbat shaklida o‘qish turi hisoblanadi, ya‘ni ikki ilmiy maktab vakillari sifatida, yoki olim va amaliyotchi, o‘qituvchi va talaba o‘rtasida va boshqalar

Bitiruv malakaviy ish (BMI yoki bitiruv malakaviy loyiha – BML) – OTMda talabalar tomonidan mutaxassislarni tayyorlash dasturi bo‘yicha ta‘limning so‘nggi, bitiruv bosqichi mustaqil

ravishda ijodiy yondashuv asosida bajariladigan ilmiy ish turlaridan biri.

Boshlang'ich ta'lim pedagogikasi – boshlang'ich sinf o'quvchilarining yosh, psixologik xususiyatlarini inobatga olgan holda ularni o'qitish va tarbiyalash jarayonini o'rganadi.

Valeologiya (lot. “valeo”– salomat bo'lish) – shaxsning ma'naviy-axloqiy, jismoniy va ruhiy salomatligiga nisbatan integral yondashuvini ifodalovchi, shuningdek, o'quvchi (talaba)larni valeologiyaning nazariy va amaliy asoslari bilan tanishtiradigan o'quv fani.

Vosita (a. “vosidat” – chora, tadbir, usul, o'rta, o'rtadagi) – muayyan maqsadga erishish yoki ma'lum ish-harakat, faoliyatni amalga oshirish uchun qo'llaniladigan narsa, qurol; ma'lum harakat, faoliyatni amalga oshirishda foydalaniladigan narsa; o'quv jarayonining predmetli qo'llab-quvvatlanishi, yangi materialni o'zlashtirish jarayonida o'qituvchi va talabalar tomonidan foydalaniladigan ob'yekt; egallangan bilimlarning aniq xatti-harakatdagi ifodasi;

Gender pedagogikasi – turli yoshdagi shaxs (tarbiyalanuvchi, o'quvchi, talaba)larning ta'lim muassasalarida o'zlarining erkin, qulay sezishlari, ularning erkak va ayol sifatida ijtimoiy muammolarni muvaffaqiyatli hal qilishlariga yordam ko'rsatuvchi yondashuvlarni, genderlik xususiyatlarining rivojlanishiga salbiy etuvchi omillarni tadqiq etadigan fan.

Davolash pedagogikasi – turli shishlar, jarohatlanishlar, qandli diabet, bronxial astma, yurak-qon tomir, skolioz, autizm va boshqa kasalliklar bilan og'rigan bemorlarni maxsus o'qitish samaradorligini amaliy jihatdan tasdiqlash asosida yuzaga kelgan davolash nazariyasi va amaliyotining sohasi.

Davra stoli- fikrlar almashinuvi qandaydir tegadigan nuqtalarini topishga imkon beradi, chunki ularning keyingi faoliyatida umumiy xulosani yo'naltirishga – ilmiy haqiqat yoki siyosiy turg'unlikka erishishga xizmat qiladi.

Dars – bevosita o'qituvchi rahbarligida aniq belgilangan vaqt davomida muayyan o'quvchilar guruhi bilan olib boriladigan ta'lim jarayonining asosiy shakli.

Dars berish metodikasi - bu o'quv fani xususiyatining sharti sifatida ta'lim va tarbiya jarayonining tizimi haqidagi ko'rsatma

Dasturlashtirilgan ta'lim metodi- an'anaviy ta'lim hisobiga qurilgan bo'lib, ta'lim maqsadidan kelib chiqadi

Dialogik metod- o'qituvchi va talabaning guruhdagi diskussiya, munozara shaklida olib boradigan og'zaki ta'lim metodi

Didaktik o'yin – o'rganilayotgan ob'yekt, hodisa va jarayonlarni modellashtirish asosida o'quvchining bilishga bo'lgan qiziqishi va faollik darajasini rag'batlantiruvchi o'quv faoliyati turi.

Evristik suhbat- bu jamoaviy fikrlash yoki suhbat, muammoni echimini izlovchi sifatidagi suhbat

Edvayzer (fr. "avisen" – "o'yilamoq", "advisor" – "o'yilovchi") bitiruv malakaviy ishi, kurs loyihalarining ta'lim oluvchilar tomonidan individual, mustaqil bajarilishi vaqtida metodik yordam beradigan maslahatchi.

Ekskursiya – narsa va hodisalar mohiyatini tabiiy sharoitlar (ishlab chiqarish muassasalari, fermer va jamoa xo'jaliklari, tabiat) yoki maxsus muassasalar (muzey, ko'rgazma zallari va h.o.)da bevosita o'rganilishining tashkil etilishini ifodalovchi metod.

Yozma ish - bu talabalarning bilim, ko'nikmalarini tekshirishga qaratilgan yozma topshiriqlardir

Joriy nazorat- kurs o'quv mashg'ulotlari doirasida olib boriladi. Uning shakli va turi o'qituvchi tomonidan aniqlanadi.

Ijtimoiy pedagogika – maxsus hamda ta'lim muassasalarida barcha yosh va ijtimoiy guruhlarga mansub shaxslarning ijtimoiylashuvi (ijtimoiy hayotga moslashuvi)ni, jamiyatda qaror topgan ijtimoiy munosabatlarni, jamiyat a'zolarining bir-birlari bilan o'zaro aloqasini, ma'lum guruhlarga birlashish sabablarini, mega, makro, mikro muhitga moslashish jarayonini, salbiy ijtimoiy masalalarning kelib asoslarini o'rganishga xizmat qiladi.

Ilmiy maqola – ilmiy-tadqiqot ishini olib borishda aniq masala, uning mohiyatini yoritishda e'tibor qaratilishi zarur bo'lgan vazifalar mohiyatini ochib berishga qaratilgan bo'lib, yakuniga yetgan, mantiqiy jihatdan yaxlit asar.

Ilmiy ma'ruza (yoki ma'ruza, "lection" – o'qish) – muallif tadqiq etilgan yoki etilayotgan muammo mohiyatini ochib beradi, turli nuqtai nazarlarni, shuningdek, ularga nisbatan shaxsiy qarashlarini ilgari suradigan ilmiy-tadqiqot ishining o'ziga xos ko'rinishi.

Invigilator – masofaviy ta'lim asosida tashkil etiladigan o'qitish natijalarini nazorat qiluvchi mutaxassis-pedagog.

Interfaollik talabalarning bilim, ko'nikma, malaka hamda muayyan axloqiy sifatlarni o'zlashtirish yo'lida birgalikda, o'zaro hamkorlikka asoslangan harakatni tashkil etish layoqatiga egaliklari.

Interfaol o'qitish usuli- talabalarning hamkorlikdagi faoliyati o'qituvchining bahslardagi ishtiroki tufayli dars jarayonini nafaqat hamkorlikdagi faoliyati bo'ladi, balki shaxsning ijtimoiy munosabatlarining real ijodiy sermahsul faoliyatiga aylanadi

Ishbilarmon o'yinlar usuli- ijodiy faoliyatda loyiha tuzishda, real vaziyatlarda jamoaviy ishlab chiqishda, shuningdek xarbiy ishlarda qo'llaniladi

Ishchi-o'quv dasturlari – namunaviy o'quv dasturi negizida davlat ta'lim standartlari va muayyan, aniq ta'lim muassasasiga mos ravishda tayyorlanadigan o'quv dasturlari.

Kasbiy pedagogika – turli (ijtimoiy, texnik, madaniy-maishiy, ishlab chiqarish) yo'nalishlarida tegishli soha (masalan, qishloq xo'jaligini rivojlantirish, madaniy-maishiy xizmat ko'rsatish tizimini takomillashtirish va boshqalar) bo'yicha kasbiy faoliyatni samarali yo'lga qo'yish yo'llarini o'rganadi.

Kirish ma'ruzasi- o'quv fani haqida birinchi yaxlit tasavvurni beradi va talabalarni ushbu kurs bo'yicha ishlash tizimiga yo'naltiradi

Kollokvium - bu yangi bilimlarni egallash maqsadida tashkil qilingan talabalar bilan suhbat

Korreksion (maxsus) pedagogika – imkoniyati cheklangan karsoqov (surdopedagogika), ko'r (tiflopedagogika), aqliy jihatdan rivojlanishda ortda qolgan (oligofrenopedagogika) bolalarga ta'lim berish va ularni tarbiyalashning o'ziga xos xususiyatlarini o'rganadi.

Kompyuter ta'limi – ta'lim oluvchilarning o'qish, mustaqil ta'lim va o'z-o'zini nazorat qilishni o'z ichiga oladigan bilish faoliyatini boshqarishda pedagogning axborotlarni to'plash va uzatishdan iborat faoliyatining modeli sifatida kompyuter texnikasi, telekommunikatsiya vositalari hamda dasturiy-metodik ta'minot asosida tashkil etiladigan ta'lim.

Kompyuter ta'limi texnologiyalari – ta'lim oluvchilarning o'qish, mustaqil ta'lim va o'z-o'zini nazorat qilishni o'z ichiga oladigan bilish faoliyatini boshqarishda pedagogning axborotlarni to'plash va uzatishdan iborat faoliyatining modeli sifatida kompyuter texnikasi, telekommunikatsiya vositalari hamda dasturiy-metodik ta'minot asosida tashkil etiladigan ta'limning shakl, metod va vositalari majmui.

Konspektlashtirish – o‘qilgan ma’lumotlarni qisqacha mazmunini qayd etish

Kurs ishi – oliy va o‘rta maxsus ta’lim muassasalarida muayyan muddatlarda belgilangan talablar asosida talabalar tomonidan tayyorlanadigan topshiriq.

Ko‘nikma - shaxsning muayyan faoliyatni tashkil eta olish qobiliyati; ma’lum xatti-harakatlarni, muayyan faoliyatni bajarishga odatlanishi; zaruriy harakatlarni bajarishda namoyon bo‘lib, mashqlarni ko‘p marta takrorlash asosida takomilga yetkaziladigan amaliy faoliyatning tarkibiy qismi;

Ko‘rgazmali-tushuntiruvchi metod- o‘qituvchi tayyor materiallarni talabalarga etkazib beradi, talabalar esa uni fikrlab, eslab qoladilar

Ko‘rgazmali metodlar- bilim va ko‘nikmalarning manbai ko‘rgazmali qurollar hisoblanadi

Laboratoriya ishi (lot. “labor” – mehnat, ish, qiyinchilik, “laboro” – mehnat qilish, harakat qilish, tashvishlanish, qayg‘urish, qiyinchilikni yengib o‘tish) – O‘MKHT va OTMda o‘quv jarayonining samaradorligini oshirishga xizmat qiladigan amaliy mashg‘ulotlardan biri.

Laboratoriya mashg‘ulotlari (lot. “labor” – mehnat, ish, qiyinchilik, “laboro” – mehnat qilish, harakat qilish, tashvishlanish, qayg‘urish, qiyinchilikni yengib o‘tish) – OTMda o‘quv jarayonining samaradorligini oshirishga xizmat qiladigan amaliy mashg‘ulotlardan biri.

Mavzuli tezaurus- mavzu bo‘yicha asosiy tushunchalarni kompleks tartibi bilan keltirish

Magistrlik dissertatsiyasi – magistraturada ta’lim olayotgan talaba tomonidan aniq mutaxassislik fani bo‘yicha ilmiy rahbar yordamida olib boriladigan ilmiy-tadqiqot ishining yakuniy natijasi bo‘lgan ilmiy ish.

Maqsad – erishish, amalga oshirish uchun ko‘zda tutilgan narsa, murod, muddao; o‘qitishning nimaga qaratilganligi, mavjud kuchning qay yo‘sinda safarbar etilishi;

Mazmun – o‘qitish jarayonida egallanishi lozim bo‘lgan ilmiy bilim, amaliy ko‘nikma va malakalar, faoliyat, fikrlash usullari tizimi;

Maktabgacha pedagogika – maktabgacha ta’lim yoshi bolalarini axloqiy, aqliy, jismoniy va estetik tarbiyalash, ularga boshlang‘ich bilimlarni berish masalalarining tadqiqi bilan shug‘ullanadi.

Malaka – muayyan harakat, faoliyatni bajarishning avtomatlashtirilgan shakli; bilim, hayotiy tajriba, shuningdek, o‘zlashtirilgan ko‘nikmalar asosida amaliy va nazariy harakatlarni ongli va mustaqil bajarishga tayyorlik; biror bir uchul bilan bexato bajarish, ko‘nikmaning avtomatlashgan, takomillashgan darajasi;

Mashq – aqliy yoki amaliy (jismoniy) harakatlarni bajarish ko‘nikmalarini egallash yo‘lidagi ko‘p marta takrorlanishlar.

Maslahat (konsultatsiya) – O‘MKHT va OTMda sessiya yoki imtihonlar oldidan pedagog va talabalar o‘rtasidagi dialog ko‘rinishida tashkil etiladigan o‘quv mashg‘ulotining shakli.

Masofaviy ta‘lim – muayyan nuqtadan axborot-kommunikatsiya vositalari (video, audio, kompyuter, multimedia, radio, televidenie va b.) yordamida ta‘lim xizmatlarini ko‘rsatish, ta‘limiy mahsulotlarni tarqatish va etkazib berishdai an‘anaviy hamda innovatsion shakl, metod, vositalarga asoslangan holda ta‘lim resurslaridan foydalanishga yo‘naltirilgan ta‘lim.

Masofaviy ta‘lim texnologiyalari – ta‘limning belgilangan mazmun asosida amalga oshirilishini ta‘minlashga yo‘naltirilgan shakl, metod va vositalar majmuasi.

Maxsus kurslar – OTMdagi ma‘ruza kursining materiallarini yoki ma‘ruzalar kursiga kirmagan materialni chuqur o‘rganish maqsadida tashkil etiladigan ta‘limning tashkiliy shakli.

Ma‘ruza (lot. “leksiya” (“lectio”) – o‘qish) – 1) oliy ta‘limda ta‘limni tashkil etishning asosiy shakli; 2) yirik hajmdagi o‘quv materialini so‘z bilan, og‘zaki bayon qilish usuli.

Ma‘ruza-vizual-aloqa - Ma‘ruza materiallarini o‘qitishning texnik vositalari yoki audio-video texnikalari yordamida ko‘rsatib etkazib berishdan iborat bo‘ladi

Ma‘ruza-konferentsiya - oldindan qo‘yilgan muammo 5-10 minut davom etadigan axborotlar tizimi bilan ilmiy-amaliy mashg‘ulot sifatida o‘tkaziladi. Har bir chiqishi o‘qituvchi taklif etgan dastur doirasida tayyorlangan mantiqiy yakunlangan matndan iborat bo‘ladi.

Ma‘ruza-konsultatsiya - ma‘ruzachi butun ma‘ruza vaqti davomida bir bo‘lim yoki bir kurs bo‘yicha talabalarning savollariga javob qaytaradi

Ma‘ruza mashg‘uloti – bir soat (45 daqiqa) yoki bir akademik soat (80 daqiqa)lik mashg‘ulot davomida o‘rganilayotgan mavzuning umumiy mohiyatini ochib berish, unda ilgari surilgan g‘oyalar asosida ilmiyxulosalar chiqarish, ularni umumlashtirish asosida bilimlarni

muayyan izchilikda bayon etish shakli.

Metod – muayyan maqsadga erishish uchun ma'lum yo'lni, tartib, tizimga solingan faoliyat usulini tanlash; o'qitish maqsadiga erishish (maqsadni amalga oshirish) yo'li;

Metodika – pedagogik fanlar, shuningdek ijtimoiy tizim talab qiladigan, pedagogika fani ko'rsatgan umumiy o'rta va oliy ta'limning maqsad va vazifalariga mos ravishda ishlab chiqilgan uslublar yig'indisi

Metodologiya – muayyan fanning asosini yorituvchi qonuniyatlar, ustuvor tamoyillar, eng muhim nazariyalar, yetakchi g'oyalar, o'ziga xos yondashuvlar, kontseptsiyalar, metodlar mohiyatini yorituvchi ta'limot.

Moderator – masofaviy ta'lim negizida tashkil etilayotgan seminar, trening, davra suhbat va forumlarga boshchilik qiluvchi (boshqaruvchi) pedagog (u muloqot jarayonining to'g'ri tashkil etilishini ta'minlaydi, bildirilayotgan fikrlarni umumlashtiradi, zarur bo'lganda ularni to'g'rilaydi, ta'lim oluvchilarning mustaqil fikrlash va ishlash qobiliyatlarini rivojlantiradi, bilish faoliyatlarini faollashtiradi).

Monologik metod- o'qituvchi tomonidan yangi mavzuni bayon etish usuli. U asosan ma'ruzalarda qo'llaniladi.

Muammoli ma'ruza- ma'ruzada bilimlar masalaning, savol yoki vaziyatning muammoliligi orqali beriladi, shu bilan birga idrok etish jarayoni o'qituvchi bilan hamkorlik suhbatlari bilan tadqiqotchilik faoliyatiga yaqinlashadi

Muammoli metod- o'qituvchi talabalarning oldiga muammo qo'yadi va uning hal qilish yo'lini ko'rsatadi. boshqa vaziyatda esa qo'yilgan muammoni talabalarning o'zlari individual yoki guruhiy tarzda echimini topadilar

Mustaqil ta'lim – olingan bilim ko'nikma va malakalarni mustahkamlash, qo'shimcha ma'lumot yoki materiallarni mustaqil o'rganish maqsadidagi o'quv shakli.

Namoyish metodi – o'rganilayotgan ob'yekt harakat dinamikasini ochib berishda qo'l keladigan, predmetning tashqi ko'rinishi va ichki tuzilishi haqida to'laqonli ma'lumot berishda keng qo'llaniladigan metod.

Nazorat ishi – nafaqat O'MKHT va OTMda, shuningdek, umumiy o'rta, o'rta maxsus ta'lim muassasalarida ham tashkil etilib, talaba

tomonidan o‘quv materialining qay darajada o‘zlashtirilganligini nazorat qilishga imkon beradigan o‘quv mashg‘uloti shakli.

Nazorat qilish – talabalar tomonidan bilim, ko‘nikma va malakalarning o‘zlashtirilganligi, ma‘naviy-axloqiy sifatlar, dunyoqarashning shakllanganlik darajasini aniqlash maqsadida ularning faoliyatini bevosita va bilvosita o‘rganish jarayoni.

Nazorat-o‘quv faoliyatining muhim tarkibiy qismi bo‘lib, dastlab pedagog tomonidan amalga oshiriladi va keyinchalik o‘zini-o‘zi nazorat qilishga o‘tadi

Nazoratning yo‘naltiruvchilik vazifasi- joriy nazorat talabalar kursni qanchalik o‘zlashtirganlarini bilib oladilar va shu tarzda o‘z ustilarida ishlaydilar.

Nazoratning stimulashtiruvchilik vazifasi- bilimlarni tekshirish yoki baholash talabalarning o‘quv materialini o‘zlashtirishi uchun stimulyer bo‘lib xizmat qiladi

Nazoratning attestatsion nazorat qiluvchilik vazifasi- talabalarning o‘zlashtirgan bilim, ko‘nikma, malakalarini ta‘limning ma‘lum vaqtida nazorat qilinishi orqali namoyon bo‘ladi

Nazoratning ob‘ektivligi- talabaning bilimini baholashda sub‘yektiv fikrdan xoli bo‘lish nazarda tutiladi

Nazoratning ishonchliligi- talabalarning baholangan bilim, ko‘nikma va malakalarini uzoq vaqt saqlanib turishi bilan belgilanadi

Nazoratning differentsiallashtirilganligi- talabalarning egallagan bilimlarini baholashda ularning darajasi va sifatini differentsiallashtirishga ahamiyat qaratish zarur

Nazoratning tizimlilikligi- Fan bo‘yicha mavzularni tizimli ravishda so‘rab borilishida kuzatiladi

Nazoratning muntazamliligini- kursni o‘zlashtirish davomida muntazam ravishda baholash jarayonini amalga oshirish ko‘zda tutiladi

Nazoratning maxfiyligi- o‘qituvchi shunday yo‘l tutish kerakki bahoni talaba va ta‘lim dasturining rahbaridan boshqa hech kim bilmasligi lozim

Normativ baholash- imtihon oluvchining avvaldan belgilab qo‘ygan o‘zlashtirishning muayyan normalariga muvofiq tarzda talabalarning bilimi baholanadi

Natija – o‘quv jarayonining so‘nggi mahsuli, belgilangan maqsadlarning amalga oshganlik darajasi.

Neyropedagogika – inson miyasining ijodiy imkoniyatlarini aniqlash va amaliy (funktsional) rivojlantirish, shaxsda faoliyatga nisbatan faol, ongli munosabatni qaror toptirish, ijtimoiy hulq-atvorni psixologik korrektsiyalash, bolalar ruhiy rivojlanishni tashxislash va bashoratlashning yangi ilmiy dasturlari, samarali shakl va metodlarini, shuningdek, yangi turdagi maktabgacha ta'lim muassasalari faoliyatini tadqiq etadi.

Noverbal usullar - mimika, jest, pantomimika va boshqalardan qo'llaniladi

Nutqiy metodlar- bilim va ko'nikmalarning manbai og'zaki yoki yozma izohlardir

Obzorli ma'ruza – bu aniqlashtirish va detallashtirishsiz fan ichidagi va fanlararo aloqalarni ochib berishdagi bayon etiladigan ma'lumotlarni anglab etish jarayonida ko'p sonli assotsiativ bog'liqliklarga asoslanadi

Oila pedagogikasi – oilada bolalarni barkamol shaxs sifatida tarbiyalash qonuniyatlari, tamoyillari, yondashuvlari, shakllari, metodlari, vositalarini, ota-onalarda pedagogik bilimlarni shakllantirish, bolalarni tarbiyalashda oila va ta'lim muassasalari o'rtasida hamkorlikni qaror toptirish masalalarini o'rganadigan fan.

Oldindan xatolar ko'zda tutilgan ma'ruza - talabalarni berilayotgan ma'lumotlarni doimiy kuzatib borishga rag'batlantirishga mo'ljallangan (mazmunida xatoni izlash: metodologik, metodik, orfografik

Oraliq nazorat- butun kurs davomida olinishi mumkin. Uning shakl va turlari o'quv muassasasi tomonidan belgilanadi. Bu yozma ish, test og'zaki bo'lishi mumkin.

“Pedagogika fanlarini o'qitish metodikasi” – pedagogik turkum fanlarini samarali o'qitish qonuniyatlari, tamoyillari, omillari, mazmuni, shakl, metod, vosita, usul va texnologiyasini, pedagogik jarayonning muhim tarkibiy elementlarini o'rganadigan o'quv predmeti (fani).

Pedagogik amaliyot: 1) **o'quv-pedagogik amaliyot** – bo'lajak pedagoglarni kasbiy faoliyatning asosiy turlari bilan tanishtirish, har bir talaba tomonidan o'zlashtirilgan kasbiy bilimlarni tizimlashtirish, boshlang'ich kasbiy ko'nikma, malakalarni yaxlit shakllantirishga yo'naltirilgan tadbirlar tizimi (psixologik-pedagogik amaliyot; pedagogik amaliyot; yozgi oromgoh (ko'rsatmali-metodik) amaliyot); 2) **pedagogik ishlab chiqarish amaliyoti** – bo'lajak

o'qituvchilarda kasbiy-pedagogik va ilmiy-tadqiqotchilik sifatlarini shakllantirishga yo'naltirilgan tadbirlar tizimi (asosiy va qo'shimcha ixtisoslik bo'yicha tashkil etiladigan amaliyot; asosiy ixtisoslik bo'yicha 3- va 4- (5-) bosqichlarda tashkil etiladigan amaliyot).

“Pedagogik fanlarni o'qitish metodikasi”ning metodologiyasi – pedagogik turkum fanlar asosini yorituvchi qonuniyatlar, ustuvor tamoyillar, eng muhim nazariyalar, yetakchi g'oyalar, o'ziga xos yondashuvlar, kontseptsiyalar, metodlar mohiyatini yorituvchi ta'limot.

Pedagogika – shaxs rivojlanishining qonuniyatlari, tamoyillari, omillari, mazmuni, shakl, metod, vosita, usul, texnologiyasini, pedagogik jarayonning muhim tarkibiy elementlarini o'rganuvchi fan.

“Pedagogika fanlarini o'qitish metodikasi”ning asosiy tushuncha (kategoriya)lari - fan mohiyatini yoritishga xizmat qiluvchi muhim, asosiy tayanch tushunchalar:

Pedagogik turkum fanlar – shaxsni o'qitish, tarbiyalash va rivojlantirishning u yoki bu masalalarini o'rganadigan fanlar majmui:

Pedagogik mahorat va pedagogik texnologiya – bo'lajak o'qituvchilarda pedagogik jarayonni metodik jihatdan to'g'ri, samarali tashkil etish, o'qituvchi va o'quvchi munosabatlarini oqilona yo'lga qo'yish, ularni kasbiy faoliyatni tashkil etishga tayyorlash, ta'lim va tarbiya jarayonlarini texnologik yondashuv asosida takomillashtirish, ilg'or pedagogik texnologiyalarni yaratish va ta'lim amaliyotiga samarali tatbiq etish masalalarini o'rganadi.

Pedagogik konfliktologiya – o'qitish va tarbiyalash jarayonida ta'lim ishtirokchilari o'rtasida yuzaga keladigan pedagogik nizolar, ularning xususiyati, darajasi, sabablari, oqibatlarini, ijobiy pedagogik nizolarni rivojlantirish hamda salbiy pedagogik nizolarning oldini olish yo'llari, shakl, metod, vosita va usullarini o'rganadi.

Pedagogik innovatika – ta'lim sub'ektlari nuqtai nazardan pedagogik innovatsiyalarning mohiyati, paydo bo'lish, rivojlanish qonuniyatlarini hamda pedagogik an'analar bilan kelajak ta'limining loyihalashtirilishi o'rtasidagi aloqalarni o'rganadigan fan.

Pedagogik texnika – nopedagogik OTM pedagoglarini pedagogik mahorat va pedagogik texnika asoslari bilan tanishtirish orqali ularda ta'lim jarayonini sifatli, samarali tashkil etish ko'nikma, malakalarini rivojlantirish masalalarini o'rganadi.

Predmetli ko'rgazma - bu mavjud predmet, hodisa va jarayonlarning namoyishi qilinishidir

Psixologiya fanlarini o'qitish metodikasi fanining predmeti- o'qitish jarayoni hamda o'quvchilar tomonidan bilimlarni samarali o'zlashtirishni ta'minlaydigan usul va vositalar shuningdek pedagogik jarayon, o'qituvchi va o'quvchi munosabatlari.

Psixologiya fanlarini o'qitish metodikasi fanining maqsadi- turli hayotiy sharoitlarda odamlar bilan muloqot va munosabat qila olish uchun zarur bilimlar metodlarni nazariy va amaliy jihatdan egallash

Reyting baholash- ta'lim muassasalarida talabalarning bilim, ko'nikma, malkalarini to'liq, ishonchli, ob'ektiv baholash uchun qo'llaniladi baholash tizimi

Reproduktiv metod- talabalar muayyan o'quv harakatlarini qaytarishlari lozim.

Retsenziyalash – o'qilgan ma'lumotlarga nisbatan shaxsiy fikrni qisqacha qayd etish

Referat (lot. “refero” – axborot berish, xabar qilish) – tegishli manbalarning obzori qayd etilgan muayyan mavzudagi ma'ruza yoki ilmiy tadqiqot (maqola, asar) mazmunining qisqacha bayoni.

Refleksiv- ta'lim jarayonidagi munosabatlarning aks ettirilishi

Reyting (ingl. “baholash”, “tartibga keltirish”, “klassifikatsiyalash”) muayyan hodisani oldindan belgilangan shkala bo'yicha baholash.

Seminar (lot. “seminarium” – bilimlarni ko'chirib o'tkazish) – O'MKHT va OTM tashkil etiladigan o'quv mashg'ulotlarining muhim shakllaridan biri.

Simvolik (sxematik) ko'rgazma - bu predmet va voqeliklar orasidagi bog'liqliklarni aks ettiruvchi sxematik tasvir

Sitata - matndan biror parcha yoki fikrni to'liq qayd etish

Suhbat – savol va javob shaklidagi dialogik ta'lim metodi.

Sport pedagogikasi (Jismoniy madaniyat va sport pedagogikasi) — jismoniy mashqlar va sport bilan shug'ullanishda ushbu jarayonning maqsadi, mazmuni, ta'lim berish va o'qitish qonuniyatlarini hamda mazkur jarayonni boshqarish asoslarini o'rganuvchi fan.

So'rov- talabalarning muayyan bir empirik fakt, nazariyalar, tushunchalarning izohi, misollar tasniflar, ilmiy qonuniyatlar haqidagi bilimlari tekshirish

Tadqiqotchilik metodi- talabalarning bilimlarini ijodiy qo'lanilishini talab etadi

Tamoyil - biror bir faoliyatda tayanilishi kerak bo'lgan ba'zi bir dastlabki qoidalar tizimi

Tasviriy ko'rgazma - bu mashg'ulotlarda tasvirlangan predmetli jarayonlarni namoish qilishga ular haqida nazariy bilimlarni berish

Ta'lim – o'quvchilarni nazariy bilim, amaliy ko'nikma, malakalar bilan qurollantirish, ularning bilish qobiliyatlarini o'stirish, dunyoqarashlarini shakllantirishga yo'naltirilgan jarayon; o'qitish jarayonida egallanadigan bilim, ko'nikma, malakalar, fikrlash usullari tizimi;

Ta'limni tashkil etish – qo'yilgan maqsadni yaxshi amalga oshirish uchun unga zaruriy shaklni taqdim etadigan, aniq mezonlar bo'yicha tartiblangan didaktik jarayon;

Ta'limning tashkiliy shakli – o'quvchi (talaba)larga bilim berish, ularda ong, tafakkur, dunyoqarash va hayotiy tajribani shakllantirishga yo'naltirilgan pedagogik faoliyatni tashkiliy jihatdan uyushtirilishi, dars qurilishi, tarkibiy tuzilishi; o'quv jarayonining tashqi ifodasi, uning ichki mohiyati, mantig'i, mazmuni uchun qobiq;

Ta'lim menejmenti – ta'lim muassasasi faoliyatini samarali tashkil etish va oqilona boshqarish masalalarini tadqiq qiladi.

Tahlil etish – talabalar tomonidan bilim, ko'nikma, malakalarning o'zlashtirilganligi, ma'naviy-axloqiy sifatlar, dunyoqarashning shakllanganlik darajasini aniqlash maqsadida ularning faoliyatini bevosita va bilvosita o'rganish jarayonida qo'lga kiritilgan ko'rsatkichlarni miqdor hamda sifat jihatlari bo'yicha qiyosiy baholash.

Tasvirlash – narsa, hodisalar va jarayonlarni ularning ramziy ko'rinishlari – chizma, portret, rasm, fotosurat, yassi modellar va boshqalar yordamida ko'rsatishni taqozo etadigan metod.

Tashxis – didaktik jarayon kechadigan barcha sharoitlarni oydinlashtirish, uning natijalarini belgilash.

Ta'lim jarayoni – ma'lumot mazmuni hamda unga oid faoliyat usullarini o'quvchilarning o'zlashtirishi uchun o'qitish va o'qish faoliyatlarining real aloqahi, sababiy bog'lanishi, bir-biriga muvofiqlashuvi asosida ta'limning bo'ginlar, cikllar shaklida makon va zamonda harakatlanadigan maqsadga muvofiq tashkil etiladigan o'zaro hamkorlikdagi faoliyati.

Ta'lim metodlari ta'lim maqsadlariga erishish uchun qo'llaniladigan yo'l va usullar majmui.

Ta'lim metodikasi – o'qitishga qaratilgan faoliyatni tashkil etish uchun qo'llaniladigan shakl, metod, vosita va usullar to'plami, yig'indisi.

Tizim (mustaqil tushuncha sifatida) – o'zaro bog'langan ko'plab elementlar (tarkibiy qismlar) o'rtasidagi mustahkam birlik va o'zaro yaxlitlik.

Ta'lim turlari – ta'lim mazmuni, ta'limning tashkil etilish o'ri, bosqichi, qo'llaniladigan vositalari va ta'lim oluvchilarning yoshiga ko'ra farqlanuvchi ta'lim ko'rinishlari, shuningdek, o'quv jarayonini tashkil etish, amalga oshirishga nisbatan turlicha, o'ziga xos yondashuvlar.

Ta'lim usuli – ta'lim metodining tarkibiy qismi, uning muhim unsuri, metodni joriy qilishdagi alohida qadam.

Ta'lim vositalari – ta'lim maqsadiga erishish uchun qo'llaniladigan qurol; ta'limiy harakat yoki faoliyatni amalga oshirishda foydalaniladigan narsa, buyumlar.

Ta'lim falsafasi – ta'lim va tarbiyaning falsafiy asoslarini o'rganuvchi pedagogik fan.

Tekshirish – nazoratning tarkibiy qismi bo'lib, uning asosiy didaktik vazifasi o'qituvchi va talabalar o'rtasida teskari aloqani yuzaga keltirish, pedagog tomonidan o'quv materialini o'zlashtirish haqida ob'yektiv axborot olinishi, bilimlardagi kamchilik, nuqsonlarni o'z vaqtida aniqlashni ta'minlash.

Tezis-matnning qisqacha g'oyasini keltirish

Test – aniq maqsad asosida muayyan holat darajasini sifat va miqdoriy ko'rsatkichlarda belgilashga imkon beruvchi sinov vositasi.

Tibbiyot pedagogikasi – sog'liqni saqlash muassasalari xodimlarini tayyorlash qonuniyatlari, tamoyillari, shakllari, metodlari va vositalari, ularning didaktik va tarbiyaviy imkoniyatlarini tadqiq etadigan fan.

Trening-guruhlarida vujudga keladigan turli vaziyatlarni o'rgatuvchi hisoblanadi va shu ma'noda o'quvchilar uchun to'la real vaziyat sifatida namoyon bo'ladi va o'z faoliyati natijasiga javobgarlik bilan harakat qilishi kerak

Tushuntirish – o'quv materiali mazmunini isbot, tahlil, umumlashma, taqqoslash asosida bayon qilish metodi.

Tyutor (lot. “tutorem”) – o‘quv kurslari uchun interfaol metodlarni tanlovchi, ma’ruza o‘qituvchisi bilan talaba o‘rtasida ta’limiy aloqani o‘rnatuvchi ustoz, murabbiy.

Umumiy pedagogika – har tomonlama rivojlangan, barkamol shaxsni shakllantirish, unda dunyoqarash va yuksak ma’naviy-axloqiy sifatlarni tarbiyalash, pedagogik fikrlarning paydo bo‘lishi va rivojlanish tarixini, pedagogik jarayonni yuksak mahorat bilan tashkil etish, boshqarish tamoyillarini, turli davrlarda bola tarbiyasini tashkil etishga oid bilimlarning shakllanishini tadqiq qiladi.

Xalq pedagogikasi (Etnopedagogika) – etnomadaniy an’analar, xalqning poetik va badiiy ijodiyotiga asoslangan og‘zaki bilimlar, tarbiyaviy (faoliyat) ko‘nikmalar majmui, bolalarning bir-birlari va kattalar bilan qiladigan muloqotining barqaror shakllarini o‘zida namoyon etuvchi fan.

Xususiy metodika (xususiy fanlarni o‘qitish) – tegishli fanni o‘qitishning o‘ziga xos, xususiy qonuniyatlari, tamoyillari, yondashuvlari, texnologiyalari, shakllari, metodlari va vositalarini o‘rganadigan fan.

Fasilitator (lot. “facilis”, ingl. “facilitator” – yengil, qulay) – masofaviy ta’lim xizmatidan foydalanayotgan guruhlarining faoliyatini natijasini muammoning ilmiy yechimini topishga yo‘naltiruvchi, guruhlarda yuzaga keladigan muloqotni rivojlantiruvchi, shuningdek, guruhlar faoliyatini xolis, samarali baholovchi pedagog.

Fakultativlar o‘quvchilarning qiziqish va xohishlariga ko‘ra muayyan fan, predmet yuzasidan beriladigan ilmiy-nazariy bilimlarni chuqurlashtirish, ularda amaliy ko‘nikmalarni hosil qilish maqsadida tashkil etiladigan ta’lim shakli.

Fan – kishilik faoliyatining tarixan shakllangan shakli bo‘lib, u borliqni anglashga va faoliyatni yanada samarali tashkil etishga yo‘naltirilgan bilimlar tizimi.

Formal-mantiqiy model – o‘qilgan ma’lumotlarni sxematik tavsifi

Shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim – talabaning fikrlash va harakat strategiyasini inobatga olgan holda uning shaxsi, o‘ziga xos xususiyatlari, qobiliyatini rivojlantirishga yo‘naltirilgan ta’lim.

Shkallash – aniq jarayonlarni raqamlar tizimi yordamida modellashtirish.

Yangi materiallarni o'rganish darsi- Yangi bilimlar berishga qaratilgan dars turi bo'lib, uning – ma'ruza, muammoli dars, dars – konferentsiya, kino -dars, dars – tadqiqot kabi turlari mavjud

Yakuniy nazorat- o'quv kursi yakunlanganidan so'ng tashkil qilinadi. Uning shakli va turlari komissiya a'zolari tomonidan belgilanadi.

O'qituvchi – masofaviy ta'limni tashkil etishda foydalaniladigan o'quv-metodik qo'llanmalarning muallifi.

O'quv dasturi – muayyan o'quv fani bo'yicha bilim, ko'nikma, malakalar mazmuni, umumiy vaqtning mavzular bo'yicha taqsimlanishi, mavzular ketma-ketligining belgilanishi va ularning o'rganilish darajasini yorituvchi me'yoriy hujjat sanaladi.

O'quv predmeti (o'quv fani) – ta'lim muassasasida o'qitish uchun fan, texnik, san'at, ishlab chiqarish faoliyatining alohida sohalari bo'yicha tanlab olingan bilim, ko'nikma va malakalar tizimi.

O'quv rejasi – umumiy o'rta, o'rta maxsus, kasb-hunar va oliy ta'lim muassasalarida tegishli bo'yicha o'quv faoliyati turlari, o'quv fanlari va kurslarining tarkibi, ularni o'rganishning izchilligi va soatlardagi hajmini belgilaydigan hujjat.

O'rganish – anglash, mashq qilish va egallangan tajribalar asosida xulq-atvor va faoliyatning yangi shakllarini egallash jarayoni;

O'rgatish – pedagogning o'qitish maqsadini amalga oshirishga qaratilgan tartibli faoliyati;

O'qish – ta'lim oluvchi tomonidan mavjud ilmiy bilimlarni o'zlashtirish maqsadida tashkil etiladigan faoliyat

O'qitish – pedagog bilan talabalarning qo'yilgan maqsadga erishishga yo'naltirilgan o'zaro tartibli harakati.

O'quv mashg'ulotlari taksonomiyasi-ta'lim maqsadlariga erishishda vazifalarni bosqichma-bosqich amalga oshirilishi

Qiyosiy pedagogika – ta'limning jahon, mintaqa, davlat miqyosidagi rivojlanishining umumiy va alohida tendentsiyalari, qonunlari va qonuniyatlarini o'zaro solishtirish, qiyoslash asosida o'rganadi, xalqaro pedagogik tajribaning ijobiy va salbiy jihatlarini, milliy pedagogik madaniyatlar almashinuvining shakl va usullarini aniqlaydi.

Qisman-izlanuvchanlik metodi- o'qituvchi muammoni alohida topshiriqlar shaklida taqdim qiladi, talablar esa bosqichma-bosqich muammo echimini izlaydilar

G'oyalar matritsasi – bir muammo yuzasidan turli mualliflarning izlanishlari, qarashlarini qiyosiy tahlilini amalga oshirish

Hamkorlik pedagogikasi – turli fanlar yoki mutaxassislik asoslarining ta'lim beruvchi hamda oluvchilar o'rtasidagi o'zaro muloqot asosida samarali o'rganish mazmuni, tamoyillari, shakllari, metodlari va vositalarini ko'rsatib beradi.

Harbiy pedagogika – harbiy-pedagogik jarayonning qonuniyatlarini, harbiy xizmatchilar va harbiy mutaxassislarni o'qitish va tarbiyalash, ularni harbiy harakatlarni hamda harbiy-kasbiy faoliyatni muvaffaqiyatli olib borishga tayyorlash asoslarini o'rganuvchi soha.

Hikoya – o'qituvchi tomonidan mavzuga oid dalil, hodisa va voqealarning yaxlit yoki qismlarga bo'lib, tasviriy vositalar yordamida obrazli tasvirlash yo'li bilan ixcham, qisqa va izchil bayon qilinishi.

Hisobga olish – ta'limning muayyan davrida talabalar va o'qituvchi faoliyatini umumlashtirish, xulosalash.

ILOVALAR

“PEDAGOGIKA FANLARINI O‘QITISH METODIKASI” FANII BO‘YICHA TEST TOPSHIRIQLARI

1. Pedagogik turkum fanlarini samarali o‘qitish qonuniyatlari, tamoyillari, omillari, mazmuni, shakl, metod, vosita, usul va texnologiyasini, pedagogik jarayonning muhim tarkibiy elementlarini o‘rganadigan o‘quv predmeti (fani) – ...

- a) **“Pedagogika fanlarini o‘qitish metodikasi”;**
- b) “Umumiy pedagogika”;
- c) “Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat”;
- d) “Qiyosiy pedagogika”.

2. Shaxsni o‘qitish, tarbiyalash va rivojlantirishning u yoki bu masalalarini o‘rganadigan fanlar majmui – ...

- a) ijtimoiy fanlar;
- b) gumanitar fanlar;
- c) **pedagogik turkum fanlar;**
- d) ijtimoiy-falsafiy fanlar.

3. ... – shaxsni har tomonlama rivojlantirish, unda ilmiy bilimlarni hosil qilish, dunyoqarashni shakllantirish, yuksak ma’naviy-axloqiy sifatlarni tarbiyalash jarayoni.

- a) pedagogik turkum fanlarning tamoyili;
- b) pedagogik turkum fanlarning mazmuni;
- c) pedagogik turkum fanlarning predmeti;
- d) **pedagogik turkum fanlarning ob’yekti.**

4. O‘zaro bog‘langan ko‘plab elementlar (tarkibiy qismlar) o‘rtasidagi mustahkam birlik va o‘zaro yaxlitlik – ...

- a) tarkibiy tuzilma;
- b) **tizim;**
- c) konstruktsiya;
- d) model.

5. ... – tegishli fanni o‘qitishning o‘ziga xos, xususiy qonuniyatlari, tamoyillari, yondashuvlari, texnologiyalari, shakllari, metodlari va vositalarini o‘rganadigan fan.

- a) **Xususiy fanlarni o‘qitish metodikasi;**
- b) “Pedagogika fanlarini o‘qitish metodikasi”;

- c) Tarix o‘qitish metodikasi;
- d) Matematika o‘qitish metodikasi.

6. Etnomadaniy an’analar, xalqning poetik va badiiy ijodiyotiga asoslangan og‘zaki bilimlar, tarbiyaviy (faoliyat) ko‘nikmalar majmui, bolalarning bir-birlari va kattalar bilan qiladigan muloqotining barqaror shakllarini o‘zida namoyon etuvchi fan – bu ...

- a) Ijtimoiy pedagogika;
- b) **Xalq pedagogikasi;**
- c) Andragogika;
- d) Korreksion pedagogika.

7. ... – qadriyatlarning shaxsni rivojlantirish, ijtimoiy moslashtirish, shuningdek, kasbiy shakllantirishdagi ahamiyati, o‘rni va rolini o‘rganadi.

- a) Neyropedagogika;
- b) Andragogika;
- c) Akmeologiya;
- d) **Aksiologiya.**

8. O‘qitishga qaratilgan faoliyatni tashkil etish uchun qo‘llaniladigan shakl, metod, vosita va usullar to‘plami, yig‘indisi – bu ...

- a) ta’lim nazariyasi;
- b) ta’lim metodologiyasi;
- c) **ta’lim metodikasi;**
- d) ta’lim mazmuni.

9. Muayyan fanning asosini yorituvchi qonuniyatlar, ustuvor tamoyillar, eng muhim nazariyalar, yetakchi g‘oyalar, o‘ziga xos yondashuvlar, kontseptsiyalar, metodlar mohiyatini yorituvchi ta’limot – bu ...

- a) metodika;
- b) **metodologiya;**
- c) kontseptsiya;
- d) Nizom.

10. Ushbu formula nimani ifodalaydi: $DJ = M + To'f + B?$

- a) rivojlanish jarayonining mohiyatini;

- b) tarbiya jarayonining mohiyatini;
- c) didaktik jarayonining mohiyatini;**
- d) fikrlash jarayonining mohiyatini.

11. Didaktik jarayonining mohiyatini ifodalovchi formula kim tomonidan taklif qilingan?

- a) V.P.Bespal'ko;**
- b) Djon Dyui;
- c) Yan Amos Komenskiy;
- d) Abdulla Avloniy.

12. Didaktik vazifalar, o'quv topshiriqlari, o'quv materiallari, o'qitish metodlari. Ular nimaning tarkibiy elementlari?

- a) pedagogik faoliyatning;
- b) tarbiyalash faoliyatining;
- c) o'qitish faoliyatining;**
- d) ishlab chiqarish faoliyatining.

13. Pedagogik fanlarini o'qitishning asosiy funksiyalari nimalardan iborat?

- a) tashxislash, ta'lim berish, rivojlantirish;
- b) tashxislash, tarbiyalash, korrektsiyalash;
- c) ta'lim berish, tarbiyalash, korrektsiyalash;
- d) ta'lim berish, tarbiyalash, rivojlantirish.**

14. OTMda o'quv faoliyati turlari, o'quv fanlari va kurslarining tarkibi, ularni o'rganishning izchilligi va soatlardagi hajmini belgilaydigan hujjat – bu ...

- a) o'quv dasturi;
- b) o'quv rejasi;**
- c) o'quv jadvali;
- d) davlat ta'lim standartlari.

15. O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi muassasalari o'quvchilarining umumiy haftalik yuklamalari necha soatni tashkil etadi?

- a) 50 soatni;
- b) 54 soatni;**
- c) 48 soatni;
- d) 36 soatni.

16. Oʻrta maxsus, kasb-hunar taʼlimi muassasalari oʻquvchilarining haftalik auditoriya soatlari necha soatni tashkil etadi?

- a) 50-54 soatni;
- b) 40-42 soatni;
- c) 34-35 soatni;
- d) 37-38 soatni.**

17. Oʻrta maxsus, kasb-hunar taʼlimi muassasalari oʻquvchilarining haftalik mustaqil ish soatlari necha soatni tashkil etadi?

- a) 12-13 soatni;
- b) 14-15 soatni;
- c) 17-16 soatni;**
- d) 17-18 soatni.

18. Oʻrta maxsus, kasb-hunar taʼlimi muassasalarining umumiy soatlari miqdori qancha?

- a) 4270 soat;
- b) 4470 soat;**
- c) 4070 soat;
- d) 4370 soat.

19. Muayyan oʻquv fani boʻyicha bilim, koʻnikma, malakalar mazmuni, umumiy vaqtning mavzular boʻyicha taqsimlanishi, mavzular ketma-ketligining belgilanishi va ularning oʻrganilish darajasini yorituvchi meʼyoriy hujjat – bu ...

- a) oʻquv dasturi;**
- b) oʻquv rejasi;
- c) oʻquv jadvali;
- d) davlat taʼlim standartlari.

20. ... – namunaviy oʻquv dasturi negizida davlat taʼlim standartlari va muayyan, aniq taʼlim muassasasiga mos ravishda tayyorlanadigan oʻquv dasturlari.

- a) fan dasturlari;
- b) muqobil dasturlar;
- c) ishchi-oʻquv dasturlari;**
- d) individual dasturlar.

21. Ilmiylik, g'oyaviylik, nazariya va amaliyot birligi, ta'lim va tarbiya birligi, tizimlilik, tarixiylik, o'quv predmetlarining o'zaro bog'liqligi, o'quvchilar yosh xususiyatlarini hisobga olish, o'quvchilar tarbiyasining ijtimoiy maqsadlarga mos kelishi. Ular ...

- a) **o'quv dasturlarini yaratishning ustuvor tamoyillari;**
- b) o'quv dasturlarini yaratishning muhim jihatlari;
- c) o'quv dasturlarini yaratishning asosiy omillari;
- d) o'quv dasturlarini yaratishning zarur shartlari.

22. Pedagogik fanlarni o'qitish jarayonini boshqarish nechta bosqichda kechadi?

- a) 7 ta;
- b) 3 ta;
- c) **5 ta;**
- d) 9 ta.

23. Rejalashtirish, tashkil etish, boshqarish (rag'batlantirish), nazorat qilish, natijalarni baholash va tahlil qilish. Ular nimani ifodalaydi?

- a) pedagogik fanlarni o'qitish jarayonini boshqarish xususiyatlarini;
- b) pedagogik fanlarni o'qitish jarayonini boshqarish shartlarini;
- c) pedagogik fanlarni o'qitish jarayonini boshqarish tamoyillarini;
- d) **pedagogik fanlarni o'qitish jarayonini boshqarish bosqichlarini.**

24. Pedagogik fanlarni o'qitish jarayonini boshqarish nechta bosqichda kechadi?

- a) 2 ta;
- b) **4 ta;**
- c) 6 ta;
- d) 7 ta.

25. Ma'lumotlarni idrok etish, o'quv materialini mazmunini anglash, bilimlarni mustahkamlash, bilimlarini amaliy faoliyatida qo'llash. Ular nimani ifodalaydi?

- a) bilimlarni o'zlashtirish bosqichlarini xususiyatlarini;
- b) bilimlarni o'zlashtirish bosqichlarini shartlarini;

c) bilimlarni o'zlashtirish bosqichlarini;

d) bilimlarni o'zlashtirish tamoyillarini.

26. Bilimlarni o'zlashtirganlik holati nechta daraja bilan belgilanadi?

a) ikkita daraja bilan;

b) uchta daraja bilan;

c) to'rtta daraja bilan;

d) beshta daraja bilan.

27. A I, A II, A III, A IV. Ular nimani ifodalaydi?

a) bilimlar to'liq o'zlashtirilganligining darajasini;

b) bilimlar noto'liq o'zlashtirilganligining darajasini;

c) bilimlar o'zlashtirilmaganligining muayyan darajasini;

d) bilimlar o'zlashtirilganligining muayyan darajasini.

28. Ta'lim mazmuni, ta'limning tashkil etilish o'rni, bosqichi, qo'llaniladigan vositalari va ta'lim oluvchilarning yoshiga ko'ra farqlanuvchi ta'lim ko'rinishlari, shuningdek, o'quv jarayonini tashkil etish, amalga oshirishga nisbatan turlicha, o'ziga xos yondashuvlar – bu

a) ta'lim metodlari;

b) ta'lim shakllari;

c) ta'lim turlari;

d) ta'lim tamoyillari.

29. Muammoli ta'lim, modul ta'limi, dasturiy ta'lim, interfaol ta'lim, masofaviy ta'lim, kompyuter ta'lim, hamkorlik ta'limi, loyiha ta'limi, rivojlantiruvchi ta'lim, tabaqalashtirilgan ta'lim, o'yin texnologiyalari, individual ta'lim, innovatsion ta'lim, mustaqil ta'lim. Ular - ...

a) shaxsni rivojlantiruvchi ta'lim turlari;

b) shaxsga yo'naltirilgan ta'lim turlari;

c) shaxsni tarbiyalovchi ta'limiy yondashuvlar;

d) shaxsga ta'sir etuvchi omillar.

30. Ta'lim jarayonining tashkiliy qurilishi – bu ...

a) ta'lim mazmuni;

b) ta'lim vositasi;

c) ta'limning tashkiliy shakli;

d) ta'lim metodi.

31. Sinf-dars tizimi qachon asoslangan?

a) XVII asrda;

b) XIV asrda;

c) XVIII asrda;

d) XV asrda.

32. Sinf-dars tizimiga kim asos solgan?

a) Suqrot;

b) Konstantin Ushinskiy;

c) Yan Amos Komenskiy;

d) Abdulla Avloniy.

33. ... – OTMdagi ma'ruza kursining materiallarini yoki ma'ruzalar kursiga kirmagan materialni chuqur o'rganish maqsadida tashkil etiladigan ta'limning tashkiliy shakli.

a) laboratoriya mashg'ulotlari;

b) seminar mashg'ulotlari;

c) ma'ruza mashg'ulotlari;

d) maxsus kurslar.

34. Mustaqil ishlarni tashkil etish, sessiya yoki imtihonlar oldidan pedagog va talabalar o'rtasidagi dialog ko'rinishida tashkil etiladigan o'quv mashg'uloti – ...

a) maxsus kurs;

b) maslahat;

c) seminar;

d) laboratoriya.

35. Talabalar tomonidan o'quv materialining qay darajada o'zlashtirilganligini nazorat qilishga imkon beradigan o'quv mashg'uloti – ...

a) nazorat ishi;

b) maslahat;

c) maxsus kurs;

d) seminar.

36. Bo'lajak pedagoglarni kasbiy faoliyatning asosiy turlari bilan tanishtirish, har bir talaba tomonidan o'zlashtirilgan kasbiy bilimlarni

tizimlashtirish, boshlang'ich kasbiy ko'nikma, malakalarni yaxlit shakllantirishga yo'naltirilgan tadbirlar tizimi

- a) ishlab chiqish amaliyoti;
- b) pedagogik amaliyot;**
- c) o'quv amaliyoti;
- d) dala amaliyoti.

37. Dars bevosita o'qituvchi rahbarligida aniq belgilangan vaqt davomida muayyan o'quvchilar guruhi bilan olib boriladigan ta'lim jarayonining asosiy shakli – bu ...

- a) laboratoriya mashg'uloti;
- b) seminar mashg'uloti;
- c) ma'ruza mashg'uloti;
- d) dars.**

38. M.I.Maxmutov zamonaviy darslarni necha turga ajratadi?

- a) 3 ta turga;
- b) 5 ta turga;**
- c) 7 ta turga;
- d) 9 ta turga.

39. O'qituvchining darsga tayyorlanishi necha bosqichda kechadi?

- a) 7 ta bosqichda;
- b) 5 ta bosqichda;
- c) 3 ta bosqichda;**
- d) 9 ta bosqichda.

40. Tashxislash, bashoratlash, loyihalashtirish (rejalashtirish). Ular

– ...

- a) o'qituvchining darsni tashkil etish bosqichlari;
- b) o'qituvchining darsga tayyorlanishi bosqichlari;**
- c) o'qituvchining darsni yakunlash bosqichlari;
- d) o'qituvchining talabalarni nazorat qilish bosqichlari.

41. Ta'lim maqsadlariga erishish uchun qo'llaniladigan yo'l va usullar majmui – bu ...

- a) ta'lim shakllari;
- b) ta'lim vositalari;
- c) ta'lim metodlari;**

d) ta'lim texnologiyalari.

42. Tarbiya metodlari nechta funktsiyani bajaradi?

a) 3 ta;

b) **5 ta;**

c) 7 ta;

d) 9 ta.

43. Motivatsiyali, rivojlantiruvchi, tashkiliy, ta'limiy, tarbiyaviy.
Ular – ...

a) ta'lim metodlarining muhim shartlari;

b) ta'lim metodlarining yetakchi g'oyalari;

c) ta'lim metodlarining asosiy turlari;

d) **ta'lim metodlarining asosiy funktsiyalari.**

44. Ta'lim metodining tarkibiy qismi, uning muhim unsuri, metodni joriy qilishdagi alohida qadam qanday nomlanadi?

a) ta'limni tashkil etish shartlari;

b) ta'lim g'oyalari;

c) **ta'lim usullari;**

d) ta'lim funktsiyalari.

45. Namoyish, masalani o'rganish, topshiriq berish, yo'l-yo'riq ko'rsatish. Ular - ...

a) ta'lim usullarini qo'llash shartlari;

b) ta'lim usullarining g'oyalari;

c) **ta'lim usullarining turlari;**

d) ta'lim usullarining funktsiyalari.

46. Didaktik maqsad, ta'lim mazmuni, talabalarning o'quv ko'nikmalarini egallash va rivojlanish darajasi, o'qituvchining tajribasi va kasbiy tayyorgarlik darajasi. Ular - ...

a) ta'lim metodlarini qo'llash shartlari;

b) **ta'lim metodlarini tanlash mezonlari;**

c) ta'lim metodlarini ifodalash g'oyalari;

d) ta'lim metodlari samaradorligini baholash mezonlari.

47. ... – savol va javob shaklidagi dialogik ta'lim metodi.

a) ma'ruza;

b) tushuntirish;

- c) hikoya;
- d) suhbat.**

48. Mazmuniga ko'ra suhbatlar nechta turga bo'linadi?

- a) ikkita turga;
- b) uchta turga;
- c) to'rtta turga;**
- d) beshta turga.

49. Mazmuniga ko'ra suhbatlarning turlari qaysilar?

- a) monolog, dialog, polilog;
- b) kirish suhbat, yakuniy suhbat, qisqa bayonli suhbat, evristik suhbat;**
- c) kirish suhbat, davomli suhbat, binar suhbat, yakuniy suhbat;
- d) tanishuv suhbat, yakuniy suhbat, qisqa bayonli suhbat, evristik suhbat.

50. Shaxslarning jalb etilishiga ko'ra suhbatlar nechta turga ajratiladi?

- a) ikkita turga;
- b) uchta turga;
- c) to'rtta turga;**
- d) beshta turga.

51. Shaxslarning jalb etilishiga ko'ra suhbatlarning turlari qaysilar?

- a) individual suhbat, guruhli suhbat, jamoaviy suhbat, ommaviy suhbat;**
- b) individual suhbat, guruhli suhbat, jufluk suhbat, jamoaviy suhbat;
- c) guruhli suhbat, jamoaviy suhbat, ommaviy suhbat, umumiy suhbat;
- d) individual suhbat, guruhli suhbat, umumiy suhbat, ommaviy suhbat.

52. Ko'rgazmali metodlar nechta turga bo'linadi?

- a) ikkita turga;
- b) uchta turga;**
- c) to'rtta turga;
- d) beshta turga.

53. Ko'rgazmali metodlarning turlari qaysilar?

- a) modellashtirish, tasvirlash, ekskursiya;
- b) namoyish, tasvirlash, ekskursiya;**
- c) namoyish, tasvirlash, taqdimot;
- d) namoyish, konstruktsiyalash, ekskursiya.

54. O'rganilayotgan ob'yekt harakat dinamikasini ochib berishda qo'l keladigan, predmetning tashqi ko'rinishi va ichki tuzilishi haqida to'laqonli ma'lumot beradigan metod – bu ...

- a) tasvirlash metodi;
- b) namoyish metodi;**
- c) ekskursiya metodi;
- d) konstruktsiyalash metodi.

55. ... – narsa, hodisalar va jarayonlarni ularning ramziy ko'rinishlari – chizma, portret, rasm, fotosurat, yassi modellar va boshqalar yordamida ko'rsatishni taqozo etadigan metod.

- a) tasvirlash metodi;**
- b) namoyish metodi;
- c) ekskursiya metodi;
- d) konstruktsiyalash metodi.

56. Narsa va hodisalar mohiyatini tabiiy sharoitlar (ishlab chiqarish muassasalari, fermer va jamoa xo'jaliklari, tabiat) yoki maxsus muassasalar (muzey, ko'rgazma zallari va h.o.)da bevosita o'rganilishini tashkil etishga xizmat qiladigan metod qanday nomlanadi?

- a) tasvirlash metodi;
- b) namoyish metodi;
- c) ekskursiya metodi;**
- d) konstruktsiyalash metodi.

57. ... – o'zlashtirilgan bilimlarni amaliy masalalar echimini topish jarayonida qo'llanilib, buning natijasida talabalarda nazariy bilimlarni amaliyotda qo'llash ko'nikmasi hosil qilinadigan metod/

- a) interfaol metodlar;
- b) ko'rgazmali metodlar;
- c) og'zaki metodlar;

d) amaliy ishlar metodi.

58. Amaliy metodlar nechta turga bo‘linadi?

- a) ikkita turga;
- b) uchta turga;**
- c) to‘rtta turga;
- d) beshta turga.

59. Amaliy metodlarning turlari qaysilar?

- a) mashq, laboratoriya, namoyish;
- b) mashq, laboratoriya, amaliy ishlar;**
- c) mashq, hikoya, amaliy ishlar;
- d) ekskursiya, laboratoriya, amaliy ishlar.

59. O‘rganilayotgan ob‘yekt, hodisa va jarayonlarni modellashtirish asosida talabalarning bilishga bo‘lgan qiziqishlari va faollik darajasini rag‘batlantiruvchi o‘quv faoliyati turi – bu ...

- a) kompyuter o‘yini;
- b) intellektual o‘yin;
- c) didaktik o‘yin;**
- d) harakatli o‘yin.

60. ... – muayyan maqsadga erishish uchun qo‘llaniladigan narsa, qurol; ma’lum harakat, faoliyatnini amalga oshirishda foydalaniladigan narsa.

- a) metod;
- b) vosita;**
- c) model;
- d) konstruktsiya.

61. ... – ta’lim maqsadiga erishish uchun qo‘llaniladigan qurol; ta’limiy harakat yoki faoliyatni amalga oshirishda foydalaniladigan narsalar, buyumlar.

- a) ta’lim metodlari;
- b) ta’lim vositalari;**
- c) ta’lim modellari;
- d) ta’lim konstruktsiyalari.

62. Talabalarning bilim, ko‘nikma, malaka hamda muayyan axloqiy sifatlarni o‘zlashtirish yo‘lida birgalikda, o‘zaro hamkorlikka

asoslangan harakatni tashkil etish layoqatiga egaliklari qanday nomlanadi?

- a) o‘zaro yordam;
- b) hamkorlik;
- c) interfaollik;**
- d) mas’uliyatlilik.

63. Ko‘p fikrlilik, suhbat (dialog), fikrlashga asoslangan faoliyat, muvaffaqiyatli vaziyatlarni hosil qilish, tanlash imkoniyatining mavjudligi, muvaffaqiyatli vaziyatlarni hosil qilish, refleksiya. Ular - ...

- a) interfaol ta’limning zarur shartlari;
- b) interfaol ta’limning yetakchi tamoyillari;
- c) interfaol ta’limning muhim g‘oyalari;
- d) interfaol ta’limning asosiy belgilari.**

64. Metodlar, ta’lim strategiyalari, grafik organayzerlar. Ular – ...

- a) interfaol metodlarning zarur shartlari;
- b) interfaol metodlarning asosiy turlari;**
- c) interfaol metodlarni muhim g‘oyalari;
- d) interfaol metodlarni samarali shakllari.

65. “Aqliy hujum”, “Bumerang”, “Galereya”, “Yumaloqlangan qor”, “Muzyorar”, “Zig-zag”, “Rotatsiya”, “Zinama-zina”, “T-jadval”, va h.k. Ular – ...

- a) ta’lim starategiyalari;**
- b) interfaol metodlar;
- c) grafik orgaynerlar;
- d) evristik topilmalar.

66. “Barcha omillarni hisobga ol!” (BOHO), “Ijodiy ish”, “Keys-stadi”, “Modellashtirish”, “Munosabat”. Ular interfaol metodlarning –

...

- a) ta’lim starategiyalari;
- b) interfaol metodlari;**
- c) grafik organayzerlar;
- d) evristik topilmalar.

67. “Klaster”, “Venn diagrammasi”, “Toifalash jadvali”, “Nilufar guli”, “Qanday?”, “Nima uchun?”, “Ikki sahifali kundalik” va b. Ular – ...

- a) ta’lim strategiyalari;
- b) interfaol metodlar;
- c) grafik organayzerlar;**
- d) evristik topilmalar.

68. ... – o‘quv harakatlarini juftlik, kichik guruh yoki katta akademik guruh faoliyatini tashkil etish orqali aniq belgilangan ta’limiy maqsadga erishish yo‘li, usuli.

- a) ta’lim strategiyalari;
- b) interfaol metodlar;**
- c) grafik organayzerlar;
- d) evristik topilmalar.

69. ... – o‘zining grafikli (jadval, diagramma, sxema, tasvir va hokazo) shakliga ega bo‘lgan interfaol metodlar/

- a) ta’lim strategiyalari;
- b) interfaol metodlar;
- c) grafik organayzerlar;**
- d) evristik topilmalar.

70. Uni qo‘llashda maqsadning natijalanishi talabalarning faoliyati asosida kafolatlanishini bildiradigan metollar – bu ...

- a) ta’lim strategiyalari;**
- b) interfaol metodlar;
- c) grafik organayzerlar;
- d) evristik topilmalar.

71. O‘zbekistondagi OTMda ma’ruza mashg‘ulotlari o‘quv yuklamasining qancha qismini tashkil etadi?

- a) 1/2 yoki 1/3 qismini;**
- b) 1/3 yoki 1/4 qismi;
- c) 1/4 yoki 1/5 qismi;
- d) 1/5 yoki 1/6 qismi.

72. Bir soat (45 daqiqa) yoki bir akademik soat (80 daqiqa)lik mashg‘ulot davomida o‘rganilayotgan mavzuning umumiy mohiyatini

ochib berish, unda ilgari surilgan g'oyalar asosida ilmiyxulosalar chiqarish, ularni umumlashtirish asosida bilimlarni muayyan izchillikda bayon etish shakli – bu ...

- a) amaliy mashg'ulot;
- b) seminar mashg'uloti;
- c) ma'ruza mashg'uloti;**
- d) laboratoriya mashg'uloti.

73. Qat'iy mantiqiy izchillik, ketma-ketlik, uzatilayotgan axborotlarning ko'pligi, bilimlar bayonining tizimliliigi. Ular – ...

- a) ma'ruzaning tuzilmasi;
- b) ma'ruzaning xususiyatlari;
- c) ma'ruzaning tamoyillari;**
- d) ma'ruzaning g'oyalari.

74. Yo'naltirish, axborot berish, metodologik, tarbiyalash, rivojlantirish. Ular – ...

- a) ma'ruzaning tuzilmasi;
- b) ma'ruzaning xususiyatlari;**
- c) ma'ruzaning tamoyillari;
- d) ma'ruzaning g'oyalari.

75. Kirish, ma'ruza bayoni, yakun. Ular – ...

- a) ma'ruza mashg'ulotining yetakchi g'oyalari;
- b) ma'ruza mashg'ulotining tarkibiy tuzilmasi;
- c) ma'ruza mashg'ulotining bosqichlari;**
- d) ma'ruza mashg'ulotining bo'limlari.

76. 1. Ma'ruza mavzusi. 2. Ma'ruza mashg'ulotining rejasi. 3. Tayanch tushunchalar. 4. Reja savollari yoritilgan ma'ruza matni. 5. Nazorat savollari. 6. O'quv topshiriqlari. 7. Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati. Ular – ...

- a) ma'ruza mashg'ulotining yetakchi g'oyalari;
- b) ma'ruza mashg'ulotining tarkibiy tuzilmasi;**
- c) ma'ruza mashg'ulotining bosqichlari;
- d) ma'ruza mashg'ulotining bo'limlari.

77. 1) bilimlarni ko‘chirib o‘tkazish; 2) manba, maskan) – OTM tashkil etiladigan o‘quv mashg‘ulotlarining muhim shakllaridan biri – bu ...

- a) amaliy mashg‘ulot;
- b) ma‘ruza;
- c) **seminar;**
- d) laboratoriya.

78. Kirish, muammolarni muhokama qilish, yakun. Ular – ...

- a) seminar mashg‘ulotining yetakchi g‘oyalari;
- b) seminar mashg‘ulotining tarkibiy tuzilmasi;
- c) **seminar mashg‘ulotining bosqichlari;**
- d) seminar mashg‘ulotining bo‘limlari.

79. Ta‘lim berish, tarbiyalash, rivojlantirish, tashxislash va korrektsiyalash. Ular – ...

- a) seminar mashg‘ulotining tuzilmasi;
- b) **seminar mashg‘ulotining xususiyatlari;**
- c) seminar mashg‘ulotining tamoyillari;
- d) seminar mashg‘ulotining g‘oyalari.

80. 1. Seminar mashg‘uloti mavzusi. 2. Seminar mashg‘uloti rejasi. 3. Tayanch tushunchalar. 4. Seminar mavzusi bo‘yicha savol (muammo)lar. 5. Seminar savol (muammo)lari bo‘yicha talabalarning chiqishlari. 6. Chiqish yuzasidan savol-javoblar (savollar ham o‘qituvchi, ham talabalar tomonidan berilishi mumkin). 7. Ma‘ruzachi talabalarning fikrlarini to‘ldirish. 8. Mashg‘ulotning tashkil etish yuzasidan muhokama va xulosa. 9. Talabalar va guruhlar faoliyatini baholash. 10. Mashg‘ulotga yakun yasash. 11. Navbatdagi mashg‘ulot mavzusining‘loni va uyga vazifa. Ular – ...

- a) seminar mashg‘ulotining yetakchi g‘oyalari;
- b) **seminar mashg‘ulotining tarkibiy tuzilmasi;**
- c) seminar mashg‘ulotining bosqichlari;
- d) seminar mashg‘ulotining bo‘limlari.

81. Talabalarda o‘quv fanining alohida nazariy g‘oyalarini tahlil qilish ko‘nikma, malakalarini shakllantirish, nazariy bilimlarni amaliyotda qo‘llash qobiliyatini rivojlantirishga yo‘naltirilgan o‘quv mashg‘uloti shakli – bu ...

- a) **amaliy mashg'ulot;**
- b) seminar mashg'uloti;
- c) ma'ruza mashg'uloti;
- d) laboratoriya mashg'uloti.

82. O'qituvchining tushuntirishi, Ko'rsatma berish, Tajribani tashkil etish, Mustaqil faoliyatni tashkil etish, Nazorat. Ular – ...

- a) amaliy mashg'ulotining yetakchi g'oyalari;
- b) amaliy mashg'ulotining tarkibiy tuzilmasi;
- c) **amaliy mashg'ulotining bosqichlari;**
- d) amaliy mashg'ulotining bo'limlari.

83. 1. Amaliy mashg'ulot mavzusi. 2. Amaliy mashg'ulot rejasi. 3. Tayanch tushunchalar. 4. Amaliy mashg'ulot uchun topshiriqlar. 5. Topshiriqlarni bajarishga oid yo'riqnoma. 6. Talabalar tomonidan topshiriqlarning bajarilishi. 7. Bajarilgan topshiriqlar yuzasidan o'qituvchining nazorati. 8. Individual, guruhli topshiriqlar bo'yicha yechimlarni namoyish etish. 9. Individual, guruhli topshiriqlarning yechimlari bo'yicha muhokamalarni tashkil etish. 10. Talabalar va guruhlar faoliyatini o'zaro baholash. 11. Talabalar va guruhlar faoliyatining o'qituvchi tomonidan baholanishi. 12. Mashg'ulotga yakun yasash. 13. Navbatdagi mashg'ulot mavzusining e'loni. 14. Uyga vazifa. Ular – ...

- a) amaliy mashg'ulotining yetakchi g'oyalari;
- b) **amaliy mashg'ulotining tarkibiy tuzilmasi;**
- c) amaliy mashg'ulotining bosqichlari;
- d) amaliy mashg'ulotining bo'limlari.

84. Ko'p holatlarda maxsus laboratoriyalarda tashkil etilib, o'quv jarayonining samaradorligini oshirishga xizmat qiladigan amaliy mashg'ulotlardan biri – bu ...

- a) amaliy mashg'ulot;
- b) seminar mashg'uloti;
- c) ma'ruza mashg'uloti;
- d) **laboratoriya mashg'uloti.**

85. 1. Laboratoriya mashg'uloti mavzusi. 2. Laboratoriya mashg'uloti rejasi. 3. Tayanch tushunchalar. 4. Laboratoriya mashg'uloti uchun topshiriqlar. 5. Topshiriqlarni bajarishga oid

yo'riqnoma. 6. Laboratoriya mashg'uloti uchun zarur bo'lgan uskuna va materiallar. 7. Talabalar tomonidan topshiriqlarning bajarilishi. 8. Bajarilgan topshiriqlar yuzasidan o'qituvchining nazorati. 9. Individual, guruhli topshiriqlar bo'yicha yechimlarni namoyish etish. 10. Individual, guruhli topshiriqlarning yechimlari bo'yicha muhokamalarni tashkil etish. 11. Talabalar va guruhlar faoliyatini o'zaro baholash. 12. Talabalar va guruhlar faoliyatining o'qituvchi tomonidan baholanishi. 13. Mashg'ulotga yakun yasash. 14. Navbatdagi mashg'ulot mavzusining e'loni. 15. Uyga vazifa.

- a) laboratoriya mashg'ulotining yetakchi g'oyalari;
- b) laboratoriya mashg'ulotining tarkibiy tuzilmasi;**
- c) laboratoriya mashg'ulotining bosqichlari;
- d) laboratoriya mashg'ulotining bo'limlari.

86. Reproduktiv, Qisman izlanish, Tadqiqot. Ular – ...

- a) laboratoriya mashg'ulotining zarur shartlari;
- b) laboratoriya mashg'ulotining asosiy turlari;**
- c) laboratoriya mashg'ulotining muhim g'oyalari;
- d) laboratoriya mashg'ulotini samarali shakllari.

87. Ommaviy, guruhli, individual.

- a) laboratoriya mashg'ulotining tarkibiy qismlari;
- b) laboratoriya mashg'ulotining asosiy guruhlari;**
- c) laboratoriya mashg'ulotining bo'limlari;
- d) laboratoriya mashg'ulotini samarali shakllari.

88. ... – o'quvchilarga turli jihoz, maxsus uskuna, qurol, texnikaviy qoliplardan foydalangan holda tajribalarni o'tkazish imkoniyatini yaratuvchi metod.

- a) amaliy ishlar;
- b) laboratoriya ishlari;**
- c) mustaqil ishlar;
- d) ijodiy ishlar.

89. Muayyan nuqtadan axborot-kommunikatsiya vositalari (video, audio, kompyuter, multimedia, radio, televidenie va b.) yordamida ta'lim xizmatlarini ko'rsatish, ta'limiy mahsulotlarni tarqatish va etkazib berishdai an'anaviy hamda innovatsion shakl, metod,

vositalarga asoslangan holda ta'lim resurslaridan foydalanishga yo'naltirilgan ta'lim qanday nomlanadi?

- a) **masofaviy ta'lim;**
- b) kompyuter ta'lim;
- c) virtual ta'lim;
- d) on-line ta'lim.

90. Masofaviy ta'lim texnologiyasi qachon shakllangan?

- a) 1979 yilda;
- b) **1969 yilda;**
- c) 1989 yilda;
- d) 1959 yilda.

91. Tahlil, loyihalashtirish, joriy qilish, o'quv kontentlarini yaratish, ishga tushirish, rivojlantirish.

- a) masofaviy ta'limining yetakchi g'oyalari;
- b) masofaviy ta'limining tarkibiy tuzilmasi;
- c) **masofaviy ta'limining bosqichlari;**
- d) masofaviy ta'limining asosiy qismlari.

92. ... – ta'lim oluvchilarning o'qish, mustaqil ta'lim va o'z-o'zini nazorat qilishni o'z ichiga oladigan bilish faoliyatini boshqarishda pedagogning axborotlarni to'plash va uzatishdan iborat faoliyatining modeli sifatida kompyuter texnikasi, telekommunikatsiya vositalari hamda dasturiy-metodik ta'minot asosida tashkil etiladigan ta'lim.

- a) masofaviy ta'lim;
- b) **kompyuter ta'lim;**
- c) virtual ta'lim;
- d) on-line ta'lim.

93. ... – didaktik jarayon kechadigan barcha sharoitlarni oydinlashtirish, uning natijalarini belgilash.

- a) baholash;
- b) **tashxis;**
- c) tahlil qilish;
- d) nazorat.

94. Xolislik (ob'yektivlik), tizimlilik, oshkoralik. Ular – ...

- a) talabalar fikrlash qobiliyatini tashxislash va baholash tamoyillari;
- b) talabalar o'quv faoliyatini nazorat qilish va tashxislash tamoyillari;
- c) talabalar BKMni nazorat qilish va tashxislash tamoyillari;**
- d) talabalar o'quv faolligini nazorat qilish va tashxislash tamoyillari.

95. ... – olingan bilim ko'nikma va malakalarni mustahkamlash, qo'shimcha ma'lumot yoki materiallarni mustaqil o'rganish maqsadidagi o'quv shakli.

- a) mustaqil ta'lim;**
- b) kompyuter ta'limi;
- c) masofaviy ta'lim;
- d) interfaol ta'lim.

96. Amaliy ishlar, ilmiy-tadqiqot ishlari, ijodiy ishlar. Ular – ...

- a) talabalar mustaqil ishlarining ta'sirchan omillari;
- b) talabalar mustaqil ishlarining muhim jihatlari;
- c) talabalar mustaqil ishlarining asosiy turlari;**
- d) talabalar mustaqil ishlarining ustuvor tamoyillari.

97. ... – tegishli manbalarning obzori qayd etilgan muayyan mavzudagi ma'ruza yoki ilmiy tadqiqot (maqola, asar) mazmunining qisqacha bayoni.

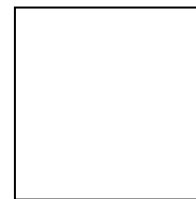
- a) magistrlik dissertatsiyasi;
- b) bitiruv malakaviy ishi;
- c) kurs ishi;
- d) referat.**

98. 1. Titul. 2. Mundarija. 3. Kirish. 4. Asosiy. 5. Xulosa. 6. Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati. Ular – ...

- a) magistrlik dissertatsiyasining tarkibiy tuzilmasi;
- b) referatning tarkibiy tuzilmasi;**
- c) bitiruv malakaviy ishining tarkibiy tuzilmasi;
- d) kurs ishining tarkibiy tuzilmasi.

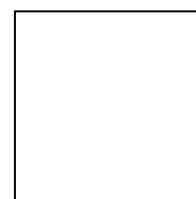
99. ... – oliy va oʻrta maxsus taʼlim muassasalarida muaymyan muddatlarda belgilangan talablar asosida talabalar tomonidan tayyorlanadigan topshiriq.

- a) magistrlik dissertatsiyasi;
- b) bitiruv malakaviy ishi;
- c) kurs ishi;**
- d) referat.

100. ... – OTMda talabalar tomonidan mutaxassislarni tayyorlash dasturi boʻyicha taʼlimning soʻnggi, bitiruv bosqichi mustaqil ravishda ijodiy yondashuv asosida bajariladigan ilmiy ish turlaridan biri.

- a) magistrlik dissertatsiyasi;
- b) bitiruv malakaviy ishi;**
- c) kurs ishi;
- d) referat.

MUNDARIJA

So'z boshi.....	3
1-§ “Pedagogika fanlarini o‘qitish metodikasi”fanining predmeti, maqsad va vazifalari.....	5
2-§ Pedagogik fanlar va ularning o‘ziga xosliklar.....	30
3-§ Zamonaviy didaktik konsepsiyalar.....	45
4-§. Pedagogika fanlarini o‘qitish jarayoni – yaxlit tizim sifatida.....	51
5-§. Pedagogik fanlarni o'qitish mazmuni.....	61
6-§Pedagogik fanlarni o'qitish metod va vositalari.....	80
7-§ Pedagogik fanlarni o'qitish shakllari.....	121
8-§ Pedagogik fanlarni o'qitishda pedagogik va axborot texnologivalaridan foydalanish.....	131
9-§ Pedagogik fanlarni o'qitish jarayonida o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini tashxis etish.....	154
10-§: Psixologiya fanlarini o'qitish metodikasining predmeti.....	175
11-§ Dars o‘quv faoliyatini tashkil etish shakli sifatida.....	190
12-§. Ma’ruza mashg‘uloti va uning mazmuni.....	204
13-§ Psixologiya fanlaridan seminar va laboratoriya mashg'ulotlari.....	225
14-§- Psixologiyada o'qitish metodlariga umumiy tavsif.....	241
15-§ Psixologiya fanlarini o‘qitishda ko‘rgazmali va amaliy metodlar...253	
16-§. O‘qitishning ta’limiy metodlari.....	258
17-§. O'qitishning interfaol usullari.....	266
18-§. Psixologiya fanlaridan bilimlarni nazorat qilish va baholashni tashkil qilish.....	300
19-§ Psixologiya fanidan bilimlarni baholash tiplari.....	307
Xotima.....	314
Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati.....	319
Glossariy.....	224
Ilovalar.....	341

СОДЕРЖАНИЕ

редисловие	3
1-§. Предмет, задачи и научные основы дисциплины “Методика преподавания педагогических дисциплин”	5
2-§. Система педагогических дисциплин и их особенности.....	30
3-§. Современные педагогические концепции.....	45
4-§. Процесс преподавания педагогических дисциплин—как целостная система.....	51
5-§. Сущность и содержание преподавания педагогических дисциплин...	61
6-§. Методы и средства преподавания педагогических дисциплин.....	80
7§. Организационные формы преподавания педагогических дисциплин.	112
8-§. Использование современных педагогических и информационных технологий в процессе обучения.....	131
9-§. Диагностика знаний, умений и навыков студентов в процессе преподавания педагогических дисциплин.....	154
10-§. Предмет методики преподавания психологических дисциплин....	175
11-§. Урок как форма организации учебного процесса.....	190
12-§. Содержание и сущность лекционных занятий.....	204
13-§. Семинарские и лабораторные занятия по психологии.....	225
14-§. Общая характеристика методов обучения.....	241
15-§. Наглядные и практические методы обучения в преподавании психологии.....	253
16-§. Методы обучения психологии.....	258
17-§. Интерактивные методы обучения.....	266
18-§. Организация контроля и оценивания знаний по психологии.....	300
19-§. Типы оценивания знаний по психологии.....	307
Заключение	314
Список литературы	319
Глоссарий	324